
ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

214—217

BUDAPEST

2011

No. 1—4.

HUNGARIA

Vol. LVII.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest), DIETRICH von ENGELHARDT (Lübeck), JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), HEINZ GOERKE (München), JÓZSEF HONTI (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest) (főszerkesztő — Editor-in-Chief), DÉNES KARASSZON (Budapest), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), ROMAN MEISSNER (Poznan), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), EMIL SCHULTHEISZ (Budapest) (elnök — President), EDUARD SEIDLER (Freiburg), ÁRPÁD SZÁLLÁSI (Esztergom), BENEDEK VARGA (Budapest), ÉVA VÁMOS (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

Szerkesztőség — Editors
H-1023 Budapest, Török utca 12.

KÁROLY KAPRONCZAY (*főszerkesztő – editor-in chief*),
KATALIN KAPRONCZAY, LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR, KATALIN RÁKÓCZI,
BENEDEK VARGA (*szerkesztők – editors*)

Kiadja — Edited by

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de LPh. Semmelweis Nominata),
Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
and
MTA Orvostörténeti Munkabizottsága
(Consilium Academiae Scientiarum Hungaricae pro Scrutanda Historia Medicinae)

HU ISSN 0010—3551

Felelős kiadó: Kapronczay Károly

AKAPRINT Nyomdaipari Kft. — Felelős vezető: Freier László

TARTALOMJEGYZÉK — CONTENTS

TANULMÁNYOK — ARTICLES

JÓZSA László: <i>A kórházi rendszer kialakulása a bizánci Birodalomban – The birth of the hospital-system in the Byzantine Empire</i>	5
BOGDÁN Melinda: <i>Gruby Dávid – egy orvostörténeti legenda – David Gruby – A Legend in Medical History</i>	25
GAAL György: <i>Erdély iskolateremtő sebésztanára: Brandt József halála centenári-umára – A School-Founding Professor of Surgery, József Brandt. For the Centenary of his Death</i>	43
HORVÁTH Zsuzsanna: <i>Dosztojevszkij epilepsziás tapasztalatai és epilepszia-ábrázolásai a mai neurológia tükrében – Dostoevsky’s Epileptic Experiences and His Descriptions on Epilepsy in the Mirror of Modern Neurology</i>	69
SZABÓ Katalin: <i>Értelmiségi attitűd, nyilvánosság, tudomány. Orvosi közélet és nyilvánosság a 19. században – Attitudes of the Intelligence, Publicity, Science. Medical Public Life and Medical Publicity in the 19th Century</i>	97
RÁCZ Márk: <i>A DOTE Marxizmus-Leninizmus Intézetének története 1959-1989 között - The History of the Department for Marxism and Leninism at the Medical Faculty of Debrecen University between 1959 and 1989</i>	113

KÖZLEMÉNYEK — COMMUNICATIONS

MAKOVITZKÝ, Josef: <i>Die Beziehung zwischen Lew Tolstoi und Dušan Makovický – Connections between Lev Tolstoy and Dušan Makovický</i>	145
KOVÁCS Adrienne: <i>Az Erzsébet Tudományegyetem hallgatóinak egészségvédelme 1924-1950 – Health Care of the Students at the Elisabeth University in Pécs between 1924 and 1950</i>	155
FORRAI Judit: <i>A nemzetközi és hazai fogászatörténeti szakirodalom historiográfiai áttekintése – A Historiographical Overview on the Historical Literature of Dentistry</i>	173

SZENTGYÖRGYVÖLGYI Gábor: „Delejezők” a 19. század második felében <i>Magyarországon – Magnetiseurs in Hungary in the Second Half of the 19th Century</i>	185
ADATTÁR — DOCUMENTS	
HAJNAL Tünde Erzsébet: <i>Kossuth Zsuzsanna életútja</i> – The Biography of Zsu- zsanna Kossuth	191
BIRTALAN Győző: <i>Versfordítások Adolf Kußmaul: „Jugenderinnerungen eines alten Arztes.” (Stuttgart, 1890.) című könyvéből</i> – Translations of Poems of Adolf Kußmaul from his Book „Jugenderinnerungen eines alten Arztes.” (Stutt- gart, 1890.)	199
KRÓNKA — CHRONICLE	209
KÖNYVSZEMLE — BOOK REVIEWS	221

A KÓRHÁZI RENDSZER KIALAKULÁSA A BIZÁNCI BIRODALOMBAN

JÓZSA LÁSZLÓ

Az ókori előzmények – Ókori gyógyintézetek, hatósági orvosok

A Kr.e. 4. században készült *Decorum* című összefoglaló mű így ír: „*Ha a beteghez mégy, melegítsd meg a kezedet*”. További tanácsai is a betegek házi ápolásáról szólnak, de szó sincs benne fekvőbeteg intézetekről. Plutarkhosz szerint a beteg sebével, fogfájásával *felkeresi* az orvost, ám ha súlyos beteg, lázas, akkor az orvos *házhoz megy*.

Az ókorban az egész Mediterráneumban elterjedt volt a templomi gyógyászat, amelyet férfiak és nők egyaránt igénybe vehettek. Sokan az *aszklépeion*okat tekintik a kórházak őseinek, azonban számos olyan elemet tartalmaztak, amelyek megkülönböztetik a (mai) fekvőbeteg-intézetektől. A gyógyulni vágyók a templomban, vagy az azzal összefüggő épületben aludtak, mindenki magát látta el, a pácienseket nem élelmezték, gondozták, ápolásukról nem beszélhetünk. Némely kutató nem a modern kórházak, hanem a szanatóriumok (klimatikus gyógyhelyek, gyógyfürdőkórházak) őseit látja az aszklépeionban. A templomi gyógyászatban a valódi orvoslás és a vallási ceremónia keveredett (pl. a templomi álmok magyarázata), olykor ez utóbbi jutott túlsúlyra. Az aszklépeion szerepét vette át Bizáncban az *oikosz* (=szentház), a templomokban, kegyhelyeken végzett csodás gyógyítás. Amint az aszklépeion, úgy az oikosz is komplex jelenség, a gyógyító szentek köntösében Aszklépiosz élt tovább. Az ógörög aszklépeion tulajdonképpen pszichés gyógyítást végzett, s mint ilyen, hasonlítható a modern idegstanatóriumokhoz is.

A római *valetudinarium* a szolgákat, rabokat, legionáriusokat fogadta be, az aszklépioszi templomi és ispotály-gyógyászat egyfajta keverékébe.

A *iatreion* az írásos és régészeti (Pompei) emlékek szerint tulajdonképpen sebészeti járóbeteg-rendelés volt. Némelyek esetleg gyengélkedő szobát tartottak fent. Többségük mellett vendégszoba (xenon) létesült a kísérők és a messziről érkezett betegek részére. *Aranyszájú Szent János* szerint a 4. századi Konstantinápolyban több iatreion működött, nagy részükben sebészeti beavatkozást, néhányban szemműtéteket végeztek, de betegágy nem tartozott hozzájuk, mai fogalmaink szerint (sebészeti) járóbeteg-rendelőnek feleltek meg. *Aranyszájú* nemcsak leírta a konstantinápolyi iatreionokat, hanem össze is hasonlította a jeruzsálemi Bethesda Kórházzal, amelyben fekvőbeteg ellátás történt. Konstantinápolyban *Szent Szampszon* létesített a 4. században olyan iatreiont, amelyben betegágyak is voltak, a betegeket ápolták, élelmezték. A konstantinápolyi fekvőbeteg intézetek egy részét a későbbiekben is iatreionnak nevezték.

A hatósági orvosok, a *démoszieuontesz iatroi*, vagy *arkhiatroi* (főorvosok) hivatala a Kr. e. 6. században jelent meg Kisázsiaiban és a közép-bizánci időkig tartott. Az arkhiatrosz

később a kórházak főorvosa lett. A hatósági orvosokat a város fizette, ingyen gyógyítottak, megelőző és közegészségügyi feladatokat láttak el. *Arisztophanész Acharna-beliek* című vígjátékában Athén jól ismert személyiségének tünteti fel a hatósági orvost. Egy személy viszonylag rövid ideig töltötte be ezt a tiszteletet, mert amint megkapta a városi polgárjogot (a hatósági orvosi hivatalhoz nem kellett a polgárjog), áttért a jobban jövedelmező magánpraxisra. A hatósági orvosok száma gyorsan emelkedett, végül *Antoninus Pius* (ur. 138-161) rendeletileg szabályozta számukat. A kisvárosok öt, a tartományi székhelyek hét, a nagyvárosok legfeljebb tíz orvost alkalmazhattak. Ez a szabályozás *I. Jusztinianosz* törvényeiben is szerepel (NUTTON 1975). Nem állapítható meg, hogy mennyien vették igénybe az ingyenes (hatósági) orvosi ellátást, s az sem hány személyről kellett egy-egy arkhiatrosznak gondoskodnia. Az 570 november 15-én kelt feljegyzésben az egyiptomi Antinopolis hatósági orvosa, *Flavius* leírja, hogy a városi kórházban gyógyít, felügyeli a betegek ápolását és ételmezését.

A korai kereszténység és az orvostudomány

Az őskeresztények Máté evangéliumára (22.37-40, 25.31-46), *Pál apostol* Korinthusbeliekhez írott I. levelére (13.13) és az Apostolok cselekedeteire (2, 42-44) hivatkozva tartották szükségesnek a jótékonykodást, beteglátogatást, az árvák és özvegyek gyámolítását (AMUDSEN 1982). Aranyszájú Szt. János (398-404 között konstantinápolyi püspök) úgy nyilatkozott, hogy a medicina elengedhetlen része a keresztény városnak. Egy ember képtelen megteremteni a civilizált élet feltételeit, ezért az isteni munkamegosztással magyarázta az orvoslást, gyógyszerkészítést (VILLIER 1932). A 4. század közepétől a keresztényi szeretetszolgálatot összekapcsolták a gyógyítással. Szt. Szampszon életrajza szerint az orvosi diszciplína gyakorlati filantrópia (HALKIN 1977–1979). Végül ez a nézet győzedelmeskedett és maradt vezérfonal a bizánci történelem folyamán, később némely egyházi személy az orvoslást mondta a legfőbb keresztényi cselekedetnek. A 6. századra az egyház elfogadta az orvostudományt. Papjainak, szerzeteseinek nem tiltotta az orvoslást, sőt a sebészi tevékenységet sem. A boncolásokat eltűrte, időnként támogatta is az ortodox egyház (BLIQUEZ ÉS KAZHDAN 1984, CUNNINGHAM 2003). Az első századoktól fogva számos pap és szerzetes, némelyik püspök is orvosként működött: az egyiptomi *Dionüsziosz*, a szidóni *Zenóbiosz*, a laodikéai *Theodótosz* püspök. *Nazianzi Szt. Gergely* egyházatyja testvére, *Kaiszariosz* Konstantinápoly városi főorvosa volt. Az alexandriai egyház listáján 500 *parabaláneusz* (egészségügyi alkalmazott) szerepelt a 6. század első felében (MEYENDORFF 2001). Miután a kórházi rendszer kialakult, se szeri, se száma a paporvosoknak, a betegápolói munkát pedig sokáig szerzetesek és apácák látták el. Valamennyi kórházban számos, nem orvos pap nyújtott lelki vigaszt, felolvastak a Bibliából, vagy a szentek életrajzából, szellemileg foglalkoztatták a betegeket, hetenként négy-öt alkalommal istentiszteletet tartottak. Ezek a klerikusok nem tartoztak ugyan a kórház állományába, mégis a gazdasági vezetők voltak alárendelve, kiküldetésüket a püspök rendelte el. Többnyire papok, szerzetesek látták el a gazdasági, pénzügyi teendőket, személyzeti munkát.

A bizánci gyógyító intézmények elnevezései

Noszokomeion (noszosz = betegség, komeó = ápolok), a kórház egyik elnevezése. A noszokomeion intézménye a 4. század végén alakult ki¹. Az első, ezen a néven szereplő intézményt Aranyszájú Szt. János, konstantinápolyi pátriárkaként alapította. Jusztinianosz 120. és 131. Novellája (SCHOELL és KROLL, 1928) noszokomeion fogalmi meghatározását is tartalmazza: „*Nosocomium id est locus venerabilis in quo aegroti homines curantur*” (magyarul: A noszokomeion az a tiszteletre méltó hely, ahol a betegeket gyógyítják). A 10. században összeállított Szuda (vagy Suidas) lexikon (SZUDA 1930) szerint a noszokomeion az akut betegségek gyógyítását végzi, de elzárkózik az idült betegek felvétele elől. Bizáncban kétféle noszokomeiont ismertek, az egyik nyilvános, közkórház, a másik csak meghatározott körök tagjait (pl. szerzetesek) szolgálta. A 11. századtól egyre inkább csak a szerzetesi kórházakat nevezték noszokomeionnak, a közkórházakat xenonnak.

Iatreion (iatrosz = orvos) a Római Birodalomban keletkezett gyógyító egység. Többnyire csak a járóbetegeket kezelték, kisebb műtéteket végeztek, sérüléseket láttak el. A iatreionokhoz később egy-két betegszobát csatoltak, ahol a rendelőbe távolról érkezett beteg pár napon kipihenhetette a beavatkozást. Később a bizánci kórházak egy részét is iatreionnak hívták.

Xenodokhion (xenosz = idegen, átvitt értelemben utazó), eredeti jelentésében vendégház. Az első xenodochiumokat a 3. században az egyház építette a zarándokoknak Szíriában. A Szuda lexikon (SZUDA 1930) szerint a xenodochium olyan vendégház, amely szállást és ételmezt biztosít az utazóknak. I. Rómanosz császár (920-944) idejében a konstantinápolyi xenodochiumok hotelként működtek, ahol a fővárosba érkezők megszállhattak. A neilosi kolostor (Ciprus) vendégházát a 13. században is xenodochiumnak mondták, noha időközben az elnevezés jelentése megváltozott. Az 5. században *Rabbula* püspök olyan xenodochiumot létesített Edesszában, amely nemcsak az egészséges utazóknak nyújtott szállást, hanem az útközben megbetegedetteket, sőt a helybéli betegeket is gondjaiba vette. Ettől fogva mind a vendégházakra, mind a kórházakra alkalmazták az elnevezést.

Xenon sokáig a xenodokhion szinonimája, de a 6. század után már kizárólag a gyógyintézetek megjelölésére szolgált. Évszázadokig a xenont, iatreiont és a noszokomeiont felváltva, (illetve területenként eltérően) használták a fekvőbeteg intézetek megjelölésére. A 10. századi Szuda lexikon szerint a xenon jelentése 1) vendégház, 2) heveny betegek kórháza. Néha a vendégház jelentésű xenon szinonimájaként feltüntetik az *onomasztikont*, ami eredetileg a magán házaknál bérelhető fizető-vendég szállást jelentett.

Oikosz: szentház, az alternatív (varázslásos) gyógyítás kórháza. Először a fővárosban, a Koszmidion xenon mellett, *Kozma és Damján* templomához építették. Az oikosz(ok)ban szentek ereklyéivel, imával, amulettekkel, ördögűzéssel, szentelt vízzel gyógyítottak. Inkább egyházi, hitbuzgalmi hely, semmint valódi kórház. Az oikosz az ókori aszklépeionoknak „modernizált”, a városi élethez idomított és krisztianizált formája.

Gerokomeion: öregek háza (gerosz = öreg, komeó = gondozok). A 6. században élt szküthopoliszi *Kürillosz* püspök azt állítja, hogy Eudokia császárnő az 5. században egész sor öregek házát alapított, s ezeket fel is sorolja írásában (DRAGON 1974). Az 5. század-

¹ A mai Görögországban is noszokomeionnak nevezik a kórházakat.

ban főként Palesztinában létesültek, de Konstantinápolyban is három önálló öregek háza működött, amelyekbe az idült betegségben szenvedőket is felvették.

A Birodalom első fekvőbeteg-intézetei

A legelső, akkor még ideiglenes ispotályt a Római Birodalom kettéosztása előtt, *Dionüsziosz* alexandriai püspök hozta létre a 259-268 között dühöngő pestis járvány idején. A járványkórházban ápolták, mosdatták a betegeket, s ha kellett eltemették volt gondozottjaikat. Ez a járványkórház a ragály megszűntével feloszlott és csak egy évszázad múltán kezdték kialakítani az újabb kórházakat. Amint a keleti egyház elfogadta a tudományos orvoslást, a püspökök sorra alapították a betegápoló xenonokat. Szt. János, Nazianzi Gergely, *Nüsszai Gergely* és a rendalapító *Baszileiosz* nemcsak szorgalmazták, hanem maguk is tevékenyen részt vettek a kórházépítésben (QUASTEN 1950/1960). Bazil püspök a 4. század második felében Kaiszareiaiban nyitotta meg a ptokhotropheionnak nevezett vegyes profilú (betegápolást is végző aggok háza) intézetet, amelyben főfoglalkozású orvost alkalmazott (JÓZSA 2007). *Makedóniosz* 360 körül Konstantinápolyban betegellátó és szegényotthont alakított ki, amelyben a vallásos és a gyakorlati orvoslás egyforma súllyal kapott szerepet. Amikor Makedónioszt kiutasították a fővárosból, a betegek és szegények követték jótevőjüket. Makedóniosz gyakorlatával szembefordultak *Eusztakhiosz* és *Basziliosz* püspökök, akik kifejezetten ellenezték a varázslásos, spirituális gyógymódokat. Antiokhiában, a Daphnének nevezett városrészben 344-364 között 300 ágyas xenodochiumot emeltek, s ennek mását az örményországi Szebaszteiaiban Eusztakhiosz püspök építtette fel. Athénban 350 körül kb. száz ágyas kórházban folyt a gyógyítás és az orvosképzés. Betlehemben a 4. század végén egyszerre kezdte működését a xenon és a leprosorium. Khalkedónban éppen a zsinat összeülése idejére (451) készült el a xenon. Epheszoszban az 5. század elején 70 ágyas ispotály létesült, ennek kapacitása szűknek bizonyult, ezért 544-545-ben új kórházat avattak. Edesszában az 5. században, Gázában a 6. században, a Jordán folyó mellett (ahol a hagyomány szerint Keresztelő János élt és működött), az 5. században készült el a kórház. Jeruzsálemben a 400-as évek végén két xenon, az újabb évszázadban további két fekvőbeteg intézet gyógyította a helyieket és a Szentföldre özönlő zarándokokat. A perzsa támadás után Jusztinianosz újjáépíttette a kappadókiai noszokomeiont, Jerikóban pedig újat alapított (PROKOPIOSZ. 1913). Alexandriában a 4. század első felében *Theophilosz* püspök xenodochiumot, 357-ben *Kappadókiai Georgiosz* püspök pedig olyan komplexumot létesített, amelyben kórház, árvaház és öregek háza működött. Aranyszájú Szent János (konstantinápolyi pátriárkasága idején) legalább hat kisebb kórházat hozott létre a fővárosban, ezek azonban egy évszázad alatt megszűntek, illetve átadták helyüket az újonnan alapítottaknak. Konstantinápolyban a 4-5. század fordulója táján épült a Khrisztodotész és a Szt. Eiréné (más nevén Markianosz) xenon. A következő században a Szt. Pantheleon (más nevén Eubolosz), a Peramai, a Szt. Szampszon, a Koszmidion (BURY 1907, DEUBNER 1907), és a Narszesz kórházak. Az újonnan kialakult Birodalom más városaiban is élénk építő tevékenység folyt. A kórházak pontos számát és helyét nem ismerjük (MILLER 1985), az azonban bizonyos, hogy a 8. századra számuk meghaladta a százat (I. és II. táblázat).

I. Táblázat. Az ismert fekvőbeteg intézetek helye és alapítása

Helység	Alapítás — intézmény	Alapító
Ainosz (Thrákia)	1156, xenon	Iszaak Komnénosz
Alexandria	4. század első fele xenodocheion 357. xenon, öregek háza, árvaház 610—619 szülőotthon	Theophilosz Kappadokiai Georgiosz Ioannész
Anküra	4. század leprosorium 5. század xenodochium	
Antiochia	344-364, xenon (300 ágyas) 5. század rokkantak otthona 540, xenon, gerokomeion	Aetiosz
Antinopolisz	570 körül xenon	
Athén	350 körül 100 ágyas xenon	
Athosz-hegy	961. több szerzetesi kórház + közkórház zarándokoknak	
Betlehem	4. század leprosorium 5. század xenon 12. század leprosorium	
Brüszisz (Balkán)	14. század xenon	
Bithünia	13. század xenon	
Khalkedon	444-451 xenon 6. század nosokomeion + gerokomeion	Dioszkorosz Apollinariosz
Edessza	5. század xenon 6. század xenon, gerokomeion 13. század xenon	Rabbula Laszkarisz
Epheszosz	5. század eleje 70 ágyas xenon 545. xenon	
Gáza	6. század kolostori kórház	Dorotheosz
Herodium (Judea)	5. század xenon	
Jerikó	535 xenon	Jusztiniánosz
Jeruzsálem	450 előtt noszokomeion 5. század xenon 535 xenodochium 6. század, 100 ágyas kórház	Eudókia Theodosziosz Jusztiniánosz Szt. Szabasz
Jordán melletti Ker. Szt. János kolostor	5. század xenon + leprosorium	
Kaiszarella	371-379. ptokheion 6. sz. eleje 100 ágyas xenon	Szt. Baszileosz Szt. Szabasz
Kappadókia	6. század xenodochium	Jusztinianosz
Kréta	8. század xenon + szegényház	Andreasz
Meteora	12-13. század xenon	
Misztra (Peleponnészosz)	14. század noszokomeion	
Nikomedea	6. század xenon 8. század xenon	
Nicea	13. század xenon	II. Theodorosz
Oxeiaz (Egyiptom)	5. század xenon	
Petra	14. század xenon	Prodromosz Ioannész
Philadelphia	13. század xenon	Phokasz
Phordiszia (Judea)	5. század leprosorium	
Rhodosz	11. század xenodochium	

Szebaszteia	4. század xenon + ptokhotropeion	Eusztathiosz
Szinei hegy, Szt. Theodosios kolostor	5. század, noszokomeion + rokkantak háza + szellemi fogyatékosok otthona	
Thesszaloniké	12. század kórház + rendelőint. 14. század xenon	
Thrakeszion téma	10. század. Petrion komplex (xenon + gerokomeion)	VII. Konsztantin

II. Táblázat. Konstantinápoly kórházainak alapítási ideje

A gyógyintézet neve	Alapítása	Részlegei	Alapító
Ptokhotropeion	4. század	Kórház + öregek háza	Marathonosz
Több iatreion (legalább hat intézet)	4. század	Kórház + rendelő	Aranyszájú Szt. János
Szt.Eiréné (Markianosz)	4.-5. század	Kórház	
Khrisztodotész	4.-5. század	Kórház	
Szt.Pantheleon (Eubolosz)	5. sz. eleje	Kórház	
Szt. Szampszon	5.-6. század	Kórház + fürdő	Szt. Szampszon
Narszesz	6. század	Kórház	Maurikiosz
Peramai (Irene)	5.-6. század	Kórház	
Koszmidion	5. század 439 körül	Kórház + fürdő + oikosz	Paulinosz
Monofiziták kórháza	4. század	Kórház + szegényház	Makedoniosz
Teophilosz	800 körül	Kórház	Eudókia
Petrion	920 körül	Kórház	VII. Konsztantinosz
Mürelaion	10. század	Kórház	I. Romanosz
Mangana	11. század	Kórház + császári kórház	IX. Konsztantinosz
Pantokratór	1136	Kórház + szerzetes kórház + öregek háza + rokkant ház + árvaház + fürdő	Piroska/Eiréné (Szt.László lánya) Komnénosz Ioannész
40 Mártir xenon	1200 körül	Kórház	II. Iszakiosz
Lipsz	13. század	Kórház + apáca kórház	Theodóra
Női kórház	1261 után	Csak nőgyógyászat	Theodóra
Theotokosz Pammakarisztosz	1290-1300 között	Kórház	II. Andronikosz
Kralész	14. század		

A negyedik század számos főpapja vélekedett úgy, hogy a betegellátó intézmények alapítása és fenntartása a keresztény kharitás egyik fontos formája. A khalkedóni zsinat (451-ben) a püspökök feladatává tette a szociális és betegellátó intézetek létesítését. Ezt nemcsak megerősítette, hanem ki is bővítette JUSZTINIANOSZ 120. és 131. Novellája (MOMSEN 1928, SCHOELL és KROLL, 1928). A 9. századi sztoudita reform, majd a következő század athonita (ATHONITAE 1982) mozgalma új lendületet adott a gyógyintézetek létesítésének, orvos és szakápoló képzésnek. A kórházépítési buzgalom a 4. századtól, a Birodalom bukásáig tartott, még 1440-ben is új noszokomeiont adtak át Petrában. A kórházak sokat változtak a tizenegy évszázad alatt, de a legválságosabb időkben (arab invázió, a keresztetek hódítása) is működtek, egyre több szolgáltatást nyújtottak. A *Vita Sampsonis* című hagiográfiai irat azt állítja, hogy a Szampszon szerzetes által alapított xenon vezette be

a fekvőbetegek ápolását, ételmezését, orvosi felügyeletét, és kezdetben csak az idült betegségben szenvedő nincsteleneket vette fel (HALKIN 1977-1979). A Nika felkelésben, 532-ben a kórház leégett, pár évvel később jóval modernebb formában építették újjá (PROKOPIOSZ 1913). Ugyanebben az évben az Eubolosz xenon is elpusztult. Jusztinianosz ezt is helyreállította, a kórház mellé felépítették a Szt. Trüphon templomot, amely magába foglalta az oikoszt, azt a részleget, ahol az anargüroi gyógyítottak, szentek ereklyéivel, ördögűzéssel stb. A Koszmidion xenonban a 6. században már kialakítottak egy külön műtőhelyiséget, valamint egy hidroterápiás részleget (DEUBNER 1907). A 6. században megnyitott Khrisztodotész kórházban vezették be, hogy az orvosok és ápolók havi váltásban dolgoztak. A 6-8. században a kórházak többsége 10-30 ágyas, de tudunk ennél lényegesen nagyobb kapacitásúakról is. Antiokhia „kertvárosi” részében, Daphnéban 300 férőhelyes, Athénben kb. 100, Jeruzsálemben 100 ágyas kórház látta el a betegeket. Alexandriában arra törekedtek, hogy szakosítsák az intézeteket. Kialakították az idült betegek és rokkantak otthonait, általános kórházat és 40 ágyas szülőotthont, különbséget tettek a gondozó és gyógyító tevékenységek között (BRÉHIER 2003, HUNGER 1980).

A Kr. u. 3. századtól fogva mind több a leprás, (vagy leprásnak tartott) beteg, főként Palesztinában, Egyiptomban. Hamar rájöttek a kór fertőző természetére, ezért igyekeztek elkülöníteni a betegeket. A leprosoriumokban nem alkalmaztak orvost, a gondozó személyzet a szerzetesekből, apácákból került ki. Később elkülönítették a férfiakat és nőket, a betegség pedig házassági akadálynak számított (MORAVCSIK 1984). Semmi adatunk nincsen arról, hogy Konstantinápolyban, Görögországban, vagy a Balkán más területein létesítettek volna lepratelepet a 10. századot megelőzően. Bulgáriában és Dalmáciában az ezredforduló után szerveztek egy-egy leprosoriumot.

Írásos emlékek a bizánci kórházakról

A Birodalom kórházairól, – főként a nem fővárosiakról, – kevés tudósítás maradt fent. Meglétükön kívül, alig tudunk róluk valamit (Thesszaloniké, Misztra, Brürisz xenonjai). Alexandria kórházairól mindössze egy 7. századi beszámoló szól részletesen, az ugyancsak egyiptomi antinopoliszi xenonról nemcsak dokumentum, hanem képes ábrázolás is maradt. Abban is bizonyosak lehetünk, hogy jóval több városban működött kórház, mint amennyiről értesülésünk van. A történeti, egyháztörténeti, vagy hagiográfikus művekben felbukkan, hogy Szíriában 360 után több noszokomeion, szegényház, idősek otthona és árvaház épült, azonban tisztázatlan ezek pontos helye, befogadó képessége, fennállásuk időtartama. *Julianosz aposztata* császár, a keresztényekhez hasonlóan számos kórházat, szociális intézetet hozott létre, ám ezek helyéről sincs pontos értesülésünk. A konstantinápolyi xenonok ismeretével lényegesen jobban állunk, jól lehet többségükről nem maradt részletes beszámoló. PROKOPIOSZ (1913) szerint a Szampszon kórházban kezelték a Nika felkelés sérültjeit, beszámol az intézet pusztulásáról, majd újjáépítéséről. Ugyancsak hírül adja több más konstantinápolyi és vidéki kórház (Antiokhia, Kappadókia) helyreállítását. A *Ceremoniák* könyve (BURRY 1907) három, 450 előtt épült fővárosit, a Szampszon, Eubolosz és Peramai kórházat említi egyik helyen, máshol a 6. században épült Narszesz xenonról szól, meghatározva a kórházigazgatók helyét a vasárnapi és karácsonyi körmeneteken, fogadásokon. A 6. században az Eubolosz xenon betege volt a köszvény gyötörte *Epheszoszi János* barát. Megemlékezésében elmarasztaló képet fest az állapotokról (BOOKS 1952). Se-

gítség nélkül feküdt, legyek, rovarok, kórházi bűz kínozta, szerinte a személyzet valamennyi tagja lusta, haszontalan (nem árulja el, hogy szerzetesek, vagy civilek voltak az alkalmazottak). Jószerivel ez az egyetlen olyan írás, amely sötét képet fest a xenonokról. A kereszties invázió alatt a fővárosi kórházak többsége elpusztult, vagy felfüggesztette tevékenységét. Az Eubolosz és a Markianosz xenon leégett, a Szampszon kórházat a templáriusok, a Manganát a johannita rend üzemeltette és süllyesztette a nyugat-európai ispotályok szintjére. A keresztiesek kiverése után (1261), VIII. Mikhaél császár azonnal hozzáfogott a kórházak újjáépítéséhez, munkáját özvegye, *Theodóra* folytatta, de így is egy évszázad telt el, amíg sikerült a 12. századi állapotokat helyreállítani. A Szt. Pantheleon xenont Niphon szerzetes nemcsak felújította, hanem jelentősen ki is bővítette, ezzel a főváros legnagyobb (400 ágyas) kórháza lett. Az anyagilag kimerült, jelentősen megcsönkült országnak volt ereje a 14-15. században is új fekvőbeteg gyógyintézeteket létrehozni. Ekkor épült Thesszalonikében, Misztraban, Philadelphiában, Nikeában, Edesszában új xenon, s a fővárosban is néhányal gyarapodott a noszokomeionok száma.

A kórházak elhelyezése

Nem alakult ki semmiféle egységes álláspont, vagy irányelv arra vonatkozóan, miként helyezték el városon belül a gyógyintézeteket. Célszerűséget csak néhány esetben fedezhettünk fel, a többit (az az érzése az embernek), oda építették, ahol hely akadt. Alexandria szülőotthonait a sűrűn lakott szegénynegyedekbe emelték, más kórház pedig szorosán kapcsolódott a templom-kolostor komplexumhoz. Antiokhiában 364-366 között létesült az a 300 ágyas intézet, amelyet kertvárosi környezetben csendes, jó levegőjű városrészben helyeztek el. A perzsa hódítás után újjáépített városban, a centrumban, a középületek közé emeltek újabb kórházat, szociális otthont és fürdőt. Thesszalonikében ugyancsak a központban működött a 12. században alapított kórház-rendelőintézet. Kappadókia újjáépítésekor a városfal belső oldalára húzták fel a kórházat és nyilvános fürdőt. Kaiszareiában viszont a falakon kívül emelt kolostor egyik épületében gyógyítottak, a másik pedig szociális otthonként szolgált. A *Theodosziosz* püspök létesítette 5. századi kórház a városon kívül, Jeruzsálemtől öt km-re délre helyezkedett el. A Jordán folyó mellett, szinte a pusztában épült noszokomeion, szegényotthon, vendégház. Az Athosz-hegyi „kolostor-államban” nem a terület határait (hanem attól jó távolra) kerültek azok a néhány ágyas ispotályok, amelyek a beteg zarándokokat, vagy a környék lakóit fogadták be. A nagyobb rendházakban kialakított kórházak (vagy inkább betegszobák) kizárólag a szerzeteseket vették fel. Az Athosz-hegyi Lavra kolostort úgy újították fel 1340-ben, hogy ispotálytól kezdve idegeneket nem, kizárólag a szerzeteseket kezelte. A kórházak többségének elhelyezését, tájolását nem ismerjük. Valamivel többet tudunk a fővárosi gyógyintézetek elhelyezkedéséről. A Mangana (császári) palota tőszomszédságában előbb közkórházat emeltek, 1055-ben pedig IX. *Konsztantinosz* császári részleget építtetett, ahová kizárólag az uralkodói család tagjait vették fel (ITALIKOS 1972). A Koszmidion xenon és fürdő a Szt. Kozma és Damján kolostorban, a templom szomszédságában, a konsztantinoszi városfalon kívül épült. A Szampszon kórház a Hagia Szophia és az Aranyszarv öböl közötti területen emelkedett (HALKIN, 1977-1979, JANIN 1952). A Pantokratór komplexumot részben szabad területen, részben egy felszámolt nyomornegyed helyén alakították ki, a város keleti oldalán, közel az Aranyszarv öbölhöz.

A kórházak állami szabályozása, jogi helyzete

A Kelet-Római Birodalom első két évszázadában semmiféle egységes szabályozás nem létezett, az egyházatyák és zsinatok útmutatásai nyomán jórészt a főpapok, szerzetesrendek, kevésbé a városok alapítottak kórházakat. Nemcsak az alapítók, hanem a gyakorlati kivitelezők szakértelme is sokszor hiányzott a korai időkben emelt kórházaknál. A Meteora kolostori kórház alapján *Orlandos* (ORLANDOS 1927) rekonstruálta a kiskórházak általános modelljét, amiből kiderül, hogy a célszerűségi szempontokat alig vették figyelembe. Az egészségügy, a személyzet és a gyógyintézetek jogi helyzetét I. Jusztiniánosz határozta meg. Az 544-545 között készült 121. és 130. Novellákban világosan definiálta a gyógyító és szociális rendszer elemeit, megkülönböztetve a fekvőbeteg intézeteket, rokkantak házát, öregotthonokat, árvaházat stb. (SCHOELL és KROLL 1928). Szabályozta az orvosok fizetését, kötelezte a városokat és kórházakat hatósági orvos alkalmazására. Az 59. Novella név szerint is megemlíti a Szampszon xenont és annak adminisztrátorát. Ugyanott olvasható, hogy a kórházak kötelesek gondoskodni az elhunytak temetéséről, halottvivőkről, halotti miséről (a kórházban és a városban elhunytakéról egyaránt), a temetési költségeket pedig a kórháznak kell állni. A kiadások közé a koporsó, halottvivők, valamint a temetésen éneklő apácakórus javadalmazása is beletartozott. A 131. Novella különleges privilégiumokkal látja el a Hagia Sophiát, a Szampszon xenont és az Orphanotropheiont (árvaházat). A khalkedoni Egyetemes Zsinat 541-ben a püspökökre bízta a kórházak és gerokomeionok alapítását. Ezt a jogukat a 120. és 131. Novella is megerősítette. A 120. Novella tovább is ment. A gyógyító és szociális létesítményeknek két csoportját különböztette meg. Az elsőbe sorolta azokat az egyházi alapításúakat, amelyek közvetlenül a püspökök irányítása és felügyelete alá tartoztak, a másik osztály intézetei függetlenek az egyházi vezetéstől, ezeket saját adminisztráció, élén az igazgatóval vezeti. Kimondta, hogy egyházi szervezetek, főpapok, városi önkormányzatok, a császári adminisztráció és magán személyek egyaránt alapíthatnak és tarthatnak fent kórházakat. A 131. Novella szerint az egyháztól független gyógyintézetek támogatását a lakosság (is) végzi. A későbbiekben az uralkodók, vagy maguk alapítottak kórházat, vagy a püspököknek, nemeseknek juttattak adományt, meghatározva annak célját.

A Pantokrator xenon

A Birodalom gyógyintézeteiről kevés irat maradt, az adatok jó része nem orvosi vagy történeti munkákból, hanem hagiográfikus írásokból ismert (TOUWAIDE 2009). Kivételt képez ez alól két konstantinápolyi kórház, a Pantokrator és a Lipsz xenon, amelyeknek alapító oklevelét (*tüpiikonját*), valamint számos, az intézet működése közben keletkezett feljegyzést, gazdasági és orvosi iratát ismerjük (GAUTIER 1974). A Pantokrator alapító levele (nyomtatásban) 442, a Lipsz xenoné mindössze 25 sor. Jóllehet akadtak különbségek a fővárosi és vidéki, császári és egyházi, kis és nagy kórházak tevékenységében, a minta, a messze előre mutató szervezetszerű intézet a Pantokrator. Az alapítólevél meghatározza a xenon célját, osztályait, az ágyszámot, de még az évenkénti matrac és párnacserét is. Rendelkezik a fűtésről, a mosdó és fürdőhelyiségekről, törülközőkről, latrinákról. A tüpikonban felsorolták a gyógyító személyzetet, a kiszolgáló részlegek munkatársait, némelykor

azok feladatkörét, jogait, sőt találkozhatunk benne egy modern meghatározással, t. i. a rész munkaidős alkalmazottal is. A Gerokomeion (idősek otthona) szabályzata nem ennyire részletes, mindössze 42 (nyomtatott) sor terjedelmű, rögzíti a munkatársak beosztását, az öregek házábanak létszámát, a felvételi feltételeket stb.

Az alapítás előzményei és körülményei

A szociális és betegellátás további fejlődésének, a Pantokratőr komplex létrejöttének magyar vonatkozása van. *Szent László királyunk leánya, Piroska/Eiréné* (így hívták új hazájában) *Komnénosz Ioannész* bizánci császár felesége lett (1104-ben vagy 1105-ben), s valódi női praktikával sikerült férjét rávennie, hogy anyagilag fedezze nagyra törő és korát messze megelőző népjóléti terveinek megvalósítását. Erről így számol be a bizánci krónikás: „*Egy-szer ugyanis egy alkalmas pillanatban megfogta császári férje kezét, s a Mindenható Krisztus általa emelt szép templomába belépve hirtelen a földre vetette magát és fejét a szent padlóra tapasztva könnyek között így kiáltott fel: Fogadd uram az Istentől néked berendezett templomot! Könyörgését tovább folytatta, könnyet könnyre hullatva és kötötte magát, nem áll fel addig, amíg annak teljesítését, amire áhítozik meg nem kapja*”. Amint a császár megígérte, hogy minden kívánságát teljesíti *"kimondhatatlan örömmel és vidámsággal megelve kelt fel"* (MORAVCSIK GY. fordítása 1984, a kiemelés tőlem).

Egy kiváló építésszel együtt tervezték a Pantokratőr kolostort és kórházat, amely utóbbi annyira modern elvek szerint készült, hogy sok mindenben ma is annak beosztását követjük (JÓZSA 1990, MILLER 1985). A Pantokratőrban nemcsak kórház, öregek otthona, hanem árvaház, rokkantak menhelye és bukott lányok otthona is működött. Piroska nem érthette meg terveinek valóra válását, két évvel a Pantokratőr teljes elkészülte (1136) előtt meghalt (MILLER 1985, MORAVCSIK 1923, 1984). Piroska/Eiréné később a keleti egyház szentjeinek sorába emelkedett, életéről, cselekedeteiről számos himnusz és legenda szól. Az egyik, 1204 körül keletkezett himnusz így dicsőíti tetteit (MORAVCSIK GY. fordításában): *"Létrehozta az alapoktól kezdve a Megváltónk nevével megtisztelt császári monostort, megépítvén az ebben látható templomokat, kórházakat, aggok házát, amelyek szépség, fekvés és egyéb felszerelés tekintetében az összes korábban létesített régebbiekkel és újabbakkal szemben elviszik a pálmát. Mindezekben nagy mértékben részt vett, s ezeknek az új épületeknek módszereit és méretarányait kitűnően méretezve, megfelelően és hozzáértően szabta meg..... létrehozván ez a tisztas és dicső császárné"*. Az utókor könnyen elfeledkezik a magyar királylány ötletéről, a gyógyító-szociális ellátó rendszer komplexitásáról, az alapításhoz szükséges anyagiak előteremtésében, a tervezésben és kivitelezésben kifejtett személyes aktivitásáról. Nemcsak a külföldi, hanem a magyar szerzők, ill. a magyarra fordított művekben az átültetők meg sem említik Piroska/Eiréné nevét, munkásságát², a Pantokratőr kiválóságát hangsúlyozva, az egész intézetet Ioannész Komnénosz érdeméért tüntetik fel.

² A Magyar Katolikus Lexikon (Szent István Társulat Kiadása (Főszerkesztő: Diós István) X. kötetében (2005) Piroska címszónál 17, félhasábos sor olvasható. Radó P. Az egyház szentjei, (Bp. 1940), valamint Tarczai Gy. Az Árpádház szentjei (Szent István Társulat Kiadása Budapest, 1994) kötetekben meg sem említik Piroskát, ez utóbbi, sem a Szt. Lászlóról szóló 33 oldalas, sem „A szentéletű Árpád-lányok” 21 oldalnyi fejezetekben. Puskeley Mária : Virágos kert vala híres Pannónia című művében (Ameko Kiadó, Budapest, 1994) 13 sort írt Piroskáról, valamint közli Prodromos Sirkölteményének részletét (Moravcsik Gy. fordításában).

A szükséges anyagiak előteremtését követően a társául szegődött neves építésszel *Niképhorossal* együtt megtervezték az egész komplex intézmény épületeit, azoknak elhelyezését, az épületek közötti térségek kialakítását, a parkosítást, tavak, mesterséges folyócskák megépítését (MORAVCSIK 1923). Nem tudjuk mennyi időt vett igénybe, ez a (mai tervezőintézeteket is alaposan megterhelő) munka. Az építkezés 1130 körül kezdődött. Piroskának arra is volt gondja, hogy elsőként a kolostor főtemploma és a rendház készüljön el, ezzel nyújtott tisztelgő gesztust a nagyhatalmú ortodox egyháznak. A következő lépcsőben a kórházépület, kápolnák, más templomok, és a gerokomeion készült el (HUNGER 1965, MEGAW 1963). Két évvel Piroška/Eiréné halála után, császári férje avatta fel 1136-ban (1. ábra). Később árvaházzal, beteg szerzetesek otthonával, rokkantak otthonával, bukott lányok menhelyével bővítették.

A Pantokrator kolostor templomainak maradványa 1990-ben

A kórházépület

A Pantokrator komplexum a főváros keleti részén, az Aranyszarv öböl szomszédságában (a mai kikötő közelében) épült fel. A törökök Zeyrek Kilesi Cami-nak nevezik azt a részt, ami a Pantokratorból (átalakítva) megmaradt (MÜLLER-WIENER 1977). A kórház elpusztult, azonban a 19. század elején még állt, ekkor készült az a fametszet, amelynek hitelességében nincs okunk kételkedni (2. ábra). A főépület háromszintes, észak-dél irányú tájolású, hosszú, téglalap alakú, középső részén kupola emelkedett. Téglából és terméskőből emelték, nagy ablakait színes üveg fedte, csakúgy, mint a kupola egy részét. Teteje cserépborítású, ajtóit fából készülték. A rendelőkben, kórtermekben, mütőben stb. freskón vagy mozaikon ábrázolták Krisztust és egyes bibliai jeleneteket. JEANSELME (1930) szerint nemcsak a Pantokratorban, hanem más kórházakban is falfestmény, mozaik díszítette a helyiségeket. Feltételezését (Párizsban őrzött) miniatúrára alapozta, amelynek fekete-fehér képét közli munkájában. A toldaléképületekben kapott helyet a járóbeteg-rendelő, a gazdasági hivatal, konyha, raktárak, orvosi könyvtár, tanácsterem, oktató helyiség, stb.

Az épület emeletén helyezték el az öt betegellátó osztályt, a férfi részlegek kevésbé voltak egymástól elkülönítve, a női osztályt azonban teljesen izolálták a többtől (DENNIS 1981). Minden egységben fürdő helyiség és árnyékszék szolgálta a betegeket. Valamennyi osztályon kezelő, orvosi és ügyeleti szoba létesült. Egy terem kizárólag a vizelet vizsgálatára szolgált. A sebészettel összekapcsolták a műtőtraktust, amely magába foglalta az operáló szobát, kauterizálót, a műszerszobát és a személyzeti tartózkodót. Éjjel fáklya világított a folyosókon és az árnyékszékekben. A padlók burkolata kőlap, a falak vakolatlanok. Nagy gondot fordítottak a megfelelő belső hőmérsékletre, valamennyi kórtermet fafűtéses, kemence-szerű kályha melegítette. A vízvezetékekkel ellátott fürdőszobák nemcsak a rendszeres tisztálkodást, hanem a kedvelt hidroterápiát is szolgálták.

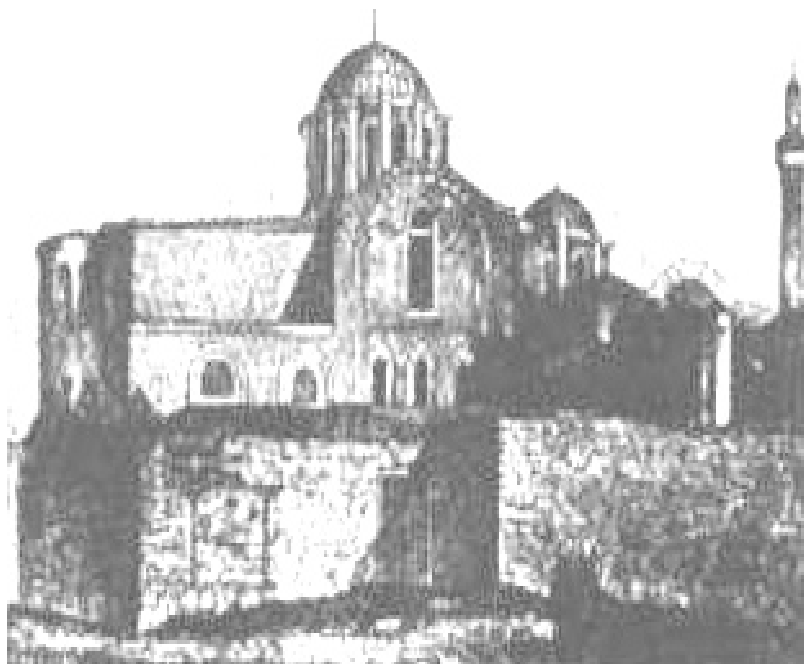
A poliklinikán külön bejáraton, az utca felől juthattak be, váró és több rendelő helyiség fogadta egész nap a betegeket. A gyógyszerár valószínűleg a földszinten kapott helyet, legalább 3-4 tágas teremből állt (JÓZSA 2004, 2009). A betegellátás szerves része a könyvtár, kb. 150-200 orvosi kódexet őrzött. Részben ott, részben a konferencia teremben történt a medikus-oktatás, az orvosi értekezletek stb. (JÓZSA 2006). A halottas kamra egyúttal boncteremként is szolgált (BYLEBYL 1979, FOUCAULT 1975). Arra is vannak adatok, hogy a Pantokratőr kórházban rendszeresen végeztek boncolásokat (BLIQUEZ és KAZHDAN 1984). A kórház kápolnájában ravatalozták fel és onnan temették az elhunytakat. Bármilyen fursán hangzik, a Pantokratőrnek (és néhány más kórháznak) „*saját*” temetője volt, ahová csak a xenonban meghaltakat temették. Magában a kórházépületben külön kápolnában imádkozhattak a nők és férfiak.

A gyógyító részekből könnyen megközelíthető, toldalék épületben működtek a kiszolgáló egységek. A konyha, sütőhelyiség, ételkészítő, ágynemű, felszerelés és pótágyraktárak. Műhelyek és mosoda egészítették ki az ellátó részlegeket. Ugyanabban az épületben helyezték el a gazdasági adminisztrációt, irattárakat stb..

A fekvőbeteg osztályok

A Pantokratőr kórházban öt profilizált osztályt (*ordinoi*) szerveztek. Bár hivatalosan nem tettek különbséget a részlegek között, mégis elsőként mindig és mindenhol a (mai terminológiánk szerint) sebészeti-traumatológiai osztályt (10 ágy) említik, a másodikként a szembeteg gyógyítását végezte 8 ágyon, a nőgyógyászat 12 ágyas, a két „belgyógyászat” 10-10 férőhellyel működött. Privát szobák nem voltak, a betegeket közös kórteremben helyezték el. A két, nem műtétes (férfi) *ordinos* közül az egyik kizárólag az emésztőszervi betegeket kezelte. Az előrelátó szervezés osztályonként 1-2 pótágyat rendszeresített, amelyek csak szükség esetén kerültek elő a raktárból (SCHREIBER 1943). Minden beteg külön ágyon, gyapjúval töltött matracokon feküdt. A derékaljon vászonlepedő, gyapjúval töltött párna és kecskeszőr takaró volt, az ágyneműt hetente cserélték, illetve minden új beteg frisset kapott. Ágyanként 2-2 kecskeszőr takarót tartottak készletben a téli időszakokra. A matracokat gyakran tisztították, évente cserélték, a régieket elégették. Az ágyhoz kötött, magatehetetlen, latrinát használni képtelen pácienseket perforált matracokkal felszerelt ágyon helyezték el. *Összehasonlításként*: IV Henrik francia király a 15. század legvégén (amikor már jócskán voltak szifiliszos betegek a kórházakban) elrendeli, hogy egy ágyban *legfeljebb négy beteget fektethetnek*. Évszázadokon át ilyen viszonyok uralkodtak a francia ispotályokban, a párizsi Hotel Dieu-ban a Nagy Francia Forradalomig három-négy beteg szoron-

gott egy vackon! A Pantokratór kórházban (valószínűleg a többi fekvőbeteg intézetben is) az ápoltak hetente kétszer, (vagy az orvosi előírásnak megfelelően többször is) fürödtek, a magatehetetleneket lemosták. A jobb módúak saját ruhájukban feküdtek, a nincstelenek kórházi öltözéket kaptak, gyógykezelésük alatt ruháikat kimosták, rendbe hozták.

A Pantokratór kórház maradványáról a 19. század elején készült fametszet

A betegeknek naponta két alkalommal tálaltak fel olíva olajjal készült főzeléket, vagy salátás tálat, két fej hagymát, összesen 850 gramm kenyeret, (napjaink értékére számítva,) kb. 3000 kalória tartalommal (MILLER 1985). A hús, hal és bor nem szerepelt az étlapon, de külön fizetség ellenében ezeket is felszolgálták. A *Tüpiikon* szerint minden beteg napi 1 *nomiszmát* (1/48 aranypénn) használhatott fel (a kórház költségére) a menü kiegészítésére, húsrá, borra, édességre. A kórházi beszerzési listákon az alábbi tételek szerepelnek: főzelék-félék, friss zöldség, gyümölcs, só, olaj, árpa, liszt.

Betegvizsgálat és kórházi rend

A betegek a poliklinika közvetítésével, vagy spontán jelentkezéssel, ritkábban betegszállítók közreműködésével jutottak kórházba. Felvételnél valamennyi beteget megvizsgálták (METTLER és METTLER 1949). A Pantokratórban az orvos és ápoló minden vizsgálat előtt és után kezet mosott. A felvételi megfigyelés fontos eleme a beteg alkatának megállapítása *Aiginai Paulosz* (7. század) – és az antik nedvkórtan - rendszere szerint (DUNN 1997). Ez a kategorizálás négyfajta alaptípust különböztet meg: *a) Heves/meleg természetűek b) Hűvös/hideg természetűek c) Száraz természetűek d) Nedves természetűek*. Azt hit-

ték, hogy az alkat nemcsak veleszületett tulajdonság lehet, hanem a hosszú, azonos jellegű életmód is kialakíthatja egyiket-másikat. Azért tartották fontosnak az alkat megállapítását, mert összefüggést gondoltak a habitus és betegségek, illetve betegség-hajlam között. A nedves és hideg természetűeket ízületi és mozgásszervi betegségre, a meleg természetűeket gennyes, putrid betegségekre hajlamosnak vélték.

A felvételi és napi kórházi vizsgálatok fontos eleme volt a testhőmérséklet megfigyelése. Az ókori *Eraszisztratosz* véleményét elfogadva, úgy gondolták, hogy a láz és a gyulladás azonos. Az alexandriai *Palladiosz Iatrophiszzeosz* (5. század) a láz okát külső hatással (irritáció), testi megerőltetéssel, hirtelen pszichés hatással, gyulladással magyarázta. Arra nem gondoltak a bizánci orvosok, hogy a láz a szervezet védekező reakciója. Kezelés során igyekeztek a lázat mihamarabb csökkenteni, megszüntetni.

A pulzus vizsgálatát a 4-5. századtól rendszeresen végezte minden gyógyító. Megállapították az érverés ütemét (ritmusos vagy szabálytalan), szaporaságát, teltségét vagy elnyomhatóságát. *Theophilosz* (7. század) *De humani corporis fabrica* latin címen ismert ötkötetes művének harmadik kötete, *De pulsibus* (A pulzusokról) címet viseli. Vizsgálták a légzés minőségét (hörgő, kapkodó, kihagyó, erőltetett stb.) a köhögést, köpetet. *Hippokratész* útmutatása alapján³ kórismézték a mellkasi és hasi folyadékgyülemet. *Tralleiszi Alexandrosz* (6. század) a hasvízkór (ascites) diagnosztizálására ajánlotta a kopogtatást (JÓZSA 2005). *Aiginai Paulosz* (7. század) könyvében utal a kopogtatásra⁴, hallgatózásra (DUNN 1997) A gázüszök fertőzésről szólva írja: „... *Az izmok duzzadtak, gyulladtak, sercegnek, úgy mint emphysemánál (=tüdőtágulatnál)*”.

A felvételtkor megfigyelték a bőr színét, rugalmasságát, esetleges kiütéseket, sérülést, vérömlenyt, hólyagos vagy pikkelyes elváltozásait. A 6. századtól kezdve a legtöbb xenonban rögzítették a leleteket. A Pantokratórbán (is) bevezették a kórlapírást. Feljegyezték a kórelőzményt, a panaszok időtartamát, jellegét, (a baleset körülményeit), az aktuális állapotot, a felvételi vizsgálat eredményét (STEUDEL 1958), a kórlap tartalmazta a kezelést, gyógyszereket és a terápiás hatást. Összességében a Pantokratór kórlapjai nem sokban különböztek a modern kórházak (számítógépes rendszer előtti) kórlapjaitól. A járóbetegéről (nemcsak a Pantokratórbán) ambuláns könyvet vezettek. A műtetre előkészítették a pácienseket, a nem sebészileg kezelték gyógyszeres és hidrotériában részesültek. Ha nem is naponta, de gyakran végeztek uroszkópiát. Az ápolási idő valamennyi kórházban meglehetősen rövid, 10-12 nap. A *Vita Sancti Lucae stylitae* című hagiográfia (10. század) elmondja, hogy amikor a szent kórházban feküdt, egy betegért hét napon át küzdöttek az orvosok, ám amikor kiderült, hogy gyógyíthatatlan, abbahagyták próbálkozásait, és áthelyezték az elfekvő részlegbe. Bizáncban bevett gyakorlat szerint a reménytelen eseteket otthonukba bocsátották, vagy áthelyezték az elfekvőbe, hogy ágyuk felszabaduljon a gyógyítható akut betegeknek (LASCARATOS és mtsai 1999, MILLER 1985).

Nemcsak a Pantokratórbán, hanem valamennyi fővárosi kórházban éjszakai orvosi és ápolói ügyelet teljesített szolgálatot. A nap vízzel kezdődött, nyáron két, télen egy alka-

³ Megrázták a páciens, és a mellkasi vagy hasi folyadékgyülem loccsanási hangjából ismerték fel a kóros állapotot.

⁴ A kopogtatásal történő tompulat (gyulladásos beszűrődés, folyadékgyülem stb.) kimutatását Auenbrugger a 19. század elején ismerte fel, a nyugati medicina alig kétszáz éve alkalmazza. A bizánci orvosok ezer évvel korábban rájöttek ennek diagnosztikus jelentőségére.

lommal a főorvos és osztályos orvosok végiglátogatták a betegeket és minden nap újból megvizsgálták pácienseiket. A kórházigazgató hetenként ellenőrizte az egyes osztályokat, illetve a betegek iratait. A főorvosi látogatásokon írták elő a gyógyszerelést, egyéb kezeléseket, valamint a diétát, ami eltérhetett a „normál” kórházi kosztól. Az ápolók állandóan a kórteremben tartózkodtak, az orvosok csak szükség szerint. Napközben rendszerint a betegágy mellett ült a felolvasó, vagy a pap, lelki vigaszt nyújtott, imádkoztatta a pácienseket, felolvasta és magyarázta a Bibliát, szentek életét taglaló iratokat, részt vett a lakosság minden rétegét érdeklő hitéleti vitákban.

A kórházi osztályok személyzete

A Pantokratórbán a kezdetektől fogva, a kórházigazgatótól a szolgákig, kizárólag fizetett alkalmazottak dolgoztak, néhány munkatárs pap, vagy szerzetes volt, ám ők is rendszeres javadalmazásban részesültek. A kolostorok lakói csak a kórház adminisztratív munkájában vettek részt. Valamennyi betegágy melletti dolgozót szigorúan büntették, ha elhanyagolták a pácienseket, nem törődtek a jajgatókkal. Ioannész Komnénosz rendelkezése nyomán drákói szigorral torolták meg, ha borraivalót, hálapénzt fogadtak el – vagyis hálapénz is létezett már. A kapzsi, korrupt, nemtörődöm alkalmazottakat gyorsan elbocsátották, súlyosabb esetben büntető eljárás indult ellenük. A Pantokratór kórház abban (is) különbözött a többi xenontól, hogy az egész ellátó rendszert kivonták a pátriárka felügyelete alól, közvetlenül a császárnak voltak alárendelve. A pátriárka mindössze a káplánokat nevezhette ki. A Pantokratór alapító levelében foglaltakon felbuzdulva több vidéki és fővárosi gyógyintézet igyekezett kizárni a püspökök beleszólási jogát, ám arra is akadt példa (az ainoszi Koszmateira xenon), hogy a császári felügyeletet kívánták lerázni.

A Pantokratórbán azonos munkacsapat egy-egy hónapig volt szolgálatban, a következő hónapjuk szabad, majd ismét egy havi munka következett. Jóllehet a fizetésüket évi egy összegben kapták, ezért félévi munkát végeztek. A xenon élén az igazgató főorvos (*noszokomosz*, vagy *protarkhosz*, vagy *protomerítész*) állt, aki felügyelte az orvosi kart és a gyógyító munkát, de nem avatkozott a gazdasági ügyletekbe. Osztályonként két-két főorvos (*archiatrosz*) váltotta egymást, csakúgy mint az orvosok (*iatroi*), alorvosok (*hüpourgoi*) és segédorvosok (*periosszoi*). A periosszoszt időnként segédorvosnak, máskor felcsereinek, szakápolónak tekintik. A *hüpourgosz embathosz*-t szokták állandó (kinevezett, státuszban lévő) orvosnak, a periosszoszt pedig rendkívüli (állományon felüli) segédorvosnak fordítani. Ismerünk olyan adatot is, amely szerint az orvostanhallgatók töltötték be a periosszosz munkakört. MILLER (1985) azt írja, hogy az „embathosz” a végzett orvost, a „periosszosz” az orvostanhallgatót jelenti. A periosszosz orvosok látták el alkalmanként a beteg szerzeteseket, ami arra utal, hogy a mai szigorló orvosokhoz hasonló képzettségűek lehettek. A Pantokratórbán jelent meg a bentlakó orvos státusza (*periosszosz iatrosz*), aki mindig kéznél volt, ha az ügyeletes nem tudta egyedül megoldani a nehézséget. A nőgyógyászati osztályon két férfi főorvos mellett egy-egy orvosnő (*iatriana*) dolgozott. A négy *hüpourgissza* és két *perissza*, csakúgy mint a szolgák, nők voltak. Az orvosok között is szigorú alá- és fölérendeltségi viszony uralkodott. A hierarchia csúcsán a szolgálatos *protomerítész* (igazgató főorvos) állt, őt követte a két sebész főorvos, azokat a többi férfi osztály főorvosa, a sort a nőgyógyászati orvosai zárták. A Pantokratór alkalmazott „sérvmetszőt” (akiről semmi közelebbit nem tudunk), rész munkaidőben. Más kórházakban ettől

eltérően nevezték a lényegében azonos funkciót betöltő orvosokat. A ranglétra legalsó fokán a szolgák (*hüpereta*) álltak, akik az ápolási munka (mosdatás, ágyazás stb.) nagy részét végezték, valószínűleg nem rendelkeztek egészségügyi szakképesítéssel. A poliklinikán két (általános) orvos és két sebészorvos, valamint két iatrosz periosszosz vizsgálta és kezelte a napi 100-120 beteget. Ápolókat, asszisztenseket a járóbeteg ellátásban nem alkalmaztak. Ellentétben a fekvőbeteg-intézetekkel, a rendelőkben a csecsemőket és gyermekeket is gyógyították, nőgyógyászati kezelés nem történt, de egyéb panaszaikkal a nők éppen úgy fordulhattak a rendelőintézethez mint a férfiak. A poliklinika munkatársai is havi váltásban dolgoztak és feltehetően évenként tértek vissza a fekvőbeteg osztályokra, ahonnan újabb orvosok kerültek át⁵. A gyógyító személyzethez hasonlóan bőségesnek mondható a kórházi gyógyszerár személyi ellátottsága (JÓZSA 2009). A patikát a főgyógyszerész vezette, mellette két állandó (kinevezett) és két rendkívüli gyógyszerész készítette az ötven fekvőbeteg és a rendelőintézet betegeinek orvosságait.

A *Tüpiikon* felsorolja a kórház gazdasági és adminisztratív alkalmazottait, egyeseknek a feladatait is részletezi. A Pantokratóriban összesen négy adminisztratív szakember dolgozott, egyikük (*oikonomosz*) a xenon gazdasági vezetője, akinek munkájába a kórház orvosigazgatója nem szólhatott bele. Az *oikonomosz* (rendszerint szerzetes) feladata a zökkenőmentes működés biztosítása, a személyzeti ügyek intézése. Helyettese a *noszokomosz* (az „egyik” gondnok, a kórház technikai működését irányította), ritkán orvos, bár egyes adatok arra utalnak, hogy orvos is betöltötte ezt a tiszteletet (TZETZESZ 1972). A másik gondnok a *meidzoterosz*, étellemezésvezető, személyében felelős az élelmiszerek, fűtőanyag és gyógyszeralapanyag beszerzésért. A negyedik gazdasági vezetőt (mai szóhasználattal élve) könyvelőnek nevezhetjük. A betegekkel is kapcsolatba kerülő, de a technikai személyzethez tartozott két pap, két lektor, egy temető pap, a pénztáros és egy hordár (küldőnc). A sebészeti műszerek élezésére, karbantartására egy műszerészt foglalkoztattak. További alkalmazottak: két szakács, két pék, egy molnár, négy mosónő, egy fűtő, egy altsz, egy őr, egy lovász, végül egy latrinatisztító.

A betegek

A xenonok eredetileg a zarándokok, szegények ápolására, gyámolítására jöttek létre. Kezdetüket tekintve, – ezen a téren, – nem sokban különböztek a nyugateurópai ispotályoktól. Az 5-6. századig a Kelet-Római Birodalomban is szinte kizárólag a nincstelenek, bérmunkások kerültek kórházba. I. Jusztinianosz törvényben kötelezte a szolgák gyógyíttatására munkaadóikat. A szülés a családi otthonokban történt bármilyen jók, vagy szegényesek voltak is a körülmények. Ez alól egyetlen területen, Egyiptomban volt kivétel, ahol nemcsak Alexandriában, hanem tucatnyi más településen is szülőotthonokat hoztak létre. A fővárosban és a Birodalom más területein nem alapítottak szülőotthont, és hiába működött női osztály, később női kórház Konstantinápolyban, azokban csak a nőgyógyászati betegeket kezelték, a szülések továbbra is háznál történtek. A középosztály és az arisztokrácia otthonában gyógyíttatta magát, s még a sebészi beavatkozások is ott végezték. A lassú változás a 7. század első felében kezdődött, amikor Sztéphanosz, a Hagia Szofia székesegyház magas rangú diakónusa ágyéki nyirokcsomó fertőzést kapott. Családja intenciójára a

⁵ Ez az u. n. forgó rendszer csak az utóbbi ötven évben terjedt el a modern európai betegellátásban.

Szampszon kórházba feküdt be, megoperálták és néhány nap múltán gyógyultán távozott. (A nyugat-európai ispotályok esetében elképzelhetetlen lett volna a magas rangú egyházi személy kezelése, a párizsi Hôtel Dieu-tól még a 19. században is tartózkodtak az egyházi méltóságok). Sztéphanosz felépülésének híre ment, példája ösztönzőleg hatott, előbb a középosztály, majd a papi rend tagjai vették igénybe mind sűrűbben a kórházakat. Oszlopos Szt. Lukács életrajzában is olvasható, hogy a szent hosszabb időn át feküdt valamelyik xenonban. Egy ismeretlen, (de amint a költeményből kitűnik), ám jómódú költő versben örökítette meg saját kórházi tapasztalatait (BECK. 1971). Sok kolostor, – amelyek közelében fekvőbeteg gyógyintézet működött, – bezárta betegszobáit, szerzeteseit a xenonba küldte gyógyulásra. Az egyházi méltóságok kórházi kezelését bizonyítja közvetve az az adat, amely szerint egyes xenonokban fogda-kórtermeket is kialakítottak. Az alexandriai kórház cellájában *Dioszkorosz* püspököt, a fővárosi Eubolosz xenonéban pedig *Epheszosi János* monofizita püspököt kezelték fogva tartása alatt, *II. Jusztinianosz* első uralkodása (685-695) idején (SCHWARTZ 1922/1974). Az arisztokrácia és a pénzarisztokrácia azonban továbbra is idegenkedett a kórházi ellátástól, s alig változott a helyzet azután, amikor *IX. Konsztantinosz* császár 1055-ben császári részleget építtetett a Mangana xenonhoz (SZKYLITZESZ 1973). A császári részleg állományába tartozott az uralkodó személyi orvosa, az *aktuariosz* (ITALIKOSZ 1972). Később az építtető, valamint *I. Alexiosz* császár is ebben a kórházban fejezte be életét.

LÁSZLÓ JÓZSA, MD, DSc.
emeritus professor of pathology
H-3648 Csermely
Táncsics u. 9.
HUNGARY

IRODALOM

- AMUDSEN, D.:** Medicine and faith early Christianity. *Bull. Hist. Med.* **56**, (1982). 358-371,
- ARISZTOPHANÉSZ** *vígjátékai*. Arany János fordítása. Bp., Magyar Helikon Kiadó, 1968.
- ATHONITAE ATHENASII:** *Vitae duae antiquae sanctae*. Noret, J.: Corpus Christianorum, Seria Graeca. Turnhout, Brepols Univ. Press, 1982. 1-124.
- BECK, H.G.:** Geschichte der byzantinischen Volksliteratur. München, 1971.(4.sz. költemény, 104.)
- BLIQUEZ, L.J., KAZHDAN, A.:** Four testimonia in human dissection in Byzantine times. *Bull. Hist. Med.* **58**, (1984), 554-557.
- BRÉHIER, L.:** *A Bizánci Birodalom intézményei*. Bp., Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása, 2003.
- BROOKS, E.W.:** *Corpus scriptorum Christianorum orientalium*. (Ioannis Ephesini Historiae ecclesiasticae pars tertia). Louvain, Durbecq, 1952. 41-61.
- BURRY, J.B.:** The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogennitos. *Engl. Historical Review*, **22**, (1907), 417-427,

- BYLEBYL, J.J.:** The school of Padua: Humanistic medicine in the sixteenth century. In: Webster, C. (ed.): *Health, medicine and mortality in the sixteenth century*. Cambridge, Cambridge Univ. Press. 1979. (350).
- CUNNINGHAM, M.:** *Hit a bizánci világban*. Bp., Solar Kiadó, 2003.
- DRAGON, G.:** *Naissance d'une capitale*. Paris, Presse Universitaires, 1974. 521.
- DENNIS, G.T.:** *Das Strategikon des Maurikios*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften. 1981. 12.
- DEUBNER, L.:** Kosmas et Damianos, Leipzig-Berlin, Teubner, 1907. 135-136 és 174-175.
- DUNN PM.:** Paulus Aegineta (625-690 AD) and Byzantine medicine. *Arch. Dis. Childhood* 77, (1997), 155-156.
- FOUCAULT, M.:** *The birth of clinic: An archeology of medical perception*. New York, Random House, 1973. 120-194.
- GAUTIER, P.:** La Typicon du Christ Sauveur Pantocrator. *Revue des Etudes Byzantines*. 32, (1974), 1-145,
- HALKIN, F.:** Vita Sampsonis: Saint Sampson le xenodoque le scholastique. *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* 14-16, (1977-1979), 6-17.
- HARIG, G., KOLLESCH, J.:** Arzt, Kranken und Krankenpflege in der griechisch-römischen Antike und im byzantinische Mittelalter. *Helikon*, 13-14, 1973-1974. 256-292.
- HUNGER, H.:** *Reich der neuen Mitte*. Graz, Styria, 1965. 180.
- HUNGER, H.:** *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. München, Beck Verl., 1980. Bd.2:292, 302.
- ITALIKOSZ, M.:** Lettres et discours. In: Gautier, P. *Archives de l'orient chrétien*. Paris, Institut français d'études byzantines. 1972. 209-210.
- JANIN, R.:** *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine*, première partie: La siege de Constantinople et le patriarvat oecuménique. Vol. 3. Les églises et les monasteres. Ed.2., Paris, Institut Français d'études byzantines. 1952.
- JEANSELME, E., OECONOMOS, L.:** Un dispensaire medicale a Byzance au temps de Paleologues. *Aesculape* 15, (1925) 26-30.
- JEANSELME, E.:** *Sur un aide-memoire de therapeutique byzantin contenu dans un manuscrit de la Bibliotheque Nationale de Paris (Suppl. Gr. 764)*. Paris, Laroux, 1930. I: 147-170.
- JÓZSA, L.:** Magyar királynő a modern európai kórház megteremtője? *Orv. Hetil.*, 134, (1993) 196-198,.
- JÓZSA L.:** Az orvosi, állatorvosi és gyógyszerészeti irodalom Bizáncban. *Comm. de Hist. Artis Med.* 190/193, (2005) 247-277.
- JÓZSA L.:** Orvos és gyógyszerészképzés Bizáncban. *Orv. Hetil* 147, (2006) 1162-1164.
- JÓZSA L.:** Gyógyszerek és gyógyszerészet Bizáncban. *Gyógyszereink*. 48, (2004) 101-110.
- JÓZSA L.:** A szociális ellátás rendszere a Bizánci Birodalomban. *Esély*, 18, (2007) 63-76.
- JÓZSA L.:** Patikák Bizáncban. *Lege Artis Medicinae* 19, (2009) 167-168.
- LASCARATOS, J. POULAKOU-REBELAKOU, E., MARKETOS, S.:** Abandonment of terminally ill patients in the Byzantine era. *J. Med. Ethics* 25 (1999) 254-258.

- MEGAW, A.H.S.:** Notes on recent work of the Byzantine Institute in Istanbul. *Dumbarton Oaks Papers* 17, (1963) 335-365.
- METTLER, C.C., METTLER, F.A.:** *History of medicine*. Philadelphia-Toronto, Blakiston Co., 1947. 292-293.
- MEYENDORFF, J.:** *Birodalmi egység és keresztény szakadások*. Bp., Bizantinológiai Intézet Alapítvány kiadása, 2001. 71.
- MILLER, T.S.:** *The birth of hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore-London Johns Hopkins Univ. Press., 1985.
- MOMMSEN, TH.** *Corpus iuris civilis. I. Digesta*. Berlin, Weidmann, 1928.
- MORAVCSIK, GY.:** *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor*. Budapest-Konstantinápoly. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei. No. 7-8. 1923.
- MORAVCSIK, GY.:** *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. 113-126.
- MÜLLER-WIENER, W.:** *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*. Tübingen, Warmuth, 1977. 209-215.
- NUTTON, V.:** Archiatri and the medical profession in antiquity. *Papers of the British School at Rome*. 45, (1977) 191-226.
- ORLANDOS, A.:** *Monasterike architektonike keimenon kai schedia*. Athen, Hestia, 1927. 79-85.
- PHILIPSBORN, A.:** Der Fortschritt in der Entwicklung des byzantinischen Krankenhauswesens. *Byzantinische Zeitschrift* 54, (1961) 338-365.
- PROKOPIOS:** *Procopii Caesariensis opera omnia*. Ed. Hauray, J. Leipzig, Teubner, 1913. Bde 1-4.
- QUASTEN, J.:** *Patrologia*. London, Newman Press 1950-1960. I:220-223., III:161-164.
- SCARBOROUGH, J.:** Byzantine medicine. *Dumbarton Oaks Papers*. 38, (1984) 213-232.
- SCHOELL, R., KROLL, W.:** *Corpus Juris Civilis, III. Novellae*. Berlin, Weidmann, 1928.
- SCHREIBER, G.:** Byzantinisches und abendländisches Hospital. Zur Spitalordnung des Pantokrator und zur byzantinischen Medizin. *Byzantinische Zeitschrift*, 42, (1943), 116-149.
- SCHWARTZ, E. (ed.) :** *Acta conciliorum oecumenicorum*. I-IV. kötet. Berlin-Leipzig, W. de Gruyter, 1922-1974. II: 214-215.
- SKYLITZES IOANNISZ:** *Synopsis historiarum*. Ed. Thurn, H. Corpus fontium Historiae Byzantinae. Berlin, W. de Gruyter, 1973. 477.
- STEUDEL, J.:** Zur Geschichte der Anamnese. *CIBA Symposium*, 5, (1958) 178-182.
- SUIDAE LEXICON**. Bde. I.-VI. Ed. Adler, A. Leipzig, Teubner, 1928-1930.
- TOUWAIDE A.:** Byzantine medical manuscripts: towards a new catalogue with a Specimen for an annotated checklist of manuscripts based on an index of Diels' Catalogue. *Byzantion* 79, (2009) 453-595.
- TZETZES IOANNISZ:** *Epistolae*. Ed. Leone, P. Leipzig, Teubner, 1972. 121.
- VILLIER, M.:** *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*. Vols 8., Beaucheseai. 1932. VII:2083-2095.
- VITA S. LUCAE STYLITAE**. In: Ed. Delehaye, H.: *La saints stylites*. Paris-Brussels, Subhag, 1923.

SUMMARY

Byzantine hospitals developed out of Christian institutions for the poor and homeless. Philanthropia provided the initial impulse to create hospices (*xenons*) and to expand these institutions into specialized medical centers (*iatreons* or *nosokomeions*). However the Byzantine *nosokomeions* resemble more closely modern hospitals than they do any of the institutions of Greek-Roman antiquity or any of the houses of charity in the Latin West during the Middle Ages.

Since the 4th century the Byzantine hospital has stressed the central position of the *nosokomeion* in Byzantine society at the intersection of state, ecclesiastical and professional interest. In great cities and in the capital, more than hundred hospitals worked in the East—Roman Empire. The Byzantine hospital rules guaranteed patients private beds, required physicians to wash their hands after each examination and arranged the physical plant to keep all the sick warm. The Byzantine hospitals had separate sections (in modern terms: surgery—trauma surgery, internal medicine, ophthalmology, etc.) and at the beginning of the sixth century a separate institution for women. From the sixth century at least, bathing facilities normally adjoined Byzantine *nosokomeia*. By the twelfth century Byzantine hospitals also set aside a room or perhaps a separate building to treat outpatients. In addition to the main dormitories the surgery, baths and outpatient clinic, the large parts of hospitals also had separate rooms (or adjoining buildings) for library, for lecture hall, for administrative functions and record keeping for storage and for other services.

GRUBY DÁVID – EGY ORVOSTÖRTÉNETI LEGENDA

BOGDÁN MELINDA

2010 augusztus 20-án volt kétszáz éve, hogy az egykori Bács-Bodrog vármegyében, Kiskéren megszületett *Gruby Dávid* orvos. Személyével és tevékenységével a tudományos fényképezés korai korszakának kutatása közben találkoztam először. A rá vonatkozó, eléggé szerteágazó szakirodalom olvasása során azonban egyre inkább úgy tűnt: rengeteg a bizonytalanság, a róla szóló cikkek sokszor egymást ismétlik, másszor ellentmondásba kerülnek egymással és önmagukkal. Viszont a legtöbb tanulmány azt szuggerálta, hogy Gruby hagyatékában több ezer (hol két-, hol háromezer darab) mikroszkopikus fotográfia található, ezért egy egyhónapos kutatói ösztöndíjat pályáztam meg, hogy Gruby működésének színterén, Párizsban nyomára leljek ennek a nem mindennapi gyűjteménynek.¹ Ez a rövid idő azonban csak a múzeumi kutatásokat tette lehetővé, a levéltári forrásfeltárássra újabb utazás lenne szükséges.

Tanulmányomban legelőször a Grubyról szóló eddigi életrajzi irodalmat mutatom be, majd Gruby Dávid adatolható életrajzi eseményeit foglalom össze. Külön kérdésként foglalkozom azzal, hogy miként „folklorizálódott” Gruby alakja, hogyan születtek a róla szóló életrajzi legendák. Kitérek arra, hogy milyen szerepet játszott a mikroszkopikus kutatásban és a tudományos fotográfia terén; és arra, hogy hol is vannak az általa készített – vagy neki tulajdonított – fotográfiák? Végül röviden ismertetem párizsi kutatásaim eredményeit.

Akik Grubyról írtak

Gruby Dávidról az első életrajzi írás 1850-ben, *Bécsben* jelent meg a *Wiener Blätter* hasábjain (szerzőjét nem ismerjük).² Gruby életének, különösen pedig párizsi ténykedésének adatait legrészletesebben *Blanchard* illetve Gruby titkára, *Le Leu* életrajzából ismerjük.³ *Raphaël Blanchard* párizsi professzor az *Archive de parasitologie* c. szaklap (1898), az *Institut de la médecine Coloniale* és a *Société zoologique de France* (1876) alapítója volt. *Louis Joseph Le Leu* Gruby Dávid titkára volt 1885-től haláláig. Ő elsősorban *Blanchard* írása alapján dolgozott, de maga említi, hogy Gruby 1895-ben egy sor önéletrajzi adatot, eseményt diktált le neki – tehát maga a kutatás tárgya is hozzájárult a magáról kialakítandó

¹ A kutatást az Oktatási és Kulturális Minisztérium Klebelsberg Kuno ösztöndíjával valósíthattam meg 2008-ban.

² Der Arzt Gruby in Paris. In: *Wiener Blätter*, 1850. aug. 4. 31-32. Idézi KISCH 1954, 193. A magyar irodalomban nem találtam nyomát.

³ BLANCHARD 1899, LE LEU, 1908.

kép kreációjához. Bizonyos tekintetben ide sorolható a Franciaországba emigrált radikális olasz gróf, *Lorenzo Montemerli* által papírra vetett rövid, mindössze 12 lapos, nem kevés pontatlanságot tartalmazó biográfia is, amelyet hálája jeléül írt a francia-porosz háború után. (Ez elsősorban Gruby háború alatti szerepére vonatkozik).⁴ Ezek közül egyedül Le Leu munkája található meg Magyarországon, még hozzá több példányban is. Míg Blanchard-t a magyar szerzők is említik (adatait viszont jobbadán Le Leu-n keresztül ismerik), addig Montemerliről eddig egyedül *Bartók Imre* emlékezett meg.⁵ A Gruby-ikonográfia nagy kárára a francia nemzeti könyvtárban őrzött füzetből⁶ eredetileg is hiányzott Gruby fényképe, *Mathieu-Deroche* felvétele (*photographe de la Commission Italienne des secours aux blessés*). Ez a fotó szinte biztosan nem azonos azzal az arcképpel, melyet metszet formájában minden Grubyról szóló mű közölt. Deroche-nak az 1860-as és 70-es években virágzó fotóműterme egészen 1904-ig követhető nyomon.⁷

A Grubyt követő generációk Gruby-életrajzai közül kiemelendő a brünni születésű lipcsei bőrgyógyász professzor, *Johann Heinrich Rille* tanulmánya 1926-ból.⁸ Megemlítjük *Sophocle Ghinopoulo* cikkét, melyet 1929-ben a bécsi orvosi iskola Franciaországba emigrált képviselőiről írt,⁹ és *Theodore Rosenthal* 1932-ben készített biográfiai vázlatát.¹⁰ Gruby életéről még francia doktori disszertáció is született *Alfred-Pierre-Michel Salaün* tollából,¹¹ aki hivatkozott néhány magyar szerzőre: *Korányira*, *Bartók Imrere* és *Gruber Sándorra*. Salaün egyébként kritikával illette Le Leu munkáját, különösen azért, hogy az nem volt orvos, és emiatt Gruby tudományos tevékenységéről kevés tanulság derül ki.¹² (Gruby tudományos munkásságának helyét az egyetemes orvostörténetben viszont a nagy bőrgyógyász, *Raymond Sabouraud* határozta meg, elsősorban azzal az előadásával, melyet *Budapesten*, 1935-ben a IX. Nemzetközi Bőrgyógyász Kongresszuson tartott.)¹³

Grubyról talán a legrészletesebb tudományos életrajzot a prágai születésű jeles kardiológus, *Bruno Kisch*, a new yorki Yeshiva University professzora írta 1954-ben, abban az önálló monográfiának beillő tanulmányában, amely a modern orvostudomány elfeledett vezéralakjairól szól. (Gruby mellett *Gabriel Gustav Valentin*, *Robert Remak*, és *Leopold Auerbach* életrajzát adja).¹⁴ Az ő biográfiája azért lényeges, mert bécsi levéltári anyagokat is felhasznált és végigjárta Gruby életének bécsi és párizsi helyszíneit is. Ez a mű tartalmazza az 1945-ig külföldön megjelent, Grubyra vonatkozó irodalom legteljesebb bibliográfiáját. Ennek ellenére a hazai szerzőknél nem találtam nyomát, pedig van példány Magyarországon. Furcsa módon a legutolsó Grubyról szóló mű¹⁵ sem idézi. Ugyancsak 1954-ben

⁴ MONTEMERLI 1874.

⁵ BARTÓK 1932, 486.

⁶ Jelzete MP-2929

⁷ Deroche felvételeket készített a korszak neves egyéniségeiről, katonai kiválóságairól, majd a walesi herceg udvari fényképésze címet is elnyerte. Fotói, zománclapra készült portréi ma számos európai és amerikai múzeumban megtalálhatók.

⁸ RILLE 1926. 512-526. Elismerőleg idézi BARTÓK 1932, 483.

⁹ GHINOPOULO 1929. 237-260.

¹⁰ ROSENTHAL 1932. 339-346.

¹¹ SALAÜN 1935.

¹² SALAÜN 1935. 12.

¹³ Idézi FRITZ 1954. 253.

¹⁴ KISCH 1954. 139-317. A Grubyról szóló fejezet 193-226.

¹⁵ ZIMMER 2008.

méltatta Gruby munkásságát *Jean Théodoridès* a *Revue d'histoire de la médecine hébraïque* hasábjain.¹⁶ Nem hagyhatjuk említés nélkül *Vladislav Kruta* szócikkét a tizenhat kötetes *Complete Dictionary of Scientific Biography*-ban. Ő azonban csak az 1840-es és 50-es évek tudományos munkásságát ismerteti.¹⁷ Legutóbb, 2008-ban *Marguerite Zimmer* írt levéltári kutatásokon alapuló biográfiát.¹⁸

Bár *Frankl József* azt írta, hogy Grubyt jobban ismerik Párizsban, mint Budapesten,¹⁹ ez az állítás – tekintve a szép számú magyar publikációt – nem állja meg a helyét. Ha nem tekintjük *Herczeghy Mór* memoárjait, melyben párizsi útja kapcsán említi hősünket,²⁰ Gruby párizsi működéséről először az *Orvosi Hetilap* 1859-es évfolyamában találunk részletesebb leírást. *Korányi Frigyes*, *Hirschler Ignác* és *Markusovszky Lajos* 1858 nyarán jártak tanulmányúton a francia fővárosban, s élményeikről 12 úti levélben számoltak be XYZ szignóval. A Grubyról szóló rész a 11. levél végén, ill. a 12. levélben olvasható, e résznek *Hirschler Ignác* a szerzője.²¹ Erről az utazásról jóval később *Korányi Frigyes* is megemlékezett az *Orvosi Hetilap* tárcájában.²² Az egyik legrészletesebb magyar nyelvű Gruby életrajz szerzője *Bartók Imre* volt, aki 1932-ben tette közzé írását. *Magyary-Kossa Gyula*²³ és *Fritz Sándor* számos cikket szentelt Gruby életének; *Fritz* kutatásai összefoglalását 1954-ben adta közre (a korábbi művek jegyzékével együtt).²⁴ *Frankl József* már említett tanulmánya²⁵ mellett *Csillag István*,²⁶ *Rácz István*,²⁷ *Kapronczay Károly*²⁸ szentelt teret Gruby életének. Legutóbb *Schneider Endre* és *Török Ibolya* méltatták Grubyt, mint a mykológia tudományának megteremtőjét.²⁹ Végül a magyar szerzők között kell megemlíteni a breton származású *Bernard Le Calloc 'h*-ot is, aki Budapesten, az *Orvostörténelmi Társaságban* is tartott korábban előadást Grubyról.³⁰

Jelen tanulmányban a Gruby orvosi munkásságát idéző szakcikkekkel azért nem foglalkozom, mert azok kívül esnek szakmai kompetenciámon.³¹

¹⁶ THÉODORIDÈS 1954. Különnyomat a *Revue d'histoire de la médecine hébraïque* 1954:20. és 22. számából.

¹⁷ KRUTA 2008. 565-566.

¹⁸ ZIMMER 2008. 48-51. Interneten: http://www.bium.univ-paris5.fr/sfhad/vol13/2008_12.pdf

¹⁹ FRANKL 1962. 29.

²⁰ HERCZEGHY 1850.

²¹ [HIRSCHLER] XYZ 1859. *Hirschler* szerzőségét *Fritz* állapította meg (*FRITZ* 1954, 249).

²² KORÁNYI 1898.

²³ MAGYARY-KOSSA 1995. 52-59.

²⁴ FRITZ 1954. 243-254.

²⁵ FRANKL 1962.

²⁶ CSILLAG 1973 és CSILLAG 1974. Megjegyzem, hogy *Alexander Emed* azt a képtelenséget állította, hogy „Gruby és Mandl munkásságát egyébként *Csillag István* mutatta be először a magyar orvostörténelemben.” *EMED*, 2004. 10.

²⁷ RÁ CZ 1991.

²⁸ KAPRONCZAY 1998. és KAPRONCZAY 2004.

²⁹ SCHNEIDER – TÖRÖK 2005.

³⁰ LE CALLOC 'H 2000.

³¹ Kéziratomban lezárása után jelent meg két munka, amely foglalkozik Gruby tudományos működésével: *TILLES, Gérard: Teignes et teigneux: histoire médicale et sociale*. Paris, Springer Verlag France, 2009. 26-31. „De Schoenlein à Gruby: progrès et confusion” és „La controverse du microscope” c. fejezet, valamint *CRIBIER, Bernard – HALILOUA, Bruno – REVUZ, Jean – TILLES, Gérard: Quelques cas historiques en dermatologie*. Paris, Springer France, 2011. 163 s. k.k. E műveket sajnos már nem állt módomban figyelembe venni.

Gruby legfontosabb életrajzi adatai

Gruby Dávid *Kiskéren, Bács-Bodrog vármegyében* született 1810. augusztus 20-án és Párizsban halt meg 1898. november 14-én. Szegény, sokgyermekes falusi zsidó családból származott. Középiskolai tanulmányait a pesti piaristáknál végezte, nem a legjobb eredménnyel, majd Bécsbe ment.³² Egyetemi tanulmányait Bécsben folytatta 1831 és 1839 között, tanárai között volt *Carl Rokitansky* és *Joseph Berres*. Az orvosdoktori fokozatot 1839. augusztus 6-án nyerte el. Doktori téziseiként a forrásvíz és a Duna-víz dietetikai és gyógyászati hatásáról írt munkáját tartják, ami elveszett. (Ez a munka azonban nem veszett el, ahogy Bartók és utána mások említik³³, hanem megjelent a bécsi *Medizinisches Jahrbuchban*).³⁴ Kisch kutatásai azonban kimutatták, hogy a tényleges „*thema disputatum*” vagyis a védés tárgya az „*observationes microscopicae*” volt. (Kisch 1954, 202) Ez volt legfontosabb könyve, az *Observationes microscopicae ad morphologiam pathologicam*,³⁵ amely az első mikroszkopikus patológiai kézikönyvnek számít, és amely már akkor élénk nemzetközi visszhangot váltott ki. Le Leu szerint nemcsak *medicinae doctor*, hanem szemészorvosi oklevelet is szerzett, amelyet ő még látott Grubynál. Tanulmányai végeztével utazást tett *Londonban* és *Párizsban*, tehát már végleges kiköltözése előtt tájékozódott a francia fővárost illetőleg. Bécsben egyetemi állást kínáltak fel számára, amelynek feltétele a katolizálás lett volna. Ezt a feltételt Gruby nem fogadta el. A Bécsbe látogató *Philibert-Joseph Roux*, a párizsi *Hotel-Dieu* sebész főorvosa³⁶, aki látta Gruby anatómiai preparátumait, azt tanácsolta, hogy menjen Párizsba.³⁷ Bár gyakorló orvosként bizonyára el tudott volna helyezkedni Bécsben is, ám Párizsban kutatásait folytatását remélte. Tudományos munkásságának eredményeit elsősorban az 1840-es években és az 50-es évek első felében érte el. Patológiai kutatásokat végzett a párizsi lencház kórházában, később barátja, *Onésime Delafond*³⁸ segítségével az alforti állatorvosi iskolán. Együttműködésüket számos közös publikáció is bizonyította. 1841-től saját laboratóriumot rendezett be, külföldi medikusoknak tartott előadásokat, *Alfortban* órái is voltak, ám egyetemi katedrara soha nem hívták meg. (Kisch véleménye szerint nemcsak származása, hanem aránylag rossz francia nyelvtudása és idegen akcentusa is közrejátszott ebben.) 1846. december 1-től idegen állampolgárként állandó lakhatási engedélyt nyert Párizsban, 1848. március 28-án³⁹ – más adatok szerint május

³² MAGYARY-KOSSA 1995. 53.

³³ BARTÓK 1932. 484.

³⁴ Gruby Dávid: Über den dietätischen und pharmazeutischen Gebrauch des Quell-Brunnen-, und gereinigten Donauwassers. In: *Medizinische Jahrbuch des K. K. Österreichischen Staates* 20. 1839. 567-586. Bartók abban is tévedett, hogy a tézisek címe *A víz hatása az állati szervezetre* volt.

³⁵ KISCH 1954. 200-202. Kisch rámutatott arra is, hogy a műnek kétféle címlapja volt: *Observationes microscopicae ad morphologiam pathologicam*. Auctore Dr. Davide Gruby, Vindobonae, apud Singer et Goering 1840. illetve *Morphologia Fluidorum pathologicorum*. Tomi primi pars prima. Auctore Davide Gruby. *Accedunt Tabulae septem et Tabulae litho sculptae quinque*. Vindobonae, apud Singer et Goering, 1840.

³⁶ Philibert-Joseph Roux (1780 – 1854) sebész professzor, a francia orvosi akadémia tagja, és többek között a bécsi orvosi társaság (Gesellschaft der Ärzte) kültagja.

³⁷ BARTÓK 1932. 484., KISCH 1954. 208. és ZIMMER 2008. 48.

³⁸ Henri-Mamert-Onésime Delafond (1805 – 1861) 1833-tól az alforti állatorvosi iskola patológia-, terapeutika- és közegészségügy-professzora, 1860-tól haláláig a főiskola igazgatója.

³⁹ ZIMMER 2008. 48.

6-án⁴⁰ – megkapta a francia állampolgárságot. 1854. május 16-án *III. Napoleon* engedélyezte, hogy Gruby orvosi gyakorlatot folytathasson Franciaországban. Ettől kezdve tudományos tevékenysége háttérbe szorult, de különféle kísérleteit tovább folytatta, és sok újítást vezetett be (pl. a vatta sebészeti használata). 1865 körül obszervatóriumot létesített háza tetején, meteorológiai és csillagászati megfigyelések számára. Harctéri sebesültek ellátáshoz szükséges felszereléseket és egy mentőkocsit már az 1867-es világhiállításán is bemutatott, ezt az 1870-71-es háború idején felajánlotta az ország védelmére. Párizs ostroma idején a Montmartre-on berendezett csillagászati obszervatóriumát átadta a hadseregnek, házában tábori kórházat rendezett be. Nyolcvannyolcadik életévében, a Rue St. Lazare 66. alatti lakásában hunyt el. Soha nem házasodott meg, utódokat nem hagyott maga után, vagyonát jótékony célokra fordította, így a halála után jelentkező szépszájú örökös vajmi keveset kapott.

Gruby kutatói és orvosi, elsősorban mykologiai és bőrgyógyászati tevékenységével, ennek jelentőségével és visszhangjával nem vagyok hivatott foglalkozni, ezt megtették mind a hazai, mind a külföldi szakemberek.

„Mykológiai mitológiák” avagy Gruby „folklorizálódása”

Gruby sajátos, mondhatnánk különös egyénisége alkalmas volt egyfajta legendaképzésre, „folklorizálódásra”. Hirschler (ahogy utitársai, Korányi és Markusovszky is) párizsi útja során találóan jellemezte Gruby személyiségét:

„E mindenre kiterjedő sajátosság, mely Gruby összes működését jellegzi, mely külső föllépésében is nyilvánul, s némelyeknek talán szántsándékos fitogtatásnak látszhatik, őt olyannyira „sui generis” emberré teszi, hogy egyénisége környezetére befolyás nélkül nem maradhat. Kisdedes pedanteriát ki lehet gúnyolni, titokteljes látnoki viselet csakhamar ellenszenvet és undort idéz elő, hanem hol a legcsekélyebbekre is kiterjedő következetesség szakadatlanul tudományos meggyőződésen épül, s e következetességgel szilárd becsületesség, példás bőkezűség a lángoló lelkesedés minden szép és nemes iránt karóltva jár, ott lassan-lassan elhallgat a gúny, s az emberek tisztelete s a szenvedők határtalan bizalma nem maradhat el. Így áll Gruby prófétaként betege előtt, kivel ő kénye kedve szerint bánik, ki felett kényúri hatalmat gyakorol s kit néha rendszabályai által a kétségbeesés szélére vezet, de kivel rövid idő múlva a Gruby-féle elvek csálhatatlanságát hiteti el.”⁴¹

Gruby már életében anekdotikus figurává válik, első életrajz-írói, különösen Le Leu, személyiségének messzemenően ezt az oldalát domborítják ki. Nem feledhetjük el, hogy különös (bár hasznosnak bizonyult) javallataival, gyógymódjaival, amelyek néha az „*action gratuit*” határát súrolják, fura környezetével maga is hozzájárul ehhez a képhez, vagyis önmitológiát épít. Nincs családja, viszont társasági lény, a kulturális elit köreiben mozog, patientúrája többek között a párizsi művészvilágból kerül ki, ennek jeles képviselői (a francia irodalmi élet alakjai, mint *Lamartine*, az idősebb és ifjabb *Dumas*, *Alphonse Daudet*, a német költők közül *Heinrich Heine* és *Moritz Hartmann*, *Petőfi* fordítója, az ugyancsak *Petőfi* németül megszólaltató *Szarvady Frigyes*, a *Kossuth-emigráció* tagja, a zené-

⁴⁰ KISCH 1954. 216.

⁴¹ [HIRSCHLER] XYZ 1859. 760.

szek közül *Chopin*, *Liszt*, az operaszerző *Thomas* stb. stb.), akik maguk is hozzájárulnak a kép további formálásához. Így lesz belőle „csodadoktor”, sőt „gyógyító dervis”. Ez utóbbi *Max Nordau*⁴² találmánya, aki Grubyról írt nekrológiájában rögtönzött szójátékot, a *heilender Derwisch*-ből („üvöltő dervis”) *heilender Derwisch*-t (gyógyító dervis) képezve. Nyakatekert magyarázatában, mint a gyógyítás papját aposztrofálta az elhunytat (bár a der-visek valójában nem papok).

Bizonytalanság a születési hely körül és a család foglalkozását tekintve

Már születési helyét is hibásan adta meg (s ismételte újra) több külföldi és hazai munka (legutóbb 1998-ban az *Élet és Tudományban*): rendszeresen a Komárom megyei Kisbért említve⁴³ a bácskai *Kiskér* (*Bačko Dobro Polje*, németül: *Kleinker*) helyett. Az egyik legkorábbi hazai tudósítás, az Orvosi Hetilap 1858-ban Párizsból keltezett úti levele, mely résznek Hirschler Ignác a szerzője, „*Gruby mint tudva van, Baján születet*”.⁴⁴ A *Jewish Encyclopedia* pedig egyenesen *Újvidéket* (*Neusatz*) ír, s nem ez az egyetlen tévedés a szócikkben⁴⁵. Mások ismét *Nagyváradot*⁴⁶ és egyéb helyeket jelöltek meg. Szüleit hol szegény zsidó boltosnak, hol szegény földműveseknek mondják.⁴⁷ (A földművesség azért sem valószínű, mert a falu lakossága tiszta sváb volt, Grubyék voltak az egyedüli zsidó familia.)⁴⁸ Gruby apja, *Menachem Mendel* (Gruby útlevele szerint Márkus) viszont tudott írni-olvasni (nyilván héberül is), 1841-ben jiddis nyelven fiához írt levelét Le Leu közölte francia fordításban.⁴⁹

Ifjúkora és tanulmányai – Gruby, a mesehős?

Már Magyary-Kossa rámutatott arra, hogy Gruby életrajzírói különösen a gyermek- és fiatalokort tüzdelték tele valótlan történetekkel. Az ifjú Dávid nem gyalog ment Pestre, hanem apja barátjának, *Schindler* nevű kocsmárosnak a szekeren,⁵⁰ azt a történetet pedig, hogy a szegény pincérfiú a tudásszomjtól hajtva rendszeresen belopódzik a piaristák gimnáziumába, s a folyosón, az ajtón keresztül hallgatja az előadást, a mesék birodalmába utalta⁵¹ – bár ahogy a későbbi életrajzok némelyikét olvassuk, hiába. Az igazi „folklorizálást” a kortárs *Teleki Emma* grófnő végezte el Párizsban, gyermekeinek, *De Gérando Antoninának* és *Atti-*

⁴² A pesti születésű Max Nordau, eredetileg Maximilian Simon Südfeld (1849 – 1923) orvos, író, újságíró, cionista politikus, 1880-tól Párizsban élt. A bécsi *Neue Freie Presse*t tudósította.

⁴³ TETRY 1985. 1374. hasáb. *Élet és Tudomány* 1998:46. Krónika. Szerk. KISS Csongor <http://www.sulinet.hu/eletstudomany/archiv/1998/9846/kronika/kronika.html>

⁴⁴ [HIRSCHLER] XYZ 1859, 757.

⁴⁵ SINGER – HANEMAN, *Jewish Encyclopedia*. (1901 – 1906) <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=458&letter=G&search=Gruby>

⁴⁶ SZINNYEI 3. köt. 1894. 1521. hasáb; VENETIANER 1922. 189. Megjegyzendő, hogy Magyary Kossa Szinnyei adatairól méltán írta: ahány szó, annyi helytelen adat!

⁴⁷ GHINOPOULO 1929, 237.; BARTÓK 1932, 483.; TETRY 1985, 1374; legutóbb SCHNEIDER és TÖRÖK 2005, 112.

⁴⁸ MAGYARY-KOSSA 1995. 52.

⁴⁹ LE LEU 1908. 121-125

⁵⁰ Schindler később a frissen Párizsba érkezett Grubyt egy 500 frankos csekkel támogatta, (LE LEU 1908. 115.)

⁵¹ MAGYARY-KOSSA 1995. 52-53.

lának írt egyik mesekönyvében.⁵² Az egyik elbeszélés *A kis Ferenc, vagy az állhatatos tanuló* címet viselte, s arról szólt, hogy egy tudásszomjas ifjú, apja ellenkezése ellenére, miként lesz önakaratából orvos. Az út megpróbáltatásai népmesei hangulatot idéznek: „Mikor testvérei útravalóval kínálták, egyebet nem vett el, csak egy roppant nagy almának felét és egy darab kenyeret. (...) Éhes, fáradt volt, mikor falun ment keresztül, a nagy kutyák üldöztek és mindenfelől megtámadták... (...) Vad kutyák támadták meg és csak botja volt minden fegyvere, de mind ezen kedvetlenségek mellett is folytathatta útját, mert a magyar vendégszeretetről fogva a lakók mindenütt befogadták a tanulót és megvendégelték.”⁵³ Előbb Pestre megy, majd látva, hogy ott az oktatás színvonala nem megfelelő, továbbindul Bécsbe. Itt is rengeteg kalandja van, pl. elmélyülten tanul és nem veszi észre az idő múlását, éjjel bezárják a tanterembe. A sötétben ide-oda botorkál, „egy üveges szekrényben csontvázok voltak, betöri a setében az ablakot és a csont vázokba belé megy. Más helyt holt testbe akad, mely kinyújtott karral feküdt, azt leveri...”⁵⁴. A vérfagyasztó kaland vége az lesz, hogy ki akarják zárni az egyetemről, de tanára próba elé állítja, amelyen kitűnően megfelel. Valamennyi diák őt követi. Azonban minden jóra fordul, s kiderül, hogy a kis Ferenc nem más, mint Gruby doktor. „A nagy hírű orvos Grubi sok ezernek menti meg életét”. A tanmese konklúziója az, hogy:

„Az orvosnak nem csak a testet, hanem a lelket is kell néha orvosolnia, ezért oly üdvös emberismerettel bírní. Dicsőítést érdemel tehát azon önálló erélyes egyén, ki másnak segítségével nélkülül vergődik oly magasra és róla el lehet mondani, hogy sorsának művésze volt. Akarjátok gyermekek, a legnagyobbat, a legbajosabbat is kiküzdhetitek, csak állhatatosak legyetek.”⁵⁵

Sajnos nem tudjuk, miként adta Teleki Emma Grubynak a Ferenc nevet, (anyjából megtalálható pedagógiai célból csinált nemes asszonyt); mindenesetre nyilván ennek hatására iktatta Szinnyei lexikonába a „Gruby Dávid Ferenc” formát.⁵⁶

Negyvennyolcas közhonvéd és Petőfi orvosa?

Életéről a legkülönfélébb regényes történetek terjedtek el, ezeknek különösen az 1950-es és 1960-as években találjuk nyomát. Ha a forráskritika segítségével végigkövetjük az idézések sorát, remek példát kapunk arra, miként válik egy népszerű ismeretterjesztő könyvben található irodalmi fikció tudományos tényvé azáltal, hogy immár egy tudományos lapban idézik. Az ezt követő cikket viszont már mindenki nyugodtan idézheti, hiszen szakfolyóiratból vette át. Müller Vilmos: *Csodatévők* c. könyve⁵⁷ egyik fejezete, „A gyógyító dervis”, egy párizsi bohém tanyára vezet bennünket, ahol az egybegyűlt költők, művészek – többek között Heine, Chopin, Liszt – egy különös magyar orvostól beszélgetnek, aki mindenkit meggyógyít. A „dervis”, vagyis Gruby letelepszik közjük, majd Liszt Ferenc hazakiséri. Útközben Gruby megvallja a zeneszerzőnek – mint magyar a magyarnak, – hogy élete leg-

⁵² [TELEKI EMMA] 1859. 13-21. A könyvek fő célja az volt, hogy a gyerekek ne felejtse el magyarul, s egyben tanulják meg a magyar történelmi és irodalmi hagyományt.

⁵³ Uo. 14.

⁵⁴ Uo. 19.

⁵⁵ Uo. 21.

⁵⁶ SZINNYEI 3. 1521. hasáb.

⁵⁷ MÜLLER 1942. 167-180. A „gyógyító dervis” eredete nyilvánvalóan Max Nordaunál keresendő.

nagyobb kudarca az volt, amikor közhonvédként Magyarországon harcolt, s nem tudta megmenteni Petőfi Sándor életét. Ám nézzük a Müller-féle jelenetet, Gruby és Liszt párbeszédét. (Gruby Petőfit citál, Bem előre látja a jövőt, Liszt csodálkozik):

„*Én fegyverrel akartam szolgálni a hazámat. Bem maga mellett tartott és a fehértemplomi ütközet előtt rámbízta Petőfit.*

- *Petőfi Sándort? – kiáltott fel Liszt.*

- *Őt. Bizonyára tudja, hogy Petőfi közvetlenül az ütközet előtt érkezett a táborba és Bem mindenképpen el akarta őt távolítani. Nem sikerült. Petőfi, majdnem azt mondhatnám: ragaszkodott hozzá, hogy ott essen el, a harc mezején. Bem akkor magához hivatott és így szólt: »Rád bízom Petőfit. Ő nem ismer téged, nem tudja, ki vagy, nem tudja, hogy orvos vagy. Légy állandóan a közelében s ha megsebesül, azonnal nyújts neki segítséget. Legyen gondod rá, hogy amint lehet, elvigyék a tűzvonalból. Neki nem szabad elpusztulnia...«*

- *S ön látta őt elesni?*

- *Nem láttam. Én sebesültem meg előbb, még pedig súlyosan. Csak napok múlva nyertem vissza az eszméletemet. Ezért nem tudtam teljesíteni a parancsot... ezért nem tudtam megmenteni azt az életet, amely mindnyájunknak a legdrágább volt...»⁵⁸*

Miután elérték Gruby lakását, az orvos még gyorsan megmenti *Victor Hugót* egy alma és a beleszűrt négy vasszög, meg egy kis párizsi séta segítségével, majd utóbb elhalálozik. A fejezet patetikus magasságokban ér véget (bár nem tudni, Müller hol olvashatta volna Gruby végakarátát, hiszen Le Leu is csak tartalmi ismertetést tart fontosnak, ami a szegény magyarországi rokonokat és a berendezés elárverezését részletezi⁵⁹):

„*Végrendeletében ezt olvassuk:*

»*A szívem fölött egy kis sebhely van. Petőfi Sándorért kaptam.*«

Szíve fölé a köztársaság elnöke a becsületrend parancsnoki keresztjét tűzte. A kis sebhely azonban a becsületrend alatt is, élete végéig vérzett...»⁶⁰

Ezt a Jókaihoz méltó mesés történetet – melynek forrását Magyary-Kossa a Révai Lexikonban jelöli meg – szó szerint vette át *Frankl József* a *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* 1962-es évfolyamában megjelent tanulmányában,⁶¹ sőt egyenesen ezzel vélte megfejtetni a „titkot”: miért hagyta abba Gruby a tudományos kutatást. Ettől kezdve az immár tudományos tényné lényegült fikció oly szívósan tartotta magát, hogy még a *Magyar Életrajzi Lexikonban* és a *Magyar orvoséletrajzi lexikonban* is ezt olvashatjuk: „*A szabadságharc idején hazajött, Bem seregében harcolt, megsebesült.*” illetve „*A szabadságharc idején hazatért, rövid ideig Bem erdélyi seregéhez tartozott, meg is sebesült.*”⁶² Az utódok szemében kis híján Guszev kapitányi státuszt elért Gruby – aki egyébként valóban szimpatizált a magyar szabadságharc mozgalommal, és a kortársak szerint több beszélgetésben jelét adta hazafias érzéseinek – a valóságban már csak azért sem jöhetett Magyarországra, mert nem hagyhatta ott kiterjedt páciensi körét. (Ebben az értelemben revideálta önmagát Bernard Le Calloc'h is, a *Lege Artis Medicinae* – ben, 2000-ben megjelent cikkével kapcsolatban)⁶³. Ráadásul épp 1848-ban kapta meg francia állampolgárságát, sőt 1849-ben, a kolera-

⁵⁸ Uo. 176.

⁵⁹ LE LEU 1908. 271-278.

⁶⁰ MÜLLER 1942. 180.

⁶¹ FRANKL 1962. 38-43.

⁶² Magyar Életrajzi Lexikon 1. köt. ill. KAPRONCZAY 2004. 125.

⁶³ Bernard Le Calloc'h szóbeli közlése, Párizs, 2008.

járvány idején felajánlotta szolgálatait a párizsi XI. kerület polgármesterének.⁶⁴ Egy általa támogatott szegény magyarországi zsidó diák ugyancsak Gruby 1848-as párizsi jelenlétéről adott relációt.⁶⁵

Miért hagyott fel Gruby a tudományos munkával?

Az előbbieken láttuk, hogy ezt Frankl a szabadságharcban való részvétel fikciójával magyarázta. Viszont Hirschler (meg Korányi és Markusovszky) sokkal elfogadhatóbb magyarázatot talált még az 1858-as látogatáskor: „Az idővel örökös fukarkodás oka, hogy Gruby irigylendő sokaságu fölfedezései mellett sem ír vastag köteteket.”⁶⁶ Nem felejtkezhetünk meg Gruby személyiségéről sem, hiszen mindig újabb és újabb problémák iránt kezdett érdeklődni.

Mindezek mellett azonban egy nagyon prózai tény is figyelembe kell vennünk. A tudományos kutatásokat nem pusztán érdeklődésből, hanem szükségből is végezte, s nem véletlenül került Alfortba, az állatorvosi főiskolára. Hiába volt bécsi diplomája, nem rendelkezett praxis-engedéllyel (a kuruzslást a francia törvények szigorúan büntették). Bár nagyon sokakat már ekkor is sikerrel gyógyított, csak a legmagasabb arisztokrata és kormányzati körök, neves közéleti személyiségek ajánlóleveleire kapta meg az engedélyt 1854-ben az orvosi gyakorlat folytatására Franciaországban.⁶⁷ Ettől kezdve elapadnak a tudományos publikációk, s helyet adnak a jól fizető gyakorlatnak. (Gruby maga panaszkodik, hogy korábban a tudós társaságok versengtek kegyeiért, most semmibe veszik.)

Gruby alakja a szépirodalomban?

Gruby valódi életrajza is megérdemelné önmagában egy regényt. Azt gondolnánk, hogy a paciensi körébe tartozó sok literátor fel is használta modellként orvosa alakját. Ám a rengeteg, sokféle változatban idézett anekdotán, valamint a fentebb már idézett Teleki Emma-féle gyermekkönyv meséjén kívül csak egy irodalmi művet szoktak említeni, *Alphonse Daudet* regényét, a *Les rois en exil*-t.⁶⁸ Ennek utolsó fejezetében lép színre dr. *Bouchereau* (1116 skk II.), aki megvizsgálja a száműzetésben élő kis Leopoldot, a trón várományosát. A dolog már csak azért is kézenfekvőnek tűnik, mert Daudet Gruby paciensei közé tartozott. Az öreg doktor alakja akár Gruby bizonyos vonásaiból is megformálódhatott volna, ám a cáfolatot sajnos maga a szerző írta meg, szépirodalmi alkotásainak keletkezéstörténetéhez fűzött kommentárjaiban (*Histoire de mes livres*). Eszerint, amikor 1879 augusztusában a tüdőbaját kezelte *Allevard-les-Bains* fürdőhelyén, az egyik inhaláló csarnokban egy különös öreg orvossal találkozott, a marseille-i dr. *Robertyvel*. Ő adta az ötletet, hogy a regénybe beiktassa Bouchereau alakját.⁶⁹ Így irodalmi téren is egy újabb cáfolattal lettünk gazdagok.

⁶⁴ ZIMMER 2008. 48.

⁶⁵ KISCH 1954. 217.

⁶⁶ [HIRSCHLER] XYZ 1859. 760,

⁶⁷ ZIMMER 2008. 49.

⁶⁸ DAUDET 2. köt. 1990.

⁶⁹ Uo. 1134-1135.

Gruby és a mikroszkóp

Gruby vonzódása a mikroszkóphoz még bécsi egyetemi éveire datálódik. Érdeklődését Joseph Berres anatómiaprofesszor kelthette fel, aki rézmetszetes táblákkal illusztrált mikroszkópiai anatómia könyvét 1837-ben adta ki.⁷⁰ Az orvostörténetben kevésbé ismert, hogy Berres nemcsak daguerrotype felvételeket készített, de ő volt az, aki – Alfred Donné mellett – maratással nyomtathatóvá is tett daguerrotype lemezeket.⁷¹ Erről nemcsak a *Wiener Zeitungban* adott hírt, hanem külön kis brosúrát is kiadott, amelyben három ilyen fényképnymomat volt mellékelve.⁷² Hogy vajon Grubyt Berres ismertette volna meg a fotográfózással, csak valószínűsíthetjük, mindenesetre Berres cikke a lemezmaratásról a *Wiener Zeitungban* 1840. április 18-án jelent meg,⁷³ viszont Gruby 1840 május 15-én már Párizsban volt.⁷⁴

Azt azonban biztosan tudjuk, hogy az *Observationes microscopicae* képei nem fotográfiai alapján készültek, hanem Gruby rajzairól. Itt közölt megfigyeléseit Plössl-féle mikroszkóppal végezte (és nem saját barkácsolású készülékkel, ahogy sokan írják), napfénynél, 40x nagyításban.⁷⁵

Amikor Gruby 1840 májusában letelepedett Párizsban, már ott működött Mandl Lázár, akinek az anatómiai mikroszkópia volt az egyik szakterülete. Kettejük szakmai kapcsolatáról azonban keveset tudunk. A hazai tudománytörténetben van olyan vélemény, hogy Mandl maga adott lehetőséget frissen érkezett honfitársának a mikroszkopikus kutatásokban való részvételre.⁷⁶ Csillag István egy az OSZK kéziratárában őrzött levélre hivatkozik (a levélrészletet dátum és jelzet nélkül közli), amit Mandl írt Grubynak: „A levél egy kísérlettel van kapcsolatban és bizonyítja, hogy Gruby és Mandl személyes kapcsolatban voltak egymással”.⁷⁷ Sajnos, jelenlegi ismereteim szerint Mandl ide vonatkozó munkái sehol nem tesznek említést munkakapcsolatról. Elgondolkodtató, hogy Mandl mikroszkópiai tankönyvében egyáltalán nem említi Grubyt sem a történeti, sem a gyakorlati részben.⁷⁸ Hatalmas mikroszkópiai atlaszában pedig mindössze három helyen találtam meg Gruby nevét, éppen csak említés szintjén.⁷⁹ Pedig Gruby igazi kutató-tanári sikereit, népszerűségét éppen a mikroszkóppal érte el. Ezt bizonyítja Hirschler egykorú észrevétele is, miszerint:

„Gruby, ki mikroszkopikus buvárlatai és fölfedezéseivel európai nevet szerzett, kinek előadásain kül- és belföldi orvosok nagy számmal mindig részt vettek (...) Gruby mikroszkopikus előadásain minden nemzetbeliek találkoztak. Folyékony francia nyelven – melyen kívül más nyelven nem örömet beszél – kíséri aphoristikus rövidségű előadással összekö-

⁷⁰ BERRES 1837.

⁷¹ KINCSES – MUNKÁCSY 2000.

⁷² BERRES 1840.

⁷³ KINCSES – MUNKÁCSY 2000

⁷⁴ KISCH 1954, 210.

⁷⁵ Uo. 200-201.

⁷⁶ Kapronczay Károly szíves közlése.

⁷⁷ CSILLAG 1974. 1658.

⁷⁸ MANDL 1839.

⁷⁹ MANDL 1838 – 1847, 1848 – 1857. Grubya több kutató neve mellett hivatkozik az 1844-es kötet 171. és 224. lapján, valamint az 1847-es kötet 279. lapján.

tött mutatványait, melyeket, szép szónoklatra nem igen ügyelvén, gyakran kérdésekkel szakít félbe, és ezzel fél sokratikus fél technikus oktatási modorának a gyakorlati hasznavehetőség határozott bélyegét kölcsönözi.”⁸⁰ (XYZ 1859, 760.) Gruby számolt be Blanchardnak, hogy saját laboratóriumában tartott előadásaira, ahol „a legparányibb szervezetek nagy világa – a mikroszkópia – ütötte fel tanyáját”, nemcsak neves orvosok, hanem külföldiek: angolok, skótok, norvégok svédok is nagy számmal jöttek. A hallgatóság között volt *Delafonde* is, aki később Alfortba hívta.⁸¹

Blanchard megjegyzi: valótlanul állítják sokan, hogy két magyar, Mandl és Gruby volt a mikrográfia meghonosítója Franciaországban.⁸² Előttük már *Raspail* 1830-ban, *Donné* 1831-ben, *Chevalier* pedig 1839-ben könyvben is ismertette a mikroszkóp orvosi felhasználását.⁸³

Mint arra már fentebb utaltam, Grubyval – és a mikroszkópos fotografálással – kapcsolatban nem hagyhattam figyelmen kívül Mandl idevágó műveit sem. 1839-es munkájának elemzése nyomán már most világos, hogy az általa „*micrographie*”-ként emlegetett ábrázolások nem fotográfiák, hanem a szerző rajzai, ill. az ezek után készült sokszorosított grafika. Emellett szól nemcsak a *Daguerre* találmányára történő bármiféle utalás hiánya, hanem az olyan kitételek, mint „*les planches consacrées à mes recherches, par les dessin des auteurs, publiés sur le meme sujet*”, továbbá a *dessin* szó alkalmazása az illusztrációkra. Mandl azt is megjegyzi, hogy nem csupán a saját, hanem a mások kutatását – így mikroszkopikus rajzvázlatait is – feldolgozta szövegében.

Gruby, a mikroszkopikus fényképezés előfutára?

Gruby szerepét – konkrét hivatkozások nélkül – igen magasra értékelte a hazai fotótörténet: a mikroszkopikus fényképezés „előfutárának” titulálták, aki a „világ első mikro-fotográfiáit” készítette el,⁸⁴ sőt ő írta a világon az első mikroszkópos technikával foglalkozó könyvet.⁸⁵ Sajnos ennek ellenére bizton állíthatjuk, hogy a mikroszkopikus fényképezés előfutára, vagy feltalálója sem Gruby volt. *Daguerre* 1839. január 6-án bejelentett szabadalma és a mikroszkóp összekapcsolása sokakban igen hamar felmerült, és gyakorlattá is vált. Maga Blanchard is megjegyzi ezt a tényt,⁸⁶ kifejtve, hogy *Alfred Donné* már 1839-ben bemutatta a francia akadémiának a vörös vértesteket ábrázoló mikroszkopikus fotóját, melyet *Léon Foucault*-val együtt készített. 1840. március 9-én *Vincent Chevalier* ugyancsak az akadémián mutatott be napfénymikroszkóp segítségével készített nagyításokat: légy-

⁸⁰ [HIRSCHLER] XYZ 1859. 757.

⁸¹ BLANCHARD 1899. 61.

⁸² Uo.

⁸³ RASPAIL 1830; DONNÉ 1831 (ez a könyv Donné doktori tézise volt); DONNÉ 1839; CHEVALIER 1839.

⁸⁴ PI. JANTSITS 1990. 70. „A mikrofotografálás úttörője: ő készítette az első mikrofotogramokat.”

⁸⁵ A legelrettőbb példa egy Tudja-e Ön, hogy ki volt...? Akikre büszkék lehetünk. című tudomány- és technikatörténeti sorozat egyik epizódja, amely a Tudja-e, hogy ki volt Gruby Dávid? címet viseli. Az ismeret(?)terjesztő tévéfilm szinopszisa szerint Gruby „a mikroszkopikus fényképezés feltalálója” [!], egyben „a véglények elismert szakértője” [!], „a Dumas-testvérek” [!] gyógyítója, akinek „hagyatékában 15000 képet őriznek” [!!]. (DEGA Film Stúdió).

⁸⁶ BLANCHARD 1899. 60.

szárnyat, véresejtet, nádszál keresztmetszetét, sügérpikkelyt, stb.⁸⁷ Angliában az első kísérletező *Talbot* volt, aki már 1839 januárjában a *Royal Institute*-ban egy rovarszárny mikroszkopikus képét mutatta be.⁸⁸ A közép-európai térségben az első datált, biztosan dokumentálható és máig meglévő mikroszkopikus daguerrotypiát *Johann Göppert* (1800 – 1884) boroszlói orvos készítette 1839. novemberében az emberi fejtetűről.⁸⁹ *Huberson* 1879-es művében országonként sorolja fel azokat, akik a mikroszkóp segítségével fényképeket készítettek tudományos célból.⁹⁰ Ezek között azonban nem szól Grubyról, mint ahogy más hasonló, korabeli munkák sem említik nevét.

Mindenesetre azt valószínűsíthetjük, hogy az első magyar, aki mikroszkopikus fényképeket készített, Gruby volt, és nem *Pantocsek József*, ahogy Szinnyei állítja.⁹¹

Hol vannak a fotográfiák?

A Gruby lakásában található fotográfiákról már Korányi megemlékezett: „*Azután jött egy könyvtárszoba közepén egy asztal megrakva üveglapokkal, mikrographiákkal, leginkább a bőrbetegségek köréből...*” A fényképek közül „*számos tudományos becsű volt, különösen a bőrpaszták köréből.*”⁹²

A hagyatékban található fotográfiákról először Blanchard tudósított, több mint 2000 klisével („*plus de 2000 clichés photographiques*”).⁹³ Ezt az adatot utóbb Le Leu is említi,⁹⁴ sőt azt írja, hogy Gruby fiókjából számtalan mikroszkopikus fotográfia („*innombrables clichés photomicrographiques*”)⁹⁵ került elő. A magyar nyelvű munkákban Bartók Imre vette át a 2000 fényképről szóló adatokat,⁹⁶ s ettől kezdve a Grubyról szóló magyar cikkek, lexikonok, népszerűsítő munkák, stb. nemcsak átvették, hanem a számot még meg is növelték háromezerre.⁹⁷ Ezt teszi az egyébként bizonyos legendákat már kritikusan szemlélő Fritz Sándor,⁹⁸ s korunkban pl. fentebb már említett, a Sulineten is olvasható *Élet és Tudomány* cikk,⁹⁹ vagy az ellentmondásos adatok alapján a fotótörténész *Kincses Károly* (Gruby „*hagyatékában 15 ezer mikroszkópos készítményt és 3000 mikrografiai üvegnegatívot találtak.*”)¹⁰⁰ Ugyanakkor a későbbi (Blanchard és Le Leu utáni) életrajzírók, parazitológusok, fotótörténészek közül soha senki nem említette sehol, hogy látott volna akárcsak egyet is ezekből a felvételekből. Nem kétséges, hogy e mikroszkopikus felvételek hollétének megállapítása és megtalálása fontos lenne nemcsak a magyar fotótör-

⁸⁷ CHEVALIER 1865.

⁸⁸ FRIZOT 1998. 275.

⁸⁹ MOSSAKOWSKA 1989. 294. kat. nr. 410. Petneki Áron szíves közlése.

⁹⁰ HUBERSON 1879.

⁹¹ V. ö. BOGDÁN 2007. 75.; SZINNYEI 10. köt. 266.

⁹² KORÁNYI 1898. 600.

⁹³ BLANCHARD 1899. 60.

⁹⁴ LE LEU 1908. 107-108.

⁹⁵ Uo. 134.

⁹⁶ BARTÓK 1932. 502.

⁹⁷ PI. SIMON 1998. 320. Itt Gruby egyenesen mint szegény parasztcsalád gyermeke szerepel.

⁹⁸ FRITZ 1954. 251.

⁹⁹ *Élet és Tudomány* 1998:46. <http://www.sulinet.hu/eletstudomany/archiv/1998/9846/kronika/kronika.html>

¹⁰⁰ KINCSES – FEJÉR – MOLNÁR 2002.

ténet, de az egyetemes fényképészet-történet, sőt a tudománytörténet szempontjából is. Hogy a fotók ténylegesen léteztek, Korányi mellett elsősorban Blanchard és Le Leu tanusítják. Ezek azonban már nem daguerrotypiaiak lehettek, mert Gruby az anatómiai fényképezést, mint feladatot a montmartre-i obszervatórium munkásságának első fázisaként határozta meg (*Construction de l'Observatoire de Montmartre et établissement du laboratoire de physiologie, micrographie, anatomie, photographie anatomique,*)¹⁰¹ másrészt a már idézett Korányi-tárca is üveglemezekről számol be.¹⁰² Franciaországi kutatásaim ebből a szempontból sajnos nem hozták meg a remélt eredményt. Végignézttem azokat a francia közgyűjteményeket, amelyekben régi természettudományos fotókat őriznek. Sem a *Maison Nicéphor Niepce*, sem a *Bibliothèque Nationale* (BNF), sem az *École Nationale Supérieure des Beaux Arts*, sem a *Musée de Montmartre*, sőt még a *Musée Anatomique Delmas – Orfila – Rouvière* sem birtokol Gruby-fotókat. A *Musée Nationale d'Histoire Naturelle*, ahol Bertsch mikroszkopikus fotóinak gyűjteményét őrzik, ugyancsak negatív választ adott. Az *École Nationale Vétérinaire d'Alfort* – ahol hajdan Gruby tanított – többszöri megkeresésemre, sőt francia kollégák közbenjárására sem reagált semmit, ugyanígy a kint létező átalakítás miatt bezárt *Musée Fragonard* sem, ahol az alforti főiskola muzeális tárgyait őrzik. A rejtély valószínű kulcsát Blanchard könyvében leljük.¹⁰³ Gruby halála után a teljesen rendezetlen háztartást és a szinte kaotikus állapotban lévő gyűjteményeket elárverezték, ez utóbbiakat egy német antikvárius vette meg. (Megjegyzendő, hogy Le Leu tanúsága szerint sem a könyvtára, sem a képei nem képviseltek különösebb értéket.) Kisch és Zimmer – ugyancsak Blanchardból kiindulva – pontosabban fogalmaz: az *Hôtel Drouot* árverési házban 1899. január 30-án tartott licitáción *H. Welter* német könyvkereskedő szerezte meg az anyagot: negyven doboz jegyzetet, rajzot és fotót, valamint két fiókos szekrényt, mely tömve volt mikroszkopikus készítményekkel. Blanchard később visszavásárolta az egész anyagot, és tudományos intézetek között, a Természettudományi Múzeum könyvtára, az alforti és toulouse-i főiskola laboratóriumai, az amerikai földművelési minisztérium állattenyésztési irodája között osztotta szét.¹⁰⁴ Feltételezem, hogy ezeknek egy része (így akár a fotográfiákból is) máig ott lappanghat, azonban már messze nincs semmiféle kapcsolatban Gruby nevével, sőt talán az ajándékozó Blanchard neve alapján is nehéz lesz fellelni.

Egyetlen autentikusnak ítélt Gruby-felvételt azonban találtam, sajnos nem eredetiben, hanem másodközlésben. A cikkben szereplő, Gruby által is fotográfiaként leírt kép a bársonyatka (*Trombidium holosericeum*) lárváját ábrázolja.¹⁰⁵ A tárgylemez üvege alatt meglehetősen összenyomódott, lábai és csápjai nincsenek elrendezve.

2008-as párizsi kutatóutam eredményei

Ha a legendás fotókat nem is találtam meg, mégsem tértem meg üres kézzel Párizsból. A *Bibliothèque Nationale de France*-ban megtaláltam Gruby azon tudományos munkáit, melyek idehaza nincsenek meg. Ezek közül kettőt teljesen lefotografáltam (De l'Homme et

¹⁰¹ LE LEU 1908.131.

¹⁰² KORÁNYI 1898. 600.

¹⁰³ BLANCHARD 1899. 61.

¹⁰⁴ ZIMMER 2008. 49.

¹⁰⁵ Gruby, David: Érythème automnal. In: *La Clinique Européenne*, 1. 1859. 171. Említi KISCH 1954. 216. A fotó után készült metszet jelzése: Gerard sc. Gruby nem ad pontos entomológiai meghatározást.

de la machine, étude comparée à propos d'une discussion sur la machine et l'homme, par le Dr Gruby, Paris, 1866; és Extrait du troisième mémoire sur le ver filaire qui vit dans le sang du chien domestique, par MM. Gruby et O. Delafond. Paris, 1852.).

A Bibliothèque Nationale de France-ban megtaláltam Gruby obszervatóriumának hat-évnvi (1886-1890, 1893) havi jelentéseit *Bulletin mensuel de l'Observatoire Gruby* címen. Ezekből, állagvédelmi kifogások miatt csak három évfolyamról (1888, 1889 és 1893) készíthettem reprodukciókat.

A Musée de Montmartre gyűjteményében Gruby csillagvizsgálójáról három darab fotográfiát és három darab metszetet találtam. Ugyanebben a gyűjteményben az 1870-es francia-porosz háború idején kelt dokumentumot (egy építési vállalkozó költségvetését) is leltem, amely arról tanúskodik, hogy Gruby anyagi támogatásából egy lögyakorlóteret állítottak fel.

Lefényképeztem azt a két életrajzot is, amely nincs meg magyarországi gyűjteményekben.¹⁰⁶

Gruby Dávid tudományos és didaktikai hagyatékából korábban semmiféle konkrét tárgyat nem ismertünk. Most sikerült kideríteni, hogy az Orfila múzeum gyűjteményében őriznek egy juh foetus preparátumot, amely bizonyíthatóan Gruby anyagából származik és valószínűleg ő is készítette. A múzeum jelenleg nem látogatható, a tárgyról fényképeket kaptam.

Párizsi tevékenysége színterének dokumentálásaként megörökítettem Gruby Dávid sírját, rendelőjét, obszervatóriumát, lakásait mai állapotukban. Gruby sírja a Montmartre kis temetőjében, a *St. Vincent*-ban található, a síremléket barátai és tisztelői adakozásából emelték. Az elhunytat ábrázoló mellszobor készítője *Albert-Ernest Carrier de Belleuse* másként *Carrier-Belleuse* (Anizy-le-Château, 1824 jún. 12. – Sèvres, 1887 jún. 4.), a második császárság egyik népszerű szobrása, aki elsősorban kortársait örökítette meg. Gruby büszkje még a modell életében elkészült, s ennek bronzba öntött mását állították fel a sírkőre.

Gruby meteorológiai obszervatóriumának kupolája a Montmartre egyik nevezetes utcáján, a 100 rue Lepic cím alatt ma is látható. (Gruby itteni működésének időhatárai: 1851 – 1898)

Rendelője és lakásai 1841 és 1898 között időrendi sorrendben a következők voltak:

5 rue Git-le-Coeur,

24 rue Quai d'Orléans,

13 rue des Trois-Freres,

66 rue Saint-Lazare (1870-től 1898-ig), ahol meghalt.

Mindezeket az anyagokat kutatási jelentéssel együtt megküldtem az *Országos Széchényi Könyvtárnak*, a *Magyar Országos Levéltárnak* és a *Sammelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárnak*.

Kutatásaim tisztázták azt is, hogy Grubyt semmi esetre sem lehet „leírni” a tudományos fényképezés és a mikrográfia terén. Magyarországi származású tudósok közt ebből a szempontból nyilván ő volt az első, ám a tudományos eredmények szempontjából nem az elsőség kérdése a legfontosabb. Vonzódása az optika iránt megmaradt egész életében, nemcsak közelre – a mikroszkópba –, hanem a távoli világokba, a csillagászati távcsőbe is nézett.

¹⁰⁶ BLANCHARD 1899. és MONTEMERLI 1874.

Játékos szemlélődésként a körülötte nyüzsgő párizsi világ képét egy camera clara segítségével dolgozószobája asztalára vetítette.¹⁰⁷

MELINDA BOGDÁN, MA
museologist
boginda@freemail.hu

IRODALOM

- Bartók Imre:** Gruby Dávid élete és munkássága. In: *Gyógyászat* 1932. 483-486., 501-503.
- Berres, Joseph:** *Anatomia microscopica corporis humani. Anatomie der mikroskopischen Gebilde des menschlichen Körpers.* Wien, Gerold, 1837.
- Berres, Christian Joseph von:** *Phototyp nach der Erfindung des Professor Berres in Wien.* [Wien, 1840.] 8° [3 tábla, bevezetés]
- Blanchard , Raphaël:** Notices biographiques. III. David Gruby, 1810-1898. In: *Archives de parasitologie*, 2. 1899:1. 43-74.
- Bogdán Melinda:** A fotografikus valóság művészet és tudomány között. In: *Pannonhalmi Szemle*, 15. 2007:3. 70-79.
- Chevalier, Charles:** *Des microscopes et de leur usages. Manuel complet de micrographie.* Paris, Crochard, 1839.
- Chevalier, Arthur :** *L'étudiant micrographe. Traité théorique et pratique du microscope.* 2e édition. Paris, Adrien Delahaye, 1865.
- Csillag István:** Újabb adatok Gruby Dávid életrajzához. In: *Orvosi Hetilap*, 1973. 2795–2800.
- Csillag István:** Dr. Gruby Dávid. In: *Évkönyv 1974.* Szerk. Scheiber Sándor. Bp., 1974. 228–240.
- Csillag István:** Egy titkos futár: Mandl Lajos párizsi professzor. In: *Orvosi Hetilap*, 1974. 1657–1658.
- Daudet, Alphonse:** *Oeuvres II.* Texte établi, présenté et annoté par Roger Ripoll. Paris, Éd Gallimard, 1990. Les rois en exil. /Bibliothèque de la Pléiade/.
- Donné, Alfred:** *Recherches physiologiques et chimicomicroscopiques sur les globules du sang, du pus, du mucus, et sur ceux des humeurs de l'oeil ...* Paris, Impr. Didot, 1831.
- Donné, Alfred:** *Examen microscopique de l'eau du Rhône et des eaux de source de Roye, de Ronzier de Fontaine et de Neuville...* Lyon, Perrin, 1839.
- Emed, Alexander:** A mikroszkopikus anatómia úttörője, Mandl Lajos Lázár (1812-1881). In: *Ezredvég*, 14. 2004:10. <http://irodalom.elte.hu/ezredveg/0410/04104.html>
- Frankl József:** Gruby Dávid: Petőfi „orvosa”. In: *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 1962:1. 39-43.
- Fritz Sándor:** Dr. Gruby Dávid (1810 – 1898). In: *A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei.* 5. 1954:2-3. 243-254.
- Frizot, Henri:** *Neue Geschichte der Fotografie.* Köln, Könemann, 1998.

¹⁰⁷ Erről részletesen ld. KORÁNYI 1898. 600.

- Ghinopoulo, Sophocle:** Représentants de l'école de médecine de Vienne émigrés en France au XIX siècle. In: *Bulletin de la Société d'Histoire de la Médecine*, 23. 1929:7-8. 237-260.
- Herczeghy Mór:** *Memoiren aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes, mit besonderem Hinblick auf Österreich-Ungarn, wie es war und provisorisch ist.* Wien, Auf Kosten des Verfassers, Wilhelm Braumüllers k. k. Hofbuchhandlung, 1850.
- [Hirschler Ignác] XYZ:** Úti töredékek. XI. és XII. In: *Orvosi Hetilap*, 1859. november 13. 46. szám 742-745., ill. 1859. november 20. 47. szám 758-761.
- Huberson, G. :** *Précis de microphotographie.* Paris, Gauthier-Villars, 1879.
- Jantsits Gabriella:** *Magyar orvosok arcképei.* Budapest, Medicina, 1990.
- Kapronczay Károly:** Az orvostudomány különös egyénisége: Gruby Dávid. In: *Orvosi Hetilap*, 139. 1998. 1697-1698.
- Kapronczay Károly:** *Magyar orvoséletrajzi lexikon.* Bp., Mundus, 2004. 125-126.
- Kincses Károly - Fejér Zoltán - Molnár Miklós:** Fényképező tudósok, tudós fotográfusok., In: *Fényszülte képek, Tudomány, technika, művészet. A fotográfiai innováció és a művészet kapcsolata Magyarországon 1839-től 2001-ig.* Bp., Magyar Fotográfiai Múzeum – Magyar Szabadalmi Hivatal 2002.
- Kincses Károly – Munkácsy Gyula:** *Történeti fotóeljárások Magyarországon.* Budapest 2000. <http://fotomult.c3.hu/direktpozitivek/dagerrotipia/index.html>
- Kisch, Bruno :** Forgotten leaders in modern medicine, Valentin, Gruby, Remak, Auerbach. In: *Transactions of the American Philosophical Society.* New series. Vol. 44. Part 2, Philadelphia, 1954. 139-317.
- KISS Csongor** (szerk.) Krónika. Gruby Dávid. In: *Élet és Tudomány*, 1998:46. <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1998/9846/kronika/kronika.html>
- Korányi Frigyes:** Tárca. Emlékezések Gruby Dávidról. In: *Orvosi Hetilap*. 1898. nov. 27. 48. sz. 600-601 és 1898. dec. 4. 49. sz. 613-615.
- Kruta, Vladislav:** David Gruby. In: *Complete Dictionary of Scientific Biography.* Vol. 5. Detroit, Charles Scribner's Sons, 2008. 565-566.
- Le Calloc'h, Bernard:** Csodadoktor Párizsban. In: *Lege Artis Medicinae*, 2000:10. 822-828. Interneten: <http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/0010/13.htm>
- Le Leu, Louis Joseph:** Le Dr Gruby, notes et souvenirs. Paris : P.-V. Stock , 1908.
- Magyary-Kossa Gyula:** Adatok Gruby Dávid életéhez (1818 – 1889) [!]. In: Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek.* 5. köt. Budapest, HOGYF Editio, 1995. 52-59.
- Mandl, Louis :** *Anatomie microscopique.* T. 1-2. Paris : J.-B. Bailliére. 1838 – 1847, 1848 – 1857. Grubyra több kutató neve mellett hivatkozik az 1844-es kötet 171. és 224. lapján, valamint az 1847-es kötet 279. lapján.
- Mandl, Louis :** *Traité pratique du microscope et de son emploi dans l'étude des corps organisés, ... suivi de Recherches sur l'organisation des animaux infusoires, par D.-C.-G. Ehrenberg.* Paris, J.-B. Bailliére, 1839.
- Montemerli , Lorenzo:** *Biographie du Dr Gruby, offerte par les membres de la Compagnie humanitaire italienne à ses amis.* Paris, impr. de Mourgues frères , 1874.
- Mossakowska, Wanda:** *Dagerotypy w zbiorach polskich. Katalog.* Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Ossolineum, 1989.
- Müller Vilmos:** Csodatévök. Budapest, Singer és Wolfner, 1942.

- Rácz István:** Gruby Dávid életműve és helye a dermatológiában. In: *Orvosi Hetilap*, 132. 1991:34. 1867-1770.
- Raspail, François-Vincent :** *Essai de chimie microscopique appliquée à la physiologie, ou l'Art de transporter le laboratoire sur le porte-objet dans l'étude des corps organisés.* Paris, Meilhac, 1830
- Rille, Johann Heinrich:** David Gruby. In: *Dermatologische Wochenschrift*, 82. 1926:15. 512-526.
- Rosenthal, Theodore:** David Gruby (1810-1898). In: *Annals of Medical History*, n.s. 4. 1932. 339-346.
- Salaün, Alfred-Pierre-Michel:** *La Vie et l'oeuvre de David Gruby. Thèse pour le doctorat en médecine.* Bordeaux, imprimerie de J. Bière, 1935.
- Schneider Imre – Török Ibolya:** A magyar Gruby Dávid, a mykológia megteremtője. In: *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 81. 2005:3. 112-118.
- Simon, Andrew L.:** *Made in Hungary.* Safety Harbor, FL, Simon Publications 1998.
- Singer, Isidore – Haneman, Frederick T.:** David GRUBY, In: *Jewish Encyclopedia.* (1901 – 1906)
<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=458&letter=G&search=Gruby>
- Szinnyei József:** *Magyar írók élete.* 3. köt. Budapest 1894.
- Szinnyei József:** *Magyar írók élete.* 10. köt. Budapest 1905.
- [Teleki Emma, De Gerando Ágostné]** *Antonina és Attila harmadik könyve.* Írta anyjok. Párizs, 1859.
- Tetry, Andrée :** Gruby (David). In: Prévost, Michel – Roman d'Amat, Jean-Charles – Tribout de Morembert, Henri – Lobies, Jean-Pierre : *Dictionnaire de biographie française.* T. 16. Paris, Letouzey et Ané, 1985. 1374-1375. hasáb.
- Théodoridès, Jean :** L'Oeuvre scientifique du docteur Gruby, Paris, Impr. ABÉCé , (1954). Klny. *Revue d'histoire de la médecine hébraïque*, 1954:20. és 22. számából.
- Venetianer Lajos:** *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére.* Budapest, Fővárosi Nyomda Rt. 1922.
- Zimmer, Marguerite:** David Gruby (1810-1898) : sa vie, ses travaux sur les affections cryptogamiques. In: *Actes. Société française d'histoire de l'art dentaire*, 2008, 13. 48-51. Interneten: http://www.bium.univ-paris5.fr/sfhad/vol13/2008_12.pdf

RÉSUMÉ

David Gruby, médecin d'origine hongroise, un précurseur de la microphotographie, né à Kiskér le 20 août 1810 et mort à Paris le 14 novembre 1898. Les encyclopédies françaises et hongroises également listent sa vie et ses oeuvres scientifiques (microbiologie et mycologie). En générale les auteurs distinguent trois périodes de sa vie: Il a fait ses études médicales à Vienne, docteur en médecine en 1839, il a publié son premier mémoire *Observationes microscopicae ad morphologiam pathologicam*; il est arrivé à Paris en 1840, il a fait des recherches sur des dermatoses parasitaires, il a pratiqué comme médecin et il a été absorbé par la pratique médicale et la météorologie, il a fondé un observatoire à Montmartre; il a organisé une ambulance en raison de l'insuffisance des secours aux blessés pendant la

guerre de 1870-1871. La personnalité de Gruby était très légendaire. Grâce à sa clientèle (F. Chopin, F. Liszt, H. Heine, G. Sand, H. de Balzac, A. Daudet, A. Dumas père et fils, C. Flammarion, M. Munkácsy, M. Zichy etc.) il est devenu un médecin célèbre.

On trouve beaucoup de légendes de sa vie et son activité dans la littérature d'histoire médicale hongroise: il a participé à la révolution en Hongrie en 1848, on a trouvé dans sa succession 2000 bien plus 3000 clichés photographiques etc. Malheureusement ces allégations ne sont pas correctes. Pendant 1848 Gruby travaillait à Paris. Sa succession a disparu. Ses manuscrits, ses livres et probablement ses photographies étaient achetés par un antiquaire allemand après sa mort. J'ai réussi à identifier une de ses photos de préparation microscopique.

ERDÉLY ISKOLATEREMTŐ SEBÉSZTANÁRA: BRANDT JÓZSEF HALÁLA CENTENÁRIUMÁRA*

GAAL GYÖRGY

Az egyetem felállításáig

Erdélyben a 19. század utolsó negyedéig állandó volt az orvoshiány. Akadtak ugyan szép számmal nyugati egyetemeken peregrináló diákok, de csak nagyon kevesen vállalták, hogy a hosszadalmas orvosképzés valamennyi fokozatát végigjárják és megszerezzék az orvosdoktori diplomát. Még ezek közül is alig néhányan végeztek - hazatértük után - gyógyító tevékenységet. Többségük klerikális értelmiségiként helyezkedett el. A 16. századig főleg az itáliai egyetemeken tanulták az erdélyiek az orvosi tudományokat. Azután a német és holland egyetemek kerültek előtérbe, jórészt a reformációnak köszönhetően. A 18. század közepétől Bécs lett az orvosi stúdiumok leggyakoribb helye. Ennek oka, hogy Erdély is bekerült a nagy Habsburg-birodalomba. Bécs aránylag nem is esett messze Erdélytől, idővel mind több kedvezményre számíthattak az ott tanulók. A távolabbi egyetemek látogatásához útlevelre volt szükség, amit a hatóságok csak nehezen adtak meg¹.

Mária Terézia idejében a bécsi udvar elérkeztnek látta az időt, hogy Erdélyben is beindítsa a felsőoktatást, akár egyetemet létesítsen. Már az 1760-as években tárgyalások folytak egy erdélyi protestáns egyetem felállításáról. *Brukenthal Sámuel* báró ki is dolgozta egy szebeni székhelyű egyetem tervezetét. Ennek felállítását azonban a protestáns felekezetek többsége elvetette. Átlátták ugyanis azt a közvetett célt, hogy egy ilyen tanintézet felállítását követően a protestáns fiatalok külföldi tanulmányútjait nagymértékben korlátoznák. Kétségtelenül zavarta Bécsset, hogy a peregrináló fiatalok a felvilágosodás eszméinek terjesztőivé váltak. Egy egyetem csíráját mégis csak megteremtette Mária Terézia Kolozsváron. Erre az adott alkalmat, hogy 1773 nyarán feloszlatták a jezsuita rendet, s ennek kolozsvári épületei és nagy vagyona lehetővé tették volna egy felekezeti akadémiának felállítását. A tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a protestánsok tisztában voltak vele,

* Az I. Duna–Kárpát-régiós Idegsebészeti Kongresszus orvostörténeti szekciójában Kolozsvárt 2011. május 26-án angol nyelven elhangzott előadás kibővített változata.

¹ Az erdélyiek külföldi tanulmányairól a következő újabban megjelent kötetek nyújtanak összefoglalást: Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979; G. Hank van de Graaf: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*. Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet [Kolozsvár,] 1979; Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992; Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok*. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.

hogy bár a tanári karban protestánsokat is alkalmaztak volna, de az intézet vezetése katolikus kézben maradna, s veszélybe kerülne a külföldi továbbtanulás is.

Így, Mária Terézia látva a tárgyalások eredménytelenségét, 1774-ben megvetette a jogi, 1775-ben az orvosi kar alapjait néhány tanszék felállításával, az egész tanintézetet pedig a piarista rendre bízta. Elnevezését *Akadémiai Líceum*ra változtatta, de a köznyelvben „univerzitás”-ként is emlegették. Ez a két kar magában hordozta egy egyetem csíráját, de a tényleges kifejlődésre még egy századot kellett várni².

Az orvosi kar történetét annak utolsó igazgatója, *Maizner János* külön füzetben közzétette, s így ismerjük tanárainak névsorát, kiépülésének mozzanatait³. Ez az 1817-ben önállóult *Orvos-sebészi Tanintézet*té vált kar fokozatosan fejlődött ki. Kezdetben két tanszéke, de csak egy kinevezett „sebész- és szülész-mester” tanára volt, megszüntetésekor pedig már kilenc rangos oktatót mondhatott magáénak, akik közül csak egy nem rendelkezett doktorátussal. A tanulmányi idő egy évről rendre három esztendőre bővült. Az intézet csak Erdélyre érvényes orvos-sebészi (kirurgusi) diplomát állított ki, s emellett időszakos tanfolyamokon bábákat is képzett. Ezzel lényegesen hozzájárult az erdélyi gyógyászat fejlődéséhez. Száz éves története alatt közel ezer hallgatója volt.

Az intézet keretében a sebészet eleinte az egyik-másik tanár tárgyai közt szerepelt. Az 1798-ban kinevezett ehrenbergi *Eckstein János* még a bonctan–sebészet–szülészlet közös tanára volt. Az 1846-ban kinevezett danckai *Pattantyús-Ábrahám Bogdán* volt az első, akit már a „különös elméleti sebészet s a sebészi gyógy-gyakorlat” rendes tanárul neveztek ki. Szamosújvári örmény családból származott, Bécsben 1841-ben szerzett orvosdoktori diplomát, s utána *Franz Schuh* sebésztanár ottani klinikáján műtőnövédként szakosodott. Nevéhez fűződik az éter-narkózis első alkalmazása Erdélyben műtét idején. Az 1846 októberében Bostonban használt módszert *Pattantyús-Ábrahám Bogdán* már 1847 nyarán alkalmazta⁴. 1851-es lemondását követően utódául – a tanintézet javaslatait mellőzve – Bécs a makói születésű *Nagel Emil* kiérdemesült tábori főorvost, udvari orvost nevezte ki. Ő szintén Bécsben szerzett 1841-ben orvosdoktori diplomát, s elvégezte a mütői tanfolyamot is. 1866-tól azonban egészsége megromlására hivatkozva ismételten szabadságoltatta magát. Kollegái felváltva helyettesítették, míg aztán 1867. december 20-i határozattal a minisztérium állandó helyettes rendelt a tanszékre dr. *Brandt József* személyében. A szemészetet eddig is a sebészet tanárai oktatták, de *Brandt* esetében a helyettesi, majd 1871. szeptemberi végleges kinevezésében a „gyakorlati sebészeti és szemészeti tanszék” megjelölés szerepelt.

A kolozsvári egyetem és orvosi kara

Az 1867-es kiegyezést, s Erdély unióját követően nyilvánvalóvá vált, hogy a megnagyobodott országban szükséges egy második egyetem felállítása. Eleinte Pozsony és Kolozsvár

² Részletesebben kifejtve: *Az egyetemépítés gondolata a magyar oktatásügyben 1872-ig*. In: Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2001. 10–37. [A továbbiakban: Gaal: *Egyetem*]

³ *Maizner János: A kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet történeti vázlata 1775–1872*. Kolozsvárt, 1890.; Újabb összefoglalás: *Offner Robert: Az erdélyi orvosok és sebészek képzése a Kolozsvári Tudományegyetem megalapítása (1872) előtt*. Orvostudományi Értesítő, 68. köt. (1995). Kolozsvár, 1996. 212–226.

⁴ *Pataki Jenő: Danckai Ábrahám Pattantus Bogdán (1817–1865)*. In: *Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2004. 316–318.

versengett a székhelyért, de végül több érv szólt a kolozsvári elhelyezés mellett. Kolozsvár a más egyetemektől legtávolabb eső, nagy kiterjedésű országrész központi városa volt, ahol már a 16. századtól három felekezeti tanintézet (unitárius, katolikus, református) teremtett hagyományokat. Múltjukban még egy 1581-es egyetem-alapítás emléke is szerepelt. *Apáczai Csere János* 1658 őszén kidolgozott és *Barcsai Ákos* fejedelemhez eljuttatott akadémiai tervezetében már az orvosi kar létesítése is felmerült. De számításba jöttek az 1859 óta működő *Erdélyi Múzeum-Egylet* egyetemi képzésben is segítséget nyújtó gazdag gyűjteményei, könyvtára, s mindenekelőtt a megürülő épület. Ugyanis az unió nyomán megszűnt az Erdélyi Főkormánysház (Gubernium), s annak kettős – még jezsuiták emeltette – épület-tömbje szabaddá vált, befogadhatta az új intézményt. Két kar már amúgy is működött: a *Királyi Jogakadémia* és az *Orvos-sebészi Tanintézet* csekély befektetéssel egyetemi karrá alakulhatott. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869 szeptemberében, három napos kolozsvári látogatásán meggyőződött róla, hogy az egyetem felállítása indokolt és megoldható, úgyhogy 1870. május 11-én a parlament elé terjesztette törvényjavaslatát *Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában*. A törvényjavaslatot a következő miniszterek még átdolgozták, a parlament mind halogatta a napirendre tűzést. Úgyhogy végül az 1872. május 29-én kelt királyi rendelet engedélyezte az egyetem felállítását. A parlament csak októberben adta meg jóváhagyását. A megnyitó ünnepségeket az első rektorbeiktatással egyszerre, 1872. november 10-én tartották. Az egyetem négy karral (Jog- és államtudományi, Orvosi, Bölcsész- nyelv- és történettudományi, Matematikai és természettudományi) működött, első tanári karában 40 rendes és rendkívüli tanár valamint 11 tanársegéd szerepelt. Az első tanévre 284-en jelentkeztek, közülük 174-en a jogi, 51-en az orvosi, 22-en a bölcsészeti, 37-en pedig a matematika-természettudományi kart választották⁵.

Az Orvosi kar 11 tanszékkal indult, közülük 8-an az Orvos-sebészi Tanintézettől pályáztak át: Brandt József – sebészet, *Czifra Ferenc* – bonctan, *Genersich Antal* – kórbonctan, *Machik Béla* – belgyógyászat, *Maizner János* – szülészet, *Schulek Vilmos* – szemészet, *Török Aurél* – élet- és szövettan, *Mina János* rendkívüli tanár – állatjárványtan és állati rendészet. Hárman Budapestről jöttek: *Ajtai K. Sándor* – kórgyógytan, *Fodor József* – törvényszéki orvostan, *Plósz Pál* rendkívüli tanár – élet- és kórvegytan. Közülük számosan távoztak a fővárosi egyetemre: *Fodor József*, *Plósz Pál*, *Ajtai K. Sándor* (pedig kolozsvári születésű volt), *Genersich Antal*, *Schulek Vilmos*, *Török Aurél*. Egy negyedszázad elteltével már csak Brandt József képviselte az alapítók nemzedékét.

Az egyetemmé szervezés az orvosi oktatás terén eleinte legfeljebb a tanrendben hozott változásokat. A helyiségek a régiak maradtak. A kórházi osztályok keretében folyt a gyakorlati képzés, néhány elméleti, preklinikai tanszék a jezsuita-piarista épületekben kapott helyiséget. E karon még három évig folyt a kimenő sebész-nemzedékek képzése is. S ide tartoztak a gyógyszerész-tanfolyam másodéves hallgatói (az első évet a matematika-természettudományi kar keretében végezték). Tizenöt év után kezdődött e kar „kiépítése”, s több mint negyed század telt el, míg a kórházi osztályok az újonnan felépített klinikák keretében méltó és megfelelő elhelyezést kaptak. Az orvostanárok mindegyike az oktatás mel-

⁵ Az egyetem alapítására és történetére vonatkozóan lásd: Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.; *Erdély magyar egyeteme*. [Szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos.] Kolozsvár, 1941.; Gaal György: *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (1872–1945) korszakai*. In: Gaal: *Egyetem* 38–135.

lett magánpraxist is folytatott, e téren versenytársak voltak. Jóformán csak az egyetem keretében számítottak egyik-másik tárgy oktatójának, pacienseik nagy részét általános ellátásban részesítették. Az első tanári karnak Brandt József volt a leghűségesebb és sokáig legtekintélyesebb tagja. A kolozsvári arisztokrácia orvosának tartották. Sebészi szerepköre csak azután vált hangsúlyozottabbá, hogy az 1880-as években a belgyógyászat legkeresettebb képviselője az új szellemet hozó *Purjesz Zsigmond* professzor lett.

Brandt pályakezdése

A Brandt család származásáról nagyon keveset tudunk. Az erdélyi szászok közé tartoztak⁶. Maga Brandt professzor mindig Pósfalvát jelölte meg szülőhelyeként, születési idejét pedig életkorából következtetve 1838-nak vagy 1839-nek⁷ tüntették fel. Egyetlen lexikon sem közli születése hónapját, napját. De még Pósfalva sem található meg a térképeken, mint-hogy akkoriban ilyen falu nem létezett. Valószínűleg ő fordította, magyarította így a szászok Puschendorf helységnevét. Ennek hivatalos magyar megfelelője már a 14. századtól a Postelke, később Póstelke. Ez egy Medgyeshez közel eső kis szász lakosságú falu, egykor Kis-Küküllő megye Dicsőszentmártoni járásában feküdt, a Nagy-Küküllőbe ömlő Pócs patak mentén. Mai román elnevezése Păucea.

Az természetes, hogy a gyermek Brandt Józsefet szülei a 6 km-re fekvő Medgyesre vitték tanulni. Itt a kettős várfallal körülvett gótikus templom udvarán működött a német tan nyelvű gimnázium. Az első osztályokat ebben járta. Tizenhat évesen aztán Kolozsvárra került nevelőnek, s közben magánúton végezte gimnáziumi tanulmányait az Unitárius Kollégiumban, 1859-ben érettségizett⁸. Kolozsvárt nyilvánvalóan eljegyezte magát a magyar kultúrával. Későbbi visszaemlékezése szerint a kollégium híres magyartanára, egy ideig igazgatója, *Nagy Lajos* segítette a humán tárgyak elsajátításában. Nagy nevéhez fűződik a Mátyás-szobor felállítására tett javaslat. A reáliákban viszont *Pap Mózes* irányította. Mindketten részt vettek a szabadságharcban, Göttingenben folytattak tanulmányokat, s az egyházi főjegyzői tisztségre emelkedtek.

⁶ A család egyik oldalági leszármazottja úgy tudja, hogy a család egyik őse lutheránus papként Németországban költözött Erdélybe, s itt olvadt be a szászokba. A szászok a családot nem is tekintették magukénak, mert sem a Joseph Trausch összeállította lexikonban (Schriftsteller-Lexikon oder Biographisch-Literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen, I. Band. Kronstadt 1875.), sem pedig ennek kiegészítése Friedrich Schullertől (Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen, IV. Band, Hermannstadt, 1902) nem tartalmaz Brandt nevű szerzőt.

⁷ A lexikonok többsége Szinnyi József életrajzi lexikona nyomán az 1838-as születési évszámot közli, viszont Krücken–Parlagi *Das Geistige Ungarn* c. életrajzi lexikonában (Wien-Leipzig, 1918) az 1839-es évszám található, ezt vésték a sírkőre is. A halálakor emlegetett 73 éves kor szintén ezt valószínűsíti. Nagyon kicsi az esély, hogy a szülőfalu keresztelési anyakönyvét valamelyik állami levéltárban fel lehessen kutatni, s az esetleges bejegyzés alapján a pontos dátum kiderüljön.

⁸ Brandt legrészletesebb életrajzát orvosi pályakezdésének 40. évfordulója alkalmából az Erdélyi Lapok közli fénykép kíséretében. Vö. Dr. [Konrád]i [Dánie]: *Brandt József*. Erdélyi Lapok, II. évf. (1909) 3. sz. 49–51. Az Unitárius Kollégiumnak az Állami Levéltár kolozsvári fiókjánál őrzött megfelelő évekre szóló anyakönyveiben nem található Brandt neve, bizonyára azért, mert magánúton tanult. Brandt nagynénje, Brandt Róza akkor már kézdipolyáni Simon Elek tekintélyes kolozsvári polgár, utóbb polgármester felesége volt. Gyászjelentése szerint 1898. június 9-én élete 84. évében halt meg Kolozsvárt, lutheránus szertartás szerint temették.

Érettségi után Brandt megpályázta a Mária Terézia alapította, bécsi orvostanhallgatókat támogató Goldberg-ösztöndíj erdélyieknek fenntartott helyét. Így jutott el 1859 őszén a császárvárosba, s iratkozhatott be az egyetem Orvos-sebészeti Karára⁹. A bécsi orvosképzés akkoriban Európa-szerte elismert volt. A kórbonctani alapozású, úgynevezett második bécsi orvosi iskola tagjai tanítottak¹⁰. Két cseh származású professzor számított vezéregyéniségnek. *Carl von Rokitansky*, a kórbonctan professzora, az orvostudományt természettudományos alapokra helyezte, a kórképeket összekötötte a boncolási leletekkel. Vagy nyolc betegséget fűznek ma az ő nevéhez. Kollegája, *Joseph Skoda* belgyógyász professzor a kórbonctanra alapozó betegvizsgálási módokat, a kopogtatást és a hallgatódzást tökéletesítette. *Ferdinand Hebra* a bőrgyógyászatot tette tudománnyá. De *Joseph Hyrtl* anatómia-tanár, *Ernst Brücke* fiziológia-professzor neve is fogalomnak számított. A sebészetnek ekkoriban már két tanszéke volt. Az egyiken Franz Schuh volt a professzor, a másikon Johann von Dumreicher. Az idősebb Schuh illeszkedett inkább a Rokitansky-iskolához. A patológiai ismeretek és a belgyógyászati vizsgálatok összekötésével megújította a sebészetet, s előkészítette az utat utódjának, a legnagyobb bécsi sebésznek, *Theodor Billroth*nak. Schuh nevéhez fűződik az 1847 januárjában végrehajtott első európai éter-narkózisos amputáció. *Dumreicher* konzervatívabb felfogású volt.

⁹ A teljes tanári kar névsora: Öffentliche Vorlesungen an der K. K. Universität zu Wien. Sommer-Semester 1861. Wien, 1861. Medicinisch-chirurgische Facultät.

¹⁰ Vö. Kapronczay Károly: *Balassa János és a pesti orvosi iskola*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 2002.

Brandt III. éves korában látott először műtétet, s rosszul lett. Utána hosszasan kellett magát edzenie, hogy legyőzze ösztönös vériszonyát. Ekkoriban Schiller és Goethe műveit olvasva is edzette akaratát. A szokásosan tíz szemeszterre beosztott tananyagot már kilenc félév alatt elvégezte, úgyhogy 1864. augusztus 2-án orvostudorrá avatták. Ezután a bécsi Közkórházban volt gyakornok, Skoda belgyógyászati osztályán, Hebra bőrgyógyászati klinikáján töltött hónapokat¹¹. 1865-től a Schuh vezette műtőintézetben szakosodott. Ferdinand Arlt professzor mellett a szemészetet is kitanulta. Rendre megszerezte az akkoriban szokásos sebész-műtői, szemész- és szülészmesteri okleveleket.

Schuh műtőintézetének növendékeit 1866-ban kirendelték a déli osztrák-olasz háború hadikórházaiba, a Dumreicher vezette sebész-növendékeket az északi osztrák-porosz háború sebesültjeinek ellátására vezényelték. Itt aztán a kezdő sebészeknek egyszerre alkalmuk nyílt a legbonyolultabb műtétek elvégzésére. Brandt négy évvel később idézte fel harctéri megrázó tapasztalatait:

„Ha az általunk megtekintett [custozzai] csatatér csak halvány képét adta a lefolyt ütközetnek, annál tisztábban és megrázóbb alakjában láttuk azt a kórházakban. Kórházak? Sepretlen templomok-, klostromok- és kollégiumokban feküdtek a csupasz földre helyezett szalmazsákokon a sebesültek. Hivatási működésünk a sebesültek között következőképp alakult: Mindegyikünk egy 150–200 sebesültből álló osztályt kapott, melyet – ami az orvosi tudomány szakmájához tartozott – mint főorvos önállóan vezetett. [...] Osztályom helyiségeit egy templom és klostrom képezte. Az előbbiben közkatonák, altisztek, az utóbbiban többnyire külön-külön szobákban a különböző rangú tisztek voltak elhelyezve. Kilenc katonaoorvos, mint segéd állott rendelkezésemre. Ezek közül kettő elfogott olasz ezredorvos, a többi osztrák katonaoorvos, még pedig nagyjából ötödéves, tehát diploma nélküli Josephinisták. [...]

Belépve a templomba, százával feküdtek a földre terített szalmazsákokon a haldoklók között a súlyos és könnyű sebesültek. Míg a haldoklók hörgő lélegzés kíséretében vonaglottak, a többiek a testi fájdalmak miatt feljajgattak, káromkodtak, sírtak vagy imádkoztak, mások meg fűtyültek, énekeltek és tréfálkoztak. Megrázó jelenet volt, midőn egyszerre 40–50-en is könyörögtek, hogy őket vegyük előbb kezelés alá, márpedig egynek is a kezelése jó hosszú időt vett igénybe, hogy a sebből a nyüveket, bűzös gennyet kimossuk, golyókat, csontszilánkokat a hús- és csontból kiemeljük. Négy héten keresztül reggel 4 órától néha éjfélig is szakadatlanul dolgoztam, és mégis hányat kellett orvosi segély hiánya miatt szenvedni, kimúltni látnom!”¹²

A harctéren megedzett sebészek diplomájuk megszerzését követően többnyire állásajánlatokat kaptak. 1867 decemberének elején Brandt figyelmét is felhívták egy kolozsvári helyettes sebész-tanári állás megpályázhatóságára. Beadta a minisztériumba az iratait, s már december 20-án kezében volt kinevezése az *Orvos-sebész Tanintézet*hez.¹³

¹¹ Talán ekkori felkészültsége alapján vállalta el Brandt a kolozsvári „Bőr- és bujakórtani” tanszék helyettesítését Géber Ede hirtelen halálát követően 1892–1896 között.

¹² *Gróf Schweinitz Gyuláné született Nemes Ilona grófnő emlékezete. A grófnő szobrának leleplezési ünnepe 1907. évi december hó 2-án, a kolozsvári Vörös-Kereszt Kórház és Szanatóriumában. Dr. Brandt József ministeri tanácsos ünnepi beszéde. Kolozsvár, 1908. 7–9.*

¹³ Vö. Konrádi Dániel idézett cikkével.

Kolozsvári úttörés

Brandt Erdély központi városában igen szerény, szegényesen felszerelt kórházi osztályt kapott kezei alá. Kolozsvárt még az 1811-es erdélyi országgyűlés határozatával állítottak fel egy országos jellegű kórházat. Ennek első működési helyét nem ismerjük, de az 1820-as évek közepétől már a város legrégebbi részében, az Óvárban, egy korábbi apácázárda ódon épületében működött 24 ágygal. A kórházat még 1817 augusztusában tett látogatásakor felkereste *I. Ferenc* császár-király felesége, *Karolina-Augusztá* kíséretében, s kegyes adományokkal támogatta. Ennek emlékére utóbb – udvari jóváhagyással – felvették az intézmény megnevezésébe Karolina nevét. Az *Országos Karolina Kórház* „kiépítése” már az 1850-es évektől visszavisszatérő téma volt, de az építkezés helyett mind újabb és újabb helyiségeket béreltek ki. Az 1860-as években már az egykori zárdáépülettel szomszédos két házat is bérelték a Mikes gróftól. Ezek közül a tér közepén álló emeletes Mikes-palota máig műemlékként számon tartott, hangulatos árkádus udvara ma is megcsodálható. Ennek az emeletén volt a sebészetnek négy kórterme összesen 25 ágygal. Ide tartozott a szemészet is. Vagy két helyiség szolgált műtőül és tanteremként. Miután 1876-ban a szülészeti kiköltözött ebből az épületből, minden helyisége a sebészeké lett, ekkor már 11 kórteremben 65 ágygal rendelkeztek, s 4–5 helyiség szolgált műtőül, irodául, tanteremként. A szemészet már korábban, 1868-ban a tér egyik sarokházába költözött át: ott 4 kórteremben 18–20 ágygal rendelkezett.¹⁴ De azt is a sebésztanár irányította, amíg 1872 januárjában külön tanszéke nem létesült, amelyre Schulek Vilmost nevezték ki. A kórházi állapotokra jellemző, hogy ekkoriban még nem volt vízvezeték, az épületeknek egyetlen közös illemhelye működött, s a nagyobb sebészeti beavatkozásokat is inkább a páciens lakásán végezték, mert úgy kisebb volt a fertőzésveszély. Brandt egyik nekrológiájában olvasható: „Egyike volt még azoknak, kik az erdélyi orvosi iskolához oly időben kerültek, melyben az nem volt egyéb, mint nagyon szerény igényű és képességű sebészképző intézet. A klinika, mely hosszú időn át Brandt rendelkezésére állott, valóságos gúny volt e fogalomra. De Brandt ebben is szorgalmasan dolgozott, és gyakran szerencsével is.”¹⁵

Pataki Jenő említi, hogy Brandt „Pest felett elnézve csak Bécszet látta a tudomány forrásának”¹⁶, s amit Bécsben tanult, megpróbálta a primitív körülmények között is alkalmazni. Úgyhogy erdélyi, de még európai viszonylatban is úttörővé vált. Eredményeiről többnyire a *Wiener Medizinische Wochenschrift* és az *Orvosi Hetilap* ad hírt. 1869 tavaszán hólyag-szűrcsapolást végez sikeresen¹⁷. Júniusban már egy eredményes petefészek-ciszta műtétjéről számol be. Ez akkoriban már országos viszonylatban is felkelti a figyelmet. Magyarországon az első ilyen műtét (1863) *Semmelweis Ignác* nevéhez fűződik, de halálos kimenetelű. A másodikat *Balassa János* 1867-ben végzi, s ez már sikeres. A harmadik végrehajtója *Darányi János* aradi főorvos 1868-ban. Úgyhogy a negyedik hely illeti meg Brandtot¹⁸. Romániai viszonylatban is egy magyar sebészé az első sikeres műtét e téren.

¹⁴ Részletesebben lásd: Gaal György: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései*. Orvostudományi Értesítő, 74. köt. (1998). Kolozsvár, 1999. 273–279.

¹⁵ Brandt József. *Gyógyászat*, 52. évf. (1912) 25. sz. 420.

¹⁶ *Az utolsó tanári kar*. In: Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. I.h. 308–309.

¹⁷ Brandt József. *Két húgyrekedési eset; az egyikben hólyag szűrcsapolása kedvező sikerrel*. *Orvosi Hetilap* (a továbbiakban: OH), XIII. évf. (1869) 13, 14. sz. 201–205., 220–222.

¹⁸ Temesváry Rezső: *Néhány lap a nőgyógyászat történetéből Magyarországon az utolsó 50 év alatt*. OH, L. évf. (1906) 1. sz. 117–119.

1869-ben egy *Clein* nevű vidéki sebész kísérlete halálos kimenetelű. Utána több bukaresti orvos végez halálos kimenetelű laparotómiát, míg végül a bajai születésű *Fialla Lajos*, a *Filantropia* kórház 80 ágyas sebészetének a főnöke 1882. december 13-án egy 30 éves asszony cisztáját sikerrel távolítja el.¹⁹ Brandt egy szamosújvári 39 éves háziasszonyt győz meg a beavatkozás elkerülhetetlenségéről. A kórház egy külön szobáját készíti elő a műtetre. Nyolc orvos és három asszisztens nézi végig a beavatkozást. *Dr. Kress* katonaoorvos vállalja az altatást. Maizner, a szülészet tanára, Semmelweis egykori asszisztense segédkezik. A félórás beavatkozást követően több mint egy hónapig tartja megfigyelés alatt a beteg gyógyulását. A leírásból nem tűnik ki egyértelműen, hogy Brandt ekkoriban már a *Lister*-féle antiszeptikus eljárást alkalmazza-e.²⁰

Brandt következő sebészi teljesítménye európai rangsorolást érdemel. Egy Kolozsvár melletti faluban, Kiskapuson Palkó István 25 éves földművest italozást követően „cimbora-ja” bicskával oldalba szúrja. A 3×1,5 cm-es vágáson köhögéskor egy hússzerű tömeg bújik elő, melyet egy laikus visszahelyez, de újabb köhögéskor újra előbukkan. A sebesült 24 órával a baleset után kerül a kórházba. Itt Brandt megállapítja, hogy a 9 cm hosszú, 6 cm széles „dag” – amelyen vágás van, ahonnan szalmasárga folyadék csepeg – nem más, mint a bal vese. Minthogy Brandt tisztában van azzal, hogy az ember fél vesével is képes élni, június 7-én a kocsány alapos lekötése után eltávolítja a vesét. Rövid lázas állapotot követően a beteg gyógyul, s június 23-án elhagyja a kórházat.²¹ Brandt csak utólag értesül róla, hogy előtte már a heidelbergi *Gustav Simon* professzor 1869. augusztus 2-án végzett egy vesekiirtást, ami akkor nagy visszhangot váltott ki. Brandt a műtét leírását magyarul és németül is közzölte. Egy megemlékezésben utalt rá, hogy Billroth professzor külön levélben gratulált teljesítményéhez.²² Egyes források szerint a vese-eltávolítást jó ideig Brandt-féle műtétként emlegették.

Az Orvos-sebészi Tanintézetnél, miután Nagel Emilt véglegesen nyugdíjazták, 1871. szeptember 12-én Brandtot rendes tanárrá nevezték ki. Brandt főleg a III. éveseket tanította. „*Sebészgyakorlati tanítás*” keretében napi 1 órát foglalkozott a hallgatókkal. Ugyancsak napi 1 óra előadást tartott „*a különös sebészi kór-, gyógy- és műtéttanból*” valamint vezette, tanársegédével felváltva a hullákon végzett műtéti gyakorlatokat.²³ Brandt utolsó asszisztense az intézet keretében a Bécsben végzett *Gyergyai Árpád* volt.

¹⁹ *Despre ovariectomie. Teză pentru doctoratu în medicină și chirurgie de Const[antin] I. Andronescu.* [Az ovariectómiáról. Orvos- és sebészdoktori értekezés.] București, 1885.

²⁰ *Ovaritomie (Heilung)* ausgeführt am 19. Juni 1869 vom suppl. Professor Dr. Brandt in Klausenburg. Wiener Medizinische Wochenschrift, 19. Jahrgang (1869) Nr. 74, 75. p. 1233–1236., 1249–1252.

²¹ *Exstirpation einer Niere nach vorhergegangener zufälliger Verletzung derselben mit vollständiger Heilung.* Vorläufige Mitteilung von Dr. Josef Brandt, Professor der Chirurgie in Klausenburg. Wiener Medizinische Wochenschrift, 23. Jahrgang (1873) Nr. 48, 49. p. 1079–1082., 1103–1107; Brandt József: *Egy véletlenül megsértett vese kiirtása gyógyulással.* OH, XVII. évf. (1873) 49, 50. sz. 881–885., 896–898. Vö. Orbán János: *Brandt József, a vesesebészet erdélyi úttörője.* Orvosi Szemle, XVIII. évf. (1972) 2. sz. 236–238.

²² *Brandt kolozsvári sebésztanár megemlékezése Billroth Tivadarról.* Sebészet. Sebészeti és nőgyógyászati hetilap. I. évf. (1894) 9. sz. 135–136.

²³ Szabó Dénes: *A kolozsvári M. K. Ferencz-József Tudomány-Egyetem Orvosi kara 1872–1895-ben.* In: *A felső oktatásügy Magyarországon.* Budapest, 1896. 289–355.

Betegbemutatók az Orvos-természettudományi Társulatban

A Kolozsvárt élő számos orvos és természettudós tudományos munkájuk megismertetésére, a tapasztalatcsere elősegítésére 1875-ben szervezkedni kezdett. Főleg a kórgyógytant előadó *Högyes Endre* tartotta kezében a társulat-előkészítést. 1875. október 11-én a Belügyminisztérium jóváhagyta az alapszabály-tervezetet. December végére már 120 tag jelentkezett, úgyhogy 1876. január 8-án megtarthatták a *Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat* alakuló ülését. Ezen elnökül *Abt Antal* fizikus professzort, titkáruul *Högyes Endrét*, pénztárnokul *Széky Miklós* gyógyszerészt választották. Majd megalakították a két szakosztályt: orvosi, természettudományi. Az előbbi élére *Genersich Antal* került elnökként, a szakjegyző *Gyergyai Árpád* lett. Szorgalmi időben havonta tartottak szaküléseket, melyeken tudományos dolgozatokat és esetismertetéseket olvastak fel, betegeket mutattak be. Az üléseken felvett jegyzőkönyvek alapján a munkálatokról beszámolót közöltek a *Magyar Polgár* című kolozsvári napilapban. E beszámolók különnyomatban is megjelentek 1876–1878-ban *Értesítő a „Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat”-nak az [1876.] évben tartott orvosi, természettudományi szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről* címmel. Összeállításukat *Högyes Endre* titkár végezte. Az orvosi szakülések jegyzőkönyveit *Gyergyai* vezette, s ő rendszeresen tudósításokat küldött az *Orvosi Hetilap*nak is.

1879-ben a társulat összefogva az *Erdélyi Múzeum-Egylet Természettudományi Szakosztályával* rendszeres folyóirattá alakította az addigi alkalmi értesítőket *Orvos-természettudományi Értesítő* címmel. Ennek szerkesztőbizottságában az orvosi szakot *Högyes Endre* képviselte. 1884-ben aztán az Orvos-természettudományi Társulat beolvadt az *Erdélyi Múzeum-Egylet* szakosztályába, s annak neve *Orvos-természettudományi Szakosztály* lett. A továbbiakban ez adta ki a változatlan című *Értesítő*t. Orvosi részét ekkor már *Klug Nándor* szerkesztette. 1890-től a cím így módosult: *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-természettudományi szakosztályából*. Az orvosi szerkesztő *Belky János*.

Brandt a társaság megalakulásától fogva az Orvosi Szakosztály tagja. S szinte évente egy-két előadással, betegbemutatóval szerepel. A szakosztály vezetésében azonban nem vesz részt. Nagy későbbre, 1896-ban beválasztják a *Múzeum-Egylet* szakosztályának választmányába, az 1900/1901-es évben pedig ő a szakosztály orvosi elnöke. Az értesítőket végig lapozva képet kapunk *Brandt* orvosi működéséről, érdekesebb eseteiről.

A szakosztály legelső, 1876. február 18-i ülésén *Brandt* ütérlekötési eseteket mutat be, egy év múlva, az 1877. január 19-i ülésen *Idegen testek a szervezetben* címmel tart előadást. Szövegét az *Orvosi Hetilapban* közli négy folytatásban²⁴. 1879. február 21-én a januárban végzett második ciszta-műtétjéről számol be, s az ülésen magát, a 45 éves gyerőmonostori gyógyult asszonyt is bemutatja. Bevezetőben arról elmélkedik, hogy a betegeket hosszas alkudozással kell rávenni, hogy alávéssék magukat az életmentő műtéteknek. Itt egyértelműen a *Lister-féle* antiszeptikus eljárást alkalmazza²⁵. A 80-as évek közepétől már a szülészeti tanársegéd, *Engel Gábor* magántanár rendszeresen végez ciszta-

²⁴ *Idegen testek a szervezetben*. OH, XXI. évf. (1877) 35, 36, 38, 41. sz. 717–721., 750–751., 793–795., 854–857.

²⁵ *Brandt József: Petefészektömlő-kiirtásnak gyógyult esete*. Orvos-természettudományi Értesítő, IV. évf. (1879) 65–74.

műtéteket Kolozsvárt.²⁶ Brandt még egy ciszta-operációját mutatja be az 1891. október 23-i szakülésen.

A következő évtizedekben a sérvök radikális műtétjéről (1880), a húgykövek spontán gyógyulásáról (1882), plasztikai műtétjeiről (1889), gyomor- (1894, 1903) és struma- (1900) operációiról, hidrokele- (1892) valamint hólyag- (1902) műtétjéről tart beszámolót. Különösebb érdeklődést egy halántékcsont alatt talált aneurizma műtéti gyógyításával váltott ki 1891-ben. Egy 37 éves szobafestő esés következtében bal oldali koponyasérülést szenvedett. Gyógyulása után állandó fülzúgásra panaszkodott. Brandt az okot egy aneurizmában lelte meg. Ezt eleinte hosszas ujjlenyomással próbálta gyógyítani. Miután így nem ért el eredményt, az alákötést alkalmazta, s ez sikeresnek bizonyult.²⁷ Brandt eredeti gyomorműtéti eljárást dolgozott ki, a gyomor ráncokba varrását, amit gastroplicatióknak nevezett. Egy-két tanítványa alkalmazta, de nem terjedt el. Az érdekesebb esetekről szóló dolgozatokat rendszerint az *Orvosi Hetilapban*, vagy valamelyik német szakfolyóiratban is közzétette. A 90-es években *Benel János* szakosztályi jegyző időnként részletesen ismertette az *Orvosi Hetilapban* a Kolozsvári „orvosi szaküléseken” bemutatott eseteket. Így Brandt és közvetlen munkatársainak műtétjeiről is leírást kapunk. *Papp Gábor* tanársegéd a *Sebészetben* számolt be Brandt egyik műtétjeit részletező előadásáról.²⁸

Az orvosi kar megbízásából Géber Ede bőrgyógyász tanártársával 1890 decemberében Németországba utazik, hogy a Koch-féle oltások alkalmazását tanulmányozza. Breslauban, Berlinben és Prágában tájékozódnak az eddigi tapasztalatokról. Megállapítása: az oltás eredményességét csak évek múlva lehet értékelni.²⁹

A kolozsvári professzor pályája végén tapasztalatait egy nagy összefoglaló munkában is gyümölcsöztethette. Az *Anton Drasche* bécsi epidemiológus professzor szerkesztette 12 kötetes orvosi kézikönyvnek az 1229 lapos sebészeti kötetébe (1901) több mint tíz fejezetet ő írt meg, köztük az aneurizma, fisztulák, nyúlajak, közúzás, mellrák és melloperációk, vesesebészet, prosztatabetegségek és operációk, kőbetegségek.³⁰

²⁶ Vö. Gaal György: *Engel Gábor (1852–1935) kórházigazgató és önéletrajza*. Örvostörténeti Közlemények 105–106. köt. (1984) 75–90.

²⁷ Brandt József: *Az arteria temporalis profunda anteriorban székelő aneurysma traumaticum gyógyult esete*. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-természettudományi Szakosztályából, XVI. évf. (1891) 177–182.; *Ueber einen geheilten Fall eines Aneurisma traumaticom der Arteria temporalis profunda anterior*. Vorgetragen in der Fachsitzung der Klausenburger Ärztlich-naturwissenschaftlichen Gesellschaft am 31 Januar 1891 von Prof. Dr. Josef Brandt. Separat-Abdruck aus Nr. 8 (Jahrgang 1891) der „Wiener Medizinischen Blätter” Wien, 1891; *Noch einmal „Ueber einen geheilten Fall eines Aneurisma traumaticum der Arteria temporalis profunda anterior” – als Entgegnung auf die Nachtragsmittheilung des Docenten Herrn Dr. Freih. v. Eiselsberg in der Wiener klin. Wochenschrift 1891, Nr. 21*. von Prof. Dr. Josef Brandt in Klausenburg. Separat-Abdruck aus nr. 31 (1891) der Wiener Medizinischen Blätter. Wien, 1891. Brandt megemlékezése szerint a műtét részleteiről Billroth levélben érdeklődött tőle. Vö. *Brandt kolozsvári sebészstanár megemlékezése Billroth Tivadarról*. I. h.

²⁸ *Laparotomiák, gastrotomiák és bélresectiók*. Sebészet, I. évf. (1894) 741–744., 757–761.

²⁹ Brandt József: *A Koch-féle oltásokról*. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-természettudományi szakosztályából. XVI. évf. (1891). Orvosi szak I. füzet, 1–7.

³⁰ *Bibliothek der gesammten Medicinischen Wissenschaften für praktische Aerzte und Spezialaerzte*. Herausgegeben von Hofrath Prof. Dr. A. Drasche in Wien. *Chirurgie*. Redigirt von Doc. Dr. Jul. Weiss. Wien–Leipzig, 1901.

A sebésztanár és munkatársai

Brandt József életpályája három évtizeden át összeforrt a kolozsvári egyetem és különösen az orvosi kar történetével. A legtekintélyesebb orvostanárok egyike volt, még sem töltötte be a kar dékáni székét. Minden bizonnyal többször is rá kerülhetett volna a sor, hiszen a karok évente választottak dékánt, s az illető a következő tanévben prodékánként szerepelt. A prodékánra alig hárult szerep, csak a dékán akadályoztatása esetén kellett intézkednie. Amikor az előző évi dékán távozott, meghalt vagy újra lett választva, akkor a prodékáni széket is választással töltötték be. Így Brandt két tanévben (1878/79, 1891/92) is viselte a prodékáni tisztséget. A dékáni megbízatást valószínűleg ő maga hárította el, hiszen a „*Sebészeti kóroda*” vezetése meg a magánpraxis nagyon lefoglalta.

A rektori tisztséget, „méltóságot” viszont egy tanéven át viselte, s utána egy évig prorektor volt. A rektort - egymást követően - a karok javasolták. 1893-ban az orvosi kar képviselőjében lett rektor. A tanévet egy nagyszabású, a szakmába vágó, de azért mások által is követhető székfoglaló beszéddel nyitotta meg szeptemberben az új rektor. Ennek szövegét az Acta I. füzeté közzéte, s különnyomatban is megjelentették³¹. Brandt székfoglaló beszédét *A sebészet az orvosi tudományban* címmel tartotta³². Ebben felvázolja szakja történetét az ókori egyiptomiaktól kezdve a görögökön, rómaiakon át az újkorig. Szól a borbélysebészekről és az 1731-ben felállított párizsi sebészeti akadémiáról, melyen már magiszteri fokozatot lehetett szerezni, említi a Bécsben 1780-ban felállított hasonló intézményt. A 18. századból kiemeli *John Hunter* szerepét, aki az empirikus és spekuláción alapuló sebészkezdést tudománnyá teszi. A 19. század vívmányaiból hármat emel ki: narkózis, vérkimélés, aszeptikus sebkezelés. Ezek eredményeként született meg a modern sebészet. Befejezésül reményét fejezi ki, hogy az egyetem minden polgára a maga választotta szakot tovább fejleszti a haza javára.

A kolozsvári egyetem minden évben megünnepelte május 29-ét, mint az egyetemalapítás napját, ekkor volt a karok meghirdette pályázatok díjazása. Ennek elején is a rektor tartott megnyitó beszédet. Ezen hangsúlyozza: „*Rég eltelt annak az iskolának a kora, amelyben csak a hagyományosan kapottat, s egyebet nem tanítottak és tanultak. Új teremtés, búvárkodás műhelyei állanak előttünk, amelyekben a tanítványok a nem csak tanító, hanem egyszersmind búvárkodó tanár művéhez a megfelelő épületköveket összehordják*”³³.

A következő tanév elején először a leköszönő rektor tartotta meg beszámoló beszédét, mely a tanév minden mozzanatára kitért, s függelékeként statisztikai kimutatások, végzetek névsorai, a tanárok tudományos munkáinak jegyzéke is megjelentek. Brandt 1894.

³¹ Az egyetem történetének fő forrása, az egyetemi értesítő három sorozatban jelent meg: 1. Acta Reg[iae] Scient[iarum] Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae. Beszéddek. 1872–1944. Rövidítve: *Acta*; 2. A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja 1872–1942. Rövidítve: *Almanach*; A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje 1872–1945. Rövidítve: *Tanrend*. 1887/88-tól az *Almanach* és a *Tanrend* összevonva félévenként jelent meg.

³² *A sebészet az orvosi tudományban*. Rectori beszéd, mellyel Dr. Brandt József orvos-sebésztudor, szemész- és szülészmetér, mütő, a sebészet ny. r. tanára, a sebészeti kóroda és mütőintézet igazgatója, az orvosi karnak 1878/9 és 1891/2-ben volt prodékánja, a m. kir. tudományegyetem e. i. rectora az 1893/4 tanévet megnyitotta. Különnyomat az Egyetemi Acta 1893–4. évi I. füzetéből. Kolozsvár, 1894. 29 p.

³³ *Beszéd*, mellyel Brandt József [...] az egyetemnek e. i. rectora az ünnepélyt megnyitotta. Acta anni MDCCCXCIII–XCIV. Fasc. II. 6.

szeptember 16-i beszámolójából³⁴ kiténik, hogy a tanév folyamán az egyetem új központi épületének egyik szárnya majdnem elkészült, s ígéret van a klinikák felépítésére is. A tanév folyamán 44 nyilvános rendes, 4 nyilvános rendkívüli, 2 helyettes, 9 magántanár, 3 magántanító és 1 előadó képezte a tanszemélyzetet. Az I. félévben 644, a II.-ban 582 hallgatója volt az egyetemnek. Az orvosi karon 137 medikus és 19 gyógyszerészhallgató tanult. E beszéd után Brandt átadta tisztségét Meltzl Hugó német szakos professzornak, aki a bölcsészkar jelöltjeként vette át a rektori jelvényeket.

Brandt munkásságát első sorban a „*Sebészeti kóroda és műtő-intézet*” igazgatójaként fejtette ki. A kórház 1896 januárjáig a belügyminisztériumhoz tartozott, s ennek keretében osztályvezető főorvos volt Brandt besorolása. Elvileg más is vezethette volna a sebészeti osztályt. Mikor átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Karolina Kórházat, akkor váltak az osztályok klinikákká, s attól fogva a tanszék vezetője egyben a megfelelő klinika igazgatását is végezte. A század végéig az óvári épületben elhelyezett sebészetten egy, majd 1894-től két tanársegéd, egy-két, majd négy, végül hét-nyolc műtőnövendék, továbbá 1897-től egy másodorvos volt segítségére. Emellett egy, majd az új épületben már két szolga állt rendelkezésre.

A műtőintézet keretében a már diplomás orvosdoktorok sebészeti képzést kaptak. Eleinte hullákon gyakorolták a műtéti eljárásokat, majd a professzor vagy a tanársegéd felügyeletével betegeken is. Elméletileg kétéves volt a tanfolyam, amelynek végén záróvizsgát kellett tenni. A műtőnövendékek sebész-műtői oklevelet kaptak. A gyakorlatban csak kevesen ülték ki a két tanévet, rendszerint két-három szemeszter után jelentkeztek vizsgára. Budapesten a két sebészeti tanszék mellett volt műtőintézet, a kolozsvári lett a harmadik. Felállítását már az első tanév folyamán maga Brandt szorgalmazta. A műtőnövendékek közül kerültek ki a tanársegédek illetve a másodorvosok.

Az első, 1872/73-as tanév lelépő rektora, Berde Áron külön kiemeli: „*Meg kell említenem, hogy az orvosi kar mellett egy műtőintézet felállítására indítvány tetetett, s dr. Brandt József ny. r. tanár két műtőnövendék számára sajátjából 300–300, összesen 600 Ft-ot áldozott a lefolyt tanévben. Dr. Brandt József tanár úr kezdeményezése oly nevezetes momentum a lefolyt tanévnek, hogy nem tehetem, hogy e nyilvános számadásomban nyílt köszönetemet a tanács nevében ki ne fejezzem*”.³⁵ 1893-ban Brandt tanárkodásának 25. évfordulójának emlékére egy orvoskari alapítványt tett műtőnövendéki ösztöndíjra. Ennek leírása Brandt utolsó tanári évében így szól:

„Brandt-alapítvány. Alapítója Brandt József dr. a sebészet ny. r. tanára az *orvostudományi karban, aki tanárkodásának 25. évfordulója emlékére a helybeli egyetem sebészeti műtőintézetéhez kötött műtőnövendéki ösztöndíj alapítása céljából 1000 Ft. névértékű erdélyrészi magyar jelzálog-hitelbank-részvénytársasági záloglevelet tett le az orvoskari dékáni hivatalban.*

Ezt az alapítványt, és a netalán még hozzá csatolandó összegek kamatait tőkésíteni kell addig, amíg az évi kamat 1000 koronára emelkedik. Ekkor ebből az összegből a sebészeti

³⁴ *Beszéd, mellyel Brandt József [...] az egyetemnek 1893/4 tanévi rectora és 1894/5 tanévi prorectora a tudomány-egyetem kormányáról lelépett 1894. szeptember hó 16-án. Acta anni MDCCCXCIV–XCV. Fasc. I. 3–48.*

³⁵ *Az egyetem története 1872/73-ban. Beszéd, mellyel Berde Áron [...] az egyetem e. i. rectora az egyetem igazgatásáról lelépett. Acta anni MDCCCLXXIII–LXXIV. Fasc. I. 14.*

tanszék mellett egy új mütönövendéki állás rendszeresítettik, amelyre pályázhat valláskülönbségre való tekintet nélkül akármely egyetemes orvosdoktori okleveles egyén, aki szorosabb értelemben vett Magyarországon vagy erdélyi részeiben született. Az ösztöndíjat az orvostudományi kar ítéli oda a sebészeti és mütőintézet igazgatójának a szokásos felvételi vizsgálat eredményére vonatkozó véleményes javaslata alapján, és a határozat a vallás és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása után válik érvényessé. A nyertes mütönövendék az ösztöndíj élvezetében a 2-ik és 3-ik esztendőre is meghagyható, ha az első évben tanúsított működésétől azt lehet remélni, hogy önálló tudományos bívárkodásra használja az időt itthon vagy a külföldön. Az alapítványt az orvostudományi kar kezeli.

Az alapítólevelet a vallás és közoktatásügyi miniszter 1898. dec. hó 14-én 81050 sz. alatt kelt jóváhagyásával erősítette meg.³⁶

Brandt tehát első sorban a mütönövendékekben látta tanítványait, ha csak tehette, őket oktatta. Természetesen, egyetlen orvostanhallgató sem végezhetett úgy tanulmányait, hogy ne vegyen részt Brandt kurzusain és ne részesüljön alapvető sebészeti képzésben. A Tanrendek szerint évtizedeken át az I. félévben *Különös sebészi kór- és gyógytan* címmel heti 10 órát tartott: hétfőtől péntekig 9–11 óra közt az Országos Karolina Kórházban. Másik előadása a *Sebészi mütéttan* volt, melyet hétfőn, szerdán és pénteken délután tartott összesen heti öt órában. Ez heti 15 órát tett ki. A II. félévben ugyancsak heti 10 órában délelőttönként tanította az alapkurzust, viszont délutánonként heti 5 órában *Sebészi eszköz- és kötszertan* adott elő. Szombatonként délelőtt 9–10 óra között *Kórodai gyakorlatokat* vezetett.

A századfordulón a Tanrendekben közlik az orvostanhallgatók „ideiglenes tanulmányi rendjé”-t. Eszerint a Sebészetet a VI–IX. félévekben, tehát négy féléven át kellett tanulni, a VII. félévben pedig kötelező volt a *Sebészeti mütéttan*.

Brandt tulajdonképpen sebészeti iskolát teremtett Kolozsvárt már az 1870-es évektől. Szerte Erdély és a Partium városaiban az ő tanítványai váltak a kórházak sebészeivé. Kolozsvári kortársai közül csak a Purjesz Zsigmond hatása, iskolateremtése mérhető az övéhez.³⁷ Érdemes szemlét tartani közvetlen munkatársai, tanítványai felett.

A tanársegédek sorát id. Gyergyai Árpád nyitja meg, aki már az Orvos-sebészeti Tanintézetben is mellette dolgozott. Utóbb a vérátömlesztéssel kapcsolatos kísérleteivel, Lister aszeptikus módszerének első szakszerű erdélyi ismertetésével beírta nevét az orvostörténetbe. A fia, ifj. Gyergyay Árpád is diákként Brandtól tanult, de már utódánál lett mütönövendék, ő a fül-orr-gégészet kolozsvári úttörője lesz. A következő tanársegéd 1873–77 között Stand Kálmán, aki a megelőző évben mütönövendék volt. Még a sorrendben harmadik tanársegéd, Fejér Dávid is Bécsben szerzett diplomát 1875-ben, majd 1876/77-ben Brandt mellett a növendékek sorában bizonyította rátermettségét. 1877–79 között volt tanársegéd, majd a századfordulón Gyergyószentmiklóson községi orvosként dolgozott.³⁸ Benel János már Kolozsvár szülötte (1856), az itteni Római Katolikus Gimnáziumot végezte.

³⁶ *Almanach és Tanrend az MCMIV–V-ik tanév I. felére.* 1904. 61.

³⁷ Vö. Gaal György: *Purjesz Zsigmond, az iskolaalapító belgyógyászprofesszor.* Orvostudományi Értesítő, 70. köt. (1997). Kolozsvár, 1998. 243–249.

³⁸ Az orvosokra vonatkozó adatok egy részét az Orvosi kar közzétett diáknévsorából (*The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty 1872–1918.* By Victor Karady and Lucian Nastasă. Central European University–Ethnocultural Diversity Resource Center. Budapest/Cluj, 2004.) valamint Magyarországi Orvosainak Évkönyve és Czimtára 1903–1916-os évfolyamaiból vettük.

te 1873-ban, s orvosi tanulmányait az éppen megnyitott egyetemen folytatta. Rögtön utána 1878/79-ben mütönövendék lett, 1879–84 között sebészeti tanársegéd. Ő az első, aki sebészi tárgykörben *Sebkezelés és kötszereléstanból* magántanári képesítést³⁹ szerez (1884). Ezután évente meghirdeti az V. félévet végzőknek ajánlott előadását. A *Vöröskereszt Kórházban* is Brandt maga mellett alkalmazza Benelt, mondhatni utódának neveli ki. Hosszas szenvedés után, mint királyi tanácsos, a Ferenc József rend lovagja 1915 októberében hunyt el⁴⁰, sírköve ma is áll a Házsongárdi temetőben. 1884–1888 között a rettegi református papcsaládból származó Köblös Lajos a tanársegéd, kolozsvári végzett (1882), majd két tanéven át mütönövendék. A századfordulón kolozsvári honvéd ezredorvosként tartják nyilván. 1888-tól a gelencei születésű, a nagyenyedi református kollégiumban érettségizett (1881) *Bodor Zsigmond* a tanársegéd, megelőzően két évig végezte a mütőtanfolyamot.

A szepességi lelkészcsaládból származó *Höncz Kálmán* 1889-ben szerzett orvosi diplomát Kolozsvárt, s ő 1890–1895 között mütőintézeti előtanulmányok nélkül töltötte be a tanársegédi tisztséget. S elsőként lehetett „első” tanársegéd az 1894/95-ös tanévben. 1897-ben szerzi meg a „száj és fogbetegségek tana” témakörből a magántanári fokozatot, úgyhogy vele indul e tárgy önállósulása Kolozsváron. Utóbb ő az első fogászati klinika megalapítója 1913-ban, de még 1940 őszén is ő nyitja meg címzetes rendkívüli tanárként a visszatért magyar egyetem fogászati előadásait. Versenytársa lehetett a Komárom megyéből idevetődött, s Kolozsvárt 1886-ban diplomát szerző *Rudas (Reichenthal) Gerő*, aki 1889-től 1891-ig volt mütönövendék, majd Hönczcel egyszerre 1897-ben szerzett magántanári képesítést a fogak szövet- és kórtanából. A városközpontban jól menő műtermet vezetett 1912-ben bekövetkezett haláláig. *Fia, ifj. Rudas Gerő* szintén fogászati tárgykörből habilitált az 1905/906-os tanévben. Höncz mellett 1894/95-ben második, majd 1895–97-ben első tanársegéd Papp Gábor. Tordáról származott iparos családból, 1891-ben doktorált, majd két évig volt mütönövendék. A századfordulón a szolnoki megyei kórház igazgató főorvosaként tartották nyilván.

Papp Gáborral párhuzamosan 1895–97-ben második, majd 1897-től első tanársegéd *Hevesi (Heizer) Imre*. A tihanyi születésű fiatal négy évig Kolozsvárt járt egyetemre, végül 1892-ben Bécsben szerzett orvostudományi diplomát. Hét évig töltötte be Brandt mellett ezt a tisztséget, s főleg az ortopédiára szakosodott, s másodikként szerezte meg a sebészeti magántanárságot 1904-ben. Őt is Brandt utódjául nevelte ki. A kar csak második helyen terjesztette fel a kinevezésre. Úgyhogy a következő professzor alatt még két évig segéd volt, 1907-ben előléptették adjunktusnak, 1911-ben megkapta a nyilvános rendkívüli tanári címet is. Brandt halála után ő vezette a *Vöröskereszt Kórházat*. 1917-ben az ortopédiai sebészet nyilvános rendes tanárává nevezik ki, de már nem marad idő a szakkórház felállítására. 1919-től magánpraxist folytat, a város legkeresettebb sebésze. 1921. március 15-én egy Kolozsvár melletti dombon morfium befecskendezésével vet véget életének.⁴¹ Hevesi mellett hárman is váltották egymást a második tanársegédi tisztségben. 1897–1901 között a háromszéki étfalváról származó, 1894-ben doktorált *Imreh Domokos* – két évi mütői szak-

³⁹ A magántanárok névsorát, képesítésük időpontját és szakjuk megjelölését közli Márki Sándor 1922-es egyetem-története a Függelékben (159–176).

⁴⁰ *Benel János dr. halála*. Ujság, XVII. évf. (1915) 282. sz. (okt. 13.); *Dr. Benel János temetése*. Uo. 284. sz. (okt. 15.)

⁴¹ Steiner Pál: *Hevesi Imre 1867–1921*. Erdélyi Orvosi Lap, II. évf. (1921) 7. sz. (ápr. 1.)

képzés után – a tisztség betöltője. Őt a bukaresti születésű, 1898-ban doktorált *Teleki Kálmán* követi (1901–1904), majd 1904-től a dési születésű, 1895-ben doktorált *Szegedy József* következik. Mind Teleki, mind pedig Szegedy két-két évet volt mütönövendék, majd a másodorvosi tisztséget is betöltötték. Teleki utóbb a Máramaros vármegyei Aknaszlatinán bányorvosként dolgozott, Szegedyt viszont maga mellé vette Brandt a Vöröskereszt Kórházba.

A professzor után az első tanársegéd, aztán a második segéd következett, végül 1897-től a másodorvosok jöttek: 1897–1900: *Wasserstrom Adolf*, 1900/901: Teleki Kálmán; 1901–1904: Szegedy József; 1904/905: *Sigmund József*. Mindnyájan elvégezték korábban a mütői tanfolyamot. Wasserstrom dési születésű volt, s ott is kapott kórházi állást. Sigmund Józsefnek az apja 1877/78-ban volt mütönövendék Brandt mellett, majd Gyaluban járási orvosként dolgozott. A fia, ifj. Sigmund József Kolozsvárt született, az Unitárius Kollégiumban tanult, s 1900-ban szerzett orvosdoktori diplomát. Ezután négy tanéven át volt növendék, míg megkapta a másodorvosi tisztséget. Az 1910-es években előbb Rimaszombaton kórházi sebészorvos, majd Besztercebányán főorvos.

Az egyetem almanachjai évről évre felsorolják a mütőintézet növendékeit, de arra nem utalnak, hogy ki tette le a vizsgát, s szerzett sebészmütői oklevelet. Eleinte a rektori beszámolók is említik, hogy hányan voltak a tanfolyamra beiratkozva. Kik élveztek közülük ösztöndíjat. Így megtudjuk, hogy az egyetem első tíz évében 20-an iratkoztak be a tanfolyamra, s 17-en szereztek diplomát⁴².

Az első tanévekben egy-két mütönövendéket sorolnak fel, közülük az egyik többnyire katonai főorvos, némelyikük más orvosi tanszéken tanársegédként alkalmazott. Az 1870-es évek végére – úgy tűnik – négyben állapították meg a növendékek számát, közülük kettő ösztöndíjas, kettő pedig „díjtalan” volt. Néha egy-két „állomás” betöltetlen maradt. A 80-as évek végén a növendékek száma hatra, a 90-es évek végén pedig nyolcra emelkedett. Miután 1887/88-tól nem tanévre, hanem félévre – a tanrenddel összekötve – jelentették meg az almanachot is, jól kivehető, hogy a hallgatók többsége a nyári szemeszterre iratkozott be, majd a következő téli szemesztert is elvégezte. Így két tanévben szerepel, de összesen csak két félévet volt növendék.

A 114 Brandtnál képzett mütönövendékből⁴³ még érdemes néhány személyre felfigyelni, olyanokra, akiknek a pályája – főleg kolozsvári viszonylatban – követhető. *Ákontz Antal* fogorvosként működött Kolozsvárt. *Anka Aurél* katonaoorvos lett, sebészeti munkáit Izsák Sámuel előszavával 2002-ben adták közre.⁴⁴ *Bartha János* Kolozsvár tisztí főorvosa volt a századfordulón. *Dax Albert* utóbb a szemészetre szakosodott. *Erdődy Endre* Nagysármáson lett járási orvos. *Filep Gyula* az első Kolozsvárt *sub auspiciis regis* (királygyűrés) felavatott volt 1896-ban, később közegészségtanból egyetemi magántanár, belgyógyász, az 1933-ban megnyitott kolozsvári *Református Kórház* első igazgatója lett. *Fogolyán Kristóf* Sepsiszentgyörgyön volt sebész, kórházigazgató.⁴⁵ *Genersich Gusztáv* az egyetem gyermek-

⁴² *Az egyetem története MDCCCLXXXI–LXXXII-ben, visszatekintéssel az MDCCCLXXII–LXXXIII–MDCCCLXXXI–LXXXII-diki első decenniumra.* Beszéd, mellyel Dr. Ajtai K. Sándor [...] ez egyetem 1881/2-diki tanévi Rectora az egyetem igazgatásáról lelépett 1882-diki szeptember 10-dikén. *Acta anni MDCCCLXXXII–LXXXIII.* 17.

⁴³ Neveiket az Almanach-kötetektől másoltuk ki, névsorukat a Függelékben közöljük.

⁴⁴ *Anka Aurél élete és hadisebészeti munkássága.* Kolozsvár, 2002. 265 p.

⁴⁵ Vö. Nagy Lajos–Mester Nagy Levente: *Dr. Fogolyán Kristóf, az első nagy háromszéki orvos.* Orvostudományi Értesítő, 69. köt. (1996). Marosvásárhely, 1997. 296–298.

gyógyászati tanszékének a megalapítója. *Gidró Jenő* a Hunyad megyei Vulkánban bányarvosként dolgozott. *Groszmann Emil* Aradon nyitott rendelőt. *Huszár Lajos* Breznóbánya kórházát igazgatta főorvosként. *Jancsó Ödön* már fél szemmel végezte az orvosit, s mégis sebész lett, élete végén a *Református Kórház* sebészeti osztályát vezette. Egyik fia, *Béla* fogorvossá képezte magát, de mint író szerzett hírnevet, s az 1940-es évek elején az orvos-történeti tanszéken töltött be tanársegédi állást. *Matusovszky András* Kolozsvárt volt járási orvos. *Parádi Ferenc* Désen lett kórházigazgató, orvostörténettel is foglalkozott. *Péterffy István* Marosvásárhelyen „opérateur”-ként rendelt. *Scheitz Vilmos* és *Tompa János* Kolozsvár kerületi, majd tb. tiszti főorvosa volt az első világháborút megelőző időkben⁴⁶.

Az új sebészeti klinika

Miután 1896 januárjától a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átvette a kórházat teljes személyzetével és igazgatójával, ennek elnevezése is megváltozott: *Magyar Királyi Tudományegyetemi Klinikák és Karolina Országos Kórház*. A minisztérium 1896 novemberében építési bizottságot nevezett ki, melyben a tanügyi és a pénzügyi tárca, valamint az egyetem képviseltette magát. Az új épületek felhúzására a Külső-Alsó Szén (utóbb Mikó) utcai telket jelölték ki, melyen már állott az Anatómia és az Élettan két Hauszmann Alajos tervezte klinkertéglás épülete. Ezúttal a *Korb Flóris* és *Giergl Kálmán* terveit fogadta el az építkezési bizottság, s miután az országgyűlés előíranyozta a szükséges összeget, 1897 őszén *Reményik Károly* cége hozzáfoghatott a területrendezéshez, a domboldal teraszos kiképzéséhez. A legalsó szintre, az utcával párhuzamosan a már meglévő Élettan-tömb folytatásában négy épületet helyeztek el: Sebészet, Igazgatóság, Belgyógyászat, Szülészet-nőgyógyászat. Ezek 1899 őszére készültek el.

A Sebészet egyemeletes tömbje 98 helyiséget zárt magába összesen 100 ágygal. Amfiteátruma 86 ülőhelyet biztosított. Nem sokkal az épület használatba vétele után, 1903-ban Kolozsvárt rendezték a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlését*. Erre az alkalomra az orvosi kar minisztériumi támogatással egy tekintélyes emlékkönyvet jelentetett meg, melyben az egész egyetemet, de különösen az orvosi és természettudományos intézeteket mutatják be.⁴⁷ Ennek a *Sebészeti klinika* című, fényképekkel és alaprajzokkal illusztrált fejezetét Brandt József írta.⁴⁸ Ebből idézünk:

„A sebészeti klinika, mely 1897–1899-ben épült, egyemeletes épület, melynek középső részét a nagy műtőterem, egyúttal amfiteátrum foglalja el mellékhelyiségeivel együtt. Az udvar felőli főbejáratnál a bejáró betegek vizsgáló- és várószobái, továbbá az apácák inspekciós szobája és egy teakonyha foglalnak helyet a lépcsőház két oldalán. A lépcsőház és a tanterem előszobája között széles folyosó vonul úgy a földszinten, mint az emeleten, az épület két szárnyát kötve össze.

⁴⁶ A Kolozsvárt működők és elhunytak adatai megtalálhatók: Gaal György: *Tört kövön és porladó kereszten*. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Ötödik, átdolgozott kiadás. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009.

⁴⁷ Emlékkönyv a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudomány-Egyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. [Szerkesztették: Udránszky László, Szabó Dénes.] Kiadta a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Ministerium költségén a kolozsvári egyetem Orvosi kara. [Budapest], 1903.

⁴⁸ I. m. 290–300.

A tanterem felső és északi világítással van ellátva; falai vízátatlan zománcfestékekkel bevontak, alsó részeik porcelánnal borítottak. Az ülések a műtőtermet félkörben fogják körül, vízálló vasszerkezettel és falapokkal. A bejárat a hallgatóság részére kétfelől külön oldallépcsőkről nyílik egy hosszú előszobán át, mely ruhafogasokkal, kalap- és esernyőtartókkal van felszerelve, mindkét végén vízöblítéses klozet. [...] Az ülések alatt elég széles és magas folyósószerű tér fut körül, mely az operálandó betegek előkészítésére és kötözésére stb. használtatik. Itt mindkét oldalon 2–2, összesen 4 mosdó van a falra szerelve, lábbal igazgatható emeltyű szerkezettel hideg, meleg vízcsap és a lefolyó nyitására és zárására. A vízsterilizáló készülékek a két sarokban vannak a falra szerelve, gázfűtésre berendezve és közvetlenül a vízvezetékkel összekötve úgy, hogy az egész a mosdók vízcsapjáig zárt rendszert alkot. Az egyik sarokban gázfűtésre berendezett eszközsterilizáló készülék áll. A műtőterem egyéb felszerelései: üveglapos vas eszköz- és kötszer-asztalok, irrigátor-állvány, kis gördíthető szublimát-mosdóállványok, számos doboz, sterilizált lepedő, kendők és kötszerek számára és Bottini-féle incisorhoz való 50 Amperes akkumulátor-telep; nagy gördíthető és állítható rajztábla rajzfűszerelésekkel. A műtőtér csak egy műtőasztalon való operáláshoz szabott, de többnyire kettőn, néha a bejáratnál még egy harmadikon is folyik a munka. [...]

Az előterem és folyosó között a földszintet az emelettel összekötő emelőgép jár zárt rekeszben, mely a folyosó felé és az előterem felé is nyílik. Az emelőgép betegek szállítására szolgál, kik ágyban, gördíthető ágyemelő készülék segítségével tolatnak a felvevő helyiségből szobáikba, a kórtermekből a műtőszobába, liftre stb. Az előszoba egyik oldalán van a Röntgen-kabinet. A Röntgen-készülék 50 centiméter szikratávolságú áramindítóval, higany-turbinás és Wehnelt-féle áramszakítóval van felszerelve. A szoba besötétíthető és lemezek kidolgozására is fel van szerelve.

A másik oldalon hasonló besötétíthető szoba villamoszásra, endoszkópiára, villamos vetítésre, sztereoszkópos Röntgen-lemezek vizsgálására, elektrolízisre és villamos rázómaszsázsra van berendezve a megfelelő készülékekkel.

A jobb szárny földszintjén az intézeti főnök fogadó- és dolgozószobája, könyvtár, fürdő, orvosi lakás és aszepszises műtőterem van elhelyezve, mely utóbbihoz előszoba, sterilizáló és kötszer-szoba is tartozik.”

A leírás folytatódik a kórtermek bemutatásával, a nagyobbak 24 ágyasok. Van vegyi, szövettani és bakteriológiai laboratórium. A két tanársegédnek külön lakás. A szuterénben a ruhatáron és apáca-lakáson kívül ortopédiai ambulatórium és mechanikai műhely is található.

A klinika megnyitásakor, 1891. november 11-én Brandt mond beszédet *A kórháztól való félelem* címmel, mely a Magyar Polgár című napilapban és különnyomatban is megjelentik⁴⁹.

Brandt bevezetőjében köszönetét fejezi ki az uralkodótól kezdve mindazoknak a személyiségeknek, akik segítettek a klinika felépítését, berendezését. Ezután felvázolja a kórházak létrejöttének, fejlődésének történetét kezdve a csatatér melletti beteggondozó sátraktól, az ókori görög, zsidó, indiai kultúrák kezdetleges intézményein át a keresztény szerzetes-

⁴⁹ *A kórháztól való félelem.* Dr. Brandt József előadása a kolozsvári Ferencz József M. Kir. Egyetem új Sebészeti Klinikájának megnyitása alkalmából 1899. november 11-én. Különnyomat a Magyar Polgárból. Kolozsvár, 1899. 18 p.

rendek tevékenységéig. Említi a világi jellegű orvosképzést Salerno, Párizs, Nápoly egyetemeken, a 16–17. századi nagy gyógyászati felfedezéseket. A kórházak mégis agyonzsúfoltak maradtak, bennük inhumánus csonkolásokat végeztek, még fél századdal korábban is divott az érvágás. Állandó volt a bűz és a fertőzésveszély.

„A régi bűzhödt, inkább halált, mint életet ígérő intézetekből ma palotákba hozzuk betegeinket, hol elkülönítve az egészségesektől, ha nem is mindig gyógyulást, de legalább a leghumánusabb ápolást lelnek” – vezeti be az új kolozsvári kórház, az aszeptikus körülmények bemutatását. Végül ilyen optimista hangnemben zárja előadását: „Kérdeni fogják, hogy szakszerűen és lelkiismeretesen keresztül víve, minemű beavatkozásokat enged meg az aszepszis az emberi szervezetben? Nincsen a szervezetnek egy része, melytől a múltó kése visszariadna. Agyba, szívbe, tüdőbe, minden hasszervbe utat nyitunk magunknak, hogy fájdalmas vagy halálos megbetegüléseket eltávolítsunk, ily módon bebizonyítva, hogy a madárhoz hasonlatosan, két szárnyunk van, mint azt a régi indusok, a belgyógyászat és a sebészet egyesítésével, az igazi orvostól megkívták. A mai orvostudomány, uraim, olyan tökéletességet ért el, hogy akaratlanul is azt a kérdést vetjük fel: mit hozhat még a közelgő 20. század az orvosi tudomány és művészete terén.”

A jól felépített előadást a következő évben a *Deutsche Revue* oldalain németül is közzétette⁵⁰.

Mentőegylet és Vöröskereszt Kórház

Az 1870-es évek végétől Európa nagyvárosaiban olyan egyesületek, szervezetek jöttek létre, amelyek tűzvészek, utcai balesetek alkalmával segítséget nyújtsanak, s szükség esetén a sérülteket minél hamarabb eljuttassák a kórházba. Angliában 1877-ben a Johannita-rend misszionáriusai hozták létre a *St. John Ambulance Association* elnevezésű mentőegyesületet. Németországban 1882-től samaritánus egyesületek vállalták az első segélynyújtást. Ezek 1895 augusztusában már kongresszust is tartottak. Bécsben egy színházi tűzvész hatására 1881-ben jött létre mentőegyesület. Ennek mintájára 1887-ben megszervezték a *Budapesti Önkéntes Mentőegylet* is, mely 1890-ben mentőállomást létesített a Markó utcában.

Kolozsvárt sárospataki *dr. Pataky Leó* 1891-ben kezdeményezte egy mentőegyesület megalapítását.⁵¹ Megküldte a fővárosi egylet szabályzatát, s annak alapján tervezte meg a szervezetet. Augusztus 29-re a Városháza tanácstermébe hívta össze az érdeklődőket. Itt előkészítő bizottságot hoztak létre. Ideiglenes elnökké *dr. Haller Károly* jogászprofesszort, a város volt polgármesterét választották. A szakmai előkészítésre Brandt Józsefet kérték fel. 1891. november 7-én a Városházán tartották a *Kolozsvári Önkéntes Mentő-egylet* alakuló gyűlését. Ezen báró *Bornemissza János* belső titkos tanácsost kérték fel védnöknek, Hallert elnökül, Brandt Józsefet szakelnökül, Pataky Leót pedig titkáruul választották. Főurak, egyetemi tanárok, tanársegédek, orvosok, ügyvédek jelentkeztek tagul. 1892. január

⁵⁰ Németül: *Die Furcht vor dem Krankenhause* von Professor Ritter Dr. Joseph Brandt (Inaugurationsrede, gehalten bei der Eröffnung der neuen chirurgischen Klinik in Klausenburg.) Sonderabdruck aus „Deutsche Revue“ Juni 1900. 11 p.

⁵¹ *A kolozsvári Önkéntes Mentő-Egyesület története*. Az egyesület tíz éves fennállásának emlékére a választmány megbízásából írta Dr. Konrádi Dániel, a KÖME titkára. Kolozsvárt, 1902. 140 p. A kötethez Brandt József írt előszót. Vö. *Önkéntes mentő-egylet*. In: *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről*. [Szerkesztette: Kuskó István.] Kolozsvár, 1906. 160–163.

27-én estétől állandó ügyeletet tartottak egy Király utcai ingatlanban. Egy orvos, egy V. éves orvostanhallgató és egy szolga tartózkodott itt éjjel-nappal. Az első ló vontatta mentőkocsit a budapesti egyesülettől kapták. Február 28-án a Központi Szálló dísztermében ünnepélyesen, társasvacsorával avatták fel a mentőszolgálatot.

Brandt József 1893-ban, tanársága 25. évfordulóján 50 Ft adománnyal támogatta az egyesületet. Ez 1894-ben az Óvárba költözött, majd 1899-ben a Monostori út 27. sz. alatt a város közönsége számukra ingatlant vásárolt, ahol végleges székhelyre leltek. A telekre 1913-ban húzták fel azt a háromemeletes Reményik Károly tervezte székházat, melyben 77 orvostanhallgatónak kényelmes bentlakást biztosítottak⁵². A bentlakóknak részt kellett vállalni az ügyelekezésben. Miután 1898-ban Pataky Leó meghalt, az egyesület orvosi-gazgatója játszotta a vezető szerepet. 1899-ben *Hevesi Imre*, az 1910-es években *Konrádi Dániel*. A szakelnöki tisztséget Brandt halála után az új professzor, *Makara Lajos* örökölte. *Szabó Dénes* szülész-nőgyógyász professzor az egyik alelnök volt, Benel János, Szegedy József neve a főorvosok közt szerepel.

Az egyesület vezetésében nem csak azért kapott szerepet Brandt, mert szakjához kapcsolódott leginkább a mentés, hanem azért is, mert az egyesület részére munkatársakat képzett. 1902-ben egy mentőkurzust tartott, melynek záró előadását az *Ellenzék* című napilapban és különnyomatban is közzétette *Tudomány és humanizmus* címmel⁵³. A tudomány szellemünk, a humanizmus lelkünk művelődésének eredménye – állapítja meg. A történelem folyamán a hit és tudás közt állandó harc folyt. Ápolónői tanfolyamot is rendezett. Először a Vöröskereszt felkérésére 40 ápolónőt képzett. Azok szétszéledtek, úgyhogy 1903-ban újabb kurzust hirdet, ezúttal tízen iratkoznak be. Záró előadását szintén közzéteszi az *Ellenzékben* és különnyomatban: *Az ember és vallásos érzülete*⁵⁴. Váolja az idegrendszer működését: az idegrendszer lelkünk székhelye. Aztán bemutatja a halál bekövetkeztének folyamatát, s felteszi a kérdést: a lélek hova illant? Nem tudja megválaszolni. Vannak, akik az égbe, mások a pokolba küldik. Szerinte erőnk hullámmozgásokban él tovább a mindenségben. Láthatóan nem mer sem vallásos, sem túlzottan materialista álláspontot vállalni. Ezek a kurzusok városi eseménynek számítottak, amelyekre beiratkozva vagy csak érdeklődőként előkelő hölgyek is eljártak, hiszen az alapvető gyógyászati ismereteket minden családanyának illet ismerni.

A kolozsvári Vöröskereszt Kórház is az 1890-es években jött létre, de itt Brandt a fő mozgató-szervező szerepet játszotta⁵⁵. A Nemzetközi Vöröskereszt szervezetet *Jean Henri Dunant* svájci francia üzletember kezdeményezésére hozták létre. Az 1863-as genfi kongresszuson megkötött egyezmény még első sorban a háborús sebesültek mentését tűzte ki célul. Rendre jöttek létre a különböző országok Vöröskereszt-szervezetei. Magyarországon 1881-ben születik meg a *Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egylete*, melynek

⁵² *Az orvostanhallgatók kiképzése az első-segítségnyújtásban Kolozsvárt*. Írta Dr. Konrádi Dániel magántanár, a Kolozsvári Önkéntes Mentőegyesület igazgatója. Felolvastattott a wieni II. Nemzetközi Mentőkongresszuson. Bp. 1913.

⁵³ *Tudomány és humanizmus*. Írta Dr. Brandt József. *Ellenzék*, Kolozsvár, 1902. 13 p. Ezt a beszédet utóbb, 1908-ban is kinyomatta, feltüntetve: „Az 1902. évi mentő-cursus bezáró előadása”.

⁵⁴ *Az ember és vallásos érzülete*. Írta és az ápolónői tanfolyam záróelőadásán felolvasta Dr. Brandt József. *Ellenzék Könyvnyomda*, Kolozsvár, é. n. [1903?] 23 p.

⁵⁵ Részletesen lásd: Gaal György–Gaal Viola: *A kolozsvári Vöröskereszt Kórház*. Orvostudományi Értesítő, 78. köt. (2005) 2. sz. 253–259.

fővédnöke az uralkodó és felesége volt. 1884-ben már felállították Budán az Erzsébet királyné nevét viselő kórházat. Kolozsvárt az 1880-as években folyik a szervezkedés. 1890-től válik ténylegesen működőképpé az egyesület Kolozsvári Választmánya, ettől az évtől ugyanis nyomtatott évi jelentéseket tesz közzé. Ekkoriban az elnök *gróf Mikes Miklós* és *gróf Schweinitz Gyuláné Nemes Ilona grófnő*. Az egyesületnek 302 tagja van, orvosa pedig Brandt József.

Brandt az 1890-es évek elején lehangolónak és kilátástalannak találta a kolozsvári sebészet helyzetét. A *Karolina Kórház*ba igényesebb betegeket nem utalhatott be műtetre. Ezért javasolta a *Vöröskereszt Egyesület* helyi választmányának egy külön kórház felállítását. Schweinitz Gyuláné felkarolta az ötletet, 1892-ben létrehozzák a kórházi előkészítő bizottságot Brandt elnökletével. 1895-ben 1500 négyszögöles telket vásárolnak a Külső Magyar utcában, az utca felől tekintélyes földszintes házzal, mögötte a Malomárokig érő kerttel. A meglévő épületben 1895 decemberében nyílik meg a kórház, 1896 februárjától már Brandt operál is ott. 1897-ben igény mutatkozik újabb épületek felhúzására. Alpár Ignác fővárosi építész díjmentesen készíti a terveket. A század végéig folynak az építkezések. 1898-ban az uralkodótól engedélyt kérnek, hogy a kórház viselhesse Erzsébet–Mária főhercegnő nevét. Úgyhogy a hivatalos elnevezés ez lett: *Az Országos Vöröskereszt Egyesület kolozsvári választmányának Erzsébet–Mária Kórháza*. Egy-kétágyas szobákkal, nagy műtővel, modern felszereléssel, köztük Röntgen-géppel, illő fürdővel és illemhelyekkel ellátott szanatórium jött létre Brandt igazgatása alatt. A főépület elé 1907-ben Brandt felállította az 1900-ban elhunyt Schweinitzné *Zala Györggyel* készített mellszobrát. Az új egyetemi klinika megnyitásáig egész Erdélyben páratlan volt ez az intézet, amelyben békeidőben 40 beteget lehetett elhelyezni, de háború esetén akár 112 katonát és tisztet is ápolhattak. A kórháznak Brandt mellett egy orvos és egy kórboncnoka volt. Az utóbbi tisztséget 1896-tól *Buday Kálmán* professzor töltötte be 1913-as budapesti kinevezéséig. Az orvosok: Imreh Domokos 1900-ig, amikor meghívják Székelyudvarhelyre főorvosnak. Utóda Hevesi Imre, aki miután a magántanári címet megszerzi, a kórház címzetes főorvosa lesz. 1907-től Szegedy József az orvos, ő 1910-ben kapja meg a címzetes főorvosi titulust. Brandt halála után Benel Jánosra bizzák a kórház vezetését.

A kolozsváriak az intézményt egyszerűen csak *Vöröskereszt Kórháznak* nevezték. Az itteni bennfekvés, gyógykezelés nem volt olcsó dolog, s hogy a szegényebb betegek is részesülhessenek a kórház előnyeiből, hat „ágyalapítványt” létesítettek, melyek egy-egy személynek a szállás- és koszt költségeit fedezték. Brandt különben nem tartozott a pénzéhes orvosok közé, néha jótékonykodott, elhárította a honoráriumot. Növendéke, Parádi Ferenc így ír le egy esetet: „*A betegtől soha nem kérdezte, hozott-e pénzt magával. Mindig talált valami ürügyet arra, hogy a szegény betegeket mentesítse a fizetési kötelezettség alól. Magam is tanúja voltam annak a jelenetnek, mikor egy nagycsaládú középiskolai tanár a jól sikerült műtétért fizetni akart. Brandt ismerve a család nehéz anyagi helyzetét, kijelentette, hogy tanárkollégától nem fogad el díjazást. Pedig hát nem könnyű belemagyarázni kollegialitást egy orvostanár és egy középiskolai tanár viszonyába.*”⁵⁶

⁵⁶ Parádi Ferenc: *A kolozsvári egyetem századvégi orvostanarai*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désen 1942. október hó 18–20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerkesztette Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1943. 121–130.

A munkával töltött nyugdíjas évek

A 20. század elején Brandt lett az orvosi kar legidősebb tanára. Bár szorgalmasan tanított és operált, fölötte is eljárt az idő. Miután betöltötte 65. életévét 1904. november 8-i dátummal nyugalomba küldték, azért a már megkezdett első félévet még végig taníthatta. A kikényszerített nyugdíjazás a városban is visszhangot keltett, több cikk jelent meg a napi lapokban védelmében. (K) – talán Konrádi Dániel – az *Ellenzék* tárcacikkében⁵⁷ rámutat, hogy testi és szellemi erejének teljében kényszerítik nyugalomba. „*Dr. Brandt Józsefben csodálatos harmóniában egyesül a lángész a széleskörű tudással, a biztos kezű múltó a mélyen érző szívű emberrel. Szívével gondolkodik, és gondolatainak nem katedrai bölcsességek alakjában, hanem egyszerű, kézzel fogható, az elmébe közvetlenül beható magyarázattal ad kifejezést.*”

A leköszönő rektor, Kiss Mór jogászprofesszor is beszámoló beszédében méltatja a távozó kollegát: „*Ebben a tanévben fejezte be egyetemi működését dr. BRANDT JÓZSEF, a sebészet ny. r. tanára is, ki egyetemünk alapítása óta annak ny. r. tanárai közé tartozott. Ha mély nyomokat hagyott az ő tevékenysége a tudományos irodalom terén is maga után, hány száz és száz megmentett életért rebegnek hálát a hírneves operateurnek, kinek iskolájából oly sok jeles tanítvány került ki és működik az emberi élet, az emberre nézve legdrágább kincs fönntartásán. És milyen maradandó dicsőséggel övezik az ő homlokát azok az alkotásai, melyek e városban a humanizmus legkiválóbb intézményei közé sorakoznak.*”⁵⁸

A nyugdíjaztatás mellett más csapás is érte Brandtot: 1904-ben elvesztette feleségét, Gyarmathy Laurát⁵⁹ Laura kolozsvári lány volt, Gyarmathy Miklósnak, Kolozs vármegye kiegészés utáni első alispánjának⁶⁰ az 1854-ben született gyermeke. Brandtéknak egyetlen lánya, az 1875-ben született Elza 1898-ban ment feleségül Szász Zsomborhoz, Szász Gerő református esperes fiához, aki jogi doktor, egy ideig országgyűlési képviselő volt. Elzát író- és fordítóként tartják számon. A család az 1870-es évektől a kolozsvári Fötér sarkán álló patinás Rhédey-palotában bérelt lakást. De még az 1870-es években egy szép földszintes kertes házat vásároltak a Külmonostor utcában. Ide, az akkori 67. szám alá 1894-ben tették át a lakhelyüket.⁶¹ Így az a nem éppen kedvező helyzet állt elő, hogy a város nyugati végében laktak, s a *Vöröskereszt Kórház* meg épp a keleti városszélhez esett közel. Ez még

⁵⁷ *Dr. Brandt József.* *Ellenzék*, 26. évf. (1905), 47. sz. (febr. 25).

⁵⁸ *Rektori beszámoló beszéd.* Mondotta 1905. szeptember hó 17-én [...] Dr. Kiss Mór, mint az egyetem kormányáról lelépő 1904/5. tanévi rektor. *Acta anni MCMV–VI.* Fasciculus I. 14.

⁵⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárának az Állami Levéltárba került gyászjelentés-gyűjteményében megtalálható a Dr. Brandt Józsefné sz. Gyarmathy Laura 1904. október 16-án bekövetkezett haláláról szóló szomorújelentés. A Monostor út 72. sz. alatti családi házból temették a Lutheránus sírkertbe református szertartás szerint. Az Ujság is hírt adott a gyásztesetről: *Halálozás.* VI. évf. (1904) 288. sz. (okt. 18.); *Dr. Brandt József gyásza.* 289. sz. (okt. 19.)

⁶⁰ Érsekújvári Gyarmathy Miklós 1898. március 2-án hunyt el élete 68. évében, felsorolt címei: az összes vidéki színházak m. kir. felügyelője, Kolozs megye ny. alispánja, a kolozsvári ev. református főtanoda és ev. református teológiai fakultás főgondnoka, 1848–49. honvéd hadnagy, a III. oszt. vaskorona rend tulajdonosa. Egyetlen gyermeke Laura volt.

⁶¹ A ház számozása többször változott: eleinte 87, majd 67 végül 72. szám. Jelenleg 74. számú hosszú homlokzatú földszintes ház. Széles kocsikaput 4–4 ablak zár közre. Napjainkban a Mezőgazdasági és Állatorvosi Egyetem bentlakása található a szép kertbe emelt hátsó épületben. Az ingatlant Brandt lánya örökölte, aki valószínűleg az első világháborút követően adta azt el.

az akkor az orvostanárok esetében szinte kötelező kétlovas kocsival is elég hosszú távot jelentett. Úgyhogy 1904 után Brandt átköltözött a *Vöröskereszt Kórházba*.

A nyugdíjazást követően is Brandt magántanári előadásokat hirdetett az egyetemen, s állandóan operált, ellátta elég széles patientúráját.

Munkásságát, különösen a *Vöröskereszt Egylet* keretében kifejtettet, kitüntetésekkel honorálták. 1896-ban megkapta a III. osztályú vaskorona rend lovagja, 1898-ban a címzetes miniszteri tanácsosi méltóságot. 1911-ben pedig magyar nemességre emelték.

1912 nyarán szélütést követő súlyos szenvedés után érte a halál június 12-én hajnalban, élete 73. évében⁶². A családon kívül a *Ferenc József Tudományegyetem* rektora és tanácsa, az *Orvosi kar* valamint a *Vöröskereszt Egylet* Kolozsvár városi választmánya is gyászjelentést adott ki, valamennyi napilap megemlékezett róla. „*Nem olyan régen, ezelőtt egy-két évtizeddel is nagyot jelentő fogalom volt a Brandt tanár neve a sebészorvosi irodalomban. A régi idők emberei úgy zarándokoltak az ősi, primitív, de az akkori időkben ritka isteni áldásként tisztelt kolozsvári sebészeti intézetbe az ország legkülönbözőbb részeiből, mint egy csodakezű emberhez, kinek emberfeletti erő rejlik a kezeiben, amivel a sír széléről rántja vissza a haldoklókat*” – írta az *Ujság*⁶³.

Temetését az egyetem Farkas utcai főépületének előcsarnokából rendezték.⁶⁴ *Fábry Viktor* lutheránus lelkész végezte a szertartást. Kenyeres Balázs orvostudományi dékán rámutatott, hogy romos épületben is olyan eredményeket mutatott fel, amelyekre a világ nagy egyetemei is büszkék lehetnek. Kiemelte: „*szakadatlan munka töltötte be életét, s minden tudását latba vetette, hozzá vagyont is kockára tette, hogy az első modern kolozsvári szanatóriumot, a Vöröskeresztet felállítsa. Betegség, öregedés mind szűkebbre szorította azt a kört, mely Brandt Józseftől várta gyógyulását, és ő roskadozó testtel, erős akarattal tartott ki mégis, s pillanatig sem lankadó buzgalommal végezte hivatását*”.⁶⁵ *Fabinyi Rudolf* prodékán a természettudományi kar és a *Vöröskereszt Egylet* nevében búcsúzott, a sírnál pedig Szabó Dénes a *Mentőegyesület* részvétét tolmácsolta. A Házsongárdi temető Lutheránus sírkertjében helyezték nyugalomra. Sírja fölé a temető egyik legimpozánsabb klasszicizáló svédgránit emlékművét emelték.

Az egyetem 1911/12-es tanévi rektora, *Szádeczky Gyula* is 1912. szeptember 22-én elmondott beszámoló beszédében méltatta az elhunytat, mint „*az orvos-karban utolsó tagját annak a lelkes társaságnak, amelyik Egyetemünk működését nehéz viszonyok közt megindította és virágzásra emelte*”⁶⁶.

Brandt utóda az egyetem sebészeti tanszékén az 1905. augusztus 11-én kinevezett Budapestről pályázó Makara Lajos lett. Kétségtelenül új szellemet hozott, kiterjesztette a sza-

⁶² Az egyháztól elkobzott, az Állami Levéltárban 71/108 sz. jelzettel őrzött (Registre Matricole) kötetbe írták be Brandt halálát: A kolozsvári Ág[ostai] H[itvallású] Ev[angélikus] Egyházközség Anyakönyve. V. köt. *Halotti anyakönyv* 255. lapján 17. szám alatt olvasható a bejegyzés. Eszerint a halál oka: „kimerülés – véres agygyuta”. Sajnos a születési időpont itt sincs tisztázva, csak a 73 éves kort rögzítették.

⁶³ *Brandt tanár meghalt.* Ujság, XIV. évf. (1912) 139. sz. (jún. 13.)

⁶⁴ Mind az *Ellenzék*, mind az *Ujság* és a *Kolozsvári Hírlap* 1912. június 12–15. közötti számai részletesen beszámolnak a temetés előkészületeiről, mozzanatairól.

⁶⁵ *Brandt József dr. temetése.* Ujság, XIV. évf. (1912) 141. sz. (jún. 15.)

⁶⁶ *Rektori beszámoló beszéd.* Mondotta 1912. szeptember hó 22-én, az 1912–13. tanév megnyitásakor Dr. Szádeczky Gyula, mint az egyetem kormányáról lelépő 1911/12. tanévi rektor. *Acta anni MCMXII–XIII. Fasciculus I.* 12.

kosodást a sebészetben belül, de rák okozta korai halála miatt – alig három évvel élte túl Brandtot – nem tudott iskolát teremteni. Utána a tanszék betöltetlen maradt. Eleinte Hevesi, majd a fül-orr-gégész Gyergyay Árpád⁶⁷ és az urológiára szakosodó Steiner Pál címzetes rendkívüli tanárok vezették – háborús viszonyok között – a tanszékét.

Brandt nem csak az egyetem- és orvostörténetbe, de kórházalapítóként Kolozsvár történetébe is beírta nevét. Három évtizeden át az erdélyi gyógyászat, a kolozsvári orvostársadalom meghatározó egyénisége volt.

GYÖRGY GAÁL, PhD
historian
 400184 Cluj-Napoca
 Str. N. Cristea nr. 3.
 ROMANIA
 tel. 0040264595991

Függelék:
Brandt József mütönövendégeinek és tanársegégeinek névsora

(A nevek után a kolozsvári végzeteknél a doktorátus megszerzésének éve szerepel, ha nem rögtön utána kerültek a mütöntanfolyamra; a „kat.” valamely katonai egység, rang jelzésére utal; a felsorolt tanévekben tünteti fel nevüket az *Almanach*.)

Mütönövendékek:

Ákontz Antal (Kv. 1896) 97/98, 98/99, 99/900	Csausz Károly (Kv.) 91/92, 92/93
Anka Aurél – kat. (Kv. 1889) 96/97, 97/98	Cseh Sándor (Kv.) 84/85
Arnold Richárd – kat. 99/900, 900/901	Damó Zoltán (Kv.) 97/98, 98/99
Bartha János (Kv.) 77/78	Dax Albert (Kv. 1901) 903/904, 904/905
Benel János (Kv.) 78/79	Déri Henrik (Kv.) 92/93, 93/94
Biedermann Adolf (Kv.) 77/78, 78/79	Dobó Dezső – kat. 900/901, 901/902
Binder Albert (Kv.) 88/89, 89/90	Domsits (!) 98/99, 99/900
Binder Emil (Kv.) 86/87	Dubinievicz Camillo 91/92, 92/93
Blaha Gábor (Kv.) 83/84, 85/86	Erdődy Endre (Kv. 1892) 91/92, 92/93, 93/94
Bodor Zsigmond (Kv. 1887) 86/87, 87/88	Fein Hermann (Kv. 1890) 91/92, 92/93
Borbély Samu (Kv. 1893) 93/94, 94/95	Fejér Dávid 76/77
Böckel Béla (Kv.) 85/86	Fekete Sándor (Kv. 1888) 87/88
Bölcsházy Béla – kat. (Kv. 1893) 98/99, 99/900	Filep Gyula (Kv.) 96/97, 97/98, 99/900
Cziriák Ambrus 91/92, 92/93	Finály György (Kv. 1897) 98/99, 99/900
Csáp Miklós 83/84	Fischl Ármin 99/900, 900/901
	Flottvel Károly 92/93, 93/94

⁶⁷ Gaal György: *Gyergyay Árpád, a tudós orvos, kollégiumi felügyelő gondnok*. Születése 130. évfordulójára. Keresztény Magvető, 117. évf. (2011) 1. sz. 48–61.

- Fogulyán Kristóf (Kv.) 902/903, 903/904
 Fodor Ferenc (Kv. 1896) 95/96, 96/97
 Fries József (Kv. 1894) 95/96, 96/97
 Galambos József 92/93, 93/94
 Genersich Gusztáv (Kv.) 88/89, 89/90
 Gidró Jenő (Kv. 1897) 900/901, 901/902,
 902/903, 903/904
 Gily Alajos (Kv. 1887) 86/87
 Grasser József 80/81,
 Groszmann Emil (Kv. 1900) 902/903,
 903/904
 Harmath Béla (Kv.) 75/76
 Hevesi Imre (Heizer Imre) 93/94, 94/95
 Hints Elek (Kv.) 87/88,
 Huszár Lajos (Kv. 1898) 99/900, 900/901,
 901/902
 Imreh Domokos (Kv. 1894) 95/96, 96/97
 Jancsó Ödön (Kv. 1899) 900/901, 901/902
 Kanizsai Sándor – kat. 97/98, 98/99
 Kohn Fülöp (Kv. 1889) 90/91, 91/92
 Kolczonai Ernő 73/74
 Koncz Imre (Kv. 1891) 92/93, 93/94
 Kopár Bogdán (Kv.) 88/89, 89/90
 Kovács Áron (Kv.) 88/89, 89/90
 Kovács Gábor (Kv.) 84/85
 Kovátsik Antal (Kv. 1889) 88/89, 89/90
 Kozma Imre (Kv. 1899) 901/902
 Köblös Lajos (Kv.) 82/83, 83/84
 Kőműves Gerő (Kv.) 79/80
 László Albert (Kv.) 902/903, 903/904
 Leichtmann Miksa 94/95, 95/96
 Marku Romulus (Kv. 1893) 97/98, 98/99
 Matolay Károly (Kv. 1886) 85/86
 Matusovszky András (Kv.) 82/83, 83/84
 Marosán György (Kv.) 80/81, 81/82
 Márton Jenő – kat. 901/902, 902/903
 Meskó Aladár (Kv.) 95/96, 96/97
 Mihály László (Kv. 1896) 97/98
 Molnár Károly (Kv. 1900) 901/902
 Mosánszky Jenő 97/98, 98/99
 Nagy Lajos (Kv. 1901) 900/901, 901/902
 Nesztor Kamill (Kv.) 901/902
 Papp Gábor 91/92, 92/93
 Papp Sándor (Kv.) 81/82
 Parádi Ferenc (Kv. 1897) 99/900, 900/901
 Péterffy István (Kv. 1895) 97/98
 Póka Dezső (Kv.) 82/83
 Polereczky Endre – kat. 99/900, 900/901
 Raab Gyula 93/94, 94/95
 Rácz Miksa 901/902
 Ráczkövy Sámuel (Kv.) 79/80, 80/81
 Reitter Antal – kat. 74/75, 75/76
 Rosenthal Béla 90/91, 91/92
 Rudas Gerő (Kv. 1886) 89/90, 90/91
 Sajtas Károly (Kv. 1894) 93/94, 94/95,
 Schandl Emil (Kv. 1899) 900/901,
 901/902
 Scheitz Vilmos (Kv. 1891) 90/91, 91/92
 Schmidt Antal 99/900, 900/901
 Schwarcz József (Kv.) 90/91
 Sigmund József (Kv.) 77/78,
 Sigmund József, ifj. (Kv.) 900/901,
 901/902, 902/903, 903/904
 Simon Aladár (Kv. 1898) 902/903,
 903/904, 904/905
 Stand Kálmán 72/73
 Stein Lipót 904/905
 Szabó Károly (Kv.) 900/901, 901/902
 Szentpéteri Bálint (Kv. 1887) 86/87, 87/88
 Szegedy József (Kv. 1895) 99/900, 900/901
 Szilágyi János (Kv.) 90/91, 91/92
 Szini János (Kv.) 85/86
 Szöllősi Attila (Kv.) 88/89, 89/90
 Szretkovics (!) 92/93, 93/94
 Tamássy István (Kv.) 91/92
 Teleky Kálmán (Kv.) 98/99, 99/900
 Tompa János (Kv.) 90/91, 91/92
 Tóth Gábor (Kv. 1897) 98/99, 99/900,
 900/901
 Tóth Sándor (Kv.) 78/79
 Urbanetz Ede (Kv. 1894) 95/96, 96/97
 Vass György 92/93, 93/94
 Veres Lajos (Kv.) 77/78, 78/79
 Veress Zoltán (Kv.) 84/85
 Világ László 91/92, 92/93
 Virányi István (Kv. 1896) 98/99, 99/900
 Visky Pál (Kv.) 900/901, 901/902
 Wagner Dániel 93/94, 94/95
 Wasserstrom Adolf (Kv.) 95/96, 96/97
 Wertheim Károly (Kv.) 93/94, 94/95

Tanárságédek:

- 1871–73: Gyergyai Árpád
1873–77: Stand Kálmán
1877–79: Fejér Dávid
1879–84: Benel János
1884–88: Köblös Lajos
1888–90: Bodor Zsigmond
1890–95: Höncz Kálmán
 II. 1894–95: Papp Gábor
1895–97: Papp Gábor
 II. 1895–97: Hevesi Imre
1897– : Hevesi Imre
 II. 1897–1901: Imreh Domokos
 II. 1901–1904: Teleki Kálmán
 II. 1904– : Szegedy József

SUMMARY

The present article outlines the biography of the great Transylvanian surgeon József Brandt and evaluates his activity.

After his medical training in Vienna and specialisation in surgery Brandt returned to Kolozsvár (now: Cluj/Romania) in 1867 to teach surgery and ophthalmology at the medical-surgical institute of this native town. As soon as the Royal Hungarian University in Kolozsvár was opened in 1872, Brandt was appointed to professor of the Department for Surgery. He was elected vice-dean of the medical faculty and rector of the university. More than 100 of his students specialized in surgery tutored by this school-founding professor. Brandt retired in 1904. Brandt was the medical president of the first Kolozsvár Ambulance Service (1891) and the initiator, then director of the Red Cross Hospital in Kolozsvár (1895) where worked until his death (1912). He is considered to be the first great surgeon in Transylvania, although he had to work under poor conditions, since the first modern surgical clinic was opened in the town only in 1899. Brandt was the first to perform successful ovariectomy in Transylvania (1869), and the second in Europe who performed nephrectomy (1873). He accepted Lister's antiseptic theory; in 1890 the university sent him to Berlin to study Koch's vaccine. The *Appendix* of the present article lists Brandt's assistants and students.

DOSZTOJEVSZKIJ EPILEPSZIÁS TAPASZTALATAI ÉS EPILEPSZIA -ÁBRÁZOLÁSA A MAI NEUROLÓGIA TÜKRÉBEN

HORVÁTH ZSUZSANNA

Mottó: „Mint ahogyan az ember nem tudja felfogni
egy könyv értelmét, ha csupán kezében tartja
vagy a lapjait forgatja anélkül, hogy elolvasná,
úgy nem hoz neki semmilyen hasznot
sorsának lepergése, ha nem fogja fel az értelmét;
a történések követik egymást, mint egy könyv levelei,
melyekben a halál lapoz; csak azt tudja:
megjelennek és eltűnnek, és az utolsóval véget ér a könyv.”
(Gustav Meyrink: *A fehér dominikánus*)

Bevezetés

Nagyon sok *Dosztójevszkij* művet olvastam már a gimnáziumi évektől kezdődően és feltűnő volt, hogy az író mennyi szerencsétlen sorsot, eltékozolt életet, hisztérikus nőket és beteg, epilepsziás szereplőt vonultat fel regényeiben. Azt is tudtam, hogy regényalakjai nem véletlenül epilepsziások, hiszen szerzőjük is ugyanebben a betegségben, a „*morbus sacer*”-ben szenvedett.

Jóllehet gyógypedagógiai tanulmányokat folytattam, mindig érdekelt a gyógypedagógia és az orvostudomány határterületei. Munkámban összefoglalom F. M. Dosztójevszkij betegségével kapcsolatos saját kutatásaimat és az idevágó orvostörténeti szakirodalom megállapításait.

1. Az epilepszia Dosztójevszkij személyes tapasztalata szerint

1.1. F. M. Dosztójevszkij élete és munkássága az epilepszia tükrében

F. M. Dosztójevszkij 1821-ben született Moszkvában, a család második gyermekeként. Mihail bátyjával igen szoros kapcsolatot ápolt egészen testvére 1864-ben bekövetkezett haláláig. Dosztójevszkij gyermekkorában sok keserűséggel telt, apja kegyetlen, erőszakos ember volt, noha orvosként praktizált egy katonai kórházban. 1837-ben, édesanyjuk halála után, apjuk katonai iskolába küldte a két legidősebb testvért, Mihailt és Fjodort. (Hadmérnöki Intézet)

Ekkoriban feltűnően kedves hangvétellű leveleket írtak édesapjuknak, tehát a fiúk kapcsolata apjukkal nem volt ridegnek mondható.

„Pétervár, 1837. július 3.

M. A. Dosztojevszkijnek

Drága jó Apuska!

Levelét megkaptuk. Amilyen ritkák, éppoly drágák nekünk e levelek... Drága jó Apuska, legyen szíves, írja meg, meddig marad Moszkvában. Úgy gondolom, hogy Apuska most szüntelenül aggodalmaskodik értünk! Mivel tudjuk mindezt meghálálni!...¹

Dosztojevszkij, miután bátyja másik iskolába került, nem nagyon barátkozott senkivel, inkább magányosan töltötte napjait, zárkózott személyiség lett. Jellemére egyik nevelője, A. I. Szaveljov így emlékezik vissza:

„...F. M. Dosztojevszkij... tetteiben, hajlamaiban, szokásaiban olyannyira nem hasonlított társaihoz, annyira egyéni és eredeti volt, hogy eredetileg mindenki különcnek, furcsának vélte... mindenkor szerényen viselkedett, katonai kötelességeit fegyelmezetten teljesítette, tanulmányaiban is kifogástalan előmenetelt tanúsított, de rendkívül vallásos volt...sosem lehetett őt látni sem az intézetben hetenként rendezett táncos összejöveteleken, ...²

1839. májusának végén édesapját feldühödött jobbágyai agyonverték. (Bár újabb kutatások szerint agyvérzés végzett vele, de ezt Dosztojevszkij akkor nem így tudta.) [ROSETTI, 2005] A család széthullása, mely édesanyja halálával kezdődött, itt véglegesen bekövetkezett. Kisebb testvéreit egy-egy rokon vette magához, ritkán látták egymást, így törtenhetett, hogy Fjodor a legszorosabb kapcsolatban Mihailal maradt.

1841-ben tiszté avatták, 1843-ban pedig mérnökhadnagy lett.

1846-ban megírta a *Szegény emberek* című művét, ami a cenzúra miatt elég későn jelent meg, viszont nagyon jó kritikát kapott. Belinszkij, az orosz irodalom akkori nagy alakja új áramlatot fedezett fel benne, nevezetesen azt, hogy Dosztojevszkij nem szintézissel, hanem analízissel dolgozik, a dolgok és az emberi jellemek mélyére hatol. [TANULMÁNYOK, LEVELEK, VALLOMÁSOK, 1972]

Még ebben az évben elkészült *A hasonmás*, melyet már kevesebb lelkesedéssel fogadtak. A *Szegény emberek* után Dosztojevszkij olyan műveket alkotott, melyek a kortársak ízlésének nem feleltek meg, utánzatoknak tartották azokat, így az író összeveszett a *Belinszkij*-körrel.

A cári Oroszországban ekkortájt liberális fiatalok úgynevezett köröket alkottak, ahol filozófiáról és politikáról beszélgettek. Ilyen volt a *Petrasevszkij*-kör is, vélhetően a legszélesebb, de nem a legradikálisabb kör ekkor Pétervárott. 1849-ben azonban egy belügyminisztériumi besúgó működése nyomán letartóztatták tagjait, így Fjodort és Mihailt is. Mihailt hamar kiengedték, mert bebizonyosodott, hogy eljár ugyan a megrendezett estékre, de az eszmékkel sokszor nem értett egyet. Fjodor Mihajlovicsot azonban először halálra ítélték, s már majdnem ki is végezték, amikor az utolsó pillanatban a cár megkegyelmezett neki és négy év kényszermunkára ítélte Szibériában. 20. századi kutatók azonban kimutatták, hogy

¹ Dosztojevszkij művei: *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 372. Megjegyzés: A nem feltüntetett fordítóknál saját fordítást használok – a szerző.

² *Istenkereső, pokoljáró; Kortársak Dosztojevszkijről* (1968) 23–24.

mint akkoriban többször előfordult, ez a kivégzés is valószínűleg egy megrendezett színjáték volt.

Fjodor Mihajloviics így emlékszik vissza a cári utasítás megérkezésére.

„*Úristen, de szerettem volna élni! Mily drágának találtam az életet, mennyi jót és nemeset tehettem volna még! ... Hirtelen takarodót fújtak, és elfogott az izgalom. Társaimat eloldották az oszloptól, visszavezették előző helyükre, s felolvasták az új ítéletet. Engem négy év kényszermunkára ítélték. Nem emlékszem hasonlóan boldog napra.*”³

1850-ben már Omszk-ban van és kiszabott négy évét tölti. Ekkor tör ki rajta az epilepszia.

„...*Gyakran feküdtem betegen a kórházban. Rossz idegállapotom folytán elővett az epilepszia – mellel ritkán jelentkezik...*”⁴

Az omszki száműzetés alatt még zárkózottabb és emberkerülőbb lett, és mivel ekkoriban nem írhatott, sokat gondolkodott regényei témáin. Emellett rabtársaitól nagyon sok történetet hallott, melyeket aztán később vetett papírra. *A Karamazov testvérek* alapötlete is egy ekkor hallott történet alapján vetődött fel benne.

Az omszki életről így ír:

„...*Ezen kívül a szüntelenül fejem fölött függő felelősség, a bilincsek, a szellem teljes gúzsbakötése – s íme együtt áll az én életem képe. Hogy mi történt e négy esztendő alatt a lelkemmel, hitemmel, elmémmel és szívemmel – nem mondom el. Hosszú lenne.*”⁵

1854. március 2-án besorozták közkatonának egy szemipalatyinszki erődbe. Ez azonban nem tett jót sem egészségének, sem szellemi fejlődésének.

1857-ben feleségül vette *Marja Dmitrijevna*t, akinek már volt egy 8 éves fia, ám felesége 1864-ben tüdővészben elhunyt. Ezután Dosztojevszkij nevelte a fiút, iskolába járatta, *Pavel* azonban még fiatal felnőtt korában is elvárta, hogy az író, aki oly sok adóssággal és bajjal küszködött, róla is gondoskodjon.

A Szemipalatyinszkban töltött idő az író epilepsziáját is súlyosbította.

„*Először is házasságkötésem, ... és a visszatérés Szemipalatyinszkba sokkal több időt vett igénybe, mint gondoltam. Barnaulban rohamot kaptam, és több, mint négy napig feküdtem. (Rohamom testileg és idegileg is teljesen tönkretett: az orvos azt mondta, valódi epilepsziám van, és megjósolta, hogy ha nem cselekszem azonnal, vagyis nem gondoskodok megfelelő gyógykezelésről, ami csak a teljes szabadság esetében biztosítható, a rohamok a legsúlyosabbak lehetnek, és megfulladok a torokzár következtében, amely minden roham alkalmával megismétlődik.)*”⁶

Sajnálatos módon az író csak 1858-ban kapta vissza nemesi rangját és csak 1859-ben térhetett vissza Pétervárra, és ezzel együtt az irodalmi életbe. Bátyjával, Mihailal elindítottak egy folyóiratot, *Vremja* (Idő) címmel, melyet azonban 1863-ban betiltottak, egy, a cári kormánynak nem tetsző cikk miatt. Így a két testvér és *Nyikolaj Nyikolajevics Sztrahov*, az író egyik barátja, *Epoha* (Korszak) címen új folyóiratot indított. Ez azonban szervezetlensége miatt nem sok előfizetőt vonzott és 1864-ben, Mihail halála után teljesen megszűnt.

³ Anna Dosztojevszkaja: *Emlékeim* (1989) 44.

⁴ *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 453.

⁵ *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 454.

⁶ *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 497.

Dosztojevszkij tehát egyazon évben veszítette el a számára két legfontosabb embert, feleségét és bátyját.

„Egyetlen év alatt mintegy kettétört az életem. Ez a két lény hosszú ideig mindent jelentett az életemben. Hol talállok most ilyen embereket? Nem is akarom keresni őket. De meg lehetetlen is hozzájuk foghatókat találni. A jövő, amely rám vár, a hideg, magányos öregség, és az epilepsziám.”⁷

Fivére igen sok adósságot hagyott hátra, az író pedig bárkinek váltót adott, olyanoknak is, akikről bizonyosan tudta, hogy sem ő, sem fivére nem tartoztak neki soha. Így történhetett meg, hogy csak halála előtt pár évvel, második felesége leleményességének köszönhetően tudta visszafizetni minden adósságát. Mindemellett Dosztojevszkij azért is szenvedett mindig pénzihiányban, mert szenvedélyesen rülettetett. E szenvedélye inspirálta *A játékos* című művét, melyről későbbi második feleségével sokat beszélgettek, hiszen *Anna Grigorjevna Sznyitkina* (később Anna Dosztojevszkaja) volt akkoriban Dosztojevszkij gyorsírónője. [DOSZTOJEVSZKAJA, 1989] 1867-ben házasodtak össze és közös életük az író haláláig tartott. Még ebben az évben elutaztak négy évre Európába. Több városban is éltek, Genfben, Bázélben, Bolognában és Drezdában is. Mikor először jártak Bázélben, az ottani múzeumban megnézték egy Holbein-képet, amiről így ír Dosztojevszkaja:

„Hans Holbeinnak ez a képe Krisztust ábrázolja, aki miután emberfölkötti kínokat állott ki, s már levették a keresztfáról, most lassan elenyészik. Feldagadt arca tele van véres sebekkel, s az arckifejezése iszonyatos. Fjodor Mihajlovicsot lenyűgözte ez a kép, és sokáig állt előtte. Én nem bírtam sokáig nézni... Tizenöt-húsz perc múltán tértem vissza, és Fjodor Mihajlovics még mindig mozdulatlanul állott a kép előtt, s arcán ott volt az a rémült kifejezés, amelyet többször megfigyeltem epilepsziás rohamai első perceiben.”⁸

A kép elől felesége elhúzta az írot, így a múzeumban végül nem kapott rohamot. Egyik regényében, *A félkegyelműben* azonban szerepel ez a kép. Láttán a főszereplő, Miskin herceg, aki epilepsziás beteg, ezt mondja: „De hát ennek a képnek a láttára némelyik ember még a hitét is elveszítheti!”⁹

1871-ben tértek vissza Oroszországba. Időközben elsőszülött lányukat (*Szonja*) eltemették Genfben, és még három gyermekük született, *Ljubov*, *Fjodor* és *Aljosa*, a legkisebb gyermekük, aki azonban 1878. május 16-án egy váratlan epilepsziaroham következtében elhunyt. [DOSZTOJEVSZKIJ, 1972]

A következő éveket Oroszországban töltötték, ahol Anna vette kézbe a család anyagi ügyeit. Elkezdtek Dosztojevszkij regényeit nyomtatásban, könyvként kiadni, s ebből a jövedelemből tudták kifizetni a váltókat és a tartozásokat, míg végül anyagi helyzetük pár évvel az író halála előtt rendeződött.

Életének utolsó éveit Dosztojevszkij kemény munkával töltötte Pétervárott, ekkor írta *A Karamazov testvérek* című regényét is. Több írásmű terve is megfogalmazódott benne s népszerűsége is ekkor nőtt meg igazán.

1877. december 24-én a következőket jegyezte föl saját maga számára:

„Memento további életemre:

1. Megírni az orosz *Candide*-ot.

⁷ *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 548.

⁸ Anna Dosztojevszkaja: *Emlékeim* (1989) 175.

⁹ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* (1981) 295.

2. *Könyvet írni Jézus Krisztusról.*

3. *Megírni memoárjaimat.*

4. *Megénekelni Szorokovinit.*”¹⁰

Sokan keresték fel személyesen, s ő is sok fellépést, olvasóestet vállalt el. Élete utolsó meghatározó élménye a moszkvai Puskin szobor avatási beszéde volt, melyben felszólította kortársait, hogy az európai minták követése helyett Oroszország sorsának javításán gondolkodjanak s összefogásra buzdított.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij 1881. január 28-án 8 óra 38 perckor, tüdőtágulásban halt meg.

1. 3. *Epilepsziára utaló jelek omszki száműzetése előtt*

Dosztojevszkij volt talán a leghíresebb epilepsziás beteg a világirodalomban. Állapota alapvetően befolyásolta filozófiai gondolkodását és életszemléletét. Mivel az epilepszia állandóan visszatér írásaiban, és regényeiben részletes elemzését adja betegségének, néhányan úgy vélik, hogy betegsége lefolyását hűen tükrözik változó epilepszia-leírásai.

Dosztojevszkij műveiben az ideggyógyászok gazdag forrásra lelhetnek az epilepszia-ábrázolását tekintve. Néhány leírás első kézből való, hiszen Dosztojevszkij leveleiben érzéketlenül ír saját rohamairól és tüneteiről. Emellett számos más leírással is rendelkezünk második felesége, kezelőorvosai és barátai tollából. És természetesen ott vannak epilepsziás regényalakjainak beszámolóit, melyek minden bizonnyal saját élményein alapulnak.

A *Szegény emberek* sikere után az író nehezen tudta elviselni, hogy kortársai (*Belinszkij, Nyekraszov, Panajev*) a következő műveit nem tartották olyan jónak és az együtt töltött estéken sokszor igen hevesen és támadóan nyilatkozott, mindenkiben az ellenségét látta. Így ír erről *Pavel V. Annyenkov*, aki hallott egy ilyen kirohanást:

„Egyszer Dosztojevszkij feljött a szerkesztőségbe, Nyekraszovval akart beszélni. Rendkívül izgatott volt...Mikor bementem Nyekraszovhoz, őt is ugyanolyan izgatottan találtam.

– *Dosztojevszkij megbolondult – mondta Nyekraszov izgalomtól elfúló hangon. – Idejön és fenyegetőzik, hogy ne merészeljem a következő számban közzétenni a róla szóló bírálatot. És ugyan kitől hallhatta azt a hazugságot, hogy úton-útfélen szavalom róla szóló gúnyversemet! Szavamra, megtévelyodott.*”¹¹

Dosztojevszkij egyik, *Totlebennek* írott levelében (1856) visszaemlékezik letartóztatásának körülményeire és szibériai száműzetésére:

„...Előtte két éven keresztül beteg voltam, betegségem különös, idegi természetű volt. Hipochondriába estem. Mi több, előfordult, hogy elvesztettem az eszméletem. Túlságosan ideges voltam, betegesen érzékeny; képes voltam arra, hogy a legközönségesebb tényeket eltorzítsam, más képet és mértéket tulajdonítsak nekik.”¹²

¹⁰ *Istenkereső, pokoljáró* (1968) 357.

¹¹ *Istenkereső, pokoljáró* (1968) 63.

¹² *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972) 483.

1.4. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij álomállapota, rohamok előtti aurája

Dosztojevszkij állapotrajzai összhangban voltak a kortárs neurológiai tünetleírásokkal és a mai napig pontosnak tekinthetőek. A *Félkegyelműben* Miskin herceg alakján keresztül leírja, hogy az eksztatikus aurát „a tudat villódzása és az érzelmi állapot páratlan túlfűtöttsége jellemzi”. Naplójában 1880. szeptember 7-i keltezéssel ezt írja: „Ma reggel 8.45-kor, gondolataim fonalát elvesztem, más évekbe merülök, álmokba, álomállapotokba, ábrándokba...bűntudatba.”

Dosztojevszkij mélyen vallásos volt, ebben epilepsziás rohamainak extatikus élményei is megerősíthették. Szibériai száműzetése idején, egy húsvétkor meglátogatta egy régi barátja (*Sztrahov*), akinek elmesélte szinte profetikus látomását, amit az egyik rohama előtti aurában tapasztalt meg.

„A levegő nagy robajjal telt meg és én mozdulni próbáltam. Úgy éreztem, mintha a mennybolt szakadna le a földre és elnyelne. Valóban megérintettem Istent. Belém költözött; igen, Isten létezik, kiáltottam. Nektek, egészséges embereknek fogalmatok sincs arról, milyen határtalan örömet élünk át mi, epilepsziások a roham előtti másodpercben. Mohamed a Koránban azt írja, hogy látta a Paradicsomot, járt ott. Ez a sok ostobán okos ember mind biztosan állítja, hogy Mohamed hazug és szemfényvesztő volt. De nem, Mohamed nem hazudott, tényleg járt a Paradicsomban – egy epilepsziás rohamja során; éppúgy e betegség áldozata volt, mint én. Nem tudom, hogy ez a földöntúli boldogság másodpercekig, órákig vagy hónapokig tart-e, de hidd el nekem, nem cserélném fel e világ minden kincséért sem.” [NEUROPHILOSOPHY, 2007]

Regényeiben is beszámol az aura jelenlétéről és sajátos tartalmáról. A *félkegyelműben* Miskin herceg is átéli a roham előtti különleges pillanatokat.

„Egyebek között azon tűnődött el, hogy epileptikus állapotában csaknem közvetlenül a roham előtt (ha ébrenlétben jött rá a roham) volt egy olyan fokozat, amikor a lelki sötétség, a nyomasztó szomorúság közepette némely pillanatban mintegy fény gyűlt az agyában, és lökészerűen, egyszerre szokatlanul megfeszült egész életereje. Életérzése, öntudata szinte megtízszereződött ezekben a villámgyorsan tovatűnő pillanatokban. Elméjét, szívét rendkívüli fény világította be; mintha egy csapásra lecsillapodott volna minden vigalma, kétsége, nyugtalansága, és feloldódott volna valami derűs és harmonikus örömmel, reménnyel, értelemmel és a végső ok ismeretével teli magasztos nyugalommal.”¹³

Az eksztatikus aurának ez a nagyon híres leírása segített a neurológusoknak lokalizálni Miskin herceg, illetve Dosztojevszkij epileptikus rohamainak kiindulási területét az agyban. Az aura érzelmi töltése arra utal, hogy ezeket a rohamokat a temporális lebeny bizonyos részein zajló abnormális elektromos tevékenység okozza; az érzelmek kapcsolatba hozhatók a limbikus rendszer szerkezeti változásaival – különösen a temporális lebenyben található hippocampus, amygdala és neocortex működésével. [NEUROPHILOSOPHY, 2007]

¹³ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 304.

1.5. *Grand mal* (tónusos-klónusos) rohamai, melyek másodlagosan generalizálódtak

A *grand mal* rohamok jellegzetességeit az olvasó részéről ismertnek tételezzük fel. [HALÁSZ – RAJNA, 1990]

Az írónak, miután Omszkban előtört rajta az epilepszia, sok nagyrohama volt, de mint ismeretes, halálát nem az epilepszia okozta. Léteznek olyan leírások felesége emlékiratai és Nyikolaj Sztrahov visszaemlékezései között, melyek arról szólnak, hogy ők hogyan látták Dosztojevszkij egy-egy nagyrohamát.

„...Fjodor Mihajlovics rendkívül élénk volt, s valami nagyon érdekeset mesélt a nővéremnek. Egyszerre csak a mondat közben abbahagyta a beszédet, fölállt a diványról, s lassan felém dőlt. Döböntően néztem elváltozott arcára. Aztán hirtelen nem is emberi kiáltás, pontosabban ordítás szakadt ki belőle, s egyre lejjebb hajolt... Később még sokszor hallottam ezt a 'nem emberi' kiáltást az epilepsziás rohamok előtt... De mily nagy volt a rémüldetem, amikor láttam, hogy férjem élettelen teste lecsúszik a diványról, és nincs erőm visszartartani!... Magam is földre ereszkedtem, s a térdemen tartottam a fejét, míg a teste rángatózott. Senki sem sietett a segítségemre.”¹⁴

Nyikolaj Sztrahov Dosztojevszkij barátja és szerkesztőtársa volt, 1860-ban ismerkedtek meg. A *Vremjában* és az *Ephóban* Sztrahov a kritikai rovatot vezette, az ő egyik cikke miatt tiltották be a *Vremját*, mert a cári kormány egy, a lengyel felkelésekről szóló cikkét félreértette.

Sztrahov egy 1863-ban, nagyszombaton történt rohamról így emlékezik:

„...Egyszer magam is tanúja voltam Fjodor Mihajlovics egy átlagos erősségű rohamának...Későn, tizenegy óra tájban jött fel hozzám, és nagyon élénken beszélgettünk, hogy miről, arra már nem emlékszem, de annyit tudok, hogy valami fontos, elvont témáról volt szó. Fjodor Mihajlovics nagyon fölkelkesült, és izgalmában fel-alá járkált a szobában, én pedig az asztalnál ültem, Éppen valami emelkedettet, örvendeteset mondott...: ekkor átszellemült arccal fordult felém, láttam rajta, hogy lelkesedése tetőfokára hág. Egy pillanatra elhallgatott, mintha a szavakat keresné eszméi kifejezésére, és már kinyitotta a száját...Egyszer csak furcsa, elnyújtott, artikulálatlan hang tört elő nyitott szájából, és Fjodor Mihajlovics eszméletlenül vágódott végig a szoba közepén.”¹⁵

Mint a legtöbb önéletrajzi beszámolóban és az ismerősökében is, itt is egy generalizált rángógörcsős rohammal van dolgunk.

Sztrahov még arról is beszámol, hogy a roham Dosztojevszkij szerint közepes erősségű volt, mert fél óra múltán magához tért és saját lábán ment haza, természetesen barátja kíséretében. Ekkortájt az írónak havonta egyszer volt rohama, időnként azonban sűrűbben támadta meg a betegsége, néha egy héten belül kétszer is.

Dosztojevszkij általában már néhány órával a roham előtt megérezte annak közeledtét. Ez az úgynevezett prodroma fázis, mely során a beteg akár 24 órával a roham előtt is érezhet a rohamra utaló jeleket, például a hangulat és a magatartás közvetlen kiváltó ok nélküli megváltozását: a beteg élénkké, aktívvá vagy épp ellenkezőleg, nyugtalanná vagy depresszióssá válhat.

¹⁴ Anna Dosztojevszkaja (1989) 113–114.

¹⁵ Istenkereső, pokoljáró (1968) 174.

1. 6. A roham utáni állapot

Meglehetősen sok epilepsziás betegről tudunk ma már, akik egy-egy eszméletvesztéssel járó nagyroham után érzékennyé, sőt sértődékennyé válnak, esetleg depressziósok lesznek és eluralkodik rajtuk egyfajta büntudat. Így ír erről Sztrahov barátjával kapcsolatban:

„...A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a beteg (Dosztojevszkij) egy időre elvesztette emlékezetét, és két-három napig végképp elesetten érezte magát. Ezt az idegállapotot nehéz volt elviselni; levertségét, érzékenységét csak igen nehezen tudta leküzdeni. Állapotát, saját bevallása szerint, elsősorban az jellemezte, hogy bűnösnek érzi magát, mintha ismeretlen bűn, szörnyű gazság nyomasztaná lelkiismeretét.”¹⁶

Szolzovjov szerint, aki 1873-ban ismerte meg Dosztojevszkijt, ebben az időben már mind Fjodor Mihajlovics, mind pedig ismerősei megszokták a rohamokat, már nem ijedtek meg tőlük, szinte mindennapi jelenségnek tekintették azokat. Az író általában súlyos rohamai után látogatta meg őt, és természetesen ekkor volt hangulata a legelviselhetlenebb. Emlékirataiban Szolzovjov így ír az író rossz hangulatáról.

„Ilyenkor, ha feljött hozzám, úgy lépett be, mint a fekete viharfelleg, néha még köszönni is elfelejtett, kereste az ürügyet, hogy veszekedhessen, megbánthasson, ugyanakkor maga is mindenben sértést, bosszantást, gúnyolódást vélt látni...Semmivel sem volt megelegedve, amit nálam tapasztalt, mindenben hibát talált: hol igen világos volt a szobában, hol meg olyan sötét, hogy az ember nem ismeri meg az arcokat...Ha erős teát kapott, amilyent szeret, felháborodott, hogy sört szolgálnak föl neki tea helyett! Ha gyengét töltöttek, az meg csak forró víz!”¹⁷

Anna Dosztojevszkaja, az író feleségeként, több rohamot, rossz hangulatot és érzékeny periódust látott, mint bárki a környezetében. Így ír az első roham utáni állapotról, aminek tanúja volt.

„Fjodor Mihajlovics aludt néhány órát, annyira magához tért, hogy hazamehettünk. De nyomott, komor hangulata, ami minden rohamot követett, ezúttal több mint egy hétig eltartott. „Mintha elveszítettem volna azt, ami számomra legdrágább a földön, pontosan úgy érzem magam, mint temetés után.” – Fjodor Mihajlovics mindig így jellemezte a rohamokat követő hangulatát.”¹⁸

1.7. A temporális lebeny epilepszia speciális jellegzetességei Dosztojevszkij személyiségében

Az aura érzékletes leírása mellett találunk még egyéb olyan megjegyzéseket is az írónál, melyek temporális lebeny epilepsziára utalnak. Kétszer is említést tesz egyfajta beszédzavaráról, amely néhány rohamát követte: egyik naplóbejegyzéséből megtudhatjuk, hogy „so-káig képtelen voltam megszólalni”, egy másikból, hogy „írás közben minduntalan hibákat vétettem”. A beszédképesség romlása a rohamot követően (a posztiktális diszfáziaként ismert tünet) azt jelzi, hogy Dosztojevszkij rohamai a bal temporális lebeny középső részéből indulhattak ki, mivel az agy e területének aktivitása nagy valószínűséggel hatással van a

¹⁶ Istenkereső, pokoljáró (1968) 175.

¹⁷ Istenkereső, pokoljáró (1968) 338.

¹⁸ Anna Dosztojevszkaja (1989) 114.

Broca-területre, a bal temporális lebeny beszédközpontjára. [NEUROPHILOSOPHY, 2007]

Ezenkívül a temporális lebeny epilepsziának még egyéb specifikus jegyeit is megemlíthetjük az író betegségével kapcsolatban.

A) Hypochondria, paranoid készenlét

Ezen tünetek a temporális lebeny epilepszia karakterjegyeinek is mondhatóak. Legtöbbször epizodikusán lépnek fel, kóros lelki reakcióként. A betegség legyőzésének vágya teremt meg a betegben a fokozott önfigyelés igényét, melyek legtöbbször védekező mechanizmusok. Mind a hypochondria, mind pedig a paranoid viselkedés veszélyes, mert az egyént pszichiátriai betegként kezelhetik a későbbiekben. [HALÁSZ – RAJNA, 1990]

Sz. D. Janovszkij orvos 1846-ban ismerkedett meg Dosztojevszkijjel. Visszaemlékezésében orvosi és emberi szempontból is hiteles részleteket találhatunk.

„...ráadásul igen aggodalmas természetű (ami kétségkívül együtt járt bizonyos ideg- és elmebeli elváltozásokkal, melyek utóbb az epilepszia legtisztább formájában nyilvánultak meg), ezért állandóan félt a gutaütéstől, és minden módon igyekezett kerülni az izgalmakat. Aggodalmaskodása kívülállók szemében gyakorta nevetségesnek tűnt fel, amitől viszont nagyon megsértődött.”¹⁹

B) Memóriazavarok

A memóriazavar nem ritka tünet a temporális lebeny epilepsziánál, súlyos zavartság esetén hosszantartó retrográd amnéziához is vezethet. A memóriadeficitet leginkább az idült temporális epilepszia tüneteként ismerjük, legtöbbször a hippocampus működésével hozzák kapcsolatba.

Az élete során igen sok rohamot elszenvedett Fjodor Mihajlovics szellemi képességei nem nagyon romlottak, hiszen élete utolsó két évében írta meg *A Karamazov testvérek* című, sokak által legjobbnak tartott regényét. Az apagyilkosságról szóló történet le van ugyan zárva, de az író - tervei szerint - a szereplők további sorsát is megírta volna. (Aljosa Karamazov, a szentéletű, például forradalmárrá vált volna.)

Az ellenben tény, hogy Dosztojevszkij memóriája egyre rosszabb volt, sokszor nem emlékezett emberekre, akikkel az azt megelőző napon találkozott, ezzel okot adván sértődésekre, mivel úgy tűnt, hogy az író arrogáns és nem foglalkozik másokkal. [DOSZTOJEVSZKAJA, 1989]

Így ír rossz emlékezetéről egy 1877-es levelében:

„...Elfog a kétség, hogy válaszoltam Önnek, csak elfelejtettem följegyezni a noteszomban. Ebből következtethet arra, milyen retentő rossz az emlékezetem (epilepsziás rohamaim következtében). Az is megesik, hogy elfelejtem egyes emberek arcát, akikkel megismerkedtem, és ha találkozunk, nem ismerem fel őket, és ily módon (hiszi-e) még ellenségeket is szerzek.”²⁰

¹⁹ Istenkereső, pokoljáró (1968) 65.

²⁰ Tanulmányok, levelek, vallomások (1972) 674.

Még az is megtörtént Fjodor Mihajlovicsal, hogy elfelejtette felesége nevét, mikor egy hivatalos ügyet kellett intéznie.

„...Elment a drezdai konzulátusra, hogy egy okmányon hitelesítse a nevem. Én nem tudtam elmenni, mert beteg voltam. Amikor az ablakból megláttam a hazafelé siető Fjodor Mihajlovicsot, azonnal elébe mentem. Idegesen lépett be a szobába, és haragosan kérdezte: – Mondd, Anya, hogy hívnak téged? Mi a vezetékneved? – Dosztojevszkaja – feleltem zavartan, és szörnyen elcsodálkoztam a furcsa kérdésen. – Tudom, hogy most Dosztojevszkaja vagy, de mi a lányneved? A konzulátuson kérdezték. Elfelejtettem, úgyhogy mehetek vissza...”²¹

Dosztojevszkij és Szolovjov a szibériai száműzetésről beszélgetnek; az író maga említi emlékezetének hiányosságait.

„...De a fegyházban kaptam első epilepsziás rohamomat, és ez a betegség azóta sem hagy nyugodni. Ami első rohamom előtt történt, arra pontosan emlékszem, minden legkisebb eseményre...a legapróbb részletekig. De azt, ami első rohamom óta történt, gyakran elfelejtem, néha még olyan embereket, arcokat is elfelejtek, akiket jól ismertem. És amit a kényszermunka óta írtam, azt is mind elfelejtettem; amikor az Ördögök (1871-72)²² befejezésén dolgoztam, újra el kellett olvasnom az egész könyvet, mert még a szereplők nevét is elfelejtettem...”²³

C) A gondolkodás elvontsága

Az epilepsziás betegek egy részénél gyakori a filozófiai vagy a pszichológiai kérdések iránti érdeklődés, vagy hogy akár környezetükkel és neveltetésükkel ellentétben is mélyen vallásossá válnak.²⁴ A betegek gyakran visszahúzódnak, ingerszegény környezetben élnek, ami kedvez a befeléfordulásnak. [HALÁSZ – RAJNA, 1990]

Fjodor Mihajlovics életére, személyiségére ez nagyon jellemző. Nem szerette a társaságot, a meglepetésszerűen betoppanó vendégeket. Az irodalmi esteken is inkább két-három emberrel beszélgetett, nem szívesen vett részt a nagy, közös társalgásban. Olykor csak jelen volt az eseményeken, de nem beszélgetett igazán senkivel, sőt elvonult egy sarokba és csendesen, magába húzódva gondolkozott, alkotott. A lelkében írt. Maga mondta egyszer, hogy sokkal inkább szereti kitalálni, megalkotni történeteit, szereplőinek személyiségét, semmint leírni gondolatait. Ennek persze az is lehet a magyarázata, hogy általában határ-időre kellett írnia, többnyire pénzzavarban. Így arra alapozott regényei írásakor, ami már egyszer megfogalmazódott benne, hiszen szinte soha nem volt ideje átolvasni műveit nyomtatásba kerülésük előtt.

Ifjúkorában sem volt túlzottan társaságkedvelő, megválogatta azt a kevés barátját, akiben megbízott, és 16-17 évesen jóval többet foglalkozott a vallással, mint bárki a környezetében.

„Fjodor Mihajlovics ... rendkívül vallásos volt, s buzgón végezte a pravoszláv keresztény minden kötelességét. Gyakran láthattunk kezében bibliát, vagy olyasféle könyveket,

²¹ Anna Dosztojevszkaja: *Emlékeim* (1989) 362.

²² Ekkor írta Dosztojevszkij a regényt. – a szerz.

²³ *Istenkereső, pokoljáró* (1968) 320.

²⁴ Dosztojevszkij azelőtt is vallásos volt, hogy kiderült az epilepsziája. – a szerz.

*mint Zschokke Stunden der Andachtja (Az ájtatosság órái). Poluektov atya hittanórái után Fjodor Mihajlovics mindig sokáig elbeszélgetett vallásánarával. Mindez annyira feltűnt tanuló társainak, hogy elnevezték Fotyij barátának. Természeténél fogva nyugodt volt, hidegvérű, s nemigen vett részt társai örömeiben, szórakozásaiban.*²⁵

Bizonyíthatóan létezik (bár meghatározása nem pontos) egyfajta temporális lebeny epilepszia személyiségi szindróma, amelyet mély érzelmek, komoly, rendkívüli etikai és szellemi érdeklődés és a rohamok közötti beszédzavar jellemez. Bear és Fedio találtak tipikus rohamok közötti jegyeket temporális lebeny epilepsziával élő betegeknél. Esetükben mély vallásosságról, eufóriáról, depresszióról, iráskényszerről, a moralitás hiányáról vagy túlzott moralitásról, filozófiai kérdések iránti érdeklődésről, az átlagostól eltérő szexuális viselkedésről, paranoiáról, büntudatról és az érzelmek átalakulásáról beszélhetünk. Dosztojevszkij írásai is egyértelműen és tudatosan tartalmazznak vallási, erkölcsi, filozófiai és érzelmi problémákat, és sokat foglalkoznak a büntudat kérdésével is. Miskin herceg *A félkegyelműben* sok közös tulajdonságban osztozik alkotójával, többek között az orosz nép szeretetében, az orosz orthodox egyházba vetett mély hitében, melankóliájában, boldogságot jelentő aurákban és *grand mal* rohamokban. [BAUMANN ET AL, 2005]

D) Pedantéria, hipermoralitás, humortalanság

Ezek a tulajdonságok szinte mind jellemzőek Dosztojevszkijre. A napirendtől való eltérés mindig nagy hibának számított a család életében, a precizitás is igen fontos volt az írónak. Hipermoralitása regényeiben egyértelműen megjelenik. Egy-egy roham után pedig mindent gúnyolódásnak ítél, humorral ritkán lehetett felvidítani őt.

Egyes vélemények szerint Dosztojevszkij betegsége megjelenik írásképében, nyelvezetében és stílusában is, mely kapkodó, feszült és lobbanékony. Hosszú és bonyolult kifejezéseket használ, keveri a hétköznapi szavakat a hivatalos, publicisztikai, tudományos és idegen szavakkal. Aztán egyszer csak nagyon rövid, hiányos (elliptikus) mondatokra vált. Kedvenc szava a „hirtelen”, „egyszer csak” (*vdruk*). Regényeiben nagyon sok esemény kezdődik hirtelen, bármiféle előkészítés és magyarázat nélkül – éppúgy, mint a rohamok. Szóismétlései úgy hatnak, mintha a szavak görcsben rángatóznának. Írásképe kínosan pedáns, teleírja a lapot, kitölt minden leütést a papíron... Írásaiban gyakran foglalkozik morális, etikai vagy vallásos kérdésekkel. [BAUMANN, 2005]

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Dosztojevszkij regényeit átgondolatlanul és elképzelés nélkül írta volna meg. A hirtelen eseményeknek minden bizonnyal dramaturgiai szerepet szánt az író, és nem a saját rohamait akarta ilyenformán is megjeleníteni.

3. Dosztojevszkij epilepszia - ábrázolása

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij, mint már a tanulmány előző részeiből többször is kiderül, több regényében is megjelenít epilepsziás karaktereket. Egyik korai munkájában, *A háziasszony (A gazdasszony)* című 1847-es művében az ördögi személyiség, Murin az epileptikus, aki egy alkoholmámoros pillanatában, roham közben gyilkosságot követ el. Az

²⁵ *Istenkereső, pokoljáró* (1968) 24.

1861-ben írt *Megalázottak és megszorítottak* című regényben a békeszerető, jószágos Nelly szenved a rohamoktól és az azt követő állapotoktól. A leghíresebb epilepsziás karakter Miskin herceg, *A félkegyelmű* (1868) főhőse, akiről a későbbi korokban állították, hogy Dosztojevszkij saját rohamait és saját állapotait írta le rajta keresztül, holott orvosai nem tanácsolták, hogy visszaemlékezzen epilepsziás rohamaira. Az 1871-es *Ördögökben* Kirillov, az ateista misztikus szereplőnek vannak eksztatikus élményei, míg az író utolsó regényében, *A Karamazov testvérekben* (1879-80) pedig Aljosa édesanyja és Szmergyakov, az apa törvénytelen, bűnös, kitagadott fia epilepsziás, aki színlelt rohamában megöli az apját. [ROSSETTI, 2005]

Tanulmányom e fejezetében ez utóbbi három regényről és a már említett szereplőkről szeretnék szót ejteni, és némileg bizonyítani epilepsziájuk hiteles ábrázolását.

3. 1. *Hogyan lehet felismerni az epilepsziás beteget Dosztojevszkij szerint?*

„*A csuklyás köpeny gazdája is huszonhat vagy huszonhét éves fiatalember, a közepesnél valamelyest magasabb termetű, sűrű haja hirtelenszőke, orcája beesett, hegyes, gyér szakálla csaknem egészen fehér. Szeme nagy, kék és figyelmes, tekintetében van valami nyugodt, de nyomasztó vonás: tele van azzal a különös kifejezéssel, amelyről némelyek első pillantásra felismerik az epilepsziás beteget. Máskülönb kellemes a fiatalember vékony és szikár arca, de szintelen, most pedig szinte kékre fagyott.*”²⁶

Dosztojevszkij így gondolta ugyan, de ma már tudjuk, hogy valójában külső jegyek alapján nem lehet megállapítani azt, hogy valaki epilepsziás. A tekintet árulkodó lehet a betegség tényét illetően, de a betegség természetére ebből nem lehet következtetni. Az illető éppúgy lehet skizofrén vagy drogfüggő, mint epilepsziás.

Úgy tudjuk, hogy Fjodor Mihajlovics nem ismert más epilepsziást a környezetében,²⁷ így valószínűleg saját élményeire és tapasztalataira hagyatkozott epilepsziás regényalakjai megformálásakor.

3.2. *A félkegyelmű (1868)*

A regény Dosztojevszkij második európai körútjának idején készült, ekkor feleségével Genfben telepedtek le hosszabb időre. Az, hogy külföldön írta regényét, jelentős tény az író nemzeti tudatának megerősödésében, abban, hogy mit jelent orosznak lenni. Ebből következik, hogy *A félkegyelmű* minden mozzanatában az akkori Oroszországról szól és minden szereplője ízig-vérig orosz. A regény epileptikus karaktere a főhős, Lev Nyikolajevics Miskin herceg.

„*A tökéletes jóról akarok írni egy regényt...*”²⁸ Miskin herceg megformálása kifogástalan, gyönyörű munka, a herceg jól megkomponált, felsőbbrendű lény. „*Miskin herceg eszmény, szimbólum és egyben determinált anyag, hús – vér – és legfőképpen ideg-ember.*”²⁹ Miskin herceg Oroszországba érkezvén sok ember életének részévé válik. A maga naivitá-

²⁶ Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* (1981) 8.

²⁷ Feltételezem visszaemlékezéseiből, leveleiből kiderült volna. – a szerz.

²⁸ Dosztojevszkij: *Tanulmányok, levelek, vallomások* (1972)

²⁹ Kuncz Aladár: *Dosztojevszkij miszticizmusa* (1924)

sával, tündöklő jószágával szinte megbabonázza az embereket, az eszméket, a cselekedeteiket. Ugyanakkor ő a félkegyelmű, a beteg, az idióta, akit sokszor kinevetnek és lesajnálják. Epileptikus rohamok gyötrik, olykor még társaságban is rátör a nagyroham, sokszor értetlen, hisz a világból oly keveset látott, kinevetik, de minden körülötte és érte van. [KUNCZ, 1924]

Miskin herceg karaktere mondhatni, hogy a legjelentősebb az epilepsziás szereplők közül. Dosztojevszkij maga mondja, hogy saját aura-élményeit, nagyrohamait jeleníti meg *A félkegyelműben*.

3.2.1. *A rohamot megelőző állapot, az eksztatikus aura*

A herceg, aki Oroszországba érkezése óta annyi mindent átélt, hogy egészsége, elméje ezt nehezen bírja, Pétervárott tartózkodik. Úgy érzi magát, mint évekkal azelőtt, svájci gyógykezelésén, rohamai előtt. Szórakozott, gyakran összetéveszti az embereket, csak akkor tud igazán figyelni, ha nagyon koncentrálna. De egyszer csak egy másik erő lesz úrrá rajta: az epilepszia ereje, a roham előtti állapot különlegessége.

„Mit számít, hogy ez betegség? Hát mi van abban - szűrte le végül -, hogy ez nem normális feszültség, ha maga az eredmény, az érzésnek az a pillanata, melyet immár egészséges állapotban idéz fel és vizsgál az ember, a harmónia, a szépség legfelső fokának bizonyul, és megadja a teljességnek, az egységnek, a kiengesztelődésnek és az élet legfelsőbb szintézisével való, ujjongó, imádságos egybeolvadásnak mindaddig sosem hallott, sosem sejtett érzését?” Ezeket a ködös kifejezéseket ő maga nagyon is érthetőnek, bár egy kissé még gyengének érezte. Ám abban, hogy ez valóban „szépség és imádság”, hogy ez valóban „az élet legfelsőbb szintézise”, nem kételkedhetett, sőt fel sem tételezte, hogy ebben kételkedni lehet. Hisz abban a pillanatban nem holmi álmoképnek tűntek elébe, mint amilyeneket a hasis, az ópium vagy az ital okoz, az értelmet lealacsonyító, a lelket eltorzító, nem normális és nem létező látomások. Ezt a beteges állapot elmúlásával józanul meg tudta ítélni. Az a pillanat éppenséggel csupán az öntudat rendkívüli erőfeszítése volt – ha már egy-két szóval kell kifejezni ezt az állapotot –, az öntudaté, és egyúttal a legeslegközvetlenebb életérzése is. Ha abban a másodpercben, vagyis a roham előtti legutolsó pillanatban olykor volt még ideje világosan és tudatosan azt mondani magában: „Igen, ezért a pillanattért oda tudnám adni az egész életemet!”³⁰

„Abban a pillanatban – ahogy egyszer Rogozsinnak Moszkvában, az ottani találkozásának idején mondta –, abban a pillanatban valahogy érthető lesz számomra az a szokatlan szó, hogy „nem létszen többé idő.” Bizonyára ez az a másodperc – tette hozzá mosolyogva –, mely alatt ki se folyhatott a víz abból a korsóból, amelyet az epilepsziás Mohamed feldőntött, és őneki éppen az alatt a másodperc alatt mégis sikerült végigtekintenie Allah valamennyi lakóhelyén.”³¹

„Aztán hirtelen mintha feltárult volna előtte valami: rendkívüli belső fény világosította meg a lelkét. Ez a pillanat talán csak fél másodpercig tartott; ám ő mégis világos tudattal emlékezett a kezdetére: saját szörnyű üvöltésének első hangjára, amely magától tört föl a

³⁰ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 305.

³¹ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 306.

melléből, és amelyet semmilyen erővel sem tudott fékezni. Aztán egy pillanat alatt kihunytt az öntudata, és teljes homály ereszkedett rá...³²

3.2.2. Nagyroham (Grand mal)

A herceg két nagyrohamot él át a regény folyamán. Az első roham nem sokkal megérkezése után, a szállodában éri el, amit elsősorban a késsel rátámadó Rogozsin miatti félelem vált ki. A roham leírása Dosztojevszkij saját, sokszor átélt élményeit tükrözi.

„Epilepsziás roham csapott le rá... Ismeretes, hogy az epilepsziás roham – nevezetesen a nagyroham – egy pillanat alatt jön. E pillanat alatt hirtelen rendkívül eltorzul a beteg arca, kivált a tekintete. Görcsös rángatózás hatalmasodik el egész testén és minden arcvonásán. Semmihez sem hasonlítható, elképzeltetlen, szörnyű üvöltés szakad fel a melléből; ezzel az üvöltéssel szinte minden emberi jelleg eltűnik, és lehetetlen, vagy legalábbis nagyon nehéz a megfigyelőnek elképzelnie és feltételeznie, hogy maga ez az ember üvölt... sok szemtanúban határozottan valami kibírhatatlan és némileg misztikus félelmet kelt a nagyrohamban szenvedő ember látása... A beteg teste a vergődéstől és a görcsös rángatózástól legurult a legfelsőbb tizenöt fokból álló lépcsőn, le, egészen az aljáig. Nagyon hamar, alig öt perc múlva észrevették az ott fekvő beteget, és egész tömeg csoportosult köréje. A fejénél képződött vértócsa találgatásokra adott okot: az illető maga zúzta-e így össze magát, vagy „valami bűneset történt”. De néhányan hamarosan megállapították, hogy ez epilepszia; az egyik pincér ráismert az új vendégre. A zavar végül egy szerencsés körülmény folytán igen szerencsésen eloszlott.”³³

A herceg egy másik nagyrohamot is elszenved a regényben. „Bemutakozó” látogatáson van egy nagy társaságban, ahol a jelenlévő arisztokratákat kell arról meggyőznie, hogy az Ivanovna család méltó tagjává válhat (Agláját és Miskint jegyeseknek tekintették). Az est folyamán egy régi ismerős felemlgeti Miskin gyermekkorát, ami heves kitérésre készteti, s szervezete nem bírja a lelki megterhelést.

„Nézze meg a kisgyermeket, nézze meg Isten szép hajnalát, nézze meg a fűszálat, hogyan nő, nézzen annak a szemébe, aki ránéz önre, és szereti önt...”

Már régóta állva beszélt. Az öreg már ijedten nézett rá.

– Jaj, Istenem! – kiáltott fel Lizaveta Prokofjevna, és összecsapta a kezét; ő sejtette meg legelőbb, mi készül. Aglaja odaszaladt a herceghez, még sikerült felfognia karjával, és rémülten, fájdalom torzította arccal hallotta a szerencsétlen embert „földre döntő és görcsösen rázó szellem” vad kiáltását. A beteg a szőnyegen feküdt. Valaki gyorsan egy párnát tett a feje alá.”³⁴

3.2.3. Roham utáni állapot

A herceg, rohamai után hasonlóan depresszív és nyomott hangulatba került, mint az író a valóságban.

³² F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 317.

³³ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 317.

³⁴ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* 751.

„...A testben-lélekben összetört, legyengült hercegnek nagyon megtetszett a nyaraló...három nappal a roham után, a herceg külsőleg már csaknem egészséges embernek látszott, jóllehet belül érezte, hogy még nem épült fel egészen.”³⁵

Miskin is mindig érzi a rohamaival járó rossz hangulatot, amit az író sommásan úgy fogalmaz meg: „beteg a lelke”. Ilyenkor előtörnek benne a rossz emlékek és az ismeretlen eredetű büntudat és szégyenérzet. A rohamok után az írónak sem és a hercegnek sem a fizikai értelemben vett jóllét hiányzott, hanem az, amit a rohammal elveszített: jókedve és derűje.

3.2.4. A temporális lebeny epilepszia speciális jellegzetességei

Memóriazavar

Miskin hercegre Dosztojevszkijhez hasonlóan jellemző volt a feledékenység, a memóriazavar. Előfordult, hogy nem emlékezett rá, ebédelt-e már, vagy hogy min gondolkozott pár perccel korábban. Amikor felmerült egy párbaj lehetősége, a herceg találkozott Aglájával a parkban, aki megmutatta neki, hogyan kell megtölteni egy fegyvert. Alighogy hazaért, a párbaj gondolatától terhelten nem emlékezett az elmúlt óra eseményeire sem.

„Sokáig őgylgett a sötét parkban, és végül egy sétányon találta magát. Tudatában megmaradt az a visszaemlékezés, hogy ezen a sétányon már végigment, oda és vissza harmincszor vagy negyvenszer megtette a csupán százlépésnyi távolságot a kis padtól egy fel-tűnően magas, vén fáig. Még ha akarta volna, akkor se tudta volna emlékezetébe idézni, mit gondolt ez alatt a parkban eltöltött, legalább egyórányi idő alatt.”³⁶

3.3. Ördögök (1871-72)

A regény alapötletét egy 1869-es gyilkosság adta; egy anarchista diáktársaság tagjai megölik egyik társukat, mert az szembefordult vezetőjükkel és ki akar lépni az egyre szélsőségesebbé váló szervezetből. A főszereplő Nyikolaj Sztavrogin, az Istentől elfordult, bűnbe esett, de megváltásra vágyó fiatalember, aki a regény végére már nem tudja elviselni bűnei terheit, így maga vet véget életének. Ő az, aki a regény szereplőinek különböző eszméit létezésével önkéntelenül is felerősíti: Satov meggyőződését az istenember eszméjéről (ő lesz egyébként a gyilkosság áldozata); Verhovenszkij gyilkosságba torkolló manipulációit, és azt, hogy jogot formálhat emberéletek kioltására; valamint Kirillovét is, az epilepsziás, öngyilkosjelölt emberisten-eszme követőjét.

Kirillov huszonhét év körüli fiatalember, akinek fontos szerepe van a regényben, hiszen a gyilkosság nem történhetne meg az ő öngyilkossága nélkül. Időpontját a társaság kérésének megfelelően Satov meggyilkolásának időpontjához igazítja, a bűntény tehát így lesz elkövethető.

Dosztojevszkij sokat foglalkozott Istennel kapcsolatos kérdésekkel, az istenhittel, legtöbb regényében központi szerepet kap e kérdés, szereplői között van hívő és ateista, szinte mindenhol megjelenik az istenember és az emberisten közötti különbség. *Sáfrány* így ír erről:

³⁵ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* (1981) 319.

³⁶ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* (1981) 489.

„Két út felé vezetheti el az embert a magában fölismert rend és a magában meglátott isten. Az egyik a nietzschei út: az emberisten útja. A másik a dosztojevszkiji: az istenember útja. Az emberisten a meghalt Isten helyébe lépett ember. Az istenember a Jézus személyében emberré lett Isten.”³⁷

3.3.1. A rohamot megelőző állapot, az ekzztatikus aura

Kirillovról pontosan nem tudjuk, hogy epilepsziás, a regényből inkább az derül ki, hogy csak az lesz. Nagyrohama nem volt soha, de az aura élménye, a csendes és tökéletes harmónia egy-egy pillanatban őt is elérte. Kirillov szavaival:

„Vannak másodpercek, egyszerre csak öt vagy hat adódik, amikor az ember hirtelen a teljesen elérhető örök harmónia jelenlétét érzi. Ez nem földi érzés; nem azt mondom, hogy menyei, hanem azt, hogy az ember földi formában nem tudja elviselni. Testileg át kell alakulnia vagy meghalnia. Ez az érzés világos és kétségbevonhatatlan. Mintha egyszerre érzékelné az egész természetet, és egyszer csak így szól: igen, ez helyes. Mikor az Isten a világot teremtette, az alkotásnak minden egyes napja végén azt mondta: „Igen, ez helyes, ez jó.” Ez... ez nem meghatódás, hanem pusztán öröm. Az ember nem bocsát meg semmit, mert már nincs mit megbocsátani. Nem is azt mondom, hogy szeret, ő – ez magasabb a szeretetnél! Az a legfélelmetesebb, hogy ilyen rettentően világos az egész, és ilyen örömet ad. Ha öt másodpercnél tovább tartana, akkor a lélek nem bírná ki, és okvetlenül elenyészne. Ez alatt az öt másodperc alatt átélem az életet, és ezért odaadnám az egész életemet, mert megéri.”³⁸

3.4. A Karamazov testvérek (1879-80)

Ez a regény Dosztojevszkij utolsó műve, sokak szerint a dosztojevszkiji életmű csúcsa. Ebben a regényben bontakoznak ki Dosztojevszkij bohócai, lázadói, szentjei, itt a legerőteljesebbek az emberisten és az istenember gondolatának ellentétei, és az önmagában vett orosz-lét megfogalmazása is itt jut leginkább érvényre.

A regény fő szála itt is egy gyilkosság, méghozzá egy apagyilkosság. Dosztojevszkij valóban megtörtént esetből merítette a regény alapötletét, szibériai száműzetése idején hallotta egy rabtársától.

Már a történet elején kiderül, hogy a kéjenc, léhűtő apát valamelyik fia meg fogja ölni. A kérdés az, hogy ki teszi meg. Legidősebb fiától, Dmitrijtől ellopta az örökségét és el akarja csábítani a szerelmét; Ivan szemében ő a gyűlöletes világrend képviselője; Aljosa füle hallatára gyalazza az édesanyját, és ott van még az epilepsziás Szmeryakov, aki azért lényeges, mert egyáltalán nem ismerjük a szándékait. A gyilkosság bekövetkezése után a rendőrség Dmitrijt gyanúsítja, mert ő hangosan fenyegetőzött gyilkossággal, és azon az estén igen sok pénz is volt nála. De kiderül, hogy a gyilkosságot Szmeryakov követte el, epilepsziás rohamot színlelve.

Szmeryakovról elmondhatjuk, hogy majdnem tökéletes iskolapéldája az epilepsziás betegnek. Dosztojevszkij rajta keresztül ábrázolja saját epilepsziájának bizonyos jellemzőit

³⁷ Sáfrány Attila: *Dosztojevszkij szelleme* (2005)

³⁸ F.M. Dosztojevszkij: *Ördögök* (2005) 641

is. Csak egy jellemző jegy hiányzik: szegény Szmergyakovnak nem engedélyezi, hogy átélje az eksztatikus aurát. Szmergyakov eksztatikus pillanata valószínűleg az a másodperc, amikor apját megöli, amit aztán élete legdurvább és leghosszabb rohama követ.

Az író sokat foglalkozik Szmergyakov származásával és születése körülményeivel. Szmergyakov apja (Fjodor Karamazov) alkoholista volt, az anyja „szent örült”, akit egy részeg tivornya során Fjodor Karamazov megerőszakolt. A 19. században úgy vélték, az ilyen származású gyermek (Szmergyakov) útja nagy valószínűséggel epilepsziához vezet. Születése körülményei is nyomasztóak voltak. Amikor eljött a szülés ideje, Lizaveta megszökött az asszonytól, aki vigyázott rá, nagy nehezen átmászott egy magas kerítésen, bezuhant Fjodor Karamazov kertjébe, megszülte Szmergyakovot és meghalt. Amint az az ilyen szerencsétlen szüléseknél gyakran megtörténik, a fiú agya is megsérülhetett, ami epilepsziához vezethetett. *„Ritkán alakul ki epilepsziás roham a sérülés idején”,* mondja Lennox, *„gyakran hetek, hónapok, sőt évek is eltelhetnek, mielőtt az első rendellenességek jelentkeznének.”* [LENNOX, 1960]

Elképzeltető, hogy rossz származása és szerencsétlen születési körülményei miatt lett Szmergyakov epilepsziás – igazi, organikus epilepsziás –, ami azonban rohamokban nem nyilvánult meg 12 éves koráig. És bár egy konkrét esemény váltotta ki a rohamot 12 éves korában (Grigorij, a nevelőapja megpofozta egy, a teremtés logikátlanságát firtató kijelentése miatt), az azt megelőző évek pszichés terhei alapozták meg bekövetkeztét.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij hitelesen tudta ábrázolni azokat a tüneteket, nagyrohamokat, a rohamok előtti és utáni állapotokat, melyeket ő maga is átélt. Ezt szeretném néhány ideillő példával alátámasztani.

3.4.1. Nagyroham (*Grand mal*)

Tudjuk, hogy a regénynek igen lényeges eleme Szmergyakov epilepsziája, hiszen életek, sorsok alakulhattak volna másképp, ha a végzetes pillanatokban nem szinlel, majd él át valódi rohamot.

Szmergyakov gyerekeknek sem volt átlagos, sokat foglalkozott a halállal, mindig szűkszavú volt és mogorva.

*„...gyermekkorában vad volt, és a maga zugából nézte a világot. Nagyon szeretett macskákat felakasztani, aztán szertartásosan eltemetni őket. E célra lepedőt kanyarított magára, mely a miseruhát jelképezte, énekelt és lóbált valamit a döglött macska fölött, mint afféle tömjénfüstölőt. És mindezt csendben, a legnagyobb titokban. Grigorij egyszer rajtakapta ezen a foglalatosságon, és keményen megvesszőzte. A fiú behúzódott a zugába, és egy hétig onnan sandított kifelé.”*³⁹

12 éves korában kapja első rohamát, melyek ezután havonta legalább egyszer megismétlődnek, hol erősebb, hol gyengébb formában. Fjodor Karamazov, miután megtudja, hogy a fiú „nehézkórban” szenved, segítő szándékkal elküldi Moszkvába szakácstanulónak. Szmergyakov azonban ott sem érzi jól magát, ott is ugyanolyan hallgatag, Moszkvát is csak alig-alig ismeri meg. Hazatérése után Fjodor Karamazov szakácsként dolgozik, és válik bizalmasává a Grusenykéért folytatott harcban. Ő az, aki minden titkos jelet ismer,

³⁹ F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov – testvérek* (1977) I:166.

aki tanácsokkal látja el apját és hírül viszi, ha Grusenyka megérkezik. (Ugyanakkor Dmitrij tanácsadója és besúgója is.)

A gyilkosság előestéjén Ivannal beszélget arról, hogy milyen szörnyű dolgok készülődnek a házban, és azt tanácsolja Ivannak, hogy Moszkva helyett inkább Csermasnyába menjen, mert az közelebb van, és hátha hamar vissza kell utaznia.

„...Biztosra veszem, uram, hogy holnap hosszú rohamot kapok.

- Miféle hosszú rohamot?

- Hát hosszú epilepsziás rohamot, olyan rendkívül hosszút, kérem. Több óráig, sőt talán egy-két napig is eltart, kérem. Egyszer három napig tartott: akkor a padlásról estem le. Néha abbamaradt a nyavalyatörés, aztán előlről kezdődött; három teljes napig nem tudtam eszméltre térni.

- De hát azt mondják, az epilepsziás rohamról nem lehet előre tudni, hogy éppen és éppen az órában lesz. Miért mondd hát, hogy holnap rád jön? - érdeklődött különös, ingerült kíváncsisággal Ivan Fjodorovics.

- Az már igaz, hogy előre tudni nem lehet.

- Meg aztán te akkor a padlásról estél le.

- Én mindennap felmászok a padlásra, kérem, úgyhogy holnap is leeshetek a padlásról. Vagy ha nem onnan esek le, akkor belezuhanok a verembe, mert a verembe is mindennap járok, dolgom van ott.”⁴⁰

Másnap, Ivan elutazása után, a gyilkosság megtörténik. (Az irodalomtudósok körében vita tárgya az, hogy Dosztojevszkijnek ezzel mi volt a szándéka: azért utazott-e el Ivan Csermasnyába, mert sejtette, hogy mi készül, vagy valóban nem tudott róla és csak utóbb lett számára világos, amikor Szmeryakov elmeséli neki az eseményeket.). Arról, hogy Szmeryakov az első rohamát csak szimulálta, senki nem tud hetekig, és felépülése utána is csak Ivannak mondja el. Meggyőződése, hogy a gyilkos valójában Ivan, aki kívánta apja halálát, ő, Szmeryakov csak a 'kéz', ami Ivan helyett döfött. Az alábbiakban Ivan és Szmeryakov beszélgetnek a gyilkosság után.

„- Maga elutazott, én meg akkor leestem a verembe, kérem...

- Rád jött, vagy megjásztad?

- Világos, hogy megjásztam. Mindent csak megjásztam. Nyugodtan lementem a létrán, egészen az aljáig, aztán nyugodtan lefeküdtem, kérem, és csak akkor kezdtem üvölni, amikor már lefeküdtem. És addig vergődtem, amíg fel nem hoztak.

- Várj! És egész idő alatt, a kórházban is állandóan színleltél?

- Egyáltalán nem, kérem. Mindjárt másnap reggel, még a kórház előtt beütött az igazi, de olyan erős, amilyen már hosszú évek óta nem volt. Két napig teljesen eszméletlenül fekvődtem.”⁴¹

A *Karamazov testvérek* című regényt tehát körbefonja és átítatja egy eleinte színlelt, majd valódivá és nagyon súlyossá váló roham, ami hatással van majdnem minden szereplő későbbi életére is. Dmitrijre, akit száműznek, Ivanra, aki belebolondul a gyilkosság gondolatába, és természetesen Szmeryakovra is, aki öngyilkos lesz.

⁴⁰ F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov – testvérek* (1977) I:352 .

⁴¹ F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov – testvérek* (1977) III: 86.

3.4.2. A temporális lebeny epilepszia speciális jellegzetességei

A. Pedantéria, hipermoralitás, humortalanság

Szmergyakov jelleme igen összetett, egyrészt ő a kitaszított, akit senki kutyába sem vesz, hiába fia ő is Fjodor Karamazovnak, csak az inasa és szakácsa lehet. Másrészt hiába eszes és olvasott, Ivan sem tartja megfelelő partnernek. Korán, már gyermekkorában mutat epilepsziára utaló jeleket.

„...Szmergyakovban apránként valami szörnyű finnyásság fejlődött ki: ahogy a leves mellett ül, fogja a kanalát, és keres-keresgél a levesben, föléje hajol, szemügyre veszi, merít egy kanállal, és a világosság felé tartja... a tisztaságra oly kényes fiatalember sohase válszolt, de a kenyérrel, a hússal és a többi ennivalóval ugyanazt művelte: villájával a világosság felé tartott egy-egy falatot, úgy nézegette, mintha mikroszkóppal vizsgálná, sokáig habozott, amíg végre rászánta magát, hogy a szájába vegye... Fjodor Pavlovics fizetést állapított meg neki, és Szmergyakov ezt a fizetést majdnem teljes egészében ruhára, kenőcsre, parfümre stb. költötte.”⁴²

B. A gondolkodás elvontsága

Szmergyakov, a gondolkodó. A gyilkosságot sem tudta volna elkövetni, ha nagyon buta lett volna. Azért volt könnyű megtennie, mert senki nem tartotta értelmesnek, őt a rohama nélkül sem gyanúsították volna. Kételyeit, kérdéseit senki nem vette komolyan, barátai, kapcsolatai nem voltak, idejét legtöbbször egyedül, merengéssel töltötte.

„Ha akkoriban valakinek eszébe jut, hogy viselkedését látva megkérdezze: mi érdekli ezt a legényt, mi fordul meg a leggyakrabban az agyában, akkor ezt így kívülről igazán nem lehetett volna eldönteni. Holott néha előfordult, hogy benn a házban vagy az udvaron, vagy akár az utcán megállt, és töprengve ácsorgott tíz percig is. A fizionómus, szemügyre véve, azt mondta volna, hogy nyoma sincs itt se gondolatnak, se töprengésnek, ez csak amolyan tűnődés...Ha meglöknéd, összerезenne, és teljesen értetlenül nézne rád, mintha álmából ébredne. Igaz, mindjárt felocsúdna, de ha megkérdeznéd, min gondolkozott itt álltában, bizonyára semmire sem emlékezne, viszont biztosan megőrizné magában annak a benyomásnak a titkát, amelyet tűnődése alatt érzett. Mert ezek a benyomások drágák neki, és ha észrevétlenül, sőt öntudatlanul is, bizonyára gyűjti őket, persze ő maga se tudja, miért és minek; megeshet, hogy miután hosszú éveken át felhalmozott egy sereg benyomást, itt hagy mindent, és elzarándokol Jeruzsálembe, hogy a lelki üdvét keresse; megeshet, hogy egyszer csak felgyűjtja a szülőfaluját, de megtörténhet ez is, az is.”⁴³

4. Dosztojevszkij hatása a 20. századi neurológiára

Kifejezetten sok neurológus és irodalomtörténész foglalkozott s foglalkozik most is a világ-irodalom egyik legnagyobb írójának betegségével. Folytak a viták, természetesen mindenki megpróbálja bizonyítani a maga igazát az író epilepsziája természetéről, kialakulásának idejéről, kiváltó okáról. A következőkben ezen elméleteket szeretném ismertetni.

⁴² F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek* (1977) I:168.

⁴³ F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek* (1977) I:169.

4.1. Nathan Rosen: Freud esszéje Dosztojevszkij epilepsziájáról - átértékelés

Freud esszéje, a *Dosztojevszkij és az apagyilkosság* 1928-ban jelent meg egy, *A Karamazov testvérekről* összeállított esszégyűjtemény bevezetőjeként.

Freud 71 éves korában írta ezt az esszét, miután egy életen át foglalkozott a tudatalattival. Véleményét egészen az 1970-es évekig nem kérdőjelezték meg, néhány szakorvos és E.H.Carr brit történész kivételével [CARR, 1930]. A 70-es években azonban egészen komolyan támadták, mégpedig két irányból. Szlavista szakemberek és neurológusok is foglalkozni kezdtek feltevéseivel.

A szláv irodalmat kutatók, élükön *Joseph Frankkel*, olyan életrajzi tényeket kérdőjelezték meg, amikre Freud a véleményét alapozta. *Geir Kjetsaa*, egy másik életrajzíró egyenesen azt mondta, hogy „*Freud elmélete Dosztojevszkij hisztériás epilepsziájáról alaptalan*”. [KJETSAA, 1987] *John Bayley* pedig 1988-ban azt írta, hogy „*az orosz irodalom kutatói nem adnak többé hitelt a régi legendának, miszerint Dosztojevszkij apját a szolgálói ölték volna meg és ez váltotta volna ki Dosztojevszkij epilepsziáját*”. *Nathan Rosen* (University of Rochester) azonban mindezt nem lát elég bizonyítékot és szerinte Freudot se cáfolta tételesen senki.

A szlavisták feltevését szakorvosok (epilepszia-szakértők) is támogatták, a világhírű tekintély, *Henri Gastaut* vezetésével. Ezek a szakértők, miközben egymással is vitáztak Dosztojevszkij epilepsziájának természetéről, hogy tudniillik temporális lebeny epilepszia-e vagy generalizált, esetleg mindkettő, abban egyetértettek, hogy nem hisztériás, avagy mai szakkifejezéssel élve, nem pszichogén, tehát Freudnak egyáltalán nincs igaza. Úgy látták, hogy az író igazi, szervi eredetű epilepsziában szenvedett, amit vagy agyi sérülés okozott vagy öröklődés folytán jelent meg nála. (A 19. században az öröklődést tartották a meghatározónak). A szervi eredetű epilepszia az agy betegsége, ezért műszerekkel kimutathatóak az abnormális elektromos hullámok az agynak azon a részén, amely nem működik megfelelően. Freud azonban azt állította, hogy Dosztojevszkij epilepsziája nem organikus, hanem pszichés eredetű volt, (hisztéria) és mivel neurózis következménye, ezért nem is jelenhettek meg agyában kóros elektromos hullámok, vagyis nem volt mit mérni.

Felfogása szerint a rohamok pszichésen determináltak, egy elviselhetetlen gondolat elfojtásából alakulnak ki, védelmi céllal. Freud szerint Dosztojevszkij rohamai az író „elviselhetetlen gondolatát” fejezték ki – elfojtott vágyát gyűlölt apja halálára. És amikor apját megölték feldühödött szolgálói (ahogy Dosztojevszkij hallotta), akkor a tudatalatti vágy teljesült. A „családi legenda” szerint az író ekkor szenvedte el első epilepsziás rohamát.

Rosen is úgy gondolja, hogy az író rohamai apja halálával kapcsolatos érzéseit fejezték ki, tehát az epilepszia és az apagyilkosság között igenis van összefüggés. Példaként hozza *Szmergyakov (A Karamazov testvérek)* kivételesen erős rohamát apja meggyilkolása után, azt firtatva, hogy vajon véletlen és jelentéktelen elemként került-e így a regénybe, netalán csak azért, mert szükséges a cselekményhez, mint ahogy azt E. H. Carr állította.

A *Sztrahov* által, 1836-ban leírt rohammal kapcsolatban Rosen a freudi értelmezést idézi. „*Freud szerint a roham elején átélt extázis (amit aurának neveznek) Dosztojevszkij örömet tükrözött, amit gyűlölt apja halálhírekor érzett: most végre szabad! Azonban az extázist zuhanás, sikoly, eszméletvesztés, rángógörcs, majd lassú és zavart észhez térés, depresszió követte. Emellett bűnösnek érezte magát, mintha valami nagy büntényt követett volna el. Ezek a tünetek a büntetést jelezték, amit a felesleges-énje szabott ki rá – felesleges-énje, vagyis a*

Dosztojevszkij tudatalattijában jelenlévő szigorú apja. Meglátása szerint az író egész életét uralta ez a kettős viszonyulás az apa-cár fennhatósághoz: kéjes mazochisztikus alávetettség egyrésztől, és dühödt lázadás ezellen másrésztől. [FREUD,1928]

Ugyanakkor Rosen azt is megállapítja, hogy Dosztojevszkij rohamai generalizált epilepszia-jegyekkel rendelkeznek, és ezt Sztrahov leírása mellett neurológusok is alátámasztották a későbbiekben. [GASTAUT, 1973; RICE, 1990] Freud mégis hisztériaként diagnosztizálta Dosztojevszkij betegségét, aminek oka lehetett volna az, hogy a pszichogén rohamok sokszor összetéveszthetők a szervi epilepsziás rohamokkal, annak ellenére, hogy a különbségek klinikai megfigyelésekkel kimutathatók.

„Az epilepsziás roham rendszerint éjszaka, alvás közben következik be, amikor a beteg egyedül van, míg a pszichogén roham többnyire mások jelenlétében zajlik; az epilepsziás roham során a beteg megharapja a nyelvét vagy más módon sérül, míg a pszichogén rohamnál nincs fizikai sérülés; az epilepsziás rohamnál a beteg arca elkékül vagy elsápad, a pszichogén rohamnál nem; az epilepsziás rángógörcsöket depresszió és zavartság követi, a pszichogén roham után a beteg jobban érzi magát, kellemesebb a közérzete és nyugodtabb.”⁴⁴

Nem valószínű, hogy Freud ne tudott volna ezekről a különbségekről, hiszen korábban sok hisztériás beteget kezelt. Emellett ő maga is elismerte, hogy hisztéria-feltevését tudományosan nem tudná bizonyítani, mivel nincs elég információja az író első rohamairól és arról, hogy pontosan milyen események válthatták ki a rohamokat. Igazából nem fejtette ki, hogy jutott erre a diagnózisra, de tekintve, hogy akkoriban az epilepsziakutatás még eléggé gyermekcipőben járt, nem tulajdonított túl nagy jelentőséget annak a ténynek, hogy Dosztojevszkij tünetei inkább hasonlítottak az organikus epilepszia jegyeire, mint hisztériára. Elméletét valószínűleg az író regényeire és életének neurotikus aspektusaira alapozta, és arra a nagyon lényeges elemre, hogy Dosztojevszkijnél nem lépett fel mentális leépülés és elbutulás, amit pedig oly jellemzőnek tartottak Freud korában az organikus epilepsziával élőkre. Egy, 1920-ban írott levelében Freud azt fejtegeti, hogy az organikus epilepsziának, az agy betegségeként feltétlen velejárója a mentális leépülés. Mégis, több kimagasló teljesítményű, epilepsziával élő híres embernél (pl. *Julius Caesar, Nagy Péter cár, Mohamed próféta, Lord Byron, Flaubert, Paganini, Pascal, Maupassant, Dosztojevszkij*) ez nem következett be. Freud szerint tehát, mivel ezen epilepsziások nem „butultak el”, nem is lehet betegségüket organikus eredetűnek tekinteni, hanem mindannyian a „hisztéria tiszta esetei” közé tartoznak.

Azóta újabb kutatók, mint például *W.G. Lennox* megállapították, hogy a jó képességű emberek agya általában ki tudja védeni a nagyfokú sérüléseket az intellektuális teljesítmény csökkenése nélkül, főleg, ha a rohamok egyfélék. Dosztojevszkijnek ugyan kétféle rohama volt – temporális lebeny epilepszia és generalizált epilepszia, de nála a tünetek leginkább emlékeztetkiesésben és nevek-arcok elfelejtésében nyilvánultak meg⁴⁵, tehetségét és szellemét nem csorbították. (lásd *A Karamazov testvérek*)

Rosen úgy gondolja, hogy a mai napig nem tisztázták pontosan a két betegség közötti különbségek, és meghatározásuk azért is nehéz, mivel a kétféle roham ugyanazon betegnél egyszerre is jelen lehet, illetve egy epilepsziás roham hisztériás reakciókat is kiválthat. Nem mindig áll fenn tehát az egyértelmű (vagy ez/vagy az) választás lehetősége.

⁴⁴ Rosen, N.: Freud on Dostoevsky's epilepsy (1988) ford. – a szerz.

⁴⁵ A tanulmány 15 - 16. oldalán van a memóriazavarra példa – a szerz.

Létezik egy szürke határsáv az epilepszia és a hisztéria között, a következő jellemzőkkel:

1. A beteg hisztériában és organikus epilepsziában is szenved, de a tünetek *külön-külön* jelentkeznek. Így előállhat egy olyan helyzet, hogy egy fellépő epilepsziás roham hisztériás rángógörcsökkel végződik. Ez különösen igaz temporális lebeny epilepszia esetén.

2. Az is előfordulhat, hogy a két betegség *egyszerre* van jelen, tünetei *egy időben, keverten* (hibrid) jelentkeznek.

Rosen úgy véli, Dosztojevszkij betegségére ez utóbbi a jellemző: öröklött (genetikai) hajlamát az epilepsziára érzelmi megrázkódtatások sora aktivizálhatta, főképpen a különböző tekintélyfigurák (apa, cáratyuska, Isten) elleni lázadások. Ebben az értelemben Rosen egy-egy regény megírását is a „tekintély/fennhatóság” elleni lázadásnak, mintegy „apagyilkosságnak” tekint, melyet aztán büntetésként epilepsziás roham követ. Talán nem véletlen, hogy Dosztojevszkij epilepsziás rohamai *A Karamazov testvérek* megírása után szüntek meg, amikor is, mondhatni „*kiírta magából ezt a konfliktusát*” és megbékélt apja emlékével. Ezek az érzelmi zavarok jelentik tehát a pszichogenikus elemet a betegségében, amelynek mindenképpen lehetnek szervi alapjai, mivel – az epileptológusok egyetérteneben – egy epilepsziás roham végződhet hisztériás rángógörcsökben, de a fordítottja már nem igaz: hisztéria nem válthat ki organikus epilepsziát. (Gastaut)

Rosen konklúziója szerint tehát Dosztojevszkij mindkét betegségben (hisztéria és epilepszia) egyaránt szenvedhetett, így Freudnak és bírálóinak is igaza lehet. Freudnak abban, hogy a büntület és az eksztatikus aura jelenlétét inkább pszichogén hatások válthatták ki, a bírálóknak pedig abban, hogy Dosztojevszkij rohamai organikus epilepszia jegyeket is hordoztak.

4.2. Henri Gastaut

Henri Gastaut (1915-1995) neves francia neurológus, aki sokat foglalkozott epilepsziás művészek (*Gustave Flaubert, Vincent Van Gogh*) betegségének természetével, Dosztojevszkijről is írt több tanulmányt. Az 1963-ban írt tanulmányában Dosztojevszkij epilepsziáját parciális epilepsziaként határozta meg komplex tünetekkel, majd az 1978-ban született írásában, korábbi diagnózisát elvetve elsődleges generalizált epilepszia mellett érvelt. 1984-ben újabb esszét írt, amiben arra a következtetésre jutott, hogy Dosztojevszkij nagy valószínűséggel mindkét típusú epilepsziában szenvedett.

Ebben az írásában az író temporális epilepsziájára utaló jelek közül kiemelt hármat:

Egyrészt a többnyire érzelmi felindulások által kiváltott *rohamok előtti általános remegést*, amint arról *A félkegyelműben* is olvashatunk. Miután Rogozsin megöli Nasztaszja Filippovná, a herceghez fordul:

„...Úgy látom, remegsz, Lev Nyikolajevics - szólalt meg végül Rogozsin. - Majdnem úgy, mint amikor rosszul érzed magad; emlékszel rá, hogy volt Moszkvában? Vagy éppen úgy, mint roham előtt. Nem is tudom, mit csináljak most veled...mert ha most kitör rajtad a betegség, rohamot kapsz, és felivöltesz, akkor bizonyára meghallja valaki az utcán vagy az udvaron, és gyanút fog, hogy emberek vannak a lakásban; dörömbölni fognak, bejönnek...”⁴⁶

⁴⁶ F. M. Dosztojevszkij: *A félkegyelmű* (1981) 824.

Másrészt a *torok görcsös összehúzódását*, erre bizonyítékot *A Karamazov testvérekben* talál – az ügyész, Ippolit Kirillovics utalása Szmeryakov epilepsziájára. Végül a „*kézvizketést, különösen a köröm környékén*”, ami az író rohamainak kezdetét jelezte Dosztojevszkaja emlékei szerint. [DOSZTOJEVSZKAJA, 1989]

Ugyanakkor, a három művész rohamok közötti állapotát vizsgálva, úgy találja, hogy Dosztojevszkijre „*pont az ellenkezője igaz, mint amit a temporális lebeny epilepsziás, ismétlődő rohamokban szenvedő betegek mutatnak, azaz szélsőséges érzelmi megnyilvánulásokat*”. Dosztojevszkij a szokásos módon, normálisan szerette barátait, családját, különösen második feleségét (akire azért féltékeny volt), nem pedig „*túlzott ragaszkodással*” („*stickiness*”) vagy „*nyúlós tapadással*” („*viscosity*”) viszonyult szeretteihez, mint például Flaubert vagy Van Gogh. Ő is érzékeny volt kora társadalmi, vallási és nemzeti problémáira, amelyekhez azonban „*íróként viszonyult, nem pedig partizánként*”, vagyis nem szélsőséges indulatokkal. [GASTAUT, 1984] Emellett nem produkált olyan dühkitöréseket, önagresszióba forduló impulzusokat (Van Gogh) vagy heves érzelmi jeleneteket (Flaubert), amelyek a túlzott érzelmi függésben élőkénél fordulnak elő, a temporális lebeny epilepszia egyik jellemző jegyeként. Mindezeket túl, szemben Van Gogh vagy Flaubert alacsony intenzitású szexuális érdeklődésével (ami a temporális lebeny epilepsziával élők egyharmadára jellemző), Fjodor Mihajlovics szexuális aktivitása egész élete során normálisnak volt mondható.

Zárszavában Gastaut egyetért *Voskuillal*, aki azt írja, hogy „*a vitát, amely arról szól, hogy Dosztojevszkij vajon elsődleges generalizált rohamokban vagy temporális lebeny epilepsziában szenvedett-e, nemigen lehet lezárni. A legésszerűbb magyarázat talán a kettő kombinációja lehet, amiből következik, hogy Dosztojevszkij mindkét típusú tünetet produkálhatta: a temporális lebeny kis kiterjedésű sérülését, ami tünetmentes rohamok közötti időszakokat eredményezett, és egy alkati hajlamot az epilepsziára, ami azért elég jelentős lehetett ahhoz, hogy ezt a máskülönben csendes temporális lebenysérülést aktivizálja és rohamokat váltson ki, melyek szinte azonnal másodlagos rohamokba mentek át. Meg kell jegyezni, hogy ez a hajlam genetikailag öröklődhet, amint azt Dosztojevszkij egyik kisfiának halála (status epilepticus) mutatja*” [VOSKUIL, 1983].

Gastaut szerint tehát a három említett művész epilepsziája ugyan a limbikus rendszerrel hozható összefüggésbe (amely rendszer az érzelmek szabályozásáért felelős), és „*ez a tény annak a nagyon régi gondolatnak a fiziológiai bizonyítéka, amely szerint a művészet és az érzelmek szoros kapcsolatban állnak egymással*.”, de a fő kérdés számára nem a művészek epilepsziájának természete.

Ennél sokkal fontosabbnak tartja azt leszögezni, hogy „*elfogadhatatlan az a tétel, miszerint az ismétlődő rohamok miatt a betegek szükségképpen elbutulnak és veszítenek szellemi erejükből, mint ahogy az a megállapítás is, hogy a kivételes képességű betegek zseniális alkotótehetsége pusztán epilepsziájuk mellékterméke lenne*.”⁴⁷

⁴⁷ Gastaut, H.: *New comments on the epilepsy of Fyodor Dostoevsky* (1984)

4.3. Ivan Iniesta

Dolgozatában Iniesta (INIESTA 2006) sorra veszi azokat a feltevéseket, melyeket 20. századi neurológusok képviselnek Dosztojevszkij epilepsziájának természetével kapcsolatban. Vázlatosan összefoglalva a következő képet kapjuk:

1. Sigmund Freud – tagadja az organikus epilepszia lehetőségét, fő érvként azt hangoztatva, hogy „*az író kiemelkedő intellektuális teljesítménye nem fér össze azzal a ténnyel, hogy az epilepszia hosszú távon komoly sérüléseket okoz az agyban*”. [FREUD, 1928] Freud diagnózisa: hisztero-epilepszia.

2. Henri Gastaut – 1984-ben született esszéjében helyesbíti korábbi véleményét és úgy véli, hogy „*az író temporális lebenyének „finom” sérülése másodlagos generalizált rohamokhoz vezetett és nem elsődleges rohamokat okozott*”, mint ahogy azt korábban gondolta. [GASTAUT, 1984]

3. Th. Alajouanine – már 1963-ban temporális lebeny epilepsziára gyanakodott „*az író leveleiben, naplójában leírt és a rokonok, barátok által megjelenített rohamai alapján*.” [ALAJOUANINE, 1963]

4. C.R. Baumann et al. egy jól dokumentált esszében „*a Dosztojevszkijről szóló irodalomra, az író nyelvezetére és irodalmi munkásságára támaszkodva*” arra a következtetésre jut, hogy az írónak temporális lebeny epilepsziája lehetett.

5. J. R. Hughes Gastaut eredeti feltevését osztja: „*Dosztojevszkijnek idiopátiás generalizált epilepsziája volt, a temporális lebeny kismértékű érintettségével*”. Hozzáteszi még, hogy „*a temporális lebeny epilepszia 20. századi felfedezésével az epileptológusok rájöttek, hogy az aura lehet kellemes, sőt eksztatikus is*”. [HUGHES, 2005] Iniesta megjegyzi, hogy John Hughlings-Jackson már a 19. században tudta ezt.

Zárszóként a szerző azt mondja, hogy a kortárs tudományos kutatók mintha „*zsákutcába jutottak volna Dosztojevszkij epilepsziájának eredetét és természetét illetően, azonban az író nemcsak ragyogó, 19. századi esettanulmányokkal látott el bennünket, hanem azt is megmutatta, hogyan formálhatjuk a betegséget művészetté és cserébe a művészet hogyan gyógyíthatja a betegséget*.” [INIESTA, 2006]

Összegzés

Az a tény, hogy Dosztojevszkij epilepsziájával sok neurológus és epilepszia-szakember foglalkozott és foglalkozik ma is, bizonyítja, hogy a nagy orosz író élete és művészete iránt az idő haladtával sem csökken a figyelem, külföldön és belföldön egyaránt.

Mindent egybevetve Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijnek temporális lebeny epilepsziája lehetett, mely azután másodlagosan generalizált rohamokba fordult. Ez a „diagnózis” alapvetően megegyezik Henri Gastaut következtetésével, aki éveken át behatóan foglalkozott az író betegségével, és nem nagyon tér el a bemutatott vélemények többségétől sem.

Reményeim szerint a magyar neurológusok, epileptológusok, Dosztojevszkij-kedvelő orvosok és pszichiáterek is érdeklődéssel követték a regényekből kiemelt epilepsziás eseteleírásokat, az író és kortársai e témában született feljegyzéseit, valamint az író betegségét boncolgató szakemberek eszmeftatásait és következtetéseit.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani *Dr. Fogarasi Andrásnak, Dr. Kroó Katalinnak, Dr. Ratkó Lujának és Buji Ferencnek* az eredeti dolgozat létrejöttében való folyamatos segítségükért, szakmai tanácsaikért, valamint *Dr. Csorba Jánosnak*, a Kar Gyógypedagógiai-Kórtani tanszéke vezetőjének a tanulmány jelenlegi állapotát elősegítő útmutató tanácsaiért és támogatásáért, és végül, de nem utolsósorban édesanyámnak, *Horváth Jánosnének* a fordításokban való aktív részvételéért.

ZSUZSANNA HORVÁTH, MA
special education teacher
suzie.horvath@gmail.com

IRODALOM

- ALAJOUANINE, T.:** Dostoevsky's epilepsy, *Brain* **86** (1963) 209-218.
- BAUMANN, CR., NOVIKOV, VPL., REGARD M AND SIEGEL AM.:** Did Fyodor Michailovitch Dostoevsky suffer from mesial temporal lobe epilepsy?, *Seizure* **14** (2005) 324-330.
- BERTRAM, EH:** Temporal lobe epilepsy: Where do the seizures really begin?, *Epilepsy and Behavior*, Volume 14, (2009) 32-37.
- CARR, EH:** Was Dostoevsky an Epileptic?, *The Slavonic Review*, 9 (1930).
- DETOLEDO, JC.:** The Epilepsy of Fyodor Dostoyevsky: Insights from Smerdyakov Karamazov's use of a Malingered Seizure as an Alibi, *Archives Neurology*, vol. 58, (2001) 1305-1306.
- DOSZTOJEVSZKAJA, A.:** *Emlékeim*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1989. ford. Bonkáló Sándor.
- DOSZTOJEVSZKIJ, FM.:** *A félkegyelmű*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1981. ford. Makai Imre.
- DOSZTOJEVSZKIJ, FM.:** *A Karamazov testvérek*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1977. ford. Makai Imre.
- DOSZTOJEVSZKIJ, FM.:** *Ördögök*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005. ford. Makai Imre.
- DOSZTOJEVSZKIJ, FM.:** *Tanulmányok, levelek, vallomások*, Bp., Helikon Kiadó, 1972.
- EADIE, MJ., BLADIN, PF.:** *A Disease Once Sacred*, John Libbey Eurotext, 2001.
- FRANK, J.:** *Dostoevsky, The Seeds of Revolt, 1820-1849*, Princeton University Press, 1979.
- FREUD, S.:** Dosztojevszkij és az apagyilkosság (1928), In: Bókay A., Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, Bp., Filum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 83-93.
- GASTAUT, H.:** New comments on the epilepsy of Fyodor Dostoevsky, *Epilepsia* **25** (1984) 408-411.
- HALÁSZ P., RAJNA P.:** *Epilepszia*. Bp., 1990.
- HENCZI M.:** Az epilepszia gyógyításának története – rövid áttekintés, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 110. (2005) 4. sz.

- HOGAN, RE.:** The „Dreamy State”: John Hughlings-Jackson’s ideas of Epilepsy and Consciousness, *The American Journal of Psychiatry*, October, 2003.
- HUGHES, JR.:** The idiosyncratic aspects of the epilepsy of Fyodor Dostoevsky, *Epilepsy Behav* 7 (2005) 531–538.
- HUGHLINGS-JACKSON, J.:** On a particular variety of epilepsy („intellectual aura”), one case with symptoms of organic brain disease, *Brain* 11 (1888) 179-207.
- INIESTA, I.:** *Dostoevsky's epilepsy: A contemporary “paleodiagnosis”* (Available online 18 December 2006).
- JANION, M.:** Sztavrogin, *Ex-Symposion* (1998), 26-27. szám, ford.: Pálfalvi Lajos.
- KJETSAA, G.:** *Fyodor Dostoevsky: A Writer's life*, New York, Viking Penguin, 1987.
- KUNCZ A.:** Dosztojevskij miszticizmusa, *Nyugat* (1924) 2. sz.
- LARNER, AJ.:** Dostoevsky and Epilepsy, *Advances in Clinical Neuroscience & Rehabilitation* (2006) Volume 6 Number 1.
- LENNOX, WG.:** *Epilepsy and Related Disorders*, Boston, Little, Brown & Co., 1960.
- MIRNICS Zs.:** Az OPNI HIETE Epilepszia Centrum epilepsziával élők életminőségét és megküzdését vizsgáló kutatásának eredményei és gyakorlati tanulságai, *Rehabilitáció* 8. (1998), 2. sz..
- MOHÁCSI K.:** *Középiskola – Irodalom Tankönyv 3. osztály*, Bp., Krónika Nova K., 1999.
- NEUROPHILOSOPHY:** *Diagnosing Dostoyevsky's epilepsy* (2007), http://scienceblogs.com/neurophilosophy/2007/07/diagnosing_dostoyevskys_epilep.php#c1426375.
- ORTUTAY GY., PAMLÉNYI E. (szerk.):** *Istenkereső, pokoljáró* (Kortársak beszélnek Dosztojevskijről), Bp., Gondolat K. 1968. ford.: Szöllősy Klára.
- RAJNA P.:** Kiválasztottak, megszállottak, nyavalyatöröttek – Epilepszia a szépprózában, Bp., MultiArt K., 2007.
- RICE, J.:** Dostoevsky's Medical History: Diagnosis and Dialectic, *The Russian Review* 42 (1983), 131-161.
- RICE, J.:** *Freud's Russia*, H.n., Transaction Publishers, 1990.
- ROSEN, N.:** Freud on Dostoevsky's Epilepsy: A Reevaluation, *Dostoevsky Studies* 9 (1988) 107.
- ROSSETTI, AO.:** Dostoevsky and Epilepsy: An Attempt to Look Through the Frame, *Front Neurol Neuroscience* Basel, 19 (2005) 65-75.
- SÁFRÁNY A.:** *Dosztojevskij szelleme*, Zenta, zEtna Könyvkiadó, 2005.
- SAVILL, I.:** Biography: *Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky*, (Available online - <http://www.helium.com/items/437407-biography-fyodor-mikhailovich-dostoyevsky>).
- SCHACTER, SC., HOLMES, GL., TRENITÉ, KN.:** Behavioral Aspects of Epilepsy, H.n., Demos Medical Publishing, 2007.
- SCHAFFHAUSEN, J.:** *The Day His World Stood Still: The strange story of Henry M.* (Available online - <http://www.brainconnection.com/topics/?main=fa/hm-memory>).
- SZONDI L.:** A tudattalan nyelvei: Szimptóma, szimbólum és választás, *Thalassa* (1996) 2. sz., 61-82. ford.: Toronyi Gyöngyi,
- SZONDI L.:** Káin, a törvényszegő; Mózes, a törvényalkotó, Bp., Gondolat K., 1987. ford. Mérei Vera.
- SZONDI L.:** Sorsanalízis és önvallomás *Thalassa* (1996). 2. sz., 5-38. ford.: Fuszenecker Csilla
- VOLKOV, V.:** Analysis of Smerdjakov, *Dostoevsky Studies*, (1981) 2, 143-146.

VOSKUIL, PH.: The epilepsy of Fyodor Michailovitch Dostoevsky (1821-1881), *Epilepsia* **24** (1983) 658-667.

WIKIPÉDIA – Available online: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Epilepszia>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Dosztojevszkij>.

SUMMARY

The aim of the study is to present Fyodor Mihailovich Dostoevsky's epilepsy through the results of the related historical and contemporary medical literature, further, to show how the illness is reflected in the writer's biographical data and in the famous patient characters displayed in his great romans. Nowadays it is well presumed that the writer could have had temporal lobe epilepsy with secondary generalized seizures, the symptoms of which he by no means was producing throughout his life.

This can be tracked easily by his own descriptions of his seizures, from the memories of his wife and his contemporaries, as well as the symptoms of his epileptic characters in his novels. This theme has been widely dealt with by neurologists, epileptologists and literary experts all over the world. Author details the literature research, the related works and establishes her own concept concerning Dostoevsky's epilepsy.

ÉRTELMISÉGI ATTITŰD, NYILVÁNOSSÁG, TUDOMÁNY ORVOSI KÖZÉLET ÉS NYILVÁNOSSÁG A 19. SZÁZADBAN

SZABÓ KATALIN

„Az orvosnak nemcsak szakmabeli dolgokkal kell foglalkoznia, hanem társadalmi, tudományos, művészeti kérdések iránt is érdeklődnie kell.”¹

Szakmai közélet, szakmai nyilvánosság, szemléletváltás nehézségekkel

Birtalan Győző – az ő periodizációjában az 1851-től 1920-ig számított időszakaszt, nagyjából a 19. század második felét – „*roppant jelentőségű orvostörténeti periódus*”²-nak nevezte. Mint kifejtette, a korszak kezdetét Európában nem valamilyen nagy felfedezés jelentette, ez a dátum sokkal inkább az orvosi tudományban, az orvosi gondolkodásban megkezdődő szemléletváltás időpontját jelképezi. Az orvostudományban a comte-i pozitívizmus hatására a kísérleti élettan és a klinikum területén történtek a legmélyrehatóbb változások. Tulajdonképpen ebben az időben kezdődött meg a különböző orvosi szakágak lassú differenciálódása is.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy az átalakulás kezdete Magyarországon inkább az 1867-es kiegyezés utánra tehető. A modernizáció, vagy annak igénye az orvostársadalom részéről igen markánsan megmutatkozott. Szerencsés esetben találkozhatott volna a szakmai, tudományos modernizáció a közigazgatási, igazgatási modernizációval, de sajnos az orvosok csak ritkán és nehezen tudták érdekeiket, elképzeléseiket érvényesíteni a politikai hatással szemben, annak ellenére, hogy 1876-ban megszületett az egészségügyi törvény is. Az 1867 utáni korszak tanulmányozása során tanúi lehetünk az orvostársadalomban igen lassan végbemenő paradigmaváltásnak. Ezt az átmenetet tökéletesen tükrözi dr. Mezőfi gondolata 1878-ból: „*A mennyire azelőtt az orvosi tudomány speculativ vala, annyira ez idő szerint exact s positiv tudomány rangjára emelkedni törekszik. Jóllehet még tökéletesen oda nem jutott. Az igazságok ép csak lassan hatnak át.*”³

A paradigmaváltás mindig bizonyos instabilitást is feltételez: a régi még itt van, de az új is próbálja már megtalálni a maga helyét. Az útkeresés nehézségei tökéletesen tükröződnek a korabeli szakmai sajtóban; az euforikus megfogalmazásokban bővelkedő írásoktól az

¹ Lévay Ödön: *Az orvos és hivatása*. Mai Henrik és fia Könyvkiadó, Budapest, 1904. 67.

² Birtalan Győző: Európai orvoslás az újkorban. In: *Comm. de Hist. Artis Med. Supplementum 15-16, Budapest, 1988. 85.*

³ Mezőfi Manó: Az orvosi tudomány kutatásáról. In: *Gyógyászat, 27. 1887/32. 469.*

orvosi szakmát, hivatást elsiratóikig mindenre akad példa. Talán úgy lehetne fogalmazni, hogy ellentétes előjelű folyamatok párhuzamos jelenléte jellemezte ezt a korszakot is, melyben az építkezés, a haladás vélhetően markánsabban, erőteljesebben mutatkozott meg.

A korabeli orvostársadalom

A pozitív tendenciák az orvosok számának növekedésében is megmutatkoztak. A korabeli és a későbbi munkák többé-kevésbé hasonló adatokat közölnek. Az eddig ismert adatok kiegészítése, vagy megerősítése céljából érdemesnek tartottam volna *Plesch János* Magyarország egészségügyi statisztikája című művét is ismertetni, de sajnos ez ideig nem akadtam e munka nyomára. *Kapronczay Károly* egy 1841-es felmérés alapján 2207 orvos-sebészről beszél ebben a korban, akik között 804 volt az egyetemet végzett orvostudorok száma.⁴ *Barsi Jenő* az 1872-es statisztikai adatokra hivatkozva már 1606 orvostudort emlegetett.⁵ *Dulácska Géza* egy 1874-ben írt cikkében 2332 orvosról és 752 sebészről beszélt.⁶ Annak ellenére, hogy hazánkban már a pesti és a kolozsvári egyetem is képezte az orvosokat, nagyjából 60 %-uk még külföldön szerezte a diplomáját.

Teljesen pontos adatokat valószínűleg sohasem fogunk tudni prezentálni, de talán nem is ez a fontos. Lényeges, hogy az orvosok száma a kiegyezés utáni időben jelentékenyen emelkedett. Ehhez nyilván hozzájárult az is, hogy 1876-ban reformok következtek be az orvosképzésben és ennek keretében az egyetemek emelték a hallgatói létszámot. Ekkor már államilag is több orvosi állás állt rendelkezésre, hiszen 1876-ban olyan közegészségügyi törvényt fogadtak el, melyben 6000 főnyi lakos után kötelező volt egy orvost szerződtetni; ez a szám addig 8000 fő volt.

Mindez azonban nem oldotta meg teljesen a gondokat. Részben azért, mert ez az egy főre eső átlagos orvos létszám még így is igen csekély volt az országban, különösen más európai országok adataihoz viszonyítva, részben pedig azért, mert az állam nem megfelelő mértékben dotálta a körorvosok tevékenységét. Körorvosnak lenni, különösen vidéken, olyan vállalatot jelentett, mely anyagi, társadalmi és művelődési hátrányokkal is járhatott egyszerre. „Évtizedes a panasz, hogy a községi és körorvosi állások egy részére sohasem akad pályázó s az orvosok mindinkább a nagyobb városokban tömörülnek. Azonban kevésbé feltűnő a dolog, ha azt is tudjuk, hogy az 1376 községi és körorvos évi javadalmazása lakbérrel és utiátalánnyal együtt 1906-ban sem tett ki többet, 2 131 000 koronánál, vagyis átlagban véve egyre csak 1548 K jutott. Édes kevés a megélhetésre egy intelligens családnak!”⁷ – írták panaszkodva, a korabeli helyzetet elemezve a szakmabeliek.

Barsi Jenő fent idézett szavai szerint az értelmiségi, polgári lét, melyet az orvosok megpróbáltak magukénak vallani, bizonyos külsőségekben de még inkább szellemi igényességben is megnyilvánult. Sajnos, a vidéken munkát vállaló orvosok sem anyagi, sem pedig más tekintetben nem tudták biztosítani maguknak a modern polgári, értelmiségi életmód

⁴ Kapronczay Károly: Orvostársadalom. In: *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*, SOMKL, Budapest, 2001. 170-184.

⁵ Barsi Jenő: *A magyar orvosok eloszlása és az ország egészsége*. Budapest, 1909. 8.

⁶ Dulácska Géza: Magyarország orvosairól. *Gyógyászat – Államorvos*, 14. 1874/15, 20, 21. 158-160, 174-177, 255-256.

⁷ Barsi Jenő: *A magyar orvosok eloszlása és az ország egészsége*. Budapest, 1909. 10.

feltételeit. Ezeket az igényeket elsősorban a városi környezet tudta kielégíteni. Nem véletlen, hogy a korabeli adatok szerint is az orvosoknak több mint fele városokban élt.

A város a magánpraxis lehetősége mellett biztosabb megélhetést nyújtott, de ezenfelül a szórakozásnak, a művelődésnek is nagyobb teret engedett, s nem utolsósorban produkálta azokat a színhelyeket is, melyek az orvosok nyilvános megnyilatkozásainak helyeiül szolgáltak. Hiszen ez az az időszak, amikor „majdnem az egész hazai orvostársadalom aktív közéleti tevékenységet fejt ki.”⁸

A szakmai közélet színterei

Miben és milyen formában, milyen fórumokon nyilvánult meg az orvosok közéleti tevékenysége? Eltekintve a politikai tevékenységtől – melyben ez az értelmiségi réteg is igen aktívan részt vett, különösen a jogalkotási modernizáció első időszakában, majd meddőnek érezve a vitákat, fokozatosan elfordult e területtől –, elsősorban a belső, szakmai szintéren folyt a munka: a szaklapokban, illetve a különböző egyesületekben.

Mind a szaklapok, mind az egyesületek nem előzmények nélkül valók már ekkor sem, de a számuk a kiegyezés utáni időkben szaporodott meg. A legrégebbi magyar nyelven megjelent orvosi szaklap, *Sándorfi József Orvosi és Gazdasági Tudósítások* című, 1803-ban mindösszesen három számot megért szaklapja volt. A következő kísérlet már sikeresebbnek bizonyult, 1831-ben indította útjára *Bugát Pál* és *Toldy Ferenc* az *Orvosi Tár* című lapot, mely 1848-ig jelent meg és fontos orgánuma volt a magyar orvosi szaknyelv megteremtésének. Az *Orvosi Hetilap* az orvostársadalom máig megjelenő sajtóorgánuma, mely elsősorban a szakmai tudományos kérdések megvitatásának, a szakmai haladás és eredmények ismertetésének engedett teret. Az 1860-ban alapított *Gyógyászat* – eltérően az *Orvosi Hetilaptól* – nemcsak tudományos kérdésekkel foglalkozott, hanem felvállalta, hogy színterre lesz az orvostársadalom szervezeti, közéleti, érdekképviseleti problémái megvitatásának is. Kifejezetten élvezetes olvasmányok lehetnek a Tárca rovatban megjelent írások, ahol hosszú polémiákat folytattak a legkülönbözőbb körülmények között élő és dolgozó orvosok a legszerteágazóbb szakmai kérdésekről, problémákról.

A szakmai nyilvánosság másik színterét a különböző egyesületek biztosították. Az egyik legtekintélyesebb és egyben több tudományág képviselőjét tömörítő szervezet a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése* volt. Budapesten, de országos szinten is két fontos, kifejezetten orvosokat egybegyűjtő egyesület működött. Az egyik a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* volt, amelyet még a 19. század első felében alapítottak. A másik pedig az 1872-es alapítású *Budapesti Orvosi Kör* volt. Két, működési területüket tekintve egymástól jól elhatárolható szervezetről van szó, melyek az orvosi társasági élet két alapvető formáját is prezentálták: „a tudományos és az érdekvédelmi szervezetek”⁹ kereteit. Természetesen volt „átjárás” a két szervezet között. Az *Orvosi Kör* tagjai például gyakran tartottak tudományos előadásokat a *Budapesti Királyi Orvosi Egyesületben*. Ezt tanúsítja az a meghívó is, melyet a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Levéltárában őriznek és *Dubay Miklós* 1883. október 27-ei előadására invitál, melyen Dubay doktor a metallotherápia vívmányait és a metalloszkópia eszközeit mutatta be. Azért talán arra is érdemes lenne kitérni,

⁸ Kapronczay Károly: *A magyar orvostársadalom helyzete és szervezetei 1867-1945*. SOMKL, kézirat. 3.

⁹ Kapronczay Károly: *A magyar orvosok társadalmi helyzete és szervezetei 1867-1945*. SOMKL, kézirat. 4.

hogy ez a bizonyos „átjárás” koránt sem volt egyértelmű és zökkenőmentes. Inkább egyirányú, a Királyi Egyesület felé tartó volt a mozgás; szakmai, tudományos rangot jelentett ott megjelenni, előadást tartani, vagy tagnak lenni. Az egyébként az orvosok között is meglévő, még a 20. század elején is mereven élő érintkezési szabályok meglétére hívja fel a figyelmet Gyáni Gábor is. Mint írja a különböző orvoskategóriák politikai és egyesületi formát öltő ellentéte a személyes életszférában is élenken hatott, éppen úgy, mint az orvosi hierarchiában elfoglalt pozíció maga.¹⁰

Ennyi idő távlatából úgy tűnik, ebben az időben az *Orvosi Körben* pezsgőbb egyleti élet folyt, mindennapi problémákról is szót ejtettek a közgyűléseken, melyek témájáról a *Gyógyászat* nevű lap tudósított, még szélesebb nyilvánosságot biztosítva egy-egy problémakör megvitatásának. Az orvosi vonatkozású, tudományos tematikájú felvetések közönség előtt történő megtárgyalása nem volt idegen a kor embere számára. „Orvosi közügyünk minden terén ébredező élet jelei mutatkoznak és e feletti örömünket még azon körülmény sem képes csökkenteni, hogy romokon fakad az új hajtás.”¹¹ – írja a *Gyógyászat* hasábjain egy ismeretlen szerző.

Van olyan szerző, aki kevésnek tartja az elért eredményeket, Lévai Ödön doktor úgy véli más országokban „nyilvánosan tárgyalják e kérdéseket, mert belátják fontosságukat. S ha a nagyközönség érdeke kívánja, hogy felölelje, pártolja ezen eszméket, úgyhogy az orvosnak egyenesen kötelessége, hogy az érdeklődést újságok, lapok útján felkeltse és ébren tartsa, a gondolkodást ily irányba terelje s talán ép olyan kötelessége, mintha az orvos fizikai idejét, személyét a betegek látogatására, ápolására használja fel.”¹²

A tudományos gondolkodás változásai

A fenti idézet szerzője már nemcsak a belső, szakmai szintésre helyezi a hangsúlyt, Lévai doktor úgy véli, hogy számos olyan területe akad az orvoslásnak, mely nemcsak szakmai belügy, hanem a nagyközönségre is tartozik. Úgy vélem, ez a nyitottság a közösség, vagy más társadalmi csoportok felé kettős gyökerű. Részben abból az értelmiségi, polgári attitűdből ered, melyben a mindennapi élet része volt a közéleti tevékenység. Részben pedig a praktizáló orvosok tevékenységéből fakadt, hiszen nap mint nap fizikai valóságukban találkozhattak a társadalom különböző rétegeivel és problémáikkal. Talán itt érdemes kitérni egy érdekes jelenségre. A 19. századi ember, a polgár számára a magán- és a közszféra még élesen elkülönült egymástól, s gondosan ügyelt is arra, hogy a magánszféra érintetlen maradjon. Ezt a magatartást tükrözte például az otthonok, a lakások beosztása is. Más a helyzet az orvosokkal, akik például beteglátogatások alkalmával más emberek magánszférájába léphetnek be, ebbe a szférába kapnak közvetlen betekintést. És ez fordítva is érvényes volt, hiszen a magánpraxis rendelései jórészt az orvos otthonában folytak. Vigh Annamária a polgári otthonkultúra, a köz- és a magán tereit taglaló írásában erről így fogalmaz: „A polgári otthonkultúra egyik általános jellemzője a magán- és a közélet elkülönülése. Egyes értelmiségi szakmákban azonban, főként az orvosoknál és az ügyvédekénél, a családfelelő munkahelye a lakáson belülre kerül. Az ismertetett Borz utcai lakásban is a férfiszoba szolgál

¹⁰ Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón. In: *Városháza*, 1995. 51-52.

¹¹ Régi és új, orvosi közügyünk területén. In: *Gyógyászat*, 28. 1888/53. 639-640.

¹² Lévai Ödön: *Az orvos és hivatása*. Mai Henrik és fia Könyvkereskedése, Budapest, 1904. 68.

rendelőként. Mivel a család anyagi javainak előteremtésében a magánpraxis meghatározó, esetünkben mind a szalon, mind a dolgozószoba berendezését a magánpraxis igényei határozzák meg. A lakás ún. intim szférát kiszolgáló helyiségei a hálószoba és az ebédlő.”¹³ Vigh Annamária leírásából az derül ki, hogy az orvos esetében – térben mindenképpen –, valószínűleg is „egybecsúszott” a köz- és a magán, s a magán gyakran a hivatás áldozata lett. Érdekes módon Foucault is kitér e kettősség problematikájára. Ő az orvosi tapasztalatszerzés, a klinikum alakulásának szempontjait és mikéntjét elemezve jut el a felismerésig, mely szerint a „hétköznapi tapasztalásban az orvosi tér egybeeshet a társadalmi térrel, vagy áthatolhat rajta, tökéletesen beléhatolhat”¹⁴.

A második fontos tényező, amelyik az orvosokat a közösségi ügyek felé fordította, az az, hogy az orvostudományban, a tudományos gondolkodásban új szemlélet vetette meg alapjait, s a természettudományok – legalábbis elméletiekben – az élet minden területére kihatással voltak. „A tudományos haladás, a tökélyesbülés és átalakulás árjában, melyben a társadalom minden osztálya mozog és tevékeny, az orvosi tudománynak is kijutott a maga része, és valóban, képviselőit mindenütt kitűnni látjuk az újabbkori tudományok terén, akár vegytan, növénytan, összehasonlító bonctan, élettan, földisme, régészet, vagy szorosan vett kór- és gyógytanról legyen szó, a természetet fürkészik minden ízében, Baconnal tartva: »Melius autem est naturam secare, quam abstrahere.«”¹⁵ – írta Fodor Károly 1870-ben. A megfigyelés, a gyakorlati tapasztalatszerzés és adatgyűjtés módszertana nemcsak a természet-, de a társadalomtudományok területén, sőt a művészetben is hódított.

A tudomány mindenhatóságába vetett hitet a pozitivistá filozófiai irányzat is erősítette, s úgy tűnik, ebben a korban a filozófia sokkal szervezettebben kapcsolódott a mindennapi gondolkodáshoz, mint manapság: „Az orvostan s a bölcsélet közötti összeköttetést még nem régen általában oly szükségesnek tartották, hogy nem is tudtak maguknak orvost képzelni, ki egyszermind bölcsész nem lett volna; volt is ezen összeköttetésnek elég jogosultsága s azon indokok, melyek alapján e két tudomány valamikor majdnem eggyé olvadt össze, igazságukból még a mai napság mintsem vesztek el.”¹⁶ S íme egy gondolat, mely szinte minden orvos működését áthatotta: „az emberhez legméltóbb feladat: kutatni az élő természetet, melynek ő is egyik tagja és újabb meg újabb ismeretek alapján fokozni a jólétet, elhárítani a szenvedések és nyomorúságok okait, simábbá és biztosabbá tenni az emberi boldogság útját.”¹⁷

Az orvosi tudományos gondolkodás a prevencióra, a megelőzésre helyezte a hangsúlyt a gyógyításban. Ez a gondolat is összhangban van azzal, hogy a tudomány terjedése, fejlődése az emberek mindennapi életében hozza meg az igazi változásokat és mindenki életére közvetlen pozitív hatással lesz: „a jelen századra a természettudomány nyomta rá a bélyegét; ez hatotta át az elméket, ez érezteti hatását tudományban, művészetben és a társadalmi élet minden nyilvánulásában. [...] Ha a múlt századbeli emberek kikelnének sírjukból, csak elbámulnának, mi lett a világból; [...] Ha látnák az alkalmazott természettudomány: a mai technika vívmányait, az újkori óriási forgalom ezer és ezer eszközét, a modern mezőgazda-

¹³ Vigh Annamária: Egy polgárlakás Budapesten. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXVII/1998. 77-83.

¹⁴ Foucault, Michel: *A klinikai orvoslás születése*. Corvina, Budapest, 2000. 135.

¹⁵ Fodor Károly: Az újabbkori orvostanról. In: *Gyógyászat*, 10. 1870/37. 589-592.

¹⁶ Wertner Mór: Orvostan és bölcsészet. In: *Gyógyászat*, 23. 1883/27. 738-774.

¹⁷ Imre József: Az orvosi hivatás és a társadalom. Klny., *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, Budapest, 1913. 2.

ság, a vízszabályozás eredményeit, a mikroszkopikus vizsgálatok feltárta új világot s ennek nyomán az újkori orvoslás csodálatos fejlődését; ha egy pillantást vethetnének a tudomány által immár feltárt állati, növényi élet műhelyébe, a föld őskorának immár megfejtett rejtelseibe; ha az ethnográfia elejbök állítaná a népfajokat, a statisztika feltárná előttük a nagy tömegek törvényeit; ha látnák hogy sokszorozza meg az egészségtani ismeretek terjedése a országok népét: ha mindezt meglátnák, bizony nem hinnének a szemüknek.”¹⁸

Kívül a szakmai körökön – a tudományos ismeretterjesztés

Mivel a tudományok és a mindennapi élet közvetlen, építő, egymást segítő kapcsolatát feltételezték, az egészségügyi és más tudományos eredményekkel kapcsolatos felvilágosító munka külön jelentőséget nyert. Itt kell talán megemlíteni, hogy a tudomány nyelve is ekkorra vált alkalmassá arra, hogy az egyes nemzeti nyelveken a nagyközönség felé fordulva kilépjen a sokszor misztikus félhomályból, s mindenki számára – legalábbis nyelvi szinten – elérhető legyen. Minden embert meg kellett és meg lehetett szólítani, s ennek a megszólításnak hatékony eszközei voltak a szinte minden otthonba, a társadalom minden rétegéhez eljutó napi-, hetilapok és egyéb folyóiratok valamelyike. Chyzer Kornél ezt Közegészségügyi bajaink összefüggése természettudományi ismereteink hiányával című írásában a következőképpen fogalmazza meg: „Mindaddig míg papjaink, tanítóink és műveltebb osztályunk az egész közegészségtanról kellő fogalommal birni nem fognak s a napi sajtó a közegészségi kérdéseket minduntalan szellőztetni nem fogja, közegészségügyi viszonyaink rendezése nagyon lassan fog haladhatni s csak egyoldalú fog maradni.”¹⁹

Ilyen értelemben tehát a nyilvánosság egyik, ebben a történelmi korszakban egyre népszerűbb színtere, a sajtó, a tudomány szolgálatába állhatott.

A tudományos ismeretterjesztésre és az egészségügyi vívmányok terjesztésére tett kísérletek is gazdag múltra tekintenek vissza a magyar tudománytörténetben. Itt csak néhány orvosi vonatkozású, az orvostörténelem szempontjából kiemelkedő munkát, illetve személyt szeretnék megemlíteni. Daday András szerint Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája (1653), Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisa (1690), Mátyus István Diaeticája (1762) csak részben érték el az íróik által kitűzött célt: az egészségügyi ismeretek terjesztését, feltehetőleg éppen azért, mert vagy nyelvezetük, vagy formájuk miatt nem juthattak el széles néprétegekhez. Kis József orvosdoktor Egészséget tárgyazó Katechizmus (1795) című művében fogalmazta meg a köznép és az iskolában tanuló ifjúság számára fontosnak tartott, az egészségneveléssel kapcsolatos gondolatát. Az orvosok szívesen vették volna, ha az iskola is bekapcsolódik az egészségügyi ismeretek terjesztésébe, azonban hiába a nagynevű elődök fáradságos munkája, a 19. század második felében még mindig az egészségtan iskolai oktatásának bevezetéséért küzdött az orvostársadalom.

Kiváló példa erre a küzdelemre a *Budapesti Orvosi Kör* és dr. Dubay Miklós munkája is. Dubay doktor már 1879-ben az *Államorvosban*, a *Gyógyászat* című lap mellékletében foglalkozott a problémával. Úgy vélte, megszületett 1876-ban az egészségügyi törvény, de

¹⁸ Geöcze Sarolta: *Természettudomány és társadalom*. Elhangzott a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1892. évi ülésén, Brassóban. 519-526.

¹⁹ Chyzer Kornél: *Közegészségügyi bajaink összefüggése természettudományi ismereteink hiányával*. Elhangzott a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1886. évi ülésén, Temesvárott. 201-113.

„jótékony sikerét, minőt attól reméltünk mindeddig nem tapasztaljuk, egyedül azon körülménynek kell tulajdonitanunk, hogy annak szelleme a nép életébe át nem hatolt; hogy az a törvény magas intentióit felfogni és érvényesíteni nem képes, hogy hiányzik benne azon előleges ismeret, melyet a törvény feltételez, mitől annak sikeressége szükségképen függ.”²⁰ Dubay szerint a siker érdekében az egészségtant éppúgy mint „minden érzéket a szépszerűvel és költőivel együtt művelnünk és fejlesztenünk kell, ha kívánjuk, hogy hazánk lakosait fogékonyokká tegyük oly intézkedésekre, melyek iránt azok fogékonytalannak bizonyulnak.”²¹ Két dolgot lát fontosnak ez ügyben: az egyik annak a keretnek a megteremtése, melyben a már amúgy is megterhelt tanulók egészségtan tanulhatnak, a másik pedig az, hogy jó, magyar nyelvű tankönyvek készüljenek, melyekből a tárgyat tanítani lehet. Dubay kiáll amellett is, hogy az egészségtant orvosok tanítsák, akik egyben egészségügyi ellátást is biztosítanak az iskolákban.

Az ügyben megindult a szakmai vita s az *Orvosi Kör* is napirendre tűzte a témát. Egy kéziratot dokumentum szerint 1881-ben Dubay az *Orvosi Kör* rendes ülésén indítványt tett, hogy a Kör tagjai elképzelésük megvalósítása érdekében, a közegészségtan orvosok által történő oktatása tárgyában forduljanak segítségért a közoktatási miniszterhez. 1882 januárjában interpellációval fordultak ugyanebben a tárgyban az *Orvosi Kör* Elnökségéhez. Nyilván nem kis mértékben Dubay tevékenységének is köszönhetően 1882 februárjában elkészült egy *Emlékirat*, melyben az elnökség a vallási és közoktatási miniszterhez fordult.

Az iskolák mellett azonban mégiscsak a sajtó volt az az orgánus, mely tömegekhez, elsősorban a felnőtt lakossághoz tudta eljuttatni a tudományban elért eredményeket. Hogy a sajtó munkatársai, az egyes lapok tulajdonosai, főszerkesztői mennyire voltak tudatában ismeretterjesztő munkájuk jelentőségének, pontosan nem tudhatjuk. Mindenesetre áttanulmányozva a korabeli sajtótermékeket, a munkatársaik között több tudós ember is szerepel, orvosok is szép számmal akadnak. Dubay Miklós doktor például nemcsak ismeretterjesztő írásokat közöltetett a *Magyar Salonban*, hanem 1887 és 1890 között a lap orvosi rovatát is szerkesztette.

Az már eddig is egyértelmű volt, hogy az orvosok hamar felismerték és a maguk, illetve a tudomány hasznára próbálták fordítani az újságokban rejlő lehetőségeket. Ugyanakkor az orvostársadalmat az a probléma is foglalkoztatta, hogy a napisajtó mennyire, milyen mélységben foglalkozzék orvosi kérdésekkel: „Nem kívánjuk, hogy a napi sajtó ne foglalkozzék orvosi dolgokkal. Sőt fontosnak tartjuk, hogy a közönség e tekintetben is nevelődjék. Épen a tudományos ismeretek népszerűsödésétől várhatjuk a kuruzslásnak, ennek a hiszékenységből és tudatlanságból burjánzó dudvának, a kipusztítását. A mit az újságoktól kérünk, nem több, mint, hogy ne siessenek olyan nagyon az orvostudományi tárgyú, ú.n. »csodákat« közölni, hogy legyenek tudatában felelőségüknek a közönséggel szemben, a melynek utóvégre is nemcsak mulattatása és bámulatba ejtése, hanem felvilágosítása is a hivatásuk, és végül, hogy mint más dolgokban, úgy az orvostudományban is több gondossággal igyekezzenek a konkolyt a tiszta búzától különválasztani.”²² – írta a *Gyógyászat*.

A fenti, *Gyógyászat* című lapból vett idézet inkább óvatosságra int, minthogy a mind szélesebb nyilvánosság meghódítását ösztönöznék. Az is nyilvánvaló, hogy nem is annyira a

²⁰ Dubay Miklós: Egészségtan az iskolákba. In: *Gyógyászat – Államorvos*, 19. 1879/10. 122-127.

²¹ Dubay Miklós: Egészségtan az iskolákba. In: *Gyógyászat – Államorvos*, 19. 1879/10. 122-127.

²² Az orvostudomány és a napi sajtó. A *The Brit. Med. Journal* nyomán. In: *Gyógyászat*, 42. 1902/49. 780-781.

szakmabelieknek, mint a laikusoknak, a szerkesztőknek szólt a figyelmeztetés és elsősorban a negatív élmények nyomán fogalmazták meg a borúlátó gondolatokat. A Gyógyászatban közölt összeállítás egy angol orvosi szaklap alapján készült, ami azt is bizonyítja, hogy nemcsak Magyarországon, de szerte Európában gondot okozott az orvosi, tudományos tárgyú írások, közlemények nyilvánosságra hozatalának módja.

Dubay Miklós – orvos a köz szolgálatában

Dubay Miklós (Eperjes, 1844 – Budapest, 1899) Eperjesen született, *Dubay György* lelkész és *Buglóczy Ágnes* fiaként látta meg a napvilágot. Iskoláit 1853-ban kezdte Kassán, ahonnan édesapja korai halála miatt az ungvári papi árvaintézetbe került, itt fejezte be 1861-ben a középfokú tanulmányait.

Orvossá a pesti egyetemen vált. Egyetemi évei alatt nagy küzdelmek és nélkülözések árán tudta fenntartani magát. Az 1865-66-os tanévet a bécsi egyetemen töltötte. Majd onnan hazatérve 1866-ban az Irgalmas Rend tagjai közé jelentkezett. 1868-ban orvosdoktor, sebész-, szemész- és szülészdoktor lett. Irgalmasrendi tagsága révén vezette a szepesváraljai, majd a budai irgalmasrendi kórházat, de nézeteltérések miatt 1871-ben kilépett a rendből és feladta a kórház vezetését.

Tanulmányutakat tett Németországban, Csehországban, Svájcban, Francia- és Olaszországban, ahol elsősorban a metallotherápiát tanulmányozta, egy akkoriban új módszernek számító orvosi eljárást. 1871-től mint a metallotherápia specialistája magánpraxist tartott fenn a fővárosban.

Dubay elsősorban szakmai céljai elérése érdekében tartotta fontosnak a nyilvánosság különböző orgánumait. De ez nem öncélú érdekként nyilvánult meg, hiszen számára az egyik legfontosabb kérdés a Magyarországi közegészségi és népegészségi állapotok javítása volt. Már 1863-ban munkatársa lett a *Pethe Zsigmond* által szerkesztett *Egészségi Tanácsadó* című lapnak, melynek első száma csak 1864-ben jelenhetett meg. E lap a maga meghatározása szerint is olyan tanácsokkal kívánja ellátni olvasóit, melyek az egészség megőrzésére, bajban pedig annak helyreállítására, az „önsegedelemre” vonatkoznak. Dubay szerkesztette az *Orvosi Zsebnaptár* 1881-es és 1882-es kötetét. 1886-ban pedig a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Napiközlönyét* szerkesztette, melyben maga írta a köszöntő és a búcsúzó szavakat. A *Magyar Salon* orvosi rovatának 1887-től 1890-ig volt a szerkesztő munkatársa. Ebben a rovatban az olvasók egészséggel, illetve betegséggel kapcsolatos kérdéseit válaszolta meg.

A magyar és a külföldi orvosi szaklapok mellett egyéb sajtóorgánumokban is publikált, de mindig inkább szakmai tárgyú, illetve felvilágosító cikkeket, ritkábban tárcákat, melyek elsősorban útitárcák voltak.

A metallotherápia hivatott képviselőjeként számos cikket írt a gyógy mód népszerűsítése érdekében, mind tudományos, mind pedig laikus körökben. A *Miért fogy nemzetünk* című értekezése a *Gyógyászat* hasábjain jelent meg és tulajdonképpen egy – a Gyógyászatban folytatott – vitasorozat részének tekinthető.

Önálló, kötetben megjelent munkái orvosi tárgyúak. Ilyen például az 1875-ben megjelent *A közegészségügy felvirágzásának alapföltételei hazánkban, Az idegbetegségek újabb gyógy módja, mint népszerű ismertetés, vagy A gyermekek testi ápolásáról* szóló mű 1891-ből.

Tajga volt a *Budapesti Királyi Orvosegyesületnek* és a Budapesti Orvosi Körnek is. Ez utóbbiban számos tisztséget betöltött, munkájában tevékenyen részt vett. A köz felvilágosításának és egészségi állapotának javítására módot adó lehetőségeket folyamatosan kutatta.

A *Budapesti Orvosi Kör* 1899-ben tartott gyűlésén készült, április 29-én kelt jegyzőkönyv szerint Dubay még felolvasott. 1899. júliusában halt meg.

A szakmai köröktől a sajtó nyilvánosságáig

„Balgák, kik folyton a természetre panaszkodtok, holott minden bajotoknak magatok vagyatok okozói.”

A fenti, rousseau-i gondolat volt a jellegéje annak a pályadíjas műnek, melyet Dubay Miklós *Miért szoptassa az anya önmaga gyermekét?* címmel nyújtott be 1887-ben a Budapesti Orvosi Kör által kiírt pályázatra. Dolgozatában több, öt már évek óta érdeklő, egymással szorosan összefüggő, közvetetten akár törvényi szabályozást is igénylő problémára kereste a választ. A dolgozat középpontjában álló téma a magas csecsemőhalandóság, az anyák halálózása, a dajkák és gyermekeik romló, kiszolgáltatott helyzete és a hozzájuk kapcsolódó erkölcsi fenntartások összefonódásában csúcsosodik ki. Dubay dolgozatában egy aktuális helyzetjelentést ad, majd pedig arra keresi a választ, hogyan lehetne megszüntetni a negatív tendenciákat. Nagyon bölcsen, már a dolgozat megírásakor is gondolt arra, hogy az általa boncolgatott kérdéskör nem csupán szakmai vonatkozású. Megoldásához elengedhetetlenül szükséges a társadalmi támogatás is. Ezt a támogatást viszont csak úgy lehetett megszerezni, ha az érintetteket tájékoztatják döntéseik súlyos következményeiről. Éppen ezért határozta el Dubay Miklós, hogy a szűk szakmai kereteken túl egy ismeretterjesztő könyvben és egy újság hasábjain is a nyilvánossághoz fordul és kéri a „közönség” közbenjáró segítségét.

Dubay Miklós egyik írásában önmagát „amolyan közönséges gyakorló orvos”²³-nak nevezte, „akinek legnagyobb hibája, hogy hazafiságból saját ügyein kívül, még a közbajok elhárításával is szeret foglalkozni.”²⁴ Szerzőnk valóban derekasan kivette részét a Budapesti Orvosi Körben folyó munkából, melyet számos beadványa, ötlete, dolgozata, írása és előadása is bizonyít. A már említett pályadíjas mű, csak egyike a számos témának, mellyel Dubay foglalkozott.

A pályamű

A *Miért szoptassa minden anya önmaga gyermekét?* című pályaműnek a szakmai aktualitáson, ma is érvényes megállapításain túl – történeti szempontból – az „életútja” is izgalmas kérdéseket vet fel. Ezen az „életúton” keresztül világosan körvonalazódik, hogy a korabeli orvostársadalom, de legalábbis ennek egy része, milyen fontosnak tartotta a nyilvános megjelenéseket, a sajtót, s céljai elérése érdekében – amelyek nem mindig hoztak sikereket –, hogyan próbálták meg felhasználni a szakmai és a polgári nyilvánosság egyéb fórumai által nyújtott lehetőségeket. Ez a felismerés abban a magatartásban is tükröződött, amelyet az orvosok már a *Budapesti Orvosi Kör* megalakulása előtt is tanúsítottak. Az alakuló egyesü-

²³ Dubay Miklós: Miért fogy nemzetünk. In: *Gyógyászat*, 22. 1882/38. 645-659.

²⁴ Dubay Miklós: Miért fogy nemzetünk. In: *Gyógyászat*, 22. 1882/38. 645-659.

let tagjai a *Gyógyászat* című lapnál is tevékenykedtek, itt fejtették ki különböző nézeteiket, majd itt jelentették be az *Orvosi Kör* megalakulását is.²⁵ Ebben az esetben tehát, nem a már létező egyesület teremtette meg a maga nyilvánosságát és hozott létre egy sajtóorgánumot, hanem a hasonlóan gondolkodók csoportosultak egy szaklap szárnyai alatt és a közös munkából nőtt ki később az egyesület.

Az említett pályamű – a *Miért szoptassa minden anya önmaga gyermekét?* című –, már 1887 februárjában, a *Budapesti Orvosi Kör* gondozásában könyv formájában is megjelent, s a kör titkára, valamint elnöke a szülők figyelmébe ajánlotta a művet. Dubay Miklós az anyákat szólítja meg bevezetőjében és röviden vázolja is a korabeli állapotokat, melyek őt a könyv megírására késztették. „*Hazaszeretéből és hivatásunkból kifolyólag önökhöz fordulok anyák, midőn azon elharapózott rossz szokás ellen, mely túlnyomólag a jobb osztályoknál a dajka általi szoptatást már majdnem megkívánja, felszólalunk és tanácsoljuk, hogy úgy a saját mint kisgyermekük érdekében önmaguk szoptassák kisdedeiket és ne bízzák azon egész életre mélyen kiható s természetszerűen kizárólag anyai kötelességnek teljesítését ismeretlen származású, előéletű és kedélyű dajkára.*” – írta Dubay. A dolgozat bevezetése elsősorban az anyák lelkiismeretére és érzelmeire kíván hatni. Majd a szerző három, egymástól jól elkülöníthető részben tárgyalja azokat az okokat, melyek az új szemlélet kialakulását indokolják.

Az első rész az anyára ható tényezők között az érzelmi mellett azokat a negatív hatásokat sorolja fel, melyek testi elváltozásokat okoznak és melyek különböző betegségek okai lehetnek. Ezek a betegségek nemcsak az anyák életminőségét rontották, hanem felelősök voltak a fiatal nők gyakori haláláért is. De a helytelen döntés nemcsak az anyákon, de gyermekeiken is megbosszulja magát. A második rész azokat a biológiai és fiziológiai összefüggéseket boncolgatja, melyek a gyermek táplálásával vannak összefüggésben. Valószínű, hogy a legmegdöbbentőbb – és az anyákra is legnagyobb hatást gyakorló adat – az a számsor, mely külföldi statisztikai kimutatásokon alapul és a gyermekhalandóság, valamint a nem helyes táplálás összefüggéseit boncolgatja. „*Hogy aztán ezen dajka általi szoptatás nemcsak mulékony bajokat okoz, hanem a gyermek életére végzetes is lehet, bizonyítja azon statisztika, melyet a párisi, lyoni és rheimsi lelecnházakba került kisdedekről 26 évi tapasztalat után levontak. E szerint meghalt az első élet évben: 100 gyermek közül, kiket a tulajdon anyja szoptatott 18, 100 gyermek közül, kiket a dajka szoptatott 30, vegyes táplálás mellett (anyatej és mesterséges tápszer) 53, 100 gyermek közül, kizárólag mesterséges tápszer adása mellett 63.*” A statisztika, az orvosi statisztika mint érv és bizonyíték ekkor még meglehetősen fiatal eszköze volt a tudományos megállapítások alátámasztásának. Ebben a dolgozatban azonban valószínűleg a figyelemfelkeltést és az „elrettentést” szolgálta.

Dubay Miklós műve harmadik részében arra figyelmeztet, hogy a divattá vált dajkátartás mind a dajkák, mind pedig a szülők szempontjából erkölcsi kérdéseket is felvet. A legfőbb hátrány azonban az, hogy tovább nő a gyermekhalandóság veszélye, hiszen a dajka saját gyermekét úgyszintén idegen felügyeletre bizza, az szintén anyatej nélkül növekszik. A veszélyt tovább növeli, hogy a dajkaság intézménye köré külön iparág szerveződött, a cselédszerzők közvetítették a dajkát a családnak és ők gondoskodtak a dajka gyermekének elhelyezéséről is. A dajka rendszerint nem is tudta, hová, kihez került gyermeke; a „kosztba” adott gyermek életben maradási esélyei csekélyek voltak, „*nemcsak a dajkákra van a*

²⁵ Némái József: *A Budapesti Orvosi Kör és Országos Segélyegyletének története*. Budapest, 1896. 1-59.

dajkáltatási divatnak határozottan erkölcstelenítő hatása, hanem azon emberekre is, kik a szoptatásra fölfogadott dajkák gyermekeinek »ellátására« vállalkozni szoktak s ebből valószínű ipart üznek» – írta Dubay Miklós. Számításai szerint ezidőtájt Magyarországon évente mintegy 10 000 dajka kereste – az ő szavai szerint – gyakran gyermeke élete árán kenyerét. Ebből a gyermekhalandósági statisztikát figyelembe véve könnyen kiszámítható hány gyermek életét veszélyeztette és rövidítette meg a dajkaság divatja.

A valóság – munka az Orvosi Körben

Az ismeretterjesztésre szánt mű lezárásaként Dubay az ókorig tekintett vissza és nagy államférfiak, gondolkodók, egyházi vezetők gondolataira hivatkozva erősítette meg a dajkaság intézményével szemben megfogalmazott gondolatait.

A *Miért szoptassa minden anya önmaga gyermekét?* című mű előzményei 1884-ig, vagy talán még régebbre nyúlnak vissza. Az 1884. 03. 24-én a Budapesti Orvosi Körben tartott havi ülésén mindenestre Dubay Miklós felszólalásában a dajkák helyzetének tarthatatlan voltára hívta fel a figyelmet, s néhány javaslatot is előterjesztett a probléma megoldhatóságával kapcsolatban. Mint írja, az orvosok is tisztában vannak azzal, milyen tarthatatlan a helyzet, „melyben a szoptatós dajkák és azoknak szolgálatadói között jelenleg a fővárosban fennáll. Jól tudjuk, hogy a cselédszerzők kezébe került és mindenéből kifogyott, vagy kifosztott dajka nem ritkán 3-4 héten keresztül kénytelen gyermekével együtt koplalni és szükölködni, míg helyhez juthat hogy a dajkák úgy szállásadóik mint a cselédszerzők által ezen várakozás közben nemcsak lehetőleg kiszákmányoltatnak, hanem erkölcsileg is elrontatnak”.²⁶

Dubay nemcsak a hamis papírokkal orvoshoz, majd munkához jutó dajkákat ostromozza, sokkal inkább a közvetítőket, akik általában arról is gondoskodtak, hogy a dajka gyermeke lehetőleg mihamarabb „angyalcsinálók” kezébe jusson. Mint írja, elvből nem híve a dajkaság intézményének, de figyelembe véve a szükséglet és a fennálló szokásokat fenntartása elkerülhetetlen, azonban csak a felsorolt „visszaélések és szabálytalanságok nélkül, amit csak azáltal vélek elérhetőnek, ha az egész dajkaügyet a fővárosban hatósági vezetés alatt álló dajkahivatal fogja kezelni.”

Az ügy rendezésére tett előterjesztésében Dubay Miklós hét pontban foglalta össze javaslatát. Egyelőre még nem kerültek elő olyan dokumentumok, melyek alapján pontosan nyomon követhető volna Dubay Miklós elképzelésének a sorsa. Feltehetőleg nem sok sikerrel járt, és ha a *Budapesti Orvosi Kör* meg is tette a következő lépéseket a hatóságok felé, a felvetésnek nem volt foganatja. Elképzelhető, hogy Dubay éppen a sikertelenség miatt kényszerült a pályamunka megírására, melyet ismeretterjesztésre szánt; és amellyel az ellenkező oldalt, a dajka tartókat célozta meg, azaz a kereslet csökkenését remélte elérni munkájával.

A nyilvánosság erejével

Dubay vélhetően rendkívül fontosnak tartotta, hogy pozitív irányba terelődjenek a dolgok, hiszen ennél a pontnál nem állt meg, még 1887-ben – a pályadíjas mű megírásának és ki-

²⁶ Budapesti Orvosi Kör iratai, SOMKL, Levéltár, 92-93. doboz.

adásának évében – a *Magyar Salon* májusi számában egy hosszabb cikket jelentetett meg a Szoptatásról címmel. Ez a cikk a *Miért szoptassa minden anya önmaga gyermekét?* című mű rövid kivonata.

Ahogy már a nevéből is kitűnik, a lap a társasági élet egyik színterét próbálja megteremteni hasábjain, elsősorban a nagyvárosi polgári közönség igényeit szeretné szem előtt tartani. A *Magyar Salont* 1884-ben alapította Fekete József és Hevesi József. Az előbbi Berlinben hallgatott filozófiát, utóbbi pedig a pesti Bölcsészszakra tanult. A lap harmincegy évfolyamot ért meg, tehát ez sem tartozott a kérészetű újságok körébe. A *Magyar Salon* jellemzése a többi laphoz hasonlóan – a rendelkezésre álló vonatkozó irodalom alapján – rendkívül nehéz, s az sem világos egyelőre, hogy a szubjektív előítéletek miatt, vagy ideológiai meggyőződések mentén alakultak ki az egymástól olyan markánsan különböző vélemények egyes lapokról, így a *Magyar Salonról* is. A *Magyar Salon* mindenestre nem aratott osztatlan sikert az utókor elemzői körében, annak ellenére sem, hogy a kor egyik kedvelt lapjának számított.

Véleményem szerint természetes, hogy a kor vezető esztétikai, eszmei, izlésbeli irányzatai rányomják bélyegüket az egyes lapokra, s az is természetes, hogy a laptulajdonos-szerkesztők éltek azzal a jogukkal, hogy maguk határozták meg a lapjuk arculatát, eldöntve ezzel azt is, hogy kiknek az írásait jelentetik meg és kik lesznek azok, akik esetleg kimaradnak a lapból. (Ez persze úgy nagyjából mainapság is így van.) Lehet ezzel az elvvel egyetérteni, vagy egyet nem érteni, de számon kérni bármilyen más idea nevében a szerkesztési elv bármelyik kitételét, fölösleges. A szakirodalom vegyes érzelmekkel ír a lapról.

Buzinkay Géza így fogalmaz: „A korabeli magyar nyelvű közművelődési sajtóban páratlanul, fiatal életkorukat meghazudtolóan [ti. a szerkesztők], fenntartások nélküli tekintélytisztelettel kizárólag a már ismert és sikeres írók, publicisták fórumának tették meg a lapot rögtön az induláskor. [...] Az irodalom és a közéleti nagyságok publikálása évekig kizárta a szerkesztők nemzedéktársait a *Magyar Salon* hasábjairól. [...] Miután az irodalomban is a siker és hírnév volt a közlés egyedüli feltétele, még a méltán neves írók is többnyire kevésbé időálló oldalukról mutatkoztak a *Magyar Salonban*.”²⁷ (Az sajnos nem derül ki, hogy melyik híres író, melyik kevésbé sikeres munkájáról van szó.) Dersi Tamás ezt a problémát teljesen máshogy látja; szerinte a „*Magyar Salon* a kor legjobb íróit is népszerűsítette, Jókai, Mikszáth, Bródy, Tolnai, Gozsdu, Gárdonyi, Herczeg, Justh Zsigmond elbeszéléseit, rajzait, cikkeit közölte”, s úgy találta, hogy versanyaga gyengébb volt a prózánál. Buzinkay Gézával ellentétben, Lipták Dorottya sem találta szélsőségesnek és elítélendőnek a szerkesztők szerkesztési elveit. Mint írja, a lap népszerűsítése érdekében tett kopromisszum „nem jár feltétlenül újult tekintélytisztelettel. Bár kétségtelenül sűrűn jelen vannak a high life-ről szóló beszámolók [...]”²⁸.

Nyilván csak megfogalmazás-beli különbség van a „sznob” és az „előkelőségre sokat adó” lap jellemzése között, mely megfogalmazások minden bizonnyal érvényesek is és természetesen a lap formai és tartalmi jegyeire, valamint a megcélzott olvasóközönségre egyaránt vonatkoztak. Nos, ha valóban jó értelemben kihasználta valaki nemcsak a lap,

²⁷ Buzinkay Géza: A városias magyar középosztály kulturális tükré: a *Magyar Salon*. In.: Kosári Domokos, Németh G. Béla szerk.: *A magyar sajtó története*, II/2 1867-1892. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 479.

²⁸ Lipták Dorottya: A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen. *Budapesti Negyed*, 5. 1997/2-3. 45-70.

hanem a lapot olvasó emberek sznobizmusát is, az minden bizonnyal Dubay Mikós volt, aki ebben a lapban jelentette meg A szoptatásról című írását. Nyilván úgy gondolkodhatott orvosunk, hogy érdemes lesz néhány prominens olvasót is megnyerni az ügy sikeres kimeneteléhez. Ezt a tanulmányát egyébként összekötötte egy másik, az *Orvosi Körben* széles nyilvánosságot kapott témájával is, mely a szoptatós dajkák nyomorúságos helyzetére hívta fel a szakemberek figyelmét.

A cikk megjelenése több szempontból is figyelmet érdemel. Az egyik maga a sajtóorgánium, ahol a cikk megjelent. A sajtótörténeti munkák egy része a *Magyar Salont* sznob, a hírnevet minden esztétikai és erkölcsi mércénél előrébbvalónak tartó újságnak írja le. Dubay doktor írása azonban éppen itt jelenik meg. Persze, ennek oka lehet az is, hogy Dubay közelebbi kapcsolatban állt a lappal, ti. egyes források szerint az újság orvosi rovatát szerkesztette, azaz válaszolt az olvasók levélben feltett kérdéseire.

A *Magyar Salon* mégiscsak felvállalta ennek a munkának a közlését, a divat, a meglévő, sznobizmusból fakadó szokások ellenében is. Ebben az esetben nem a divatot kiszolgáló, hanem divatot teremtő – és itt éppen –, érdek nélkül való divatot teremtő sajtótermékként lehetne jellemezni.

Figyelemre méltó az is, ahogyan Dubay Miklós tudatosan, vagy ösztönszerűen a szűk szakmai nyilvánosságtól, az *Orvosi Körben* tett javaslatától az ennél szélesebb nyilvánosságot biztosító könyvig, majd a remélhetően még több ember otthonába eljutó újságig ér. Szinte végigjárja az összes rendelkezésére álló fórumot, mely lehetőséget nyújt a közvélemény formálására.

Dubay Miklós egyébként – és rajta kívül még oly sokan – gyakran és több fórumon foglalkozott az országban tapasztalható magas halálozási arányokkal, ennek okáról és megszüntetésének lehetőségeiről. Inkább kevesebb mint több sikerrel tudta érvényesíteni elképzeléseit. A hatóságoknál visszhangtalan felvetéseket mintegy utolsó lehetőségként a közvéleményre bizza, s így fordul könyvön, újságon keresztül a széles közönséghez. Hogy milyen szélmalomharcot folytathattak az orvosok és milyen fontos szerepe lehetett a nyilvánosságnak, talán jól illusztrálja a következő néhány mondat is. „*A bp. orvosgyelet, a bp. orvosi kör és főképp a m. orvosok és természetvizsgálók gyűlései több évtized óta foglalkoznak behatóan hazánk rendkívül nagy halálozási ügyével, tettek is eziránt konkrét javaslatokat a nm. kormányhoz, melyek bizonyára még most is ott lesznek az irattárban gondosan eltéve, de egyiknek sem jutott ezek közül az a szerencse, hogy legalább aziránt szerezhetett volna magának biztos meggyőződést, hogy munkálata átolvasva lett, annál kevésbé arról, hogy legönzetlenebb hazafiságból származott jó, vagy kevésbé jó javaslatai elintézésre vagy éppen elfogadásra érdemesítettek volna*”²⁹ – írta elkeseredetten Dubay 1882-ben.

A sajtó és a szakértelmiség

A sajtó a politikai, a tudományos és az irodalmi nyilvánosság tere is lett, s láthatóan ezzel a ténnyel is tökéletesen tisztában volt nemcsak a korabeli újságot író közösség, de a közönség is. „*Régekte összejöttek a vásárokon, ünnepeken, – később a »társaság«-ban vagy a malom alatt. A római civis elment a forumra, a debreczeni civis a városháza elébe. Ma már*

²⁹ Dubay Miklós: Miért fogy nemzetünk. In: *Gyógyászat*, 22. 1882/38. 645-659.

az emberek nem leveleznek többé, mint a 18. században, a »társaság« csak árnyéka annak, a mi hajdan, egy szép világban volt, az ünnepek csak látni valók és nyereszkesedési vállalatok, a vásárok tözsdék; és ha a debreczeni civis politizálni akar, otthon marad és elolvassa az Egyetértést.³⁰ – írta Ambrus Zoltán. Ambrus szavaihoz hasonló részletet akár Habermastól is idézhettünk volna. Ambrus Zoltán jól ismerte a maga korát és látta, elemezte a benne lejátszódó folyamatokat. A kisebb közösségek felbomlása, a meghitt, családi közvetlen kapcsolatok közvetetté válása, az üzlet előtérbe kerülése jellemezte a kort. Közvetítőként pedig ott van az újság, mintegy beékelődve a beszélgető, vitatkozó partnerek közé. Ez az olvasói attitűd természetesen érvényes volt az irodalmi, vagy a tudományos nyilvánosság területére is. Magyarországon egyébként a vitatkozó közönség megszerveződéséhez, munkálkodásához, majd pedig felbomlásához kapcsolható kérdéskör is magán hordozza a vegyülékesség, az egymásra-tolulás, a párhuzamosság jegyeit, de igen erőteljesen érzékelhetőek az egy időben jelen lévő ellentétes előjelű folyamatok, események hatásai is. 1867 után a nemesség átvonulva a politika színterére a polgárság számára részben szabadon hagyta a kulturális, irodalmi nyilvánosság területeit, az ide beáramló polgárság azonban gazdaságilag meglehetősen gyenge, kulturális „terveit” illetően pedig határozatlan volt. Újat nem kezdetett már, csak folytathatta, amit a nemesség ráhagyományozott. Tette persze mindezt még gyakorlatlan, bátortalan mozdulatokkal, nem csoda, ha időnként ösztönzésre is szorult: „Mint a nemzet új és frissen felbugyogó erőforrása foglald el helyedet a társadalomban és a politikában. Nem kell lerombolni a régi címereket; de te hozd magaddal a munka modern címereit”³¹ – szólította fel Beksics Gusztáv polgártársait a köz ügyeivel való foglalatosságra, egy a budapesti polgári körben 1885-ben felolvasott, majd később a *Magyar Salon*-ban megjelent írásában. Eddigre azonban szerte Európában és Magyarországon is, éppen az üzleti sajtó elhatalmasodásának nyomán, már megkezdődött a klasszikus értelemben vett, intimitásos, családiasságon alapuló polgári nyilvánosság fellazulása, majd felbomlása. Egyfajta álintimitást biztosítva, a nyilvánosság legfőbb orgánuma a sajtó lett.

Érdekes módon a sajtó növekedésében a kortársak egy része a fejlődést magát és egyben a fejlődés további biztosítékát is látta. Ezt támasztja alá György Aladár írása, melyben a szerző a hatodik nagyhatalmat, a sajtót, olyan orgánumnak tartja, mely a legalkalmasabb lehet a kultúra közvetítésére nemcsak a művelt, hanem a még műveletlen rétegek felé is. A műveletlen rétegek felemelése nem kevesek szívügye volt, Sólyom Jenő arról értekezett, hogy a sajtó olyan eleme, eszköze a közművelődésnek, melynek hivatása a közönség képzése és a közízlés irányítása. Ennek érdekében már 1867 előtt megszülettek az első közművelődési lapok, melyek ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő feladatokat is elláttak. 1883-ban György Aladár még így ír a tudományos népszerűsítő irodalomról: „Nálunk csak elvétve szólnak a regényeken s színműveken kívül, újabb külföldi művekről s tudományos vívmányok, az olyan sensationális dolgokat kivéve, minők a telephon, phonograph feltalálása s a villamossági kísérletek, nem a napi sajtó, hanem csak az iskola útján jutnak a közönség tudomására. Mindez kétségtelen baj hiány; de olyan, a melyen könnyen lehetne segíteni. Nagy napilapjaink már is érzik ennek szükségét s időről időre, habár mégcsak mutató gyanánt, közölnek ismeretterjesztő, actualis jellegű cikkeket is.”³² A helyzet azon-

³⁰ Ambrus Zoltán: A hirlapírók és a közönség. In: *Magyar Salon*, VIII. kötet. 374-377.

³¹ Beksics Gusztáv: Polgári elem a magyar társadalomban. In: *Magyar Salon*, 1885. áprilisa. 44-56.

³² György Aladár: A hirlapok s a könyvirodalom hazánkban. In: *Koszoru*, 1883. április 15. 237-240.

ban már a nyolcvanas évek végére megváltozott, s korabeli tanúságok szerint a szerkesztőségek már ekkor gyakran szakembereket alkalmaztak, az olvasói igények kielégítése érdekében. „*A mi hírlapjaink, ha olvasóik igényeit teljesen ki akarják elégíteni, kénytelenek külön orvost, ügyvédet és közszolgát tartani. [...] Mióta mindenki rászorult, a hírlap óriási masinává lett. Tömrdek értesítéssel és tömrdek kommentárral kell szolgálnia. Mind a kétféle munkát nem teljesíthetik ugyanazok az emberek. Más készíti az ajtót és más csinálja rá a kilincset.*”³³

Tulajdonképpen ettől kezdve, legalábbis a közművelődési sajtóban, egyre nagyobb szerep jutott az éppen 1867 után számbelileg és képzettségben is megerősödött szakértelmiség számára. Az egyes szakterületek képviselői külső munkatársként segítették az ekkor még csak alakuló, s állandó munkatársi gárdával alig rendelkező szerkesztőségek munkáját. A tudománynépszerűsítésnek és ismeretterjesztésnek egyik jelentős területe volt az egészségügy, már csak azért is, mert Magyarországon a közegészségügyi állapotok európai mércével mérve nagyon is elmaradtak voltak. A felvilágosító munka megkezdésével egyidőben etikai kérdésként vetődött fel, s az orvosi szaksajtóban – elsősorban angliai analógiák alapján – vita folyt arról, hogy vajon jó dolog-e, etikus-e orvosi kérdéseket nem orvosi lapokban tárgyalni. Az etikai viták és a határozatlanság ellenére azonban egyre szaporodtak a természettudományos és orvosi felvilágosító írások. Kemény Zsigmond elképzelése a tudományos tárgyak „könnyű és kellemes” feldolgozásáról s a sajtóban való közzétételéről tulajdonképpen valóra vált.

A dualizmus első felének Magyarországon a nyilvánosság változása, átalakulása tapintható volt. A változás két, alapjaiban fontos területen ment végbe, az egyik a nyilvánosság társadalmi háttérének jócskán megkésett átalakulása, a másik pedig a nyilvánosság színtereinek eltolódása a sajtó javára.

A társadalmi változás a már fentebb említett módon, a polgárság részleges térnyerésének keretei közt zajlott, a részlegességet a heterogenitás egészítette ki. Talán ezért is írhatta Beksics Gusztáv a már idézett elemzésében, hogy a „*polgárságról gúnyosan szokták állítani, hogy az nem létezik. A ki magyar polgárságot, vagy éppen demokráciát említ, számíthat vagy a kinevetetésre, vagy a lehurrogásra. A boszorkányok, melyek nincsenek, mondta Kálmán király, – a magyar demokráciáról, mely nem létezik, említés ne tétessék, mondja a politikai divat. És Kálmán királynak igaza volt. Lángeszét elismerte az utókor. De vajjon igaza van-e a jelen politikai áramlatnak is, hogy valamiképp boszorkány, úgy polgárság sem létezik. Egy katehóriába lehet-e helyezni Magyarországon a polgárságot, a demokráciát a boszorkányokkal?*” A polgári társadalomnak azonban ekkor, a kiegyezést követően még biztosan volt egy elkötelezett, társadalmi küldetésstudattal, felelősséggel rendelkező rétege. Ide tartozott az értelmiségnek egy jó része, különösen pedig azok, akik maguk is értelmiségi, vagy művelt nemesi, polgári családból származtak, s tudatosan vállalták a polgári, értelmiségi létet. Hogy ez a vállalás a mindennapokban egészen pontosan mit jelenthetett, szinte lehetetlen kideríteni. Gyáni Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy a hétköznapi kutatása milyen akadályokba ütközik. Mégis közvetve, az értelmiség nyilvános szereplését nyomon követve, talán bepillantást nyerhetünk abba a világba, mely arra inspirált, hogy akár irodalmi alkotásokkal, akár ismeretterjesztő szövegekkel közönség elé lépjenek.

³³ Ambrus Zoltán: A hírlapírók és a közönség. In: *Magyar Salon*, VIII. kötet. 374-377.

A nyilvánosság orgánumainak és színtereinek átalakulása európai jelenség volt, ezt az átalakulást Habermas felbomlásként értékelte. A legmarkánsabb és talán a legtorzítóbb átalakulás a sajtót jellemezte, ez az az időszak, amikor a sajtó fokozatosan kapitalista nagyvállalattá vált. Mégsem tekinthetjük úgy azonban, hogy a sajtóban semmi pozitív nem történt. A sajtó teret biztosított az irodalmi nyilvánosságnak is és elősegítette a tudományos felvilágosítást és ismeretterjesztést, azaz a művelődés hatékony eszköze is volt egyben.

KATALIN SZABÓ, PhD

museologist

Semmelweis Museum, Library and Archives
for the History of Medicine
H-1013 Budapest,
Apród u. 1-3
HUNGARY

SUMMARY

The professional publicity of medical society of the 19th century was assured partly by the medical press partly by different associations. At the end of the century the scientific thinking's accent was put on the prevention, and as a result of this, the physicians' activity focused on informing the public. Contemporary physicians still believed in strong connection between science and everyday life, so they were convinced, that every single individual of the society might and should be addressed. The message this time was mediated mostly by printed media.

This program of the medical society attempted to involve the school as well. Anyway, despite some successes, till the end of 19th century health education in schools hasn't been introduced.

The oeuvre of Doctor Dubay was an excellent example of this process, since he was also convinced, that media was the possible tool of reaching his professional objectives. His main aim was to raise the level of Hungarian public health. Present article describes Dubay's struggle for using media on behalf of wet nurses, mothers and of their children.

A DOTE MARXIZMUS-LENINIZMUS INTÉZETÉNEK TÖRTÉNETE 1959–1989 KÖZÖTT

RÁCZ MÁRK

*„Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják
Sej, az van arra írva: Éljen a szabadság!
Sej, szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok:
Holnapra megforgatjuk az egész világot!”¹*

Tézis

Dolgozatomban - túl azon, hogy általánosságban bemutatok egy felsőoktatási egységet - arra keresem a választ, hogy egy orvosi egyetemen a marxizmus oktatói mennyiben kötődtek az orvosi szaktárgyakhoz, mennyiben segítették azokat, vagy „csak” a szocialista rendszerhez és társadalomhoz hű orvosokat, dolgozókat neveltek? Kapcsolódhatott-e a tananyag szervesen az orvosláshoz vagy csak egyszerű „vörös masni”-ként funkcionált? Vagy a tanszék csupán „élősködő növény” volt a DOTE testén?

A másik kérdés, hogy az itt oktató tanárok kutatási területe milyen irányt vett az évek során? Arra keresem a választ, hogy mennyiben tért el a Debreceni Orvostudományi Egyetem (DOTE) profiljától ezen ideológiai tanszék (intézet) iránya? A másik kérdés, amelyre választ keresek, hogy kik, merre és miért használták „dobbantónak” ezt az intézetet? Ki voltak azok, akik mindvégig maradtak és kitartottak az intézet mellett? Mi lehetett döntésük oka?

A bevezető idézetet azért választottam, mert véleményem szerint majd’ három évtizedig (1959-89) a benne megfogalmazott gondolat szellemében kívánták a fényes szelek nemzedékének kései utódai is megváltoztatni a világot. Utóbb kiderült: sikertelenül.

Érdekes lehet azt is megvizsgálni, hogy mennyiben volt sikeres az intézet azon törekvése, hogy egy lehetséges – igazából kizárólagos – szemléletmódot adjon tovább a diákoknak?

A *dr.* címet sehol tüntettem föl a nevek mellett, hiszen mindenki előbb-utóbb megszerezte azt.

A DOTE rövid története

A *Debreceni Tudományegyetem* elődjének a több mint 400 éves *Református Kollégium* tekinthető, ahol a 16. és 17. században is figyelemre méltó eredményei és hagyományai voltak a természettudományoknak. A 19. század második felében merült fel az egyetem

¹ Fényes szelek nemzedékének indulója 1945 után Jankovich Ferenc szövegírónak köszönhetően

építésének gondolata Debrecenben. A város törvényhatósági bizottsága 1906-ban bízta meg *Kenézy Gyula* bábaképezdei igazgató főorvost, a tudományegyetem létrehozására szervezett előkészítő bizottság irányításával. Kenézy Gyula mindet elkövetett azért, hogy az egyetem három fakultása: a teológiai, bölcsészettudományi és jogi kar mellett orvosi kar is létesüljön. Elérte, hogy a *Korb Flóris* által tervezett Debreceni Egyetemen az orvosi kar építése induljon meg elsőként. Ez 1914 márciusában meg is indult nagy lendülettel, azonban az I. világháború kitörése jelentősen lelassította az előrehaladást.

Az 1915/16-os tanévben az egészségtant Kenézy Gyula tartotta, a közegészségtant *Verzár Frigyes*, a törvénytudományi orvostant *Orsós Ferenc* adta elő.

1918. október 23-án *IV. Károly* király jelenlétében avatták fel a tudományegyetemet, doktoravatással egybekötve. Az egyes klinikák átadása 1923-27 között történt meg. Az új komplexum felépítése után Európa egyik legszebb klinikai egysége lett.

Az 1944-es év legvégén az orvosi kar 15 kinevezett professzora közül 4 fő maradt Debrecenben: *Sántha Kálmán*, *Verzár Frigyes*, *Szalay Sándor* és *Bodnár János*. Egy évvel később már 116 oktató dolgozott díjas állásban. Az orvostanhallgatók száma 359 főre emelkedett.

A Minisztertanács 1950-ban kiadott rendelete az orvostudományi karokat a tudományok szerkezetét kiemelte, önálló orvostudományi egyetemekké szervezte át, és az *Egészségügyi Minisztérium* felügyelete alá helyezte. Az *Általános Orvosi Kar* mellett létrejött a *Fogorvosi Kar* is 1977-ben. Megkezdte működését az *Egészségügyi Főiskola* is Nyíregyházán, 1988-ban.

Több új épület is átadásra került 1945 után: a *Kóréletani és Mikrobiológiai Intézet* 1949-ben, a *Radiológiai Klinika* 1971-ben, az *Elméleti Tömb* 1973-ban, a *Nőgyógyászati Klinika* új szárnya 1982-ben és a *Fül- Orr- Gége Klinika* bővített rekonstrukciója 1983-ra.

Az 1948 utáni politikai berendezkedés nyomán teljesen átalakították a hazai felsőoktatást, aminek egyik nem mellékes eleme, hogy kötelező jelleggel mindenütt felálltak az ideológiai tanszékek. Feladatuk – legalábbis kezdetben – elsősorban oktató-nevelő feladatokban merült ki, természetesen az akkor hivatalos szocialista-kommunista világnézetet propagálták a hallgatók körében, akik a leendő értelmiségiek egy részét alkották. Nem voltak kivételek tehát az orvosi egyetemek sem, azonban szűkítve írásom spektrumát, rátérek a tanszék történetére.

A tanszék megalakulása

Az Intézet 1959 őszén kezdte meg működését, vezetője 1968 szeptemberéig *Molnár László* egyetemi tanár volt. Ezt megelőzően, tehát az 50-es években a *Kossuth Lajos Tudományegyetem* (KLTE) *Marxizmus-Leninizmus Tanszék* munkatársai látták el a világnézetű oktatás feladatait. Molnárt követően egy rövid ideig - 1968-74 között - *Kovács László* egyetemi docens kapott vezetői megbízást, majd 1973-tól *Magyaródi Sándor* egyetemi tanár vezette az oktatási egységet egészen 1990-ig. Egy évig azonban Saigóban töltött katonai szolgálatot, így egy tanévvel később vehette át az operatív irányítást.

Különösen az első években küzdött komoly oktatóhiánnyal az intézet, így csak 1964-re érte el az a minimális létszámot, amely az öt évfolyamon jelentkező oktató-nevelő munka ellátásához szükséges volt. 1966-ban a tanszék létszáma már tíz fő lett ugyan, de még mindig nem bizonyult elegendőnek. A kollektíva öt filozófusból, két közgazdászból és három

történezből állt.² Beosztás szerint a következőket állapíthattuk meg: két docens, három adjunktus, négy tanársegéd és egy gyakornok volt megtalálható. Ebből három oktató rendelkezett a filozófia tudományok kandidátusa fokozattal, hatan pedig egyetemi doktori címet szereztek.

Tudományos területen a 60-as években főleg szociológiai és természetfilozófiai kutatások folytak. Ezen kívül felmérések történetek a hallgatók világnézeti – politikai - erkölcsi érdeklődését, beállítottságát illetően. Ennek tapasztalatait önálló kötetben adta ki az intézet 1964-ben. A tanszék alapvetően oktatási profilú és feladatú egységként volt számon tartva, ezért ennek is volt köszönhető, hogy a tudományos munka elsősorban az oktatás érdekeinek volt alárendelve.

Az öt évfolyamra kiterjedő oktató nevelő munkát három, később négy szakcsoport látta el: az I. évfolyamon 75 órában a politikai gazdaságtan szakcsoport oktatott. Ennek a kisebb egységnek *Jávor Gyula* volt a vezetője. A létszáma pedig három fő és két részfoglalkozású oktatóból állt, legalábbis a 70-es évek közepén.

A II-III. évfolyamon filozófia és etika oktatása folyt, összesen 150 órában. A filozófia szakcsoport létszáma 1975-ben négy oktatóból állt. Időközben eltávozott *Lovas Csilla* és *Némedi Dénes*, tanársegédi kinevezést kapott *Bayer József* és *Szani Ferenc*. A négy főből egy tudományos főmunkatárs, egy aspiráns, egy segédmunkatárs, valamint négy külső munkatárs dolgozott. A szakcsoport vezetője Kovács László volt, azonban az 1970-74 közötti időszakban *Jenei Ilona* látta el a teendőket. Erre azért volt szükség, mert Kovács látta el az intézetvezetői feladatokat.

A IV-V. évfolyamosoknak tudományos szocializmus és szociológia oktatás folyt 90 órában. A szakcsoport létszáma *Hovanyecz László* 1974-es távozását követően két főállású és négy külső munkatársból állt. A szakcsoport vezetője *Szokodi József* volt, majd 1975 után *Szücs Ernő* és *Mikecz Ferenc*. Végül meg kell említeni a szociológia szakcsoportot, amelynek tagjai a 80-as években Szokodi József vezetésével különböző időpontokban kerültek a tanszékre: *Lévai Csaba*, *Sági Matild*, *Kemény Csilla* és *Farkas Attila*.

A kor szellemének megfelelően megjutalmazták az itteni oktatókat is: hárman részesültek az „*oktatásügy kiváló dolgozója*” kitüntetésben: Kovács László, Jenei Ilona és Hovanyecz László; illetve hárman kapták meg a „*Miniszteri dicséret*”-et: *Pető Istvánné*, *Jávor Gyula* és *Szücs Ernő*.

Komoly erőfeszítések történtek, az oktatás tartalmi metodológiai fejlesztése, a tanuló-csoportos oktatásra való áttérés és az oktatási programok korszerűsítése tárgyában. A tudományos tevékenységben a tartalmi fejlődés mellett bizonyos szerkezeti átalakulás is végbement. Molnár László tanszékvezető 1968-as távozását követően csökkent a szociológia iránti érdeklődés, majd Némedi Dénes és Hovanyecz László Budapestre kerülésével az ifjúság-kutatás is megszűnt. Azonban tovább folytatódott a természetfilozófiai kutatás, ami Jenei Ilona és Kovács László nevéhez fűződtek. Ezen kívül a társadalom és egészségügy összefüggéseinek kutatása még folytatódott: elsősorban *Pető Istvánné*, *Kun Ferenc* és *Jávor Gyulának* köszönhetően. A munkásmozgalom és helytörténet kutatása is kitüntetett helyen szerepelt: *Szücs Ernőnek* köszönhetően. 1974-ben *Bayer József* egyetemi doktori disszertációt készített értékelméleti témakörből.

² Bodolár Alajos szerk: *DOTÉ 1945-1975 Felszabadulásunk 30 éve*. Debrecen, 1975. 64.

A MLI 1965-ben, az akkor ünnepként elfogadott „felszabadulás” 20. évfordulója kapcsán tartotta első nyilvános tudományos ülését, ekkor még csak egy témáról hangzottak el az előadások *A tudomány fejlődésének mai kérdései* címmel. Öt évvel később, 1970-ben a 25 éves jubileumnak köszönhetően és Lenin születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ülészakon adtak számot újból tudásukról és kutatásuk addigi eredményeiről a tanszék munkatársai. Az ülés anyagát jubileumi tanulmánykötetben *Negyedszázad* címmel publikálták. Hasonló rendezvény keretein belül léptek a nyilvánosság elé, amikor 1974. március 21-én az orvosegyesület keretein belül szerepeltek; ennek anyaga szintén kötetben jelent meg. Egy felmérés alapján a 70-es években a helyi marxizmus - oktatók tudományos érdeklődése átfogóbb lett, mint a 60-as években: mintegy 150 publikáció látott napvilágot a marxizmus-oktatók tollából. Tehát a tudományos érdeklődés intenzívebb lett a korábbiakhoz képest. Azonban nemcsak a számszerűségben mérhető egyfajta előrelépés: disszertációk bírálata, tanulmányok lektorálása is a feladatuk lett, illetve Kovács László a TMB Filozófiai Szakbizottság tagja lett.

A Marxizmus-Leninizmus Intézet (MLI) külkapcsolatai is sokétűek voltak: az itteni munkatársak főleg a Szovjetunióban jártak hosszabb-rövidebb tanulmányutakon. Kiváló kapcsolatok alakultak ki a Rostockban levő *Wilhelm Pieck Egyetem* ottani hasonló elnevezésű tanszékével, erről később még részletesebben is szó lesz. Egyelőre példaként hozom fel, hogy a magyar intézetből négy filozófus - oktató (Magyaródi, Kovács, Jenei, ...) vett részt 1973 szeptemberében a XV. Filozófiai Világkongresszuson. A külkapcsolatoknak később egy fejezetet szentelek írásomban.

1959-1973 között három helyszínen látták el oktatói munkájukat: ekkor a Kenézy Vilában volt a központjuk. Ezt követően, tehát az 1973-1989-es időszakban az Elméleti Tömb épületébe költöztek be, annak is a VIII. emeletére. Szimbolikus jelentése volt ennek, hiszen egy alkalommal egy szovjet professzor elégedetten konstataálta, hogy a marxizmus oda került, ahol – szerinte –a helyén van. Legfelülre. Azonban erre jegyezte meg Magyaródi, hogy „igen, de felettünk van az állatistálló”.

Arra a kérdésre, hogy kiből lehetett tudományos szocializmus - oktató, Magyaródi Sándor így felelt:

„Az lehetett tudományos szocializmus oktató, aki bármilyen egyetemi diplomával rendelkezett, ezt követően pedig beiratkozott és elvégezte az ELTE-n induló kiegészítő szakot. Ez tehát másoddiplomát adott az emberek kezébe. Aki eredetileg nem volt PG-s, de érdekelte ez a terület, értelem szerűen a MKKE kiegészítő szakját végezte el. Ilyen volt Láng Eszter. Ezután már az intézetigazgatótól függött, hogy kivárja-e a három évet, vagy egyből bedobja a mélyvízbe a fiatal kollégáját. Aki viszont eleve közgazdász végzettséggel rendelkezett, az automatikusan jöhetett oktatni a PG-szakcsoportba.

A 60-as évek végéig megkövetelték a párttagság meglétét is, ahhoz hogy valaki itt tanítson. Sokan párton kívülként jöttek, aztán a DOTE-n pedig beléptek az MSZMP-be.”

Meg kell jegyezni azonban, hogy lényeges az is, hogy kapcsolódott egy pártszerű oktatási intézmény is az egyetemekhez, ahol az oktatói személyi állományban jelentős volt az átfedés. Azonban fontos tudni, hogy ezek az MSZMP Megyei PB intézményei voltak.

„Létezett az Oktatási Igazgatóság is, ami gyakorlatilag egy pártintézmény volt. Leképezte az egyetemi oktatás szervezeti egységeit: részben pártiskola volt, részben pedig esti egyetem. Itt három éves szakok voltak: filozófia, PG, Tud. Szoc., főiskolai diplomát adott a végén, aki elvégezte, de ezzel a végzettséggel a DOTE-n nem lehetett valaki oktató. A vállalatok középve-

zetői ezt végezték el, az állami hierarchia ezt írta elő számukra. Tehát itt is voltak tanszékek: Politikai Gazdaságtan, Filozófia, Tudományos Szocializmus Tanszékek. Főállású csak a tanszékvezető lehetett, a kollégái pedig a debreceni egyetemekről lettek meghívva oktatni, természetesen az ottani marxizmus tanszékekről. Ezen kívül oktathattak itt a pártfőiskolát végzetek is vagy egyéb jelentős és befolyásos pártfunkcionáriusok. Volt egy általános tagozat: a szakosító adott főiskolai diplomát. Az volt a kíváncsi, hogy a vezető munkatársaknak legyen marxizmus-leninizmus elméleti képzettségük, vagy legalább ismerjék azt. Az általános szak után három éves szakosító tanfolyamok voltak. Itt már csak – ha az illető azt választotta – tudományos szocializmust hallgathatott. Komoly követelmények voltak, azaz összesen hat éves volt ez az intézmény. Hozzáteszem, hogy csak a mezei személyzetiseknek kellett végigjárni a hat évet. Akinek eleve volt már diplomája, annak nem kellett.”

Ez az út azok számára lehetett perspektíva, akik különböző okok miatt nem kerülhettek be a történelem tanszékekre. Tehát a másodvonal került ide, illetve akik politikailag elkötelezettek és megbízhatóak voltak. Az MLI három témában végzett tudományos kutatómunkát:

1. a modern kapitalizmus és a létező szocializmus összehasonlító elemzése az ideológia és a társadalmi struktúra szintjén.
2. Természetfilozófiai kutatások
3. Konkrét szociológiai vizsgálatok a következő területen: a DOTE hallgatóinak világnézeti és politikai arculata, illetve pályakezdő diplomások helyzete a DOTE-n.

Molnár László tanszékvezető távozásával a szociológia iránti érdeklődés csökkent ugyan, de tovább folytatódott a természetfilozófiai kutatás, a társadalom és az egészségügy összefüggésének tanulmányozása, valamint a munkásmozgalom történeti kutatás.³

Ami a szociológia szakcsoportot illeti, M. Kiss József azzal egészítette ki ismereteimet, hogy „... hozzáláttam, hogy olyan témákat szedjek össze, olyan irodalmakat találjak, ami érdekelheti a medikusokat és a medikákat. Úgy mint, alkoholizmus, öngyilkosság, bűnözés, általában a devianciák, deviáns viselkedés, fogyasztással élők, család-válás, punk mozgalom stb. Egyszer csak azt vettem észre, hogy tapadnak rám a hallgatók, többen elkezdtek mondani, hogy ők ilyen témákból szeretnének szakkolgozni, ez feltűnt a tanszéken is, hiszen alig-alig fordult elő orvostanhallgatóval, hogy ily módon kötődjön az intézethez. Időközben jött egy másik kollegina - Sági Matild, aki eredetileg matematikus volt, ma a TÁRKI egyik igazgatója - őt már kifejezetten szociológusnak vették fel.”

Tehát az derült ki számomra, hogy nem volt központilag meghatározott direktíva, ami a szociológiára vonatkozott volna, illetve ha lett is volna, nem a szerint haladtak.

„Az Intézetben egyébként a filozófusok vitték a prímet, ők voltak 6-8-an, 2 professzor, 1 docens, 1 adjunktus (Palcsó Mária) 2-3 tanársegéd (pl. Bujalos István). Aztán jöttek a polgárosok (pl. Kiss Gabriella, aki aztán átkerült a KLTE szociológiára), ők is 5-6-an, aztán a tudszocok öregurak, végül a szociológusok, ahogy ironizáltunk a marxizmus-leninizmus 4. alkotórésze.”

Az erőviszonyokat jól jellemzi ez a bekezdés, tehát a filozófia - oktatók nem csak a tananyag miatt köszönhették az MLI-n belüli vezető szerepüket, hanem az oktatók hatalmi helyzetéből és habusaiból is ez következhetett. A Kádár-korabeli vicc pedig jól megmutat-

³ Bot György: *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza 1918-1988*. Debrecen, 1990. 44-45.

ja, hogy valóban nem az 50-es évek Magyarországról volt szó, hanem a 80-as évek „lazább, puhább” diktatúrája. Az, hogy egy MLI-ben komoly ideológiai készlettel viccelődtek, kiválóan mutatja a rendszer belső erjedését. Tehát nincs arról tudomásom, hogy emiatt bármiféle retorzió érhetett volna oktatót. Ugyanakkor az is igaz, hogy *Palcsó Mária* azon kijelentése, hogy „*a marxizmus nem jelent megoldást korunk problémáira*”, sokkal erősebb megnyilvánulás volt, mégsem érték retorziók.

Generációs különbségek és az abból adódó feszültségek

A 60-as és 70-es években is megtalálhatóak voltak a fiatalabb oktatók, illetve a „régimotorosok” is aktívan tevékenykedtek, Molnár László idején. 1974 után is megfigyelhető volt egyfajta fiatalítási tendencia, azonban ez már Magyaródi Sándor nevéhez fűződött. Az idősebbek között találhattuk meg Magyaródi Sándor mellett, *Kun Ferencet, Szűcs Ernőt, Mikecz Ferencet, Jávor Gyulát, Kovács Lászlót, Szokodi Józsefet, Molnár Tivadart, Jenei Ilonát, és Pető Istvánnét*. Koruknál fogva (is) mindvégig itt dolgoztak. Magyaródi szerint az idősebbek felfogása és személete szintén heterogén volt.

A fiatalítás első hulláma – mely a 60-as években inkább Molnár tanszékvezető nevéhez fűződött – a következőképpen nézett ki: *Hovanyecz László, Némedi Dénes, Szani Ferenc, Bayer József, Császi Lajos, Bessenyei István és Toma András* alkotta a ifjú generációt. Azonban Hovanyecz László Pestre került, majd a Népszabadság egyik szerkesztője lett. Később Némedi Dénes is Pestre ment, ahol az ELTE BTK Szociológia Intézet oktatója, majd professzora lett. Bayer József is elhagyta Debrecent, majd jóval később a politikatudományok akadémikusa lett, ma rektor a Zsigmond Király Főiskolán.

A második fiatalabb hullám tagjai: *Bujalos István, Láng Eszter, Palcsó Mária, Dalmi Lajosné* (eredetileg könyvtárosként érkezett), *Fürj Zoltán, Nyilas Mihály, Román Irén, Lévai Csaba, Monok Sándor, Orosz Tamás, Bánfalvi Attila, Pataki János, Kiss József és Sági Matild*. Ők elsősorban a Magyaródi-féle káderpolitika „termékei”, azaz az ő tudásával és engedélyével kerülhettek be ebbe a közegebe. Talán tudatosan is fiatalításba kezdett, hiszen ki gondolt volna arra akár csak 1988-ban, hogy egy év múlva hazánkban (is) véget ér a szocializmus. Azonban a második új hullám is elhagyta a „süllyedő” hajót: Bujalos a KLTE BTK Filozófia Tanszékére került 1991-ben. Később a DE BTK dékánja is volt. Láng Eszter a KLTE KTK-ra került oktatóként, majd a Világgazdasági Tanszék vezetője lett. Dalmi Lajosné a KLTE BTK Szociológiai Tanszékre került, ott futott be oktatói karriert. Sági Matild szociológus lett az ELTE TÁTK-n és a TÁRKI-nál dolgozik, Palcsó Mária Pestre került, előbb az Oktatási Minisztériumba, majd a BME-re oktatni, ma EJF-en tanít Baján. Fürj Zoltán a DATE-ra került az ottani Marxizmus-Leninizmus Tanszékre, annak lett utolsó vezetője, majd a Társadalomtudományi Tanszék vezetője. Ma a KFRTKF-án is oktat. Bánfalvi Attila a Magatartástudományi Intézet munkatársa lett a DEOEC-en.

Ezt a mozzanatot úgyis lehet értelmezni, hogy mindenki a saját szakmájában helyezkedett el. Jól kiolvasható, hogy a fiatal oktatók egy része csak „ugródeszkának” használt egy MLI-t, nem szándékoztak közülük többen tartósan ott maradni. Mások döntésében természetesen döntő katalizátor-szerepet játszottak az 1989/90-es események. Ugyanakkor örülhettek, hogy állást kaptak, az életük fejlődésének részének tekintették ezt.

Arra, hogy az idősebb kollégák mégis maradtak, talán az adhat magyarázatot, hogy az 50-es és 60-as években kerültek oda, akik döntően elsőgenerációs értelmiségiként más él-

ményeket tapasztaltak meg, mint fiatalabb társaik. Egy idősebb ember, aki itt kezdte meg oktatói pályáját – már akár a 80-as években - nehezebben tud váltani életében, ugyanakkor az sem mindegy, hogy milyen időszakban került a munkahelyére, milyen benyomások, társadalmi hatások érték az évtizedek folyamán. Magyaródi a „*munkásmozgalom érdemes harcosai*” és a fiatalok között dönthetett, talán szerencsére az utóbbiak javára. Magyaródi elmondása alapján Molnár Tivadar újító volt, Jenei Ilona szintén tudatos újító, Mikecz Ferenc tudatos dogmatikus, Szokodi József újító, Szűcs Ernő obligón kívüli, idegen test. Kovács László hallgató tag természetfilozófus, aki nem nyilvánított véleményt.

„...voltak az Intézetben fiatalabb oktatók is, akiknek teljesen más volt a felfogásuk és világlátásuk. Például Nyilas Mihály, aki a svéd jóléti állammal foglalkozott, később Budapestre került Ferge Zsuzsa tanszékére; ő amúgy történelem szakot végzett. Vagy itt dolgozott a szintén történész Bujalos István, aki filozófiát tanított, majd 1990-ben átkerült a KLTE BTK-ra, később dékán is lett belőle. Sági Matild matek szakos volt, az ELTE-n végzett filozófiából: a TÁRKI-ba került dolgozni, szociológusként. Bánfalvi Attila történelem-népművelés szakon végzett a KLTE-n, ott tudott maradni a DOTE-n, később az egyetemen belül létrejött Magatartástudományi Intézetbe került. Neki pszichoanalízis filozófiai témája volt akkoriban. Láng Eszter is itt volt, aki a KLTE KTK-ra került át 1990-ben. Vagyis a DOTE MLI-ben nemcsak „elaggott” idős káderek voltak a 80-as években, hanem komoly munkával bíró fiatalok is. Amúgy nem voltam komoly kapcsolatban az idősebb korosztállyal. Mi, a 30-as éveinkben járó fiatal oktatók másképp láttuk a dolgokat.”⁴ Ezt a rövid áttekintést fontosnak tartom, hiszen a személyes visszaemlékezés keveredik a szakterület ismertetésével és a sorsok alakulásával. Lévai Csaba magyarázata szerint vegyes kép mutatkozott meg a kollektívát illetően. Különbséget lehetett tenni korosztály és szakterület szempontjából, Lévai azt is érzékeltetni próbálta a sorok között, hogy bizony politikai különbségek is előfordultak az intézetben belül. Magyaródi szerint ugyanakkor nem elsősorban csak a fiatalok és az idősebbek között dominált a törésvonal.

„Az intézetben voltak olyanok, akik maradtak a régi, konzervatív felfogásban. Én a meghallgatás tekintetében nyitott voltam mindkét oldal felé, nem volt jelentős konfliktusom. A keményvonalasoknak nevezettek csak néhányan voltak az intézetben is. Hogy honnan és hogyan kerültek oda? Ezt nem tudom pontosan, de volt olyan, akik nem a KLTE-ről jöttek, hanem odahelyezték, ez egy sajátos életút volt. Én azonban megértő voltam velük szemben is, minden mögött az embert kerestem. Nemcsak gondolkodási hiba miatt lesz valaki keményvonalas, hanem az egész életútja révén is. Akik az 50-es években voltak fiatalok, a rendszer felrepítette őket. Volt, aki ezt elhitte, de a személyes életúthoz nem sokat tett a Párt. De vannak nyitott emberek is ezek között, ezt fontos hangsúlyoznom. A életút egyfajta gondolkodási struktúrát is kialakít az emberben. Ha megkérdőjelezte volna az adott politikai dolgokat, akkor rögtön az egzisztenciájával került volna szembe.”⁵

Megfontolandó Jenei Ilona álláspontja, mely szerint különbséget kell tenni az egyének szocializációja között is. A politika itt is betüremkedett, mint oly’ sok helyre az életben, vagyis az énkép meghatározása is ettől függhetett.

A teljesség igénye nélkül ismertetem, hogy ki mikor került a DOTE MLI-re: Hovanyecz László 1964-ben, Jávor Gyula 1960-ban, Jenei Ilona 1963-ban, Kovács László 1962-ban,

⁴ Interjú Dr. Lévai Csabával Debrecenben 2011. január 28-án.

⁵ Interjú Dr. Jenei Ilonával Debrecenben, 2010. november 20-án.

Kun Ferenc 1959-ben, Molnár László – ezt már említettem – 1959-68 között, Némedi Dénes 1967-ben, Pető Istvánné 1959-ben, Szokodi József 1965-ben és Szücs Ernő 1964-ben.⁶ Később Palcsó Mária 1976-83 között dolgozott itt, Lévai Csaba 1988-91 között, Bánfalvi Attila 1983-91 között, Fürj Zoltán 1978-85 között, Szani Ferenc pedig 1976-ban.

„A marxizmusra elsősorban tudományként, módszerként gondoltak és nem kizárólag ideológiaként.”⁷ Érthető az okfejtés, azonban a kettőt legfeljebb utólag lehet kettéválasztani, akkor és ott ezt aligha lehetett elképzelni.

Hovanyecz László úgy élte meg élete ezen időszakát, hogy „*ifjú titán viselkedésem volt akkoriban. Az én nemzedékem nyitott volt az irodalomra és a filmre egyaránt. 1961-ben indult el az Új Írás című folyóirat is. Olvastuk ezen kívül a Kortárs, Élet és Irodalom, Népszabadság, Magyar Nemzet lapokat. Szerettem a világirodalmat. Nem igazán volt szellemi partnerem a Marxizmus Tanszéken, noha volt pénz, mégis nagy harcok árán sikerült azt elintézni, hogy új folyóiratok legyenek előfizetve. Előtte járt a Valóság c. lap, amit csak a tanszékvezető olvasott. A régiak számára csak a Hajdú-Bihari Napló létezett, azt olvasták. Egy másik nemzedéki ellentét, hogy ekkoriban terjedt el a TV, ez lett a másik szellemi táplálékuk.*”⁸ Hovanyecz viszonylag kemény kritikát fogalmazott meg azzal, hogy részletezte az oktató kollégái nyitottságra való hajlandóságát. Egy oktató iránt akkor és most is meg kell fogalmazni azt az elvárást, hogy általában is befogadó legyen a világ dolgai iránt, ne pedig zárkózott. Hiszen értelmiségiek képzését vállalták magukra, ami bizonyos mértékig szemléletformálással is együtt járt, ez pedig nagy felelősséget rótt egy oktatóra. Hovanyecz álláspontja szerint nem mindenki felelt meg ennek a kritériumnak, sőt még azért is meg kellett küzdeni, hogy bármiféle újítás is megtörténjen. Egy ideológiai tanszék esetében is ugyanolyan fontos dolognak számított a nyitottság, mint bármely más szaktanszéken. A különbséget abban látom, hogy egy idegklinikán nagyobb a rövidtávú felelősség, ahol akár életek is múlhatnak. Itt azonban az elméleti síkra helyezték a hangsúlyt, ám ha valami nem került a helyére a tananyagban, nem volt olyan látványos a félresiklás, nem emberéletek múltak az MLL-n, legalábbis nem azonnal.

Majd úgy folytatja Hovanyecz, hogy „*közben Némedi Dénest odahozta Molnár László, fiatal tanársegédként. Elképesztően művelt ember volt, ausztromarxizmusból írta a szakdolgozatát. Eredetileg történész végzettsége volt. A doktoriját pedig a Magyar Szemléből írta meg. Négy nyelven beszélt: német, francia, angol és orosz. Az volt a terv, hogy átképzí magát szociológiára Némedi. Egymásra találtunk a Marxizmus Tanszéken, az lett a közös célunk, hogy valamiféle tekintélyt szerezzünk az Intézetnek. Képbe került Toma László is, aki a Népművelési Intézetben dolgozott.*”⁹ Majd nem sokkal később úgy egészítette ki, hogy „*Közben én lettem a tanszékvezető-helyettes. Majd nem sokkal később odakerült Bayer József is a DOTE-ra, aki pilisszentimrei sváb bányászcsaládból származik. Ma ő az egyetlen Magyarországon, aki akadémikus lett politológiából. Debrecenben végezte el a TK-n a könyvtár szakot. Később a megyei PB Oktatási Igazgatóságára került be. Tehát megkezdődött egyfajta kádercsere. Ezzel párhuzamosan pedig ideológiai offenzíva alakult ki. Jól felszerelt bázis megýenként szervezödve, állandó tanárokkal, saját könyvtárral és*

⁶ Kovács László szerk.: *Negyedszázad Jubileumi tanulmánykötet Debrecen*, 1970. 121-127.

⁷ Interjú Dr. Palcsó Máriával Budapesten 2011. január 24-én.

⁸ Interjú Dr. Hovanyecz Lászlóval Pécelen 2011. január 20-án.

⁹ Interjú Dr. Hovanyecz Lászlóval Pécelen 2011. január 20-án.

helyiségekkel. Sőt, voltak kihelyezett tagozatok is, pl. Hajdúböszörményben és Hajdúnánáson. Emelkedő korszak volt az országnak: vidéki ipartelepek, TSZ- melléküzemágak. Új káderek kerültek felszínre. Expanzió volt egy sajátos magyar verzióban. Reményekkel teli korszak volt ez, látványos gyarapodás időszaka volt ez.”

Úgy vélem, hogy az esély megadatott a tanszéknek, hogy magas színvonalon legyenek oktattva a társadalomtudományok, természetesen az akkori izlésvilágnak megfelelően. Tehetséges fiatalok kerülhettek be a tanszékre, akik kellő módon bizonyították, hogy rátermettek a feladatokra, sőt! Elhivatottak a tanári oktató-nevelő pálya iránt. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a politikai előfeltételnek meg kellett lenni. Azaz csak a legmegbízhatóbb emberek jöhettek oktatni egy MLI-be, vagyis akik abszolút lojálisak voltak az akkor regnáló politikai rendszerhez. Fontos szerepet játszott az illető származása, előképzettsége, ajánlásai, korábbi megnyilvánulásai. Az egy más kérdés, hogy ki hogyan képzelte el a létező és elméleti szocializmust, de egyvalamiben mind egyetértettek: nem feszegették a határokat, bizonyos változásokat is csak rendszeren belül tudtak elképzelni.

Bayer József szerint *„valamennyien igyekeztünk nem doktriner, korszerű szemléletet közvetíteni. Noha voltak régi motorosok is a csapatban, akadt olyan is, aki a megyei pártbizottságon is feljelentett annak idején, mert nem voltam elég vonalas. A számonkérés sem doktriner módon zajlott. Egyfajta intelligencia tesztként fogták fel a hallgatók. Szabad volt a vita a szemináriumokon, érvekre érvekkel kellett válaszolni. Különösen a dial.mat. sok doktriner filozófiai tézist tartalmazott, ami ellenkezett a hallgatók korszerű tudományos felfogásával, amit a biológia oktatásából merítettek. A hallgatók ezt fogadták el a legkevesbé. Az elméleti jellegű tárgyakat a szellemi horizontot tágító stúdiumnak fogták fel.*

Mindenestre sokat lehetett tanulni a vitákból. Komoly gondnak számított azért az, hogy mennyire térhetünk el a tananyagtól. Ez kényes dolog volt, mert volt hivatalosan rögzített világnézet.. A dolog azon múlt, hogy a tanár képes-e maga is új gondolatok befogadására, különösen egy olyan időszakban, amikor nehéz is volt idegen nyelvű forrásmunkákhoz hozzájutni.”¹⁰

A fiatalok törekvései

Hovanyecz gondolatát folytatva *„elkezdtem a Marxizmus Tanszékét bővíteni, a DOTE PB-n kiváló okos és értelmes emberek voltak. Kemény igény lett, hogy legyen szociológia. Elindult a Politikai Vitakör is, lehetett tudni, hogy léteztek bizalmas kiadványok is. A nyugati sajtóból szemlézett az MTI: elvben ez csak a Marxizmus Tanszékre jött. Ugyanakkor a Politikai Vitakör tematikáját ezekre a kiadványokra alapoztam, ami stabil 30 fős tagsággal bírt. Nagy eredmény lett, hogy Császi Lajos, aki ma médiakutató, először demonstrátorként csatlakozott az MLI-hez, ő ugyanis orvostanhallgatóként tette ezt meg; majd orvosi szociológiát kezdett el oktatni. Bessenyei István is idejött, aki orosz-történelem szakot végzett. Speciális kurzusokat csinált ő is. Toma László később az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetébe került. Tehát a Bayer-Némedi-Császi-Toma-Bessenyei-Hovanyecz csoport meghatározta a DOTE MLI fejlődését a 70-es évek elején. Mindez 1972 után indult be igazán: új szellem uralkodott, jó hírre lett az Intézetnek. Magam abszolúte baloldali voltam,*

¹⁰ Interjú Dr. Bayer Józseffel Budapesten, 2010. december 1-jén.

*rendszerpárti. Mégis megfogalmazódtak ellenem olyan vádak, hogy revizionista, maoista, narodnyik vagyok. Egyik sem volt igaz.*¹¹

A húzónevek láttán az olvasó számára is kiderülhetett, hogy a fiatalok vállaltak orosz-lánrészt a feladatokból. A tanársegédek és az egyetemi hallgatók közötti csekély különbség azt is eredményezte, hogy jobban megtalálták egymással a közös hangot, érdeklődési területet. Egy biztos: a fiatal oktatók jó néhány orvostanhallgató szemléletére voltak hatással. Természetesen ismét hangsúlyoznom kell, hogy noha egy viszonylag jól működő közösség formálódásának lehettünk a tanúi, azonban nem tértek (nem is térhettek) le a hivatalos ideológiai útról. Ugyan viták kibontakozhattak, de azok mind a rendszeren belül értelmezték a valóságot és a gondolatot. Egyfajta alkalmazkodás jellemezte őket.

Szakcsoportok tagjai

A szakcsoportok 1966. szeptember 1-jén alakultak meg.

Magyaródi, az utolsó tanszékvezető a következőképp emlékezett vissza akkori kollégáira: *„Munkatársaim voltak: a filozófia szakcsoportban tevékenykedett Dr. Kovács László, DR. Bánfalvi Attila, Dr. Jenei Ilona, Dr. Molnár Tivadar, Bujalos István. Molnár inkább reformkommunista volt, a Pozsgay-féle irányzathoz tartozott. Aktív volt végig, értelmes gondolatai voltak. Vitakoztunk és közben kerestük a megoldást. Ami a rendszer jó vagy rossz létét illeti: a földbirtokos gyermeke eleve rossznak tartotta az egészséget, míg a létező szocializmus gyermeke pedig egy keserves útkeresés után jött rá arra, hogy mi van tulajdonképpen.*

A politikai gazdaságtan szakcsoport tagjai közt volt: Petőné Dr. Sivák Piroska, Dr. Láng Eszter, Dr. Jávora Gyula. Azt hiszem, reformisták voltak ők is, mivel a politikai gazdaságtanban nem sok mese van. Ott a puszta valóság és tények, számok vannak. Nincs mellé beszéd. A gazdasági folyamatokat jól be tudták mutatni. Egyébként én is elvégeztem két évet a budapesti közgazdaságtudományi egyetemen.

Az 50-es években nyílt és korszerű oktatás folyt, például a statisztika professzorom elmondta, hogy miben különbözik a szocialista és kapitalista külkereskedelem. Az illető egy illegális kommunista volt: Péter György prof. Tehát jó egyetem volt a Közgáz Egyetem ami a 50-es években alakul meg. Debrecenben a KLTE-n volt a központi tanszék, amit Kónya István vezetett. Ott voltak olyan oktatók, akik az agárar egyetemen és az orvosi egyetemen is oktattak. Tehát ez az egész fokozatosan alakult ki.

Végül a tudományos szocializmus szakcsoport tagjai: Dr. Mikecz Ferenc, Dr. Szokodi József, Dr. Nyilas Mihály, később Dr. Fűrj Zoltán.

*Illetve a végén volt szociológia szakcsoport is: Dr. Kemény Csilla, Dr. Molnár László és Pataki János és Lévai Csaba részvételével.*¹²

Magyaródi gondolatai természetesen az 1974-89 közötti időszakra vonatkoztak.

Léteztek külső munkatársak is a 60-as években, akik közül megemlítem *Gyarmati Józsefet*, aki az irodalomtudományok kandidátus volt, *Mikecz Ferencet*, aki az MSZMP KB MLEE egyik tanszékvezetője volt és *Gazdag Istvánt*, aki a DATE Marxizmus Tanszékének munkatársa volt főállásban.

¹¹ Interjú Dr. Hovanyecz Lászlóval Pécelen 2011. január 20-án.

¹² Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben 2010. november 20-án.

Oktatók kutatási területe

„Ami a nálunk oktatók témáit illeti: Dr. Kovács László és Dr. Jenei Ilona a természettudományok filozófiai problémáival foglalkoztak, míg Molnár Tivadar a politológia alapkérdéseivel. Dr. Láng Eszter Románia közgazdasági lehetőségei iránt érdeklődött, lévén ő amúgy erdélyi származású. Román Irén legalitás és legitimitás problematikáját dolgozta fel, ez akkor egy újszerű dolognak számított. Tehát legális a politikai rendszer, de nem legitim, állította ő. Jávor Gyula, aki már nem él, a saját tananyagán túl nem igazán kutatott. Azt kiválóan el tudta mondani, amit oktatott, de ezen túlmenően nem emlékszem arra, hogy lett volna bármiféle kutatási eredménye. Bujalos István a liberalizmus eszmeköreivel foglalkozott, különösen Friedrich Hayek-vel. Hovanyecz László eredetileg francia szakos volt a KLTE-n, a témája is ezzel kapcsolatos lehetett. Bayer József az érték antinómiáival foglalkozott. Mikecz Ferenc, aki csepeli munkás volt, egyetemi docensként is megőrizte saját csepeli értékrendjét. Ő és Nyilas Mihály állandóan vitatkoztak politikai és szakmai kérdéseken. A debreceni Tanítóképző Főiskola igazgatója volt Nyilas apja, később pedig Mikecz lett az igazgató ugyanott.

Volt, aki helytörténeti anyagokat publikált, ebben kiemelkedő szerepet játszott Szűcs Ernő. Ő igazából kényszerből tanított tudományos szocializmust, ő írta meg többek között az István-malom történetét is. Kiváló debreceni helytörténeti monográfiákat írt, megőrizte történeti mivoltát. Nem ott volt a helye Szűcs tanár úrnak, de az a kutatás is fontos volt, amit oktatói munkája mellett végzett. Több könyvet is írt mindezek mellett.

Szokodi József szociológiából kezdett el kutatni, empirikus felméréseket végzett, főként az orvostanhallgatók körében. Az ő viselkedésüket és érdeklődésüket kutatta, vizsgálta.”¹³

Döntően nem tapasztalható, hogy az itt oktatók kutatási területe nagyon beilleszkedett volna a DOTE fő profiljába. Adott egy (orvosi) szakegyetem, ahol nehezebben is ment volna az alkalmazkodás, hiszen gyógyítás, orvoslás területén nem sok újat tud mondani egy marxizmus oktató, ugyanakkor a „szocialista egészségügy” már olyan terep, ahol jobban ki tudtak bontakozni, jobban keresztezték egymást. Ezen kívül különféle témákban szociológiai felméréseket végeztek az orvostanhallgatók között, ami szintén inkább elsősorban ideológiai megközelítésű volt.

Ellenpéldaként hozom fel azt az értékelést, mely szerint mégis „szoros kapcsolatba hozták az ideológiai nevelést az orvostudománnyal; például oly módon hogy orvosi szociológiai speciálkollégiumot szerveztek, kidolgozták az etikai oktatás programját.”¹⁴

Bánfalvi Attila szerint „Teljesen magától értetődő volt, hogy nem találhattunk orvos végzettségű oktatót az MLI-ben. Ezek az intézmények központi, minisztériumi utasítás nyomán jöttek létre. Kötelező ideológiai tárgyakat kellett oktatni, nem pedig szakma specifikus követelményeket támasztottak velünk szemben. Mindenesetre a DOTE MLI próbált valamilyen szakmaiságot képviselni: nem tudok semmiféle „ejtőernyősről” a 80-as években, itt nem politizáltak a filozófia órán. Egyfajta szakmaiság folyt az intézet berkein belül, legalábbis nem direkt módon. Az MLI egyébként úgy működött, mint bármilyen más egyetemi intézet: itt is voltak vizsgák, sőt szigorlatok is. Arra már nem emlékszem, hogy volt-e TDK-s hallgatónk, de szakdolgozatot egészen biztos, hogy írtak. Olyan speciálkollégiumokat hir-

¹³ Interjú Dr. Magyaródi Sándorral 2010. december 3-án.

¹⁴ A DOTE évkönyve 1967/68. Debrecen, 1968. 14.

deztünk meg, ami érdekelhette a hallgatóságot. A külső forma nem igazán különbözött a többi intézettől: színvonalas könyvtárral rendelkezett, amit azóta sajnós széthordtak. A túrt kategóriában nyilvántartott progresszív polgári gondolkodók művei mind megjelentek magyar nyelven, ami nálunk megtalálható volt.¹⁵

A tudományos munkában elért eredmények a következőek voltak: a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot három oktató érte el. Molnár László 1961-ban, Kovács László 1962-ban és Kun Ferenc 1966-ban. Történész aspiráns lett Szokodi József.

A *DOTE MLI Tudományos Közleményiből* összesen négy szám jelent meg, illetve a már említett *Negyedszázad* című kiadvány. Túl ezen az oktatók publikáltak az *Alföld*, a *Magyar Filozófiai Szemle*, a *Tájékoztató*, valamint a megyei lapokba.

Hovanyecz László *Háború és politika viszonyának néhány kérdése a nukleáris fegyverek korában* címmel írt doktori dolgozatot. „A szerző dolgozatában arra vállalkozott, hogy megvizsgálja: a nukleáris fegyverek korában érvényes-e az a marxista tétel, mely szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel.”¹⁶

Pető Istvánné Sivák Piroska egyetemi doktori értekezését az *Ipari munkások anyagi ösztönzésének egyes kérdései, különös tekintettel Debrecen nagyobb vállalataira* címmel írta meg. „A disszertáció a szocialista társadalom egyik fontos kérdésével, az anyagi érdekkeltséggel, ill. annak egyik területével, a személyes anyagi érdekkeltséggel foglalkozik.”¹⁷

Szani Ferenc *A fejletlen országok társadalmi struktúrájának történetfilozófiai elemzése* címmel írt bölcsészdoktori értekezést. „A fejletlen országok (pontatlannak tartjuk a „fejlődő országok” terminológiát) társadalmi struktúrája vizsgálatához nem elégséges az adott társadalom osztályainak bemutatása. A termelési viszonyok rendszere nagyon erős hatást gyakorol a társadalmi struktúrára.”¹⁸

Bayer József *Az érték antinómiái a hanyatló polgári filozófiában* címmel írta meg bölcsészdoktori értekezését. „Az értekezés tárgya a polgári axiológiai nézetek bírálata.”¹⁹

Láng Eszter *A külföldi közvetlen tőkebefektetések Franciaországban a II. világháború után* címmel írta meg egyetemi doktori értekezését. „A dolgozatban a szerző a Franciaországban befektetett idegen tőke működését vizsgálja a II. világháború óta eltelt időszakban.”²⁰

Jenei Ilona *A génelmélet magyarországi fejlődésének filozófiai vonatkozásai* címmel írt doktori értekezést. „Igyekezett feltárni a biológia- filozófia-ideológia kapcsolatának egyes mozzanatait és egy általános képet adni a hazai genetika fejlődéséről a felszabadulás után.”²¹

Szücs Ernő *A Debreceni István Gözmalom története 1843-1944* címmel írt disszertációt. „...a dolgozat nemcsak egy üzem, hanem egy iparágazat 100 évének az áttekintését is adja.”²²

Kun Ferenc *A társadalmi gazdaság elemzésének néhány módszertani kérdése* címmel írt értekezést. Az írás tulajdonképpen „annak illusztrálása, hogy a társadalmi-gazdasági szer-

¹⁵ Interjú Dr. Bánfalvi Attilával 2011. január 28-án.

¹⁶ Mórlik József és Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1970/71.* 61.

¹⁷ *A DOTE évkönyve 1966/67.* Debrecen, 1967. 78.

¹⁸ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE Évkönyve 1976/77.* Debrecen, 1977. 50.

¹⁹ *A DOTE évkönyve 1974/75. Felszabadulásunk 30 éve.* Debrecen, 1975. 66.

²⁰ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1977/78.* Debrecen, 1978. 52.

²¹ *A DOTE évkönyve 1968/69.* Debrecen, 1969. 46.

²² u.o. 47. o.

kezet, valamint az ezt létrehozó technikai gazdasági folyamatok (mindegyik sajátos, konkrét módon) determinálják a társadalom gazdaságon kívüli tevékenységi szféráit, köztük az egészségügyet.”²³

Némedi Dénes *A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusa* címmel írta doktori értekezését, amely „dolgozat megállapítja, hogy a Magyar Szemle revíziós ideológiájának központjában egy olyan elgondolás van, amely a területi revízió eszményét az 1918 előtti Magyarország hatalmi viszonyainak teljes restaurálásával kapcsolja össze. A területi revízió ezért gondolata igen merevnek mutatkozik, látszatra kevésbé alkalmazkodik a politikai realitásokhoz.”²⁴

Néhány oktató munkáját megvizsgálva látom alátámasztva tézisémet, miszerint nem sok közül volt az orvosegyetemhez, egy olyan alkatrész szerepük volt a gépezetben, amit bárhova be lehetett volna illeszteni. Nyilván ez a rendszer velejárója volt, abban az időszakban teljesen természetes volt ez a jelenség.

A származás kérdése

Magyaródi úgy emlékszik vissza erre a fontos kérdésre, hogy „a származás ügye nekem akkor fontos volt: jómagam fizikai munkásként kezdhettem el tanulni. Azt hittem, hogy egy munkás-származású tanár eleve képes üdvözülni. Érzelmi momentum volt ez, nem gyakorlati.

Bujalos diósgyőri munkás-származású volt, de az egyik legmerészebb elméleti újítónak számított. A származás ma is sokat számít, elsősorban szociális érzékenység szempontjából, de ma már nem kizárólagos hatókörű. Például Ferge Zsuzsa nem volt munkás- származású, de szenzitív szociológus lett belőle. Ugyanakkor meghatározott elméleti korlátokat is jelent ez, például az én útkeresésem.

Kovács László hajdúnánási paraszti körökhöz tartozott, Molnár Tivadar munkás-származású volt (maga is az volt: műszerészként dolgozott előtte). Jenei Ilona egy földes hentes lánya volt, Palcsó Mária egy magas rangú BM-határőrtiszt lánya volt. Ő mondta egyszer nekem: „ a marxizmus-leninizmus alkalmatlan korunk problémáinak megoldására”. Ezért a mondataért, ami amúgy nyilvánosan hangzott el, ki kellett volna tennem az egyetemről. Palcsó később Pestre került, amikor felhívott a MLOF vezetője (Józsa György), hogy mit gondolok, lehet-e alkalmazni őt filozófiai referensként. Igent mondtam, így Palcsó odakerülhetett a Művelődési Minisztériumba dolgozni. Józsával együtt dolgoztam az ELTE-n, nyitott szellemiségű reformer volt, de hivatalnokként kényszerpályán mozgott. Mikecz Ferenc csepeli munkás-származású volt, Szokodi József paraszti, míg Láng Eszter értelmiségi háttérrel rendelkezett, ugyanakkor meglehetősen proletár viselkedése volt. Hovanyecz László gyöngyösi paraszti származású volt, ám Némedi Dénes apja irodalomtörténész volt az ELTE-n, tehát szintén értelmiségi.”²⁵ Tehát dominánsan mutatkozott meg a munkás-paraszt politika.

Számomra meglepő módon – igaz a 70-es évekre vonatkozóan – bekerülhetett egy-egy értelmiségi származású egyén is erre a tanszékre. Ez azt mutatja, hogy a Kádár-rendszer –

²³ A DOTE évkönyve 1966/67. Debrecen, 1967. 74.

²⁴ Dr. Móri József és Bodolár Alajos szerk.: A DOTE évkönyve 1971/72. Debrecen, 1972. 46.

²⁵ U.o.

politikai értelemben – fokozatosan veszítette el erejét. Ami tehát a Rákosi-korszakban, vagy a kora-Kádár időszakban még elképzelhetetlen volt, az a 70-es és 80-as évekre megvalósulhatott; de még mindig a szocializmus időszakában.

Szűcs Ernő ezt azzal egészítette ki, hogy „*Kun Ferenc eredetileg műszerész dolgozó volt, azaz munkás származású: kerékpárokat javított, Sivák Piroska szülei vasúti bakterok voltak.*”²⁶

Tehát arányait tekintve többen voltak a paraszti és munkás származásúak, hiszen a hivatalos ideológia erre a két társadalmi osztályra alapozott. Fontos megjegyezni, hogy az akkori terminológia szerint a parasztság réteg volt, míg a munkásság osztály. Az számított kisiparosnak, aki rendelkezett termelőeszközzel, de valójában a munkásság részének tekintették.

Kiegészítések

A dolgozat színesebbé tétele érdekében néhány apró adalék ismertetésével élnek:

„*A dohányosok között volt Szokodi, Jávor, jómagam (Szűcs Ernő – a szerző). Akik nem dohányoztak: Kovács László, Jenei Ilona, Kun Ferenc, Mikecz Ferenc és Petőné Sivák Piroska.*”

A tud.szoc. szakcsoportban mindenki férfi volt, a PG-szakcsoportban 1:1 volt az arány a nőket és férfiakat tekintve. Míg a filozófusoknál is egyenlő arány lehetett.”²⁷

Természetesen ezen tanszék is rendelkezett saját tanszéki titkárral, aki először (1959-68 között) Závoczki Vincéné volt, majd a 70-es években Fekete Győr Gyuláné. Ezen kívül alkalmazásban volt egy gépíró is: Törőcsik Istvánné és önálló takarítónőjük is volt: Székely Mária személyében.²⁸ Kiváló infrastruktúrával rendelkezett az intézet, a pénzügyi keret és az ebből adódó előnyök jóval nagyobb lehetőséget adtak, mint akár manapság. Palcsó szerint „*a könyvtárban ketten dolgoztak: Törőcsik Istvánné és Gyarmatiné Kiss Margit. Jó pár kötettel rendelkezünk, illetve különböző folyóiratok is jártak hozzánk. Megtalálható volt a C-füzetek kiadvány is, amely a nemzetközi, főleg angol és német sajtóból szemezgetett, magyarul. Ugyanakkor hozzájutottam/tunk szamizdat-kiadványokhoz is (a Párizsi Magyar Műhely füzetei, a Demszky-butik és a római Triznya-butik anyagai stb. Pl. Hanák Tibor, Zsille Zoltán, Mérey Tibor, Bencze György, Kis János stb. írásai). Ezen kívül létezett egy számozott belső kiadványsorozat is, amit az MSZMP adott ki. Ezekhez is hozzáfértünk (Marcuse, Rakowsky stb.), sokszor éppen az intézetben.*”²⁹

Bánfalvi elmondta, hogy „... megvolt ennek a szocialista változata is, utóbbi a „baráti szocialista országok” sajtóanyaiából szemezgetett. Ezek a megbízható káderek tájékoztató-sára szolgáltak. Nem számított illegális dolognak, mert a hatalom csinálta, ugyanakkor nem is volt köztudott és nyilvános. Létezett a Kossuth Kiadó kiadványsorozat, amiben nyugati szerzők könyveit fordították le. Ezek számozott példányok voltak, személyhez köthetőek. Gyakran olvashatóak benne szocializmus-kritikák is. Kizárólag a politikailag megbízható embereket tájékoztatta a hatalom, hogy mi folyik a nagyvilágban. Éppen ezért nem lehetett

²⁶ Interjú Dr. Szűcs Ernővel Debrecenben 2011. március 11-én.

²⁷ U.o.

²⁸ Kovács László szerk.: *Negyedszázad Jubileumi tanulmánykötet* Debrecen, 1970. 119.

²⁹ Interjú Dr. Palcsó Máriával Budapesten, 2011. január 24-én.

rá hivatkozni. Ugyanakkor a szamizdatot az ellenzékiek írták az ellenzékieknek.”³⁰ Azonban meg kell említeni, hogy „barbár módon felszámolták az állományt azok, akik átvették a Társadalomtudományi Tanszék anyagait. Tulajdonképpen egy fiókkönyvtár volt, amit kiraktak a folyosóra és bárki azt vihetett el onnan, amit szeretett volna, ami neki megtetszett. Az értékesebb könyveket az utódtanszék átvette.”³¹

Furcsa kettősség ez számomra, hiszen egyrészt a rendszer erős bástyájaként funkcionált, másrészt viszont olyan anyagok is fellelhetőek voltak itt, ami épp a korszak bírálatát tartalmazták. Ugyan érthető, hogy ezt a legmegbízhatóbb elvtársak kaphatták meg olvasásra, de ha az ember elgondolkodott a cikkek valóságtartalmán, akkor óhatatlanul fel kellett tennie a kérdést: milyen politikát támogatok? Gondolkodó lényként a kétkedésnek előbb-utóbb meg kellett volna jelenni, ami egy párttaggyűlésen is felszínre kellett törnie. Azonban azok a viták csak látenszen feszegették a politikai határokat.

Ezen szociológiai jellegű megállapítások azt mutatják, hogy nem mindenben volt homogén a társaság, hiszen valódi emberekről van szó, még ha egy diktatórikus rendszerben is kell őket elhelyezni.

Számomra érdekes kérdést vet fel az, hogy létezett-e Magyaródi iskola tudományos szempontból. Erre ő maga azt válaszolta, hogy „nem, nem létezett ilyen iskola az MLI-ben, miután a munkatársaim zömét az ELTE-n vagy a KLTE-n képezték ki, ezért a tudományos érdeklődésüket az ELTE-n levő vezető tanárok határozták meg. A szakmai teljesítményem sem volt olyan, hogy ez lehetővé váljon. Ugyanakkor Pécsen és Budapesten volt orvos végzettségű illető is az ilyen tanszékeken, sőt Pécsen orvos végzettségű volt maga a tanszékvezető is. A SOTE-n pedig az orvosetika oktatást irányította egy orvosi diplomával rendelkező marxizmus oktató.”³² Tehát csekély esély kínálkozott erre a hízelgő tisztre, aminek okai érthetőek. Ráadásul mindennek az elmaradhatatlan kelléke a tekintély megléte is lényeges.

Az egyetemi ranglétrán a következő kimutatás ismerhető Magyaródi emlékeinek köszönhetően: „Nyilas Mihályt és Bujalos Istvánt adjunktusnak akartam volna kinevezni, amit a pártszervezettel kellett egyeztetni. Ez a testület nem akart hozzájárulni a döntésemhez, aminek az oka: túl fiatalok még. Azonban addig mentem, amíg el nem értem a célot. Aztán volt olyan eset, hogy Bayer Józsefet szerettem volna felterjeszteni adjunktusnak, ekkor még nem volt kinevezési hatásköröm. Ám az egyetem személyzeti ügyeivel foglalkozó professzor nem járult hozzá a kinevezéshez, mert nemrég szerezte meg a doktoriját. Művelt, okos, szuper tehetség volt, el is ment Budapestre.

Kovács László volt a társprofesszor a tanszéken, ami azt jelentette, hogy egy volt, aki az intézetet vezette, a másik amolyan „fapados” prof. volt. Dr. Molnár Tivadar egyetemi docens volt, Jenei Ilona is docens, illetve intézetigazgató-helyettes egyben. Dr. Jávora Gyula adjunktus, Petőné Dr. Sívák Piroska adjunktus, Dr. Láng Eszter adjunktus, Dr. Nyilas Mihály adjunktus, Szűcs Ernő adjunktus, Mikecz Ferenc docens, Pataki János tanársegéd, Lévai Csaba, Román Irén, Bánfalvi Attila szintén. Bánfalvi nagyon fontos és aktív szerepet játszott a reformok előkészítésében.”³³

³⁰ Interjú Dr. Bánfalvi Attilával Debrecenben, 2011. január 28-án.

³¹ Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben, 2010. december 11-én.

³² Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben, 2011. január 15-én.

³³ U.o.

A hangulatot bemutatva jól illusztrálja Fűrj Zoltán gondolata, aki elmondta, hogy „...az Orvosi Egyetemen tudományos szocializmust kellett oktatnom, meg egy kis munkásmozgalmat történetet is. Teljesen új közeg volt ez számomra, az Intézet légköre egy kicsit azért ismerős volt: egy volt évfolyamtársnőm már itt dolgozott, aki előttem végzett 2 évvel. Meg kell mondanom, hogy teljesen más az orvos-társadalom, mint akár a bölcsész. Nem rosszabb, nem jobb, másabb: a hierarchiát ismerő és betartó közeg ez! Szigorú és fegyelmezett, ahol nincs „pardon”, nem úgy, mint a BTK-n. Nem vicceltek az orvosok, ott ahol egy műtét során akár életek is dőlhetnek el, ez talán érthető is.”³⁴ Ez a „szigor-motívum” még elő fog jönni a dolgozatomban, amikor a hallgatói dolgozatokról írok majd. Mindenesetre megállapítható, hogy az orvostársadalomnak eleve nem volt szokása a viccelődés a szakmával kapcsolatban, különösen nem Debrecenben, ahol eleve egy régi világ maradványai voltak fellelhetőek, talán még a Kádár-kor előtti. Itt elsősorban a mentalitásra gondolok, nem a politikai felfogásra, hiszen azért mégiscsak egy diktatúráról van szó ebben az esetben. Az alá-fölrendeltségnek, a hierarchiának óriási szerepe volt ebben a közegben.

Tanszékvezető-választás 1973

Egy lényeges mozzanatra hívom fel a figyelmet az intézménytörténet tekintetében, ami nem más, mint az utolsó tanszékvezető-választás. Szűcs Ernő így emlékezett vissza a történetre:

„Kovács László 1930-ban született, ő következett Molnár után a tanszékvezetői székben. Magyaródi az ELTE-ről jött Debrecenbe, de előtte volt Kecskeméten is. Elmondása szerint 1956-ban kész lett volna harcolni az ellenforradalom ellen. Kovács László személyéhez a DOTE ragaszkodott, de a Megyei Pártbizottság Gyarmati Józsefet szerette volna kinevezni az MLI élére. Erre a nevető harmadik lett a befutó.”³⁵ Gyarmati amúgy az irodalomtudományok kandidátusa volt, illetve az MSZMP Megyei PB munkatársa. Meghatározó fordulópontként értékelem ezt az MLI történetében.

Mivel Kovács mindvégig (1968-73) csak megbízott tanszékvezetői kinevezést kapott, nem volt véglegesnek tekinthető az ő vezetői státusza. Vagyis maguk a DOTE vezetői sem tekintették véglegesnek az ő kinevezését, aminek oka ma még ismeretlen számomra. Nagy valószínűséggel nem találtak más, helyben alkalmas új vezetőt, így végül egy „külsős” pályázó került az élre.

Azok a 80-as évek...

Az utolsó évtizedben már merőben másfajta oktatási szellem és struktúra jellemezte ezt az intézetet is, szemben a 60-as évekkel.

Bánfalvi Attila a következőképpen elevenítette fel ezeket az éveket: „1983 után már lazultak a dolgok, nem éreztem magam gúzsba kötve, nem volt politikai nyomás, legalábbis én nem éreztem. Hivatalosan nem volt kötelező a párttagság sem, de elvárt dolog volt. Aki ilyen helyen dolgozott, mint én, annak illett MSZMP-tagnak lenni. Én már középiskolás koromban párttag lettem, aminek az volt az egyszerű oka, hogy hittem az akkor fennálló politikai rendszer elveiben. Ez vett körül mindenhol, a rendszer iránti „vallásos hit” kez-

³⁴ Interjú Dr. Fűrj Zoltánnal Debrecenben, 2010. október 13-án.

³⁵ Interjú Dr. Szűcs Ernővel Debrecenben, 2011. március 11-én.

detben erős volt bennem. Marxot olvasva döbbsentem rá, hogy ez nem az a rendszer, amit ő megálmodott, ami egyébként nem is működik jól. Az idősebbek nyilván jobban kapaszkodtak ebbe az egészbe, azzal érveltek, hogy „...de talán mégis”. Egy nagy szerelemhez tudnám hasonlítani, ami időközben szép lassan kihűlt.”³⁶

Magyaródi Sándor egy kérdésemre a következőképpen foglalta össze élete hitvallásának rövid lényegét, melyben a zansi rabbi történetét emlegette fel:

„Ifjúkoromban, mikor egész lényem az Isten iránti szeretettől lángolt, úgy hittem, az egész világot az ő hívévé teszem. Hamarosan megértettem, épp elég lesz, ha a városomat egyesítem az ő szeretete jegyében, de – bár egy ideig próbálkoztam – ez sem sikerült. Aztán rádöbbsentem, hogy ez a tervem is túl nagyratörő és a családom felé fordultam, de célokat itt sem étem el. Végül is megvilágosodott számomra: önmagamat kell művelnem, hogy Istent igazán szolgálhassam. Azonban még ezt sem sikerült megvalósítanom.”³⁷ Meglehetősen nehéz dolog másokra hatni, aminek a sikerességéhez talán egy adott habitus is szükségeltetik. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy minimális ráhatás megtörténhet akkor is, ha az illető pusztán a hatalomtechnikai lehetőségeivel tud élni.

Rendszerváltás a DOTE MLI-ben

A 89-es események természetesen erre az intézetre is jelentős hatással voltak. A kényesebb múlt és a bizonytalan jövő közötti határon létezni a legnehezebb.

„Van, aki kozmetikázza a múltját, van, aki önkéntelenül sodródik az eseményekkel, igazából nincs törvényszerűség. Én örültem, hogy megszabadultam ettől az egésztől. Ugyanakkor mindenki saját maga számol el múltjával.”³⁸

Egyfelől háritónak, másfelől pedig kicsit magyaráz (kod)ónak érzem Jenei érvelését. Azonban abban maradéktalanul igaza van, hogy az egyénnek elsősorban saját maga előtt kell, hogy elszámoljon életnek értelméről. Ehhez jön aztán a külvilág iránti megfelelés, ami szintén bonyolult, hiszen a társadalmi normák folyamatosan változnak. Az igazodás és alkalmazkodás erkölcsi aggályokat is felvethet: tehát egy elméleti-ideológiai tanszék megnyílna tud hitelesen dolgozni azzal együtt, hogy a szakmai hozzáértését nem vonom kétségbe.

„A rendszerváltással szűnt meg az intézet, 1989-ben. Ekkor már nem kellett oktatni a marxizmus-leninizmus tárgyait. Ez amúgy országos tendencia volt, országos folyamatba illett bele. Politikai okokból történt mindez. Az Egyetem pedig kiméletesen ugyan, de felmondott a kollégáknak, mint említettem, csak 4 ember maradhatott. A régi intézetvezetőt – Magyaródi Sándort – egy évig tartották ott, áttették a Társadalom-örvostani Intézetbe. 1-2 ember volt, aki nem tudta, hogy mit csináljon, hol kap állást.”³⁹

A drasztikusnak tűnő lépések abban a társadalmi helyzetben és a közhangulat tükrében érthetőek igazán. Mindenesetre egy 1945-ös rendszerváltással összehasonlítva (vagy éppen ellenkezőleg) enyhébb „dorgálásban” részesültek a régi ideológiát (is) oktató tanárok. „Mindössze csak” az állásuktól kellett megválniuk, ráadásul egészen minimális volt ennek

³⁶ Interjú Dr. Bánfalvi Attilával Debrecenben 2011. január 28-án.

³⁷ Daniel Bell jegyezte le 1967-ben New Jersey-ben

³⁸ Interjú Dr. Jenei Ilonával Debrecenben 2010. november 20-án.

³⁹ U.o.

az aránya. Ezzel szemben – 1945 után - nem volt ritka a Horthy-korszak embereinek, a „rezsím” kiszolgálóinak bíróság elé állítása, ami akár halálbüntetéssel is végződhetett. Az, hogy mégsem így történt, természetesen az 1989-es fordulat hozadéka, az új rendszerhez pedig a volt marxizmus oktatóknak mélyen hálásnak kell(ene) lenni. Véleményem szerint inkább a „túrt kategóriába” lettek besorolva ezen oktatók, akiket emberiség okokból nem küldtek el az állásokból. Többek ezt megalázonak gondolhatták, így nem csoda, hogy – ez országos tendencia- jó néhányan visszavonultak és mélyen hallgatnak, főleg az idősebbekről van szó, míg a fiatalabb oktatók – ha szükség volt rá – átképezték magukat. Ez főleg a tudományos szocializmus oktatókra volt jellemző, akik a politológia irányába mentek el. Egy korábbi politikai gazdaságtan tanárnak vagy egy filozófia oktatónak már jóval könnyebb dolga volt ebből a szempontból. Ezt azzal magyarázom, hogy utóbbiak jóval könnyebben tudtak kapcsolódni a „nyugati” közgazdaságtanhoz vagy akár az új filozófiához, hiszen ők korábban is ismerték a nyugati kapitalista gondolkodók műveit. Magyaródi szerint mindennek ellentmond Novákné Rózsa Erzsébet, Lévai Csaba, Bánfalvi Attila, Láng Eszter organikus fejlődése.

Lévai Csaba úgy emlékezett, hogy „amikor 1988 szeptemberében odakerültem, akkor még MLI-nek hívták az intézetet. Azonban fél év elteltével, átkeresztelték Társadalomtudományi Intézetté, tehát 1989 nyarán valamikor. Közben 1989. májusában felvételiztem az ELTE szociológia szakára, amit el is végeztem”⁴⁰. A névtáblacsere azonban nem pusztán külsőleg jelent meg, hanem a belső tartalom is megváltozott. Majd nem sokkal később így folytatta: „A DOTE-n úgy nézett ki a rendszerváltás strukturális szempontból, hogy egyrészt új nevet váltott a régi MLI. Igazából az egyetem vezetése sem tudta, hogy mit kellene csinálni ezzel az oktatási egységgel. Mindig is idegen testként kezelték a DOTE-n, aminek az lehetett az oka, hogy más volt ott a tananyag és ideologikus volt. Mindenesetre a fiatal orvos oktatók azért felismerték, hogy szükség van erre a társadalomtudományokat oktató Intézetre is. A reformelképzelések szellemében többféle variáció látott napvilágot. Ugyanakkor 1989-re kialakult egy ideológiai bélyeg is. Ezen kívül generációs különbségeket lehetett felfedezni az Intézetben belül. Az idősebbek között dolgozott a tanszékvezető is: Magyaródi Sándor, aki még a Bács-Kiskun Megyei PB-n is dolgozott sok évvel azelőtt. Sőt, még Vietnámban is megfordult, mint nemzetközi békefenntartó. A rendszer kiemeltje volt tehát. A SZU-ban tanult, orosz felesége van. Egyértelműen a régi gárdához tartozott, azonban ők is érezték, hogy változások lesznek, elsősorban politikai értelemben. Nekik az volt a tervük, hogy valamiféle (meg)javított szocializmus fog létrejönni.

Ugyanakkor voltak az Intézetben fiatalabb oktatók is, akiknek teljesen más volt a felfogásuk és világlátásuk. Például Nyilas Mihály, aki a svéd jóléti állammal foglalkozott, később Budapestre került Ferge Zsuzsa tanszékére. Ő amúgy történelem szakot végzett. Vagy itt dolgozott a szintén történész Bujalos István, aki filozófiát tanított, majd 1990-ben átkerült a KLTE BTK-ra. Később dékán is lett belőle. Sági Matild matek szakos volt, az ELTE-n végzett: a TÁRKI-ba került dolgozni, szociológusként. Bánfalvi Attila történelem-népművelés szakon végzett a KLTE-n, ott tudott maradni a DOTE-n, később az egyetemen belül létrejött Magatartástudományi Intézetbe került. Neki pszichoanalízis filozófiai témája volt akkoriban. Láng Eszter is itt volt, aki a KLTE KTK-ra került át 1990-ben. Vagyis a DOTE MLI-ben nemcsak „elaggott” idős káderek voltak a 80-as években, hanem komoly

⁴⁰ Interjú Dr. Lévai Csabával Debrecenben 2011. január 28-án.

munkával bíró fiatalok is. Amúgy nem voltam komoly kapcsolatban az idősebb korosztállyal. Mi, a 30-as éveinkben járó fiatal oktatók másképp láttuk a dolgokat.”⁴¹ Sajátos értelmezésnek lehetünk a tanúi, azonban a felsorolás jól érzékelteti a sokszínűséget.

A tanszék az 1988/89-es oktatási évben még változatlanul működött Magyaródi tanszékvezető irányításával. 1989/90-ben az MLI-t átszervezték *Társadalomtudományi Tanszékké*, aminek vezetője ugyanúgy Magyaródi lett. Azonban „1990-en a tanszék megszűnt, mint önálló szervezeti egység, Magyaródi társprofesszorként dolgozott a *Társadalom- orvostani Intézetben 1994-ig, amikor nyugdíjazását kérte.*”⁴² Tehát egy viszonylag rövid ideig tarthatott az átmenet időszaka, amikor meghosszabbították mandátumát. Az életpálya viszonylatában ez a kis „hosszabbítás” arra volt elégséges, hogy valahogy eljussanak a nyugdíj-korhatárig, amikor azonnal távozniuk kellett a katedráról. Újból hangsúlyozom, hogy ez a folyamat elsősorban nem a fiatalokat érintette.

Hiába hozott meg sikeresnek mondható reformokat Magyaródi és csapata a 80-as évek második felében, egy idő után annyira felgyorsultak az események, hogy nem vették észre: szépen lassan feleslegessé váltak a DOTE szemében. Rögtön hozzáteszem, ez országos tendencia volt, a közhangulat, talán a társadalmi elvárások, az új egyetempolitika hozadéka lett, hogy végül is a 90-es évekre megszűntek a jogutód intézmények. Arról nem is szólva, hogy mindenki egyformán „vette a kanyart”, nem egyformán dolgozták fel a rendszerváltás okozta traumát, sem szakmailag, sem emberileg (politikailag) nem tudott megújulni néhány korábbi marxizmus - oktató. Utóbbi érthető is, hiszen a szocializmus időszakában voltak fiatalok, akkor futottak be gyors és (viszonylag) sikeres karriert, számukra a kapitalizmus nem hozott semmi jót. A merev, dogmatikus ideológiától elszakadva egyesek balliberális értelmiségiekké váltak. Ez főként a fiatalabbakra vonatkozott, az idősebbek politikai értelemben megmaradtak annak, akik voltak.

Adalékok az oktatókhoz

Röviden szeretném ismertetni dolgozatom néhány szereplőjének életét, amire azért van szükség, hogy jobban megértse az olvasó azt a fajta hátteret, amivel mindezt illusztrálni szeretném.

Molnár László (1930-) Újfehértón született. Egyetemi tanulmányait a *Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen* végezte, 1953-ben közgazdasági és jogi tanári diplomát szerzett. Ezt követően 1952/53-ban a debreceni KLTE-n dolgozott, mint tanársegéd. Majd 1953-55 között a budapesti *Lenin Intézetben*. Végül 1955-57 között az *Oktatásügyi Minisztériumban* dolgozott, mint főelőadó. 1957-59 között a DOTE Marxizmus Tanszékén adjunktus volt. 1954-60 között levelező aspiránsa volt Mátrai László akadémikusnak, filozófiából. Magyar filozófia történeti témával foglalkozott, s ebből írta bölcsészdoktori disszertációját 1958-ban. Ugyanezen a területen végzett kutatómunkájából írta kandidátusi disszertációját is, amelyet 1962-ben védett meg. 1959-ben nevezték ki a DOTE MLTSZ vezetőjének, ahol 1960-ban docenssé, 1967-ben pedig egyetemi tanárrá nevezték ki. Itt azonban csak 1968-ig dolgozott. Mint tanszékvezetőt kettős törekvés vezette: a világnézeti tárgyaik

⁴¹ Interjú Dr. Lévai Csabával Debrecenben, 2011.január 28-án.

⁴² Bot György és Kapusz Nándor: *Nyolcvanéves a debreceni orvostudományi Intézetek és klinikák története, professzorainak életrajza 1918-1998*. Debrecen, 1998.59.

oktatása során a társadalomtudományi alapismeretek kiemelése, továbbá az orvosképzés társadalomtudományi határterületeinek oktatása (etika, szociológia). Az intézet az orvosi etikát *Árva Sándor* és *Szodoray Lajos* orvosprofesszorokkal együttműködve oktatta. *Juhász Pál* és *Fülöp Tamás* professzorokkal kollaborálva orvosi szociológiai munkacsoport alakult, amelynek munkája az alapító professzorok DOTE-ről való eltávozás után, a 60-as évek végén gyakorlatilag megszűnt. Molnár László 1965-68 között az *Alföld* című irodalmi folyóirat szociológiai rovatát vezette. 1968-ban Budapestre távozott, ahol a *Politikai Főiskola Szociológia Tanszékét* vezette egyetemi tanári beosztásban. 1972-76 között a *KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben* dolgozott tudományos főmunkatársi, majd tudományos tanácsadói beosztásban. 1976-78 között a *KSH Társadalomstatisztikai Főosztályát* vezette, majd a *Népeségtudományi Kutatóintézet* igazgatójának nevezték ki. 1974-től részt vett a SOTE-n folyó szociológiai oktatásban. 1977-től címzetes egyetemi tanár, 1981-től egyetemi tanárként a *Szociológiai Csoport* vezetője volt. A *Szociológia* című folyóiratnak alapításáról főszerkesztője volt. 1972-77 között. Külföldi hivatalos úton mindegy 25 országban járt. Tanulmányutat tett a Szovjetunióba, Csehszlovákiába, az NDK-ba, Ausztriába, Angliába, Finnországba és az USA-ba.⁴³

Kovács László (1931-) Hajdúnánáson született. Egyetemi tanulmányait a KLTE TTK biológia-kémia szakán végezte el 1954-ben. Végzés után a *KLTE Marxizmus-Leninizmus Tanszékén* kapott tanársegédi kinevezést, ám a tanszéknek már korábban is demonstrátor tagja volt. Kinevezése után – végzésének megfelelően – elsősorban orvostanhallgatók filozófiai oktatásában vett részt. Ebben az időben egy tanszék látta el a két egyetem (KLTE és DOTE) hallgatóinak ideológiai oktatását. 1958-ban egyetemi doktori címet szerzett filozófiából és pszichológiából. 1959-62 között aspiráns volt Moszkvában az *Állami Lomonoszov Egyetemen*, ahol a biológia fejlődésével kapcsolatos világnézeti-filozófiaikérdéseket tanulmányozta. 1962-ben megszerezte a filozófiai tudományok kandidátusa tudományos fokozatot, és adjunktusi kinevezést kapott a DOTE Marxizmus-Leninizmus Tanszékére. Rövidesen docenssé, majd egyetemi tanárrá nevezték ki. 1968-73 között a tanszék megbízott vezetője volt, de rövidesen kérte e megbízás alóli felmentését. Ennek következtében ismét a filozófia szakcsoport vezetését látta el. Oktató-nevelő munkáját és a szakcsoport-vezetői tevékenységét a filozófiai-világnézeti oktatás korszerűsítésére irányította. Céljaul tűzte ki, modern szemlélettel rendelkező értelmiségi szakemberek formálását. Tudományos tevékenységének fő témája a természet és a dialektika történeti jellegének kutatása. Publikációi – szám szerint több mint 70 – más témákat is érintettek. *A tudat és megismerés filozófia kérdései* című munkáját egyetemi jegyzetként több ízben is kiadták: 1975-ben, 1976-ban és 1978-ban. Ezenkívül tanulmányokat, esszéket, recenziókat jelentetett meg oktatási-nevelési, tudományelméleti, pszichológiai témákról. Egy részük orosz nyelvű kiadványokban is szerepelt. Több perióduson át tagja volt a *TMB Filozófiai Szakbizottságnak*, ezen kívül sokféle társadalmi feladatot és funkciót látott el.⁴⁴

Magyaródi Sándor (1931-) Mohácson született. 1945 után segédmunkás volt, majd Mohácson ipari tanuló. 1948-ban géplakatos szakunkás lett. 1948-ban felvették az első szakérlettségi tanfolyamra. 1950/51-ben a Közgazdaság-tudományi Egyetemen tanult. Ta-

⁴³ Bot György: *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajta 1918-1988*. Debrecen, 1990. 226-227.

⁴⁴ u. o. 195. o.

nulmányait marxizmus szakon folytatta, kezdetben az *ELTE BTK*-n, majd a *Lenin Intézetben*. Tanulmányait 1955-ben fejezte be kiegészítéssel. 1955-58 között a *Kecskeméti Városi Pártbizottságon* dolgozott. 1958-62 között a *Leningrádi Állami Egyetemen* volt aspiráns. Kandidátusi disszertációját a természettudományok filozófiai problémaköréből írta, amelyet 1962-ben védett meg Leningrádban. 1962-67 között a *Pécsi Tanárképző Főiskolán* vezette a *Marxizmus-Leninizmus Tanszéket*. 1967-ben az *ELTE BTK*-ra került, ahol 1968-73 között az *ELTE TTK Filozófiai Tanszékének* vezetője volt. 1973-ban került a DOTE MLI-re docensi beosztásban, mint tanszékvezető. 1974-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. Magyaródi professzor tagja volt a MM MLOF mellett működő *Filozófiai Szakbizottságnak*. Két időszakban tagja volt a *TMB Filozófiai Szakbizottságának*: 1964-67 és 1970-73 között. Rendszeresen részt vett a kandidátusi disszertációk elbírálásában és bizottsági funkcióiban. 1973/74-ben a *Dél-Vietnámban* működő *Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságban* dolgozott. Az egyetemre való visszatérése után megválasztották a DOTE pártbizottság és végrehajtó bizottság tagjává. Tagja az MSZMP Megyei Bizottsága mellett működő *Propaganda-és Művelődési Bizottságnak*. 1980-tól tagja a *TMB Politikatudományi Szakbizottságnak* és az *MM Filozófiai Szakbizottságnak*. 1973-83 között a DAB titkára volt. Kötetvételei közt szerepel többek közt az 1957-ben kapott *Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem*.⁴⁵

Szűcs Ernő (1926-) Debrecenben született, értelmiségi családban. A *Református Kollégium Gimnáziumában* végezte el a négy alsó osztályt. A *Társulati Kereskedelmi Iskolában* érettségizett le 1948-ra. 1945/46-ban angol hadifogoly volt Németországban. Ezt követően nem tudott elhelyezkedni, így az egri pedagógiai főiskolára iratkozott be magyar-történelem-testnevelés szakára. Itt tanult 1948-51 között. Utána Kartalon tanár, Berkeszen gyermekotthoni nevelő, illetve Hajdúsámszonban igazgató-helyettes. 1963-ban, Debrecenben egy általános iskolában tanár, majd 1964-től a DOTE MLI munkatársa: előbb tanársegéd 1964-69 között, majd adjunktus 1969-81 között. Közben 1968-ban a *KLTE*-n elvégezte a történelem szakot is.

Kun Ferenc (1924-2011): „Már katona volt a II. világháború alatt, ám egységük felbomlott Szlovákia területén. Ő maga később bekerült egy szlovák partizán egységbe, ott harcolhatott tovább. Tagja lett később az Ellenállók Szövetségének. Nálunk a tudományos főmunkatársi rangig vitte. Ez azt jelentette, hogy nem oktatott, hanem a tudományos életben volt aktív. Ennek minden előnyét ki is használta.”⁴⁶

Jávor Gyula (1926-1993): „A Statisztikai Hivatalból jött el Jávor Gyula a DOTE-ra, ahol politikai gazdaságtant tanított. Nagy bélyeggyűjtő volt annak idején. 1955-ben jöttek el Budapestről, előbb a Debreceni Statisztikai Hivatalnál dolgozott. Valamikor 1957 után jött a DOTE-ra, majd 1991-ben vonult nyugdíjba. Végül 1993-ban halt meg.”

Eredetileg közgazdász volt, a MKKE-n végzett statisztikus szakon. A felesége kulák származású volt, ami egy időszakban gondot okozott nekik. Jávor apja a debreceni *Siket-Néma Intézet* vezetője volt, tehát értelmiségi származású. Debrecenben született 1928 áprilisában. Amikor odakerült a tanszékre, Molnár László volt a tanszékvezető, akinek évfolyamtársa volt a Kereskedelmi Iskolában.⁴⁷

⁴⁵ u. o. 219-220. o.

⁴⁶ Interjú Magyaródi Sándorral Debrecenben 2010. december 11-én.

⁴⁷ Beszélgetés Dr. Jávor Gyulánéval 2011. május 3-án.

Némedi Dénes (1940-2010) Szeretném szó szerint idézni úgy, ahogy ő mondaná: „1942-ben születtem Debrecenben. 1965-ben a debreceni KLTE-n, történelem szakon végeztem. Szakdolgozatomat eszmetörténeti témából írtam. Doktori dolgozatom is hasonló jellegű volt: *A Magyar Szemle* revíziós nacionalizmusáról, 1970. Ennek a legfontosabb fejezetei 1972-ben, a *Történelmi Szemlében* megjelentek. 1967-től 1973-ig a DOTE Marxizmus-Leninizmus Intézetében dolgoztam. Itt filozófiát tanítottam. A szociológiával való ismerkedésem azzal kezdődött, hogy részt vettem egy az egyetemisták politikai tevékenységét vizsgáló kutatásban. Részben ennek hatására állást változtattam: az ELTE Szociológiai Tanszékére (a mai Intézet elődjébe) jöttem dolgozni. 1973-tól az értelmiség történeti és szociológiai szempontú vizsgálatába kapcsolódtam be (középosztály-probléma, értelmiségi elit), így jutottam el a harmincas évek népies szociográfiájának a vizsgálatához. Ebből a témából írtam kandidátusi disszertációm (1981). A magyar szociológiatörténet kutatásával párhuzamosan foglalkoztam a nemzetközi szociológiatörténet és eszmetörténet kérdéseivel. Elméleti téren az utóbbi években a durkheimista tudásszociológia problémáit vizsgáltam intenzíven. 1991 októbere és 1992 júniusa között 9 hónapot Párizsban, a Centre de sociologie de l'education et de la culture mellett töltöttem. 1994 elején nyújtottam be akadémiai doktori értekezésemet, amelyet 1996-ban védtem meg. A tanulmány *Durkheim. Tudás és társadalom* címmel 1996-ban jelent meg az Áron Kiadónál. 2000-ben habilitáltam. 2001-ben egyetemi tanárrá neveztek ki. 2005-ben jelent meg a klasszikus szociológia történetéről írott munkám. 1984 óta veszek részt az International Sociological Association Research Committee on the History of Sociology munkájában, konferenciáin 4 előadást tartottam. Kapcsolatban vagyok a francia és brit Durkheim-kutatókkal, a British Center for Durkheimian Studies több konferenciáján vettem részt, tanulmányköteteikben publikáltam. 1996-98 között egy 7 egyetemet érintő TEMPUS projekt kontraktora, 1997-8-ban egy francia-magyar Balaton program magyar vezetője voltam. 2003 őszén három hónapos kutatóúton voltam az Amerikai Egyesült Államokban a Yale egyetemen, a Fulbright Commission támogatásával. 1990-től részt vettem az 1993-ban indult szociológiai PHD képzés előkészítésében. 1993-94-ben a képzés koordinátora voltam, 1994-től én irányítom az elméleti törzstárgy oktatását. 2000 októberétől megbízást kaptam az új szabályozásnak megfelelően átalakult doktori iskola irányítására. Mint az iskola vezetője, egy Felsőoktatás Kutatásfejlesztési Program irányítója vagyok, mint kutató 2004 és 2006 között egy OTKA Tudományos Iskolák kutatási program vezetője voltam, amelynek eredményei 2008-ban önálló kötetben jelentek meg. 1988 és 1991 között a Szociológiai Intézet igazgatóhelyettese voltam, az Intézet nemzetközi kapcsolatait és oktatási tevékenységét szerveztem. 1992-94 között az Elméleti-történeti Tanszék vezetője, 1994 és 1996 között az Intézet igazgatója voltam. Újjáalakulásától 1998-ig részt vettem a Szociológiai Szemle szerkesztésében, 1995 és 1998 között a folyóirat főszerkesztője voltam. 1997-ben és 2009-ben a Magyar Szociológiai Társaság elnöke voltam. 1997-től 1999-ig az MTA IX. Osztálya mellett működő Szociológiai Szakbizottság elnöke voltam. 2004 és 2006 között a MAB szociológiai és politológiai szakbizottságának elnöke voltam, 2006 óta a MAB társadalomtudományi szakbizottságának alelnöke vagyok. Németül, angolul, franciául és oroszul folyékonyan olvasok, az első három nyelven megfelelő beszédképtelenséggel rendelkezem, németül és angolul írok is. Német nyelvvizsgával rendelkezem”.⁴⁸

⁴⁸ http://tatk.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=548&Itemid=683 (2011. május 11.)

Szani Ferenc: „Egy filozófia szakos adjunktus volt a Tanszéken, akinél elértem hogy küldjék ki a Szovjetunióba aspirantúrára azzal a feltétellel, hogy a végzés után visszajön a tanszékre. Együtt tanult a pártfunkcionáriusokkal, akik jóval nagyobb fizetéssel rendelkeztek, mint Szani. Az MSZMP KB titkárság határozata ellenére azonban a Városi PB-hez került, később pedig a Megyei PB-hez. Pedig a tanszékvezető-helyettesi címet is megígértem neki visszatérése esetén. Miskolci származású, akinek az apja 1956-ban részt vett az akkori eseményekben. Ha jól emlékszem, akkor 1985-88 között tartózkodott kint, de 1988-ban már nem volt az MLI-ben. Tulajdonképpen az SZKP KB Társadalomtudományi Intézetében tanulhatott, mint aspiráns.”⁴⁹

Láng Eszter: Az erdélyi Korondon született 1948-ban. 1966-ban érettségizett, majd a KLTE orosz-francia szakot végezte el 1972-re. Előbb a DOTE MLI-n dolgozott a politikai gazdaságtan szakcsoportban, mint tanársegéd, majd adjunktus.

Bayer József: Pilisszentivánon született 1946. március 1-jén. Felsőoktatási tanulmányait 1967-ben kezdte a Debreceni Tanárképző Főiskola népművelés-könyvtár szakán, ahol 1970-ben szerzett tanári és népművelő diplomát, majd posztgraduális képzésen tanult a Kossuth Lajos Tudományegyetem népművelés szakán, ahol 1973-ban kapott diplomát. Ezenkívül filozófiát tanult az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol 1976-ban végzett. 1976 és 1977 között a Frankfurti Egyetemen, 1985-ben pedig a Harvard Egyetemen tanult. Első diplomájának megszerzése után könyvtárosként dolgozott, majd 1972-ben a Debreceni Orvostudományi Egyetem filozófiatanára lett. 1979-ben került a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetébe, ahol kutatóként dolgozott. 1985-ben átkerült az MTA Társadalomtudományi Intézetébe, melynek tudományos osztályvezetője lett. 1990-ben az átszervezett MTA Politikatudományi Intézet tudományos tanácsadója lett, majd 1998-ban kinevezték az intézet igazgatójává, amelyet 2009. december 31-éig vezetett. Kutatóintézeti állása mellett 1991 és 1994 között a Bécsi Egyetem vendégprofesszora volt, majd 1996-ig a Bécsi Diplomáciai Akadémián oktatott. 1994 és 1998 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészstudományi Kar politológia tanszékvezető egyetemi tanára volt, majd az ELTE Társadalomtudományi Karának oktatója lett. 2000-ben a Zsigmond Király Főiskola főigazgatójává nevezték ki, majd az iskola átszervezése után annak rektora lett. 1997 és 2000 között Széchenyi professzori ösztöndíjjal kutatott. 1981-ben védte meg filozófiai tudományok kandidátusi, 1996-ban politikatudományok akadémiai doktori értekezését. 1995-ben habilitált. 1997 és 2000 között az MTA közgyűlési képviselője volt. 2002-től több éven át az MTA Politikatudományi Bizottságának elnöke volt. 2004-ben megválasztották az akadémia levelező, 2010-ben pedig rendes tagjává. Szintén 2004-től az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának elnökhelyettese. 2008-ban az akadémia Nemzetközi Tanulmányok Doktori Bizottsága elnöke lett. 2005-ben Pázmány Péter-díjban részesült. Emellett 1997 és 2003 között a Magyar Politikatudományi Társaság elnöke volt. Tudományos pályagutása mellett közéleti szerepeket vállalt: az 1990-es országgyűlési választáson a Magyar Szocialista Párt országgyűlési képviselőjelöltje volt, mandátumot nem szerzett. 1997-ben az MSZP a Magyar Távírási Iroda Tulajdonosi Tanácsadó Testületébe (TTT) delegálta. 2001-ban a TTT alelnöke, 2005-ben annak elnöke lett.⁵⁰

⁴⁹ Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben, 2011. január 15-én.

⁵⁰ [http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_\(polit%C3%B3gus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_(polit%C3%B3gus)) (2011. május 11.)

Lévai Csaba (1964-): 1982-ben érettségizett el, majd 1988-ban végezte el a KLTE történelem-magyar szakot. 1988-91 között a DOTE-n dolgozott, mint tanársegéd. Apja Dr. *Lévai Géza*, az *Anatómiai Intézet* vezetője.

Palcsó Mária: (1952-) Kőszegen érettségizett, majd a KLTE történelem-népművelés szakot végezte el 1971-76 között. Ezt követően került a DOTE MLI-re, mint gyakornok, majd tanársegéd. Egészen 1983-ig ott dolgozott, majd ebben az évben Budapestre került a MM MLOF-ra, mint filozófia szakreferens 1983-87 között. Ezzel párhuzamosan a BME MLI-ben is oktatott filozófiát, de előtte az ELTE-n elvégezte 1979-re a filozófia szakot.

Jenei Ilona: Földesen született. A KLTE TTK biológia-földrajz szakon végzett, ezt követően került a DOTE MLI-re, ahol 1990-ig dolgozott: előbb, mint tanársegéd, majd adjunktus, végül docens lett.

Fürj Zoltán (1952-) Körösnagyharsányban született, majd 1970-ben érettségizett Szeghalomban. A KLTE történelem-népművelés szakát 1978-ban végezte el, majd az ELTE-n tudományos szocializmus előadói oklevelet szerzett 1981-ben. 1978-85 között tanársegéd volt a DOTE MLI-n, majd 1985 óta oktat a DOTE-n, előbb az ottani *Marxizmus Tanszéken*, majd 1990 után, annak megszűnéséig a jogutód *Társadalomtudományi Tanszéken*. Utóbbinak volt Poór Józsefet követően a (utolsó) tanszékvezetője.

Bánfalvi Attila: A KLTE történelem-népművelés szakon végzett, majd még ugyanebben az évben a DOTE MLI-hez került, mint tanársegéd.

A DOTE és az MLI viszonya

Érdekes lehet megvizsgálni közelebbről azt is, hogy akár a 70-es években miként viszonyultak a nagy múltú, idős orvosprofesszorok ezen viszonylag frissebb intézethez. Erről Magyaródi pozitívan nyilatkozott, emlékei szerint befogadták az intézetet.

Ugyanakkor Hovanyecz egy érdekes szempontból közelítette meg ezt a felvetést: „*Debrecenben nem volt véletlen, hogy épp a DOTE állt a legjobban a megyei pártszervektől való függésben. Vagyis a legfüggetlenebb volt a többi egyetemhez képest. A DOTE-t nem lehetett megingatni a pártközpontból. Az az igazság, hogy ennek a megyének mindig konzervatív vezetése volt 1990 előtt. Karakas Gódor, Sikula György és Magyar József vezette a megyei PB-t.*

*Azonban elvtársak is meg szoktak betegedni, amikor aztán hirtelen megváltozik az alá-fölérendeltségi viszony. Ugyanez a dolog már nem olyan egyértelmű a KLTE-re. Ott nehezen bontakozott ki mindaz, ami megújulást jelentett volna társadalmi és kulturális értelemben.*⁵¹ Teljesen érthető az érvelés, ami kiváló magyarázatként szolgálhat, miszerint nem vonták olyan szoros ellenőrzés alá a DOTE-t, mint akár a KLTE-t. A másik lehetséges magyarázat az egyetemek közti profilban keresendő: azaz előbbi orvoslással foglalkozik, utóbbi viszont tanárképzéssel is, ahol viszont egyáltalán nem mindegy, hogy a pályakezdő tanárok miként formálják a középiskolások tudatát. Erre szigorú direktívák léteztek, amiket aztán ellenőriztek is. Egy orvosegyetem esetében nem tarthatta a megyei PB olyan fontosnak azt, hogy milyen szemlélettel rendelkeznek az egészségügyben dolgozók; nekik a gyógyítás a fő feladatuk, nem az oktatás.

⁵¹ Interjú Dr. Hovanyecz Lászlóval Pécelen 2011. január 20-án.

Egy másik lényeges szempontra *Jenei Ilona* világított rá, amikor elmondta, hogy „A DOTE nagyon nehezen fogadta be a Marxizmus-leninizmus Intézetet (MLI) és az általunk oktatott tárgyakat. Távolinak tartotta ezeket az ismereteket az orvosképzéstől. 1-2 kivétel azért volt: ez főleg az etika. Nem könnyen szervesültek ezek a tárgyak és maga az intézet sem a DOTE struktúrájához. Ennek a távortartásnak talán politikai okai is voltak, de szerintem nem kizárólagosan ez lehetett a dolog lényege. Az orvostudomány sokat és gyorsan fejlődött, mindenki óraszámot akart növelni vagy új szaktárgyakat bevezetni. Mivel a képzés össz-óraszámát nem lehetett emelni, ezért gyakran felmerült a Marxizmus intézeti tárgyak magas óraszámának indokolatlansága, ill. ennek vitatása...”⁵² Majd nem sokkal később így folytatta: „Az volt a felfogás, hogy az orvos tudja, hogy mi van, a beteg pedig ki van zárva mindenképp. Azt mondták, hogy „ő ahhoz nem ért, ne szóljon bele, nekem ne mondja meg... Ha valakinek nem volt orvos végzettsége, akkor az illetőnek nem volt nagy tekintélye a DOTE-n belül”⁵³

Ezt csak megerősítette *Palcsó Mária*, amikor kijelentette, hogy „igazából egy konzervatív, régi vágású intézmény volt a DOTE; az idősebb orvosoknak az volt a véleménye, hogy az MLI lényegében idegen test a DOTE-n. Nagy óraszámokban tanítottuk a hallgatókat, amit a szakoráktól vettünk el szerintük. Ezt sérelmezte néhány orvoskolléga. Azt is sérelmezték, hogy nekünk csak 9-14 óra között kellett bent lenni az egyetemen, míg nekik egész nap. Azt nem vették figyelembe, hogy mi könyvtárban vagy otthon tudunk igazán felkészülni a munkánkra. Vagyis ez örök feszültség forrása volt az egyetem és közöttünk. Volt egyfajta szimpátia is irányunkban, de averzió is. Tehát ezt a viszonyt kettősség jellemezte. Ugyanez vonatkozott a diákokra is. Sokszor kérdezték: „minek kell Hegel?” vagy a „tagadás tagadása”? Hiszen ők orvosok lesznek, nem filozófusok. Nekünk mindig az volt erre a válaszuk, hogy „az egész embert kell látni, és annak háttérét”, „érteni kéne a bennünket körülvevő világot” stb.”⁵⁴

Külkapcsolatok

Mint arra korábban tettem utalást, most egy megkerülhetetlen vizsgálódási szempont következik, amelyben az intézet kelet-európai szocialista blokk országaival és különböző (testvér) egyetemekkel való kapcsolatát taglalom. Segítségül hívom a DOTE évkönyveit, ahol remekül megtalálhatóak az idevonatkozó bejegyzések.

Az 1970/71-es tanévben *Ursula Hass* érdekezett a DOTE MLI meghívására az NDK-ból.⁵⁵

Az 1975/76-os tanévben különösen sok vendégoktató érkezett külföldről; az NDK-ból *Lothar Gartner*, *Margarete Kunkel* és *Rickadra Weiget*, a SZU-ból *Bocsarova*, *Kulberg* és *Turcsanyikova*, illetve Franciaországból *Susan Michelson* jött.⁵⁶

Az 1976/77-es tanévben *Achim Rogge* volt a vendég az NDK-ból.⁵⁷

Az 1980/81-es tanévben *Hans-Jürgen Stöhr* volt a vendég az NDK-ból.⁵⁸

⁵² Interjú Dr. Jenei Ilonával Debrecenben, 2010. november 20-án.

⁵³ U.o.

⁵⁴ Interjú Dr. Palcsó Máriával Budapesten, 2011. január 24-én.

⁵⁵ Móri József és Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1970/71*. Debrecen, 1971.

⁵⁶ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1975/76*. Debrecen, 1976. 172.

⁵⁷ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1976/77*. Debrecen, 1977.

Az 1981/82-es tanévben *Achim Rogge* és *Hans Dorle* érkeztek az NDK-ból.⁵⁹

Az 1983/84-es tanévben Prof. *Groth* volt a vendég.⁶⁰

Az 1984/85-ös tanévben három külföldi látogatót jegyezhetünk fel, akik mindhárman az egykori NDK-ból érkeztek: *Jürgen Brülgam*, *Günter Hoffmann* és *Ferdinand Vollmer*.⁶¹

Tehát elsősorban a rostocki *Wilhelm Pieck Egyetemmel* volt kiváló és virágzó kapcsolatuk, ezen belül rokontanszékekkel: Filozófia, Politikai Gazdaságtan és Tudományos Szocializmus (vagy Kommunizmus) Tanszékek. Élénk volt a kölcsönös kapcsolat, ami rengeteg pénzt is felemésztett. A hozadéka azonban nem maradt el, hiszen valóban virágoztak. Ezek főként személyekhez, illetve intézethez köthető kapcsolatok voltak, amik 1990 után lassan elhaltak. Ennek oka nyilvánvaló: megszűnt az NDK, hazánkban is nagyarányú strukturális változások zajlottak le, aminek következtében „túlszaladt a történelem” ezeken a kapcsolatokon. Ha más formában újjá is éledtek a régi kapcsolatok, azok már egészen más szemlélet mentén lettek kialakítva, egyszersmind igazodva a kapitalizmus igényeihez.

A rendszerváltást követően „*de facto megszűnt a kapcsolat az NDK-val, azt említettem korábban, hogy az utolsó szervezett találkozás – 1989 őszén - során nem voltunk biztosak abban, hogy ők fogadnak, ők pedig nem voltak abban biztosak, hogy mi megyünk. Utána nyílt meg a világ, jöttek az angliai kapcsolatok. Az NDK-ban is megszűntették az ottani hasonló elnevezésű tanszékeket, ezt követően nem volt kivel kapcsolatot tartani. Utolsó előadásomat Wiesbadenben tartottam meg.*”⁶² Felfogásom szerint értékes emberi és szakmai kapcsolatok halhattak el, ami a rendszerváltás velejárója volt.

Néhány gondolat a DOTE MLI tudományos közleményeiről

1978-1985 között összesen négy szám, illetve egy különszám jelent meg a sorozatnak szánt kötetek közül. Az első számban Jenei Ilona írt tanulmányt *A fejlődés filozófiai fogalmához*. Ezt követően Magyaródi Sándor *A proletár internacionalizmus és a nemzetközi ideológiai harc* címmel közölte gondolatait. Dalmi Lajosné *A munka humanizációjának problémái*-val foglalkozott. Jávor Gyula *A szociálpolitika jellegének néhány elvi és gyakorlati problémája* címmel közölte dolgozatát. Kun Ferenc *Gazdaságpolitika és szociálpolitika* címmel írt. Pető Istvánné *A munka szerinti elosztás néhány összefüggése a dolgozói vélemények tükrében* írt. Kovács László *Gondolat kísérlet az oktatás hatékonyságának fokozására* címmel. Végül Láng Eszter *A külföldi közvetlen beruházások feltételei Franciaországban a II. világháború után*⁶³ címmel. A dolgozatok címéből arra lehet következtetni, hogy kevesebb köze van az ebben a kötetben publikált szerzőknek az orvostudományhoz. Hiába határozta meg az MLI közös kutatási területként bizonyos orvosi határterületeket, azok csak időszakos munkák lehettek, tehát nem tartósak.

A harmadik kötetben szintén szerepelt Kovács László, aki *Tevékenység és történetiség* címmel írt dolgozatot. Szani Ferenc *A társadalmi struktúráról* címmel közölte tanulmányát. Dalminé Kiss Gabriella *M. Weber a társadalomtudományok objektivitásának és értékmen-*

⁵⁸ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1980/81*. Debrecen, 1981.

⁵⁹ *A DOTE évkönyve 1981/82*. Debrecen, 1984.

⁶⁰ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1983/84*. Debrecen, 1984.

⁶¹ Bodolár Alajos szerk.: *A DOTE évkönyve 1984/85*. Debrecen, 1985.

⁶² Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben, 2010. december 11-én.

⁶³ Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények I*. Debrecen, 1978. 1.

tességének kérdéséről címmel. Palcsó Mária *Fürtök egy kései szüretéről* címmel szerepelt a kötetben. Petőné Sivák Piroska *Munkakeresetről-munkásszettel* címmel. Végül ismét Láng Eszter *Gondolatok a tőkeexport, a foglalkoztatottság és a nemzetközi tőke elleni harc témaköréből*⁶⁴ című dolgozata zárta a sort.

A negyedik kötet, ami egyben az 1984-es tudományos ülés előadásainak szerkesztett változata a következőkből áll: Magyaródi Sándor megnyitóbeszède után Mikecz Ferenc *Az eurokommunista pártok fejlődésnek néhány tanulsága* címmel, Sztás József *Ausztria Szocialista Pártja gazdaság-és társadalom-felfogásának változása* címmel, Szani Ferenc *A társadalmi-gazdasági formációk dinamikája és a nomád társadalmak* címmel, Nyilas Mihály *A funkcionális szocializmustól a gazdasági demokráciáig* címmel, Bujalos István *A polgári társadalom és a politikai állam viszonya Marxnál* címmel, Magyaródi Sándor *A szocialista tulajdon és politikai implikációi* címmel, Bánfalvi Attila *A létező szocializmus formáció-elméleti problematikája* címmel, Petőné Sivák Piroska *Kérdőjelek az állam és a gazdaság viszonyában napjainkban Magyarországon* címmel, Szokodi József *Modernizáció, értelmiség, értelmiségképzés* címmel, Orosz Tamás *Értékváltozások és prózaformák* címmel és végül Monok Sándor *Az értékintézményesítés folyamata*⁶⁵ címmel írt dolgozatot.

Itt sem lehet olyan témákat felfedezni, ami kifejezetten orvosi szakterületre emlékeztetne. Ugyanakkor remek lehetőséget nyújtott, hogy a fiatalok is éljenek a publikáció nyújtotta előnyökkel.

Szakkolgozatok a DOTE MLI-hez

Sajnos csak a teljesség igénye nélkül tudom bemutatni, hogy milyen témában írtak végzős orvostan-hallgatók ehhez az intézethez szakkolgozatokat.

Gulácsi István: Az egészségügyi infrastruktúra helyzete (témavezető: Szokodi József) 1990.

Kelemen Katalin: Cigány származású fiatalok helyzete Szolnok megyében (témavezető: Szokodi József) 1990.

Kovács Marianna: Az ifjúkori bűnözés kiváltó okai (témavezető: Szokodi József) 1989.

Nagy András: A cigányság története és helyzetének jellemzői (témavezető: Szokodi József) 1988.

Molnár Beáta: Az alkoholizálás jelenségei és okai egyetemünk ifjúsága körében (témavezető: Szokodi József) 1988.

Szalánczi Katalin: a diplomás pályák presztízskülönbségek okai (témavezető: Szokodi József) 1989.

Takács István: A szociológia emberképe (témavezető: Jenei Ilona) 1987.

Várnai Beáta: Az ifjúkori bűnözés kiváltó okai (témavezető: Szokodi József) 1990.

Kovács Antal: A magyar egészségügy átszervezésének premisszái (témavezető: Magyaródi Sándor) 1993.⁶⁶

⁶⁴ Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények III.* Debrecen, 1984. 1.

⁶⁵ Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények IV.* Debrecen, 1985. 1. .

⁶⁶ Összeállítás a DEOEC Kenézy Könyvtár anyagai alapján Debrecen, 2011.

A felsorolásból látható, hogy a szociológiai művek vannak többségben. Érdekes volt szembesülni azzal a „feudális” külsőséggel, hogy minden szakdolgozatot (nemcsak az ideológiai jellegűt) kiadtak egy opponensnek a hivatalos témavezetői bíráló mellett is. A végzős szakdolgozó írásban nyilatkozott arról, hogy köszöni szépen és tudomásul veszi a bírálót. Kissé patriarchális külsőt mutat az is, hogy az intézetvezetőnek minden esetben „jóvá kell hagynia” a dolgozat beadását, illetve a hallgató komoly szinten védte meg írását egy három vagy négy tagú bizottság előtt. Röviden szólva is komolyan vették saját magukat, nem kifejezetten az „elnéző” magatartás volt a jellemző. Ezen hatás nyilván a DOTE más intézeteiből szüremkedett át, hiszen egyazon oktatási intézményben léteztek. Összességében a bürokrácia nagyobb arányban volt jelen, mint akár a KLTE bölcsészkarán. Az évszámok mind azt mutatják, hogy inkább a 80-as évekre volt népszerűbb a szociológia.

TDK-munkák a DOTE MLI-hez

Az előző fejezethez hasonlóan most az MLI TDK eredményeket ismertetem, szintén a teljesség igénye nélkül.

Csejtei András: A természet történetiségének néhány kérdése (1977)

Paál Attila: A deviáns magatartás problémái (1977)

Salamon Sándor: Diákmozgalmak Nyugat-Európában (1977)

Németh Attila: A szocialista fogyasztási modell (1979)

Németh György: A IV. éves orvostanhallgatók pályaválasztása indítékainak és az orvosokról alkotott véleményének vizsgálata a DOTE-n. (1979)

Sági Zoltán: Az ösztönelméletek elvi problémái (1979)

Szerdahelyi Ferenc: Kína ázsiai társadalma (1979)

Tokár György: Az FKP szövetségi politikájáról (1979)

Winkler Ilona-Perge Judit: az értelmiség szerepe a szocializmus építésében (1979)

Czinger Katalin: Egyetemünk ifjúsági mozgalma 1944-48 között (1982) témavezető: Szücs Ernő

Demján Ildikó: Hallgatóink életmódja az 1980-as kérdőívek alapján (1982) témavezető: Szokodi József

Ferencz Péter - Árnási András: Egy, az 1848-as eszmékért küzdő debreceni orvos életútja (Dr. Pallay Miklós 1828-1901) 1982. témavezető: Szücs Ernő

Faragó Ildikó: Családom monográfiája (képek, vallomások, történelmi háttérrel) 1982. témavezető: Kiss József

Horváth Ágnes: Az öngyilkosság alakulása Magyarországon az 1970-es évtizedben (1982.) témavezető: Kiss József

Kisely Mihály: A diszkontinuitás problémája a középiskolai és az egyetemi oktató-nevelő munkában, tanulásban és életmódban (1982.)

Krámer Julianna: Ideológiák párbaja a társadalmi mobilitásban (Kiss József témavezető) 1984.

Török Ildikó: 120 év egy közép-európai család történetében (egy nőszociológiai kísérlet) témavezető: Kiss József 1984.

Balogh Ildikó: Tiszaroff diplomásai (témavezető: Szokodi József) 1985.

Horváth Ágnes - Ormay Péter: Tudni azt, amit nem tudni rosszabb? (témavezető: Kiss József) 1985.

Mester Brigitta: „Nem marad belőlünk se pro se hamu, történetünk semmi sem lesz, csak egy ócska tabu (deviáns punk fiatalok leírása, jellemzése szociológiai és pszichológiai szempontok szerint) Témavezető: Kiss József 1985.

Ormay Péter - Horváth Ágnes: az öngyilkossági kísérleteinek, klinikai adatainak gépi adatfeldolgozása (témavezető: Kiss József) 1985.

Tibori Tibold: Ösztön és viselkedés (témavezető: Jenei Ilona) 1985.

Kovács Andrea: A természetfelfogás változásai (témavezető: Jenei Ilona) 1985.

Lukács Ágnes: A BAZ megyében élő cigány lakosság helyzetében alakulása, szocializációs folyamata (témavezető: Sági Matild) 1985.

Simkó Csaba: Psychopatológiai jelenségek Pilinszky János költészetében (témavezető: Orosz Tamás) 1988.

Juhász Krisztina: A Borsod megyei válások szociológiai vizsgálata (témavezető: Sági Matild) 1989.⁶⁷

Ebből a felsorolásból is egyértelműen kitűnik, hogy a dolgozatok között döntő többségben vannak a szociológiai jellegű munkák. Kisebbségben vannak a munkásmozgalomhoz köthető témák is, de nem ez a meghatározó. Ez azt is mutatja, hogy a szociológiatudomány inkább volt népszerűbb (talán könnyebb is) a hallgatók körében, mint akár a politikai gazdaságtan vagy a filozófia. Érdekes, de egy dolgozat sem érintette a gazdaság témakörét. Az 1976-89 közötti időszak vizsgált dolgozatai azt is megmutatják, hogy főként a fiatalabb oktatók foglalkoztak a hallgatók ezen dolgozataival témavezetőként. A hallgatók előszeretettel vették alapul az egyetemhez köthető különböző felmérések eredményeit, amelyeket aztán feldolgoztak. Meglepő volt számomra, hogy ilyen nagy számban írtak dolgozatokat orvos-tan-hallgatók az MLI-hez, aminek több magyarázata is lehet: egyfelől talán könnyebb volt eredményesebben megírni az MLI-ben, mint akár egy szülészeti klinikán. Másfelől viszont nagy valószínűséggel hittek a politikai rendszerben a hallgatók is, tehát elvűsügből, ideológiai okokból is írtak. M. Kiss József emléke szerint „a szociológusok (és a 6-8 fiatal) vittek új színeket az állóvízbe, az említett TDK-hallgatói mozgalommal. Sági Matilddal (Tilda) újraszerveztük a TDK-kört, a többi fiataalt is meghívtuk, igyekeztünk bevonni őket a zsűrizésbe. 1984-ben vagy '85-ben Gödöllőn volt az OTDK, ott legalább 10 díjat nyertek hallgatóink a szociológia szekcióban, köztük első helyezeket is. Sőt még egy kis kötetet is kiadtunk hallgató dolgozatokból Kabai Imre kollégámmal, akkor már visszakerültem a KLTE-re (1984. szeptember 1-jével).”⁶⁸ Az eredményesség jól nyomon követhető, a lelkesedés mind a fiatal oktatók és végzős hallgatók körében megtapasztalható volt.

Véggözetkeztetésem

A DOTE marxizmus oktatóinak kutatási területe csak minimálisan keresztezte az orvos-egyetem fő szakprofilját. Igazából valóban egy kis szelet bölcsészkar volt ez a DOTE testén, ami tudományos szempontból nem kapcsolódott hozzá szervesen. Azonban ugyanúgy működött, mint a többi intézet, azzal a különbséggel, hogy itt az ideológia markánsan mu-

⁶⁷ Szűcs Péter: *A tudományos diákkör elmúlt 30 éve a Debreceni Egyetem Orvos-és Egészségtudományi Centrumában*. Debrecen, 2004. 24-144.

⁶⁸ Beszélgetés Budapesten Dr. M. Kiss Józseffel 2011. január 25-én.

tatkozott meg. A szaktárgyakhoz képest jóval könnyebb volt ezekből a tárgyakból levizsgázní, ami egy orvosi egyetem esetében érthető is.

Azt a konzekvenciát vontam le, hogy a DOTE MLI időszaka alapvetően két részre osztható, ami a tanszékvezetők személyével szoros összefüggésben van. Az első a Molnár-Kovács időszak, amikor a 60-as évek hatásai érződtek, míg a másik a Magyaródi-korszak, a 70-es és 80-as évek időszaka.

A másik lényeges elem, ami szorosan következik az előző gondolatomból, hogy két jelentősebb hullám figyelhető meg a fiatalítást illetően: a 60-as és 70-es évek fordulóján itt dolgozó fiatal tanársegédek elhagyták az intézetet, döntően Budapestre kerültek, ahol aztán nagy szakmai karriert futottak be. Tehát egy marxizmus - oktatási egység kiváló táptalajnak bizonyult, hogy egy-egy tehetséges fiatal megtalálja a kiugrás lehetőségét. Ehhez még az is hozzájárul, hogy vidéki oktatási intézményről van szó, ami földrajzi értelemben hátráltathat bizonyos célokat. Vagyis az országos politikai-szellemi- kulturális-tudományos élet központja inkább a fővároshoz köthető, nem annyira Debrecenhez. Ezáltal jóval többet kellett dolgozni ahhoz, hogy versenyt tudjon kelni egy fővárosi kollégával, aki értelemszerűen helyzeti előnyben volt.

Intézeti kollektíva nem mutatott egymás iránt erős lelki kötődéseket, hiszen egy diktatúrában (teljesen mindegy, hogy barna vagy vörös) minden esetben atomizált társadalom alakul ki. Vagyis az emberek befordulnak, nem foglalkoznak a másikkal, létezett egyfajta belső öncenzúra is, az önös érdek megvalósítása, a közösségi lét háttérbe szorulása. Mindezek a mozzanatok jelentősen befolyásolták az emberek cselekedeteit. Ehhez pedig még az is hozzájárult, hogy az ünnepek is elvesztették eredeti jelentőségüket: egy november 7-i ünnepségen főként nem a nagy októberi szocialista forradalom iránti tisztelet volt megfigyelhető, hanem az ekkor esedékes jutalom-osztás iránti élénk érdeklődés. Az egy másik kérdés, hogy nemzeti szempontból kevesebb közünk volt ehhez az „ünnephez”, az oroszokhoz képest, de a közismert okok miatt hazánkban is piros betűs nap volt egészen 1989-ig.

Részben, és ez a tudományos szocializmus oktatókra hatványozottan igaz volt, kisiklott életpályaként élte meg több oktató ezt a munkát. Jogosan tehető fel a kérdés, vajon – akár debreceni szinten – a tud.szoc.-os oktatói állomány tagjai közül vajon hány szeretett volna eredetileg is erre a pályára lépni? Tekintettel kell lenni arra a különösen fontos momentumra, hogy döntően mindenki történelem szakot végzett és szívesebben tanított volna akár a KLTE Történelmi Intézetében. Ugyanakkor az is igaz, hogy az ELTE-n létezett tudományos szocializmus előadói szak, de azt is csak a történelemmel együtt lehetett felvenni szakpárban.

A filozófusok könnyebben tudtak váltani a 89-es események hatására, de ugyanez elmondható a politikai gazdaságtan oktatókra is. Ami pedig a szociológusokat illeti: egy viszonylag friss tudományról volt szó, akik nem „égették oda” magukat túlságosan a rezsimhez, ha úgy tetszik: nem kompromittálódtak. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy ők is a marxizmus intézetekből szökkentek szárbá, ami egyfelől lehetett kényszermegoldás is, másfelől viszont a baloldali érzület ugyanúgy megtapasztalható volt velük kapcsolatosan, tehát beillettek az összképbe. Azonban ők jóval kritikusabban szemlélték az eseményeket, mint akár egy tudományos szocializmus - oktató, ami következhetett a tantárgy jellegéből is. Ebből adódóan lehettek a tud.szoc.-osok és szociológusok között szemléletbeli különbségek.

Úgy gondolom, hogy a második fiatalítási hullámnak már nem pusztán csak a szabad státuszok betöltése volta jelentősége, hanem a Kovács-Jenei páros ellensúlyának megtalálása is. Ne feledjük el, hogy egy társprofesszor és élettársa komoly befolyással lehetett az intézet belügyeire. Az új tanszékvezető (Magyaródi), akinek nem voltak előzményei debreceni viszonylatban, esetleg veszélyben érezhette tanszékvezetői megbízatását, nem érezhette magát elég erősnek az intézeten belül. Ezt azzal cáfolta Magyaródi, hogy elmondása alapján inkább a DAB-on belül erősödött, illetve az orvosprofesszorok között mozgott jobban.

Viszont ragaszkodom elméletemhez, amit éppen az erősíthet meg, hogy Magyaródi cáfolta tézisem ezen részét. Ha ugyanis elismeri igazam, akkor „felemeli” a párost a maga (tanszékvezetői) szintjére, így viszont kisebbiti szerepüket. Vagyis nem tekinti egyenrangú félnek őket, nem tekintik erős ellenfélnek őket. Hogy mi az igazság? Csak a jó ég tudhatja...

A hallgatók döntő többsége pusztán kötelező körként fogta fel ezeket a tantárgyakat, nem gondolhattak bele mélyen a mondandóba. Sokkal nehezebb és – az orvoslás szempontjából – fontosabb tárgyakat kellett abszolválniuk. A kötelező penzumokat meghallgatták az ünnepek alkalmával is (április 4. november 7. március 21.), de javarészt a leendő szakmájuknak éltek, nem törődtek különösebben az MLI-vel, kiváltképp, ha valamelyik idősebb, tekintélyesebb orvosprofesszor (pl. Élettani Intézetből vagy Anatómia Intézetből) is ráérősített erre.

Talán az élősködő növény erős jelző, de a vörös masni mindenképpen megállja a helyét: nem bántottak senkit, viszont a (kötelező) díszítő elem funkcióját ellátta, ugyanakkor igazán maradandót nem tudott alkotni, talán funkciójából eredően sem.

MÁRK RÁCZ, MA
researcher
racz.mark@gmail.com

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Beszélgetés Dr. Jávor Gyulánéval 2011. május 3-án. (telefonon)

Bodolár Alajos szerk.: A DOTE évkönyvei 1975/76 és 1984/85 közötti példányok alapján Debrecen, 1976-1985.

Bodolár Alajos szerk.: DOTE 1945-1975 Felszabadulásunk 30 éve. Debrecen, 1975.

Bot György: *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza 1918-1988*. Debrecen, 1990.

Bot György - Kapusz Nándor: *Nyolcvan éves a debreceni orvostudomány. Intézetek és klinikák története, professzorainak életrajza 1918-1998*. Debrecen, DOTE rektora, 1998.

Beszélgetés Budapesten Dr. M. Kiss Józseffel 2011. január 25-én

Interjú Dr. Magyaródi Sándorral Debrecenben, 2010. december 11-én.

Interjú Dr. Palcsó Máriával Budapesten, 2011. január 24-én

Interjú Dr. Jenei Ilonával Debrecenben, 2010. november 20-án

Interjú Dr. Hovanyecz Lászlóval Pécelen 2011. január 20-án

Interjú Dr. Lévai Csabával Debrecenben 2011. január 28-án

Interjú Dr. Bánfalvi Attilával Debrecenben 2011. január 28-án

Interjú Dr. Fürj Zoltánnal Debrecenben, 2010. október 13-án

Interjú Dr. Szűcs Ernővel Debrecenben, 2011. március 11-én

Interjú Dr. Bayer Józseffel Budapesten, 2011. december 1-jén

Kovács László szerk.: *Negyedszázad Jubileumi tanulmánykötet*. Debrecen, 1970.

Letöltés: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_\(polit%C3%B3gus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_(polit%C3%B3gus)) (2011. május 11.)

Letöltés:

http://tatk.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=548&Itemid=683

(2011. május 11.)

Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények IV*. Debrecen, 1985.

Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények III*. Debrecen, 1984.

Magyaródi Sándor szerk.: *DOTÉ MLI Tudományos közlemények I*. Debrecen, 1978.

Összeállítás a DEOEC Kenézy Könyvtár anyagai alapján Debrecen, 2011.

Szűcs Péter: *A tudományos diákkör elmúlt 30 éve a Debreceni Egyetem Orvos-és Egészségtudományi Centrumában*. Debrecen, DEOEC ÁOK TDK elnöke 2004.

ZUSAMMENFASSUNG

In meiner Abhandlung versuche ich eines der ehemaligen – gegenwärtig nicht mehr existierenden – Institute der Debrecener Medizinischen Universität (DOTÉ), das zwischen 1959 und 1989 bestehende Institut Marxismus-Leninismus (MLI) zu charakterisieren. Während meiner Untersuchungen habe ich mich in erster Linie auf Universitätsjahrbücher, Jubiläumsverlagswerke, Lehrerrück Erinnerungen, Diplomarbeiten von Studenten und auf TDK-Arbeiten (TDK – Wissenschaftlicher Studentenzirkel) gestützt, wonach ich zu klären versucht habe, wie sich der Marxismus (die Sozialwissenschaft) eng an die traditionelle Heilung anknüpfen konnte. Es hat sich herausgestellt, dass es Ansichten gegeben hat, wonach das MLI innerhalb der Universität nur als einfache „rote Schleife“ fungiert hat. Anhand radikalerer Äußerungen war das MLI lediglich eine „Parasit pflanze“ auf dem Körper der DOTÉ.

Eine andere Frage wirft auf, welche Richtung das Forschungsgebiet der hier tätigen Lehrer während der Jahre angenommen hat. Ich suche die Antwort darauf, inwiefern die „fachliche“ Richtung dieses ideologischen Lehrstuhls (Instituts) vom Profil der DOTÉ abgewichen ist. Das andere Ziel meiner Untersuchungen ist zu klären, wer, wie und warum dieses Institut als eine Art „Sprungbrett“ gebraucht hat. Wer waren die Lehrer, die bis zum Ende geblieben sind und beim Institut beharrt haben? Was konnten die Gründe dafür sein? Meiner Ansicht nach haben die Spätnachkommen der damaligen vielversprechenden Jugendgeneration („*Generation der strahlenden Winde*“) drei Jahrzehnte lang versucht Veränderungen im Sinne einer Idee zu erzeugen, von der es sich später herausgestellt hat, dass sie versagt hat. Diese Idee war der Sozialismus. Es könnte weiterhin interessant sein, ob es innere Bruchlinien innerhalb des MLI gab und welche Abstammung die Marxismus-Lehrer hatten.

DIE BEZIEHUNG ZWISCHEN LEW TOLSTOI UND DUŠAN MAKOVICKÝ

JOSEF MAKOVITZKÝ

Heuer jährt sich zum einhundertsten Male das Ereignis, dass Dr. med. *Dušan (Duschan, Dušan) Makovický*, Arzt slowakischer Herkunft, aus dem historischen Ungarn stammend, den großen russischen Schriftsteller *Lew Tolstoi* auf seinem letzten Weg begleitet hat. Dušan Makovický war nicht einfach passiver Beobachter, sondern aktiver Begleiter und wichtiger Gesprächspartner einer der größten Persönlichkeiten der Weltliteratur. Er begleitete Tolstoi während der letzten sechs Jahre seines Lebens von 1904–1910.

Wer war Dušan Makovický?

Er wurde am 10. Dezember 1866 in Rosenberg als jüngster Sohn einer elfköpfigen Familie geboren. Rózsahegy gehörte damals zu Ungarn, wurde bis 1945 Ružomberk, danach Ružomberok im Komitat Liptó (Liptau) genannt, heute befindet sich die Örtlichkeit in der Slowakischen Republik. 1869 – nach der Geburt seines jüngsten Bruders – verstarb die Mutter und sechs Wochen später auch der kleine Bruder. Die älteste Schwester erzog die neun Geschwister, darunter Dušan, den jüngsten und sensibelsten in vorbildlicher Weise. Sein Vater, Peter Makovický, war ein bekannter Kaufmann und Käsehersteller, der unter anderem einen Schafskäse (Bryndza) produzierte. Die fabrikmäßige Herstellung dieser Käseart geht auf ihn zurück. Der Vater war ein typischer Vertreter des heranwachsenden slowakischen Bürgertums, das sich infolge der wirtschaftlichen Entwicklung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts besonders im ehemaligen ungarischen Oberland mit den an Rohstoffen reichen Komitaten herausbildete. Sein Sohn Peter gründete später die erste moderne Holzschliffabrik in Rosenberg.

Nach der Familienchronik stammt die Familie Makovický aus Südpolen/Nordost-Ungarn (heute Nordost-Slowakei) bei Bartfeld (Bártfa/Bardejov). Die Familie war evangelisch A. B. (lutherisch) und hatte ein hohes kulturelles Niveau. Es war daher selbstverständlich, dass die Kinder höhere Schulen besuchten. Zu Hause bei Tisch haben sie sich in mehreren Sprachen (slowakisch, polnisch, ungarisch und deutsch) unterhalten. Das Familienoberhaupt hatte für die begabten Kinder der Stadt mehrere Stiftungen ins Leben gerufen. Mit Hilfe einer dieser Stiftungen ist Samuel Fischer nach Berlin gekommen, der spätere Verlagsgründer des heutigen S. Fischer Verlages.

Die Familie Makovický fühlte sich den Gedanken der Aufklärung verbunden. Aufgrund ihrer Herkunft und auch ihrer kulturellen Identität waren ihr chauvinistische Anschauungen

vollkommen fremd. Peter Makovický war einer der Gründer der Matica Slovenská (1863), des slowakischen Kulturvereins in Turčiansky Svätý-Martin (Turócszentmárton, Turz-Sankt-Martin). Die Söhne Makovickýs haben in Rosenberg die unteren Klassen bei den Piaristen absolviert.

Cyrill hat sein Abitur in Ödenburg in dem 1557 gegründeten evangelischen Lyzeum abgelegt; danach studierte er an der landwirtschaftlichen Akademie von Mosonmagyaróvár (dem ungarischen Altenburg). 1890 verteidigte er an der Universität Halle-Wittenberg seine Doktorarbeit mit dem Titel „Beiträge zur Monographie der ungarischen Rindviehrasse“.

Im evangelischen Lyzeum zu Ödenburg (Sopron) existierten im 19. Jahrhundert mehrere Selbstbildungszirkel, u. a. die „Jarina“ für Schüler von slowakischer Herkunft. In den Dokumenten der Jarina finden sich zwei von Cyrill Makovický aus dem Ungarischen in die slowakische Sprache übersetzte Gedichte: „Das erfrorene Kind“ von Josef Eötvös und „Ladislau der Fünfte“ von János Arany. Peter Makovický junior wurde 1881 aus dem evangelischen Lyzeum in Pressburg ausgeschlossen, gerade zu dem Zeitpunkt, als die anderen Brüder dort ihre Ausbildung fortsetzen wollten. 1882 sind Emil und Dušan zunächst in das Reformierte Kollegium nach Nagykovács gegangen, ein Jahr später wechselten sie nach Ödenburg (Sopron). Von der literarischen Tätigkeit Dušans in seiner Ödenburger Zeit (1883–1885) ist nicht viel übrig geblieben. Er war ein Sprachtalent. Im Gymnasium hat er 5 weitere Sprachen gelernt, darunter Englisch und Französisch. Seit den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts befanden sich in der Lyzeumbibliothek auch Bücher der „neuen russischen Literatur“. Die Makovický-Söhne waren fleißige Leser. Sie lasen nicht nur die neue russische Literatur, sondern auch das von János Arany redigierte Journal „Kranz“ (Koszorú) sowie die Budapester Rundschau von Pál Gyulai.

1884 schloss sich ihm Mátyás Benczúr (später Martin Kukučín) an. Dieser kam für ein Jahr nach Ödenburg, weil er dort die Matura ablegen wollte. Er hatte bereits im ungarisch-Oberland als Lehrer an der Unterstufe gearbeitet. Das Lyzeum in Ödenburg ermöglichte dem geächteten und aus dem ungarischen Schuldienst entfernten Lehrer die Ablegung der Matura. In diesem Fall hat der Lehrkörper des Lyzeums gegenüber Mátyás Benczur aus Menschlichkeit gehandelt. Über seine Zeit in Ödenburg schrieb Kukučín 20 Jahre später in warmherziger Erinnerung:

„In Ödenburg war die Luft frei, so dass man, wenn einen die Lust anwandte Topfenfleckerln zu essen, sogar jeden Tag zu Manzinger (die Gaststätte gibt es noch heute in Ödenburg) gehen konnte oder sogar ins Theater zu einer Vorstellung der *Schönen Helene*.“

Seine Freundschaft mit Dušan-Makovický dauerte auch während des Studiums an der Karls-Universität in Prag an. Martin Kukučín hat unter dem Titel „Aus meiner Studienzeit“ (Főiskolás koromból, „Zo studentskych casov“) darüber geschrieben. Interessant ist, dass Dušan Makovický ein Kaufmann werden wollte, sein Freund Benczur-Kukučín aber Theologe. 1886 haben sie sich in der „Goldenen Stadt“ Prag an der Medizinischen Fakultät getroffen. In Prag war Dušan Makovický unter den Kommilitonen sehr beliebt. Von ihm erzählte man, dass er neben einem Bier stundenlang sitzen konnte. Wenn er aber ein Paket aus Rosenberg bekam, dann war es in einer halben Stunde geleert: Der Schafskäse (Brindza) und das große Rundbrot aus Lipto waren schnell aufgegessen, weil alle Kommilitonen eingeladen wurden.

Dušan Makovický hatte sich mit Tolstois Werk schon in Prag bekannt gemacht. Auf den jungen Studenten der Medizin übte die „Kreutzersonate“ von Tolstoi eine große Wir-

kung aus. In seiner freien Zeit beschäftigte er sich mit Philosophie und mit den moralischen Aspekten der Literatur. Seine Ablehnung von Tötungshandlungen drückte sich darin aus, dass er die Teilnahme an der Vivisektion eines Frosches ablehnte. Er hatte in Innsbruck und Berlin jeweils ein Semester Medizin gehört und danach in Moskau weiterstudiert. 1891 erhielt er an der Medizinischen Fakultät der Prager Karls-Universität das Medizin-Diplom. Er war anschließend Assistent an der Chirurgischen Klinik in Innsbruck bei Prof. Dr. Nicoladoni, später verbrachte er mehrere Monate an der Klinik für Innere Medizin der Universität Budapest.

Er war ein engagierter Anhänger der Lehre von Ignaz Philipp Semmelweis, der die Infektiosität des Kindbettfiebers entdeckt hatte und zu Recht als „Retter der Mütter“ gilt. Makovický wollte sich ursprünglich als praktizierender Arzt in Bartfeld niederlassen, wurde aber auf Bitte seines kranken Vaters praktizierender Arzt in Sillein (Žilina, Zsolna).

Er war ein begeisterter Praktiker. Während seiner Tätigkeit wurde ihm sehr schnell klar, dass es eine wichtige Aufgabe des Arztes ist, den Patienten aufzuklären und ihm medizinische Ratschläge zu erteilen. Dadurch kann sich eine gute Beziehung zwischen Arzt und Patient entwickeln, die ihrerseits Grundlage einer erfolgreichen Behandlung ist.

Makovický schrieb ein kleines Buch über das Trachom, das die Patienten über die wichtigsten Symptome, die Ursachen und Heilungschancen informierte. Er selbst kannte die frühe Symptomatik des Trachoms und die Heilungsmethoden sehr gut. Man erzählte, dass sonntags mitunter 20–30 Kranke mit Trachom-Symptomatik in seiner Sprechstunde erschienen. Der blonde Dušan Makovický mit seinen blauen Augen und seiner sanften, sehr stillen, altruistischen Art wurde von allen geliebt. Er hat den ersten Krankenunterstützungsverein in Žilina (Zsolna, Sillein) ins Leben gerufen. Darüber hinaus gründete er einen kleinen Verlag. Er schrieb mehrere Bücher über die schädliche Wirkung des Alkohols und des Rauchens. Im dritten Band der Slowakischen Bibliographie findet man 12 Bücher mit seiner Autorschaft. Dušan Makovický korrespondierte jahrelang mit Lew Tolstoj, besuchte ihn aber erst 1894 in Jasnaja Poljana, 1897 sogar zweimal. 1901 verlebte er mit ihm einen Urlaub auf der Halbinsel Krim.

1904 musste auch Tolstois Leibarzt Dr. Nikitin wegen des russisch-japanischen Krieges seinen Wehrdienst absolvieren. Tolstois Ehefrau Sofja bat Dušan-Makovický, den Kollegen für vier Wochen zu vertreten. Aus den vier Wochen wurden 14 Jahre. In Jasnaja Poljana spielte sich sein Leben zwischen Tolstoj und der Praxis ab; er versorgte gleichzeitig 82 umliegende Dörfer und arbeitete fast umsonst. Die Sprechstunden fingen meistens um 8 Uhr an und dauerten bis 13 Uhr. Eine Tochter des Grafen Tolstoj, Alexandra Lwowna, war seine Assistentin. Nachmittags saß er am Tisch von Tolstoj und folgte mit großem Interesse den Disputen, die von Tolstoj geführt wurden. Er, Dušan-Makovický, schrieb unauffällig alles auf. In seiner Hosentasche hatte er harte Kartons und einen gespitzten Stift, mit dem er alle Fragen und Antworten stenographierte. Tolstoj hätte es nicht erlaubt, dass seine Worte abgeschrieben werden und als „unfehlbare Wahrheiten“ in die ganze Welt hinausgehen. Dušan Makovický ordnete nachts seine Notizen und übertrug sie in sein Tagebuch. Dabei hat ihm sein phänomenales Gedächtnis sehr geholfen. Die Aufzeichnungen sind 1924 in Buchform unter dem bescheidenen Titel „Notizen aus Jasnaja Poljana“ in tschechischer Sprache erschienen. Dieses Buch enthält die Gespräche aus den Jahren 1904 und 1905.

Einen Teil seines Tagebuches hat Makovický in ungarischer Sprache geschrieben (Mitteilung von Dr. Károly Kapronczay, Direktor des Semmelweis Museums für Geschichte

der Medizin in Budapest) mit der Begründung, dass diese Sprache für die Tochter und die Söhne unverständlich sei. Das war für ihn eine Absicherung, da er zunehmend mit Erbfragen bedrängt wurde. Der Wert seines Tagebuches liegt auch darin, dass er die Äußerungen von Tolstoi gesammelt und geordnet hat, sowohl dessen Meinungen über Moral, Religion, Philosophie, Erziehung und Literatur als auch die Anschauungen über die Welt- und russische Politik sowie über soziale und Nationalitäten-Probleme.

Tolstoi mischte sich nicht in die Nationalitäten-Probleme der k. u. k. Monarchie ein

1907 haben mehrere ungarische nationalistische Organisationen Dušan-Makovický angegriffen und ihm unterstellt, dass er derjenige war, der Tolstoi gegen die Magyaren aufgehetzt habe. Das ist aber eine falsche Behauptung! Vorausgegangen ist, dass die Magyaren nach dem Ausgleich zwischen Österreich und dem rebellischen Ungarn (1867) die Autonomie der Zips und des Königsbodens aufgehoben haben. Trotz der – gemessen am damaligen Europa – fortschrittlichen Kulturgesetze (§ 44/1868) wurde in Ungarn eine intolerante Schul- und Nationalitätenpolitik eingeführt. Ein Beispiel dafür war, dass die slowakischsprachigen Schulen vom ungarischen Kultusminister geschlossen wurden; übrig blieben nur drei slowakische Gymnasien. Auch die Matica Slovenská in Turčiansky Svätý Martin (Turócszentmárton, Turz-Sankt-Martin) wurde aufgelöst. Der ungarische Pfarrer Lajos (Ludwig) Geduly, Superintendent der evangelischen Kirche A.B. in Pressburg, stellte sich ganz offen gegen diese Intoleranz.

In dieser Situation war das evangelische Lyzeum in Ödenburg (Sopron) eine Insel der Hoffnung. Neben dem slowakischen Selbstbildungszirkel war auch eine slowakische Schülerzeitung erlaubt, deren erster Redakteur Cyrill Makovický war. Auch die europäische Presse beschäftigte sich 1907 mit der Lex Apponyi. Der große ungarische Dichter und Publizist Endre Ady hat in einer Kolumne in der Zeitung „Budapesti Napló“ im November 1907 Dušan Makovický verteidigt, indem er die Wahrheit folgendermaßen formulierte: „Die neuen Glaubensbrüder (die Tolstoianer), die Veränderungen in Ungarn erreichen wollen, müssen entweder aussterben oder ihre Heimat verlassen.“

Durch Dušan Makovický war Tolstoi über die (mittel-)europäischen und speziell die ungarischen Probleme bestens informiert, auch über die ungarische Literatur und Kunst. Andererseits konnte die Welt - dank Makovický - auch Neuigkeiten aus der Umgebung von Tolstoi erfahren. Dušan Makovický und Albert Škarvan (1869–1926) spielten eine sehr wichtige Rolle bei der Verbreitung der russischen Literatur im übrigen Europa. Mehrere Bücher von Tolstoi sind im Westen früher erschienen als in Russland. Dušan Makovický übersetzte aus der russischen in die slowakische und ungarische Sprache. Umgekehrt wurden mehrere ungarische und slowakische Bücher von ihm in die russische Sprache übersetzt. So hat er auch Verse von Sándor Petőfi sowie Verse und Prosa von Endre Ady ins Russische übersetzt.

Die Vorstellung, dass Tolstoi die Rechte aus seinen Büchern an das russische Volk abtreten solle (initiiert durch seinen persönlichen Sekretär Tschertkow), stieß in der Familie Tolstoi auf großes Unverständnis. Tolstois Frau Sofja (Sonja), geborene Behrs, 1844–1919) hat dreißig Jahre lang seine Skizzen, Texte, Romane abgeschrieben, so z. B. den Roman „Krieg und Frieden“ sechsmal. Während dieser Arbeit hat sie ständig mit ihm dis-

kutiert. Heute weiß man, dass Sofja Tolstaja genauso begabt war wie ihr Mann. Ihr sensationelles Buch „Eine Frage der Schuld“ hat man erst 75 Jahre nach ihrem Tod (1994) in ihrem Nachlass gefunden. Es handelt sich um ein „Gegenstück“ zur Kreuzersonate. Ihr Buch ist im Grunde genommen eine Autobiographie, geschrieben hat sie es 1892/93.

Die Kreuzersonate riss bei Sofja alte Wunden auf. Sie, Fräulein Behrs, hatte sich in den viel älteren Grafen und schon damals bekannten Schriftsteller Tolstoj romantisch verliebt. Obwohl zu Unabhängigkeit und Eigenständigkeit erzogen, gab sie alles für ihren Ehemann und die Familie auf. Ihre eigene Begabung stellte sie zurück und widmete sich ganz dem Schaffen ihres Mannes und ihrer Familie. Ihre literarischen Werke hatte sie vor der Hochzeit verbrannt.

In ihrem Buch stellte sie sich als eine Ehefrau dar, die nicht nur fürsorgliche Mutter war, sondern auch über eigene künstlerische Ambitionen verfügte, gesellschaftliche Interessen besaß und politische Fragen stellte. Nach dem Erscheinen des Romans „Kreuzersonate“ erreichte die Beziehung zwischen den Eheleuten Tolstoj einen Tiefpunkt. Sofja war nicht bereit, nach 30-jähriger Ehe die Rolle der verführerischen und sündigen Ehefrau auf sich zu nehmen. Sie schrieb im Februar 1891 in ihr Tagebuch: „Er hat mich vor den Augen der ganzen Welt gedemütigt und den letzten Rest von Liebe zwischen uns zunichte gemacht.“ Trotzdem war sie es, die persönlich an höchster Stelle – beim Zaren Alexander II. in Sankt Petersburg – die Drucklegung der „verbotenen“ Erzählung „Die Kreuzersonate“ erwirkte. Sofja war 16-mal in ihrer 30-jährigen Ehe schwanger, sie gebar dreizehn Kinder und hatte drei Fehlgeburten. Als sie nach der Geburt des fünften Kindes auf ärztlichen Rat hin weitere Schwangerschaften zu vermeiden wünschte, hielt Tolstoj dies für sich nicht hinnehmbar und zog sogar eine Trennung in Erwägung.

Tolstoj sah in seiner Frau nur ein Objekt der körperlichen Liebe; die künstlerische Begabung seiner Frau nahm er nicht zur Kenntnis. Tolstoj geriet nach der Fertigstellung des Romans „Anna Karenina“ (1878) in eine erste geistige Krise. In den darauf folgenden Jahren beschäftigte er sich mit religiösen und gesellschaftlichen Fragen. Er kritisierte Russland, dessen Gesellschaftssystem und die soziale Ungleichheit. Tolstoj verband diese Ideen mit seinen Idealen der Nächstenliebe und der radikalen Gewaltlosigkeit. Den Herrschenden war er damit ein Dorn im Auge. Er stand unter polizeilicher Überwachung, seine Werke wurden zensiert. Sofja konnte und wollte auf diesem Weg ihm nicht folgen. Es kam zum Bruch zwischen den Eheleuten Tolstoj, der im Laufe der Jahre unüberbrückbar wurde. Sofja schrieb: „Unser Leben hat zwei Richtungen genommen: Ich beschäftige mich mit den Kindern und wirtschaftlichen Angelegenheiten (sie hatte den weiteren Zerfall des Tolstoj'schen Besitzes verhindert). Er, Tolstoj, beschäftigt sich mit seinen Ideen.“ Sie litt weder an „Altershysterie“ noch befand sie sich im Anfangsstadium einer Paranoia, wie dies in Berichten eines Psychiaters und weiterer konsultierter Ärzte zum Ausdruck gebracht wurde.

Dušan Makovický's Schilderung von Tolstois letzter Reise

Árpád Pásztor, ein ungarischer Journalist der Abendzeitung in Budapest (Est), bat Dušan Makovický um ein Interview über die Flucht von Tolstoj, die mit dessen Tod endete. Pásztor besuchte Makovický am 11. Januar 1911 in Rózsahegy (Ruzomberk, Rosenberg),

wo sich dieser im Kreise seiner Familie erholte. Auf dem Bahnhof empfing ihn Peter Makovický, der Bruder, und begleitete ihn in Makovickýs Haus. Dušan wohnte in der ersten Etage. Pásztor wurde ein herzlicher Empfang bereitet. Auf dem Tisch stand ein Samowar mit dampfendem Tee. Pásztor fand eine gutbürgerliche Atmosphäre vor, so wie bei Tolstois in Jasnaja Poljana. Pásztor stellte fest, dass in Dušans Stimme eine leise Wehmut mitschwang. Der Journalist kam sofort zum Thema. Er kannte Dušan Makovický ziemlich gut, weil er ihn im August 1909 in Jasnaja Poljana besucht hatte.

„Was war der tatsächliche Grund für Tolstois Exodus („Auszug“)?“, so lautete seine erste Frage. Darauf antwortete Makovický: „Verzeihen Sie mir, darauf kann ich beim besten Willen keine Antwort geben, darüber kann ich erst nach Jahren frei sprechen. Der Gedanke Tolstois, diesen Weg zu wählen, war nicht neu. In den Jahren 1858–1861 wollte er sich sogar zweimal verstecken, um unter die einfachen Menschen zu gehen. Er hat mich darum gebeten, dass ich ihn auf diese Reise begleite, die erst zum Volk, dann zur Einsamkeit führen sollte.“ „Warum wollte er die Einsamkeit?“ Makovickýs Antwort: „Er wollte die menschliche Vollkommenheit suchen und erforschen, er wollte etwas Neues finden, irgendwo etwas Göttliches erreichen.“

Er hatte nur seine Tochter Alexandra und deren Freundin Theokrita über sein Vorhaben informiert. Er bat die beiden, dass sie ihm einige Tage später in das Kloster Schamordino nachkommen sollten, wo 700 Nonnen, darunter die 80-jährige Schwester von Lew Tolstoi lebten. „Zuerst führte der Weg zum Bahnhof Koselsk, danach haben wir eine Kutsche genommen und am gleichen Abend, also am 7. November, sind wir um 19 Uhr im Optynapustyn-Kloster angekommen“. „Tolstoi war nach der langen Kutschfahrt und dem schlechten Weg müde und kraftlos. Ich hatte ihm vorgeschlagen, dort zu übernachten. Am nächsten Tag stand er in aller Herrgottsfrühe auf und wollte den Ältesten des Klosters (Starez) besuchen, aber dann nahm er doch davon Abstand. Am gleichen Tag fuhren wir mit der Kutsche weiter und erreichten das Kloster Schamordino. Hier hat er seine Schwester aufgesucht.“

„Ich habe die beiden Geschwister unter Tränen aufgefunden. Hier haben wir zwei Nächte und zwei Tage verbracht. Tolstoi erledigte seine Briefe. Er schrieb einen Brief an Sofja und teilte ihr mit, dass er sie verlassen wolle. Dann schrieb er noch den Kindern einen Brief. Er hatte seinen Artikel gegen die Todesstrafe fertig gestellt. Tolstoi schlief am zweiten Tag (dem drittletzten seines Lebens) unruhig. Wiederum in Herrgottsfrühe wollte er sich von Maria Nikolajewna verabschieden, wartete dann aber doch nicht auf sie. Wir sind wieder zurück nach Koselsk gefahren und während der Reise hat er beschlossen, dass wir zu dem im Kaukasus liegenden Nowotscherkask fahren, wo die Enkelin von Maria Nikolajewna wohnt.“ „In den letzten-beiden Jahren ist Tolstoi alle sechs Wochen ohnmächtig geworden. In Schamordino hatte er wieder einen Anfall. Er fühlte sich schwach, wurde vom Schlaf übermannt und wurde wieder ohnmächtig.“

Während der Reise nach Nowotscherkask verschlechterte sich sein Zustand. Daraufhin brachte Dušan den Zug mit der Notbremse zum Stehen. Im Bahnhof Astopowo fragte Dušan nach, ob für Tolstoi hier die Möglichkeit einer Unterkunft gegeben wäre. Tolstoi ist ohne Hilfe allein aus dem Zug ausgestiegen und in den Wartesaal der zweiten Klasse gegangen. Dušan-berichtet über das Mitgefühl der hier stehenden Menschen, die alle tief bewegt waren. Jeder hatte seinen Hut abgenommen, es herrschte Stille und Traurigkeit. Am kritischen Tag, dem zweitletzten Tag seines Lebens, fing er um 16 Uhr an zu frieren. Inte-

ressant ist, dass er während der letzten drei Tage seines Lebens noch gearbeitet hat. Seiner Tochter Alexandra hatte er seine Gedanken über Gott diktiert, und in seinem Buch „Für alle Tage“ ab und zu gelesen. Er blätterte immer wieder in den Büchern „Der Begriff des Gottes“ von P. Nikolaew sowie „Über den Glauben“ von Nowoselow.

Am dritten Tag seiner Krankheit sprach er offen über den Tod, als Dušan Makovický ihm mitteilte: „Sie haben eine Lungenentzündung.“ Zwei Stunden vor seinem Tode sagte er: „Ich denke, ich werde sterben!“ Dann wies er auf das Schachspiel hin. „Jetzt kommt der letzte Zug: Matt! Ihr sollt mir alle verzeihen, dass ich Euch so viele Unannehmlichkeiten verursacht habe!“ Tolstoj wunderte sich, dass sich seine Söhne in Astapowo eingefunden hatten. Seine letzten Worte richtete er an seinen Sohn Sergej: „Sergej, ich liebe die Wahrheit, vieles... (er war schon verwirrt)... ich liebe Euch alle!“ Seine letzten Sätze waren auf Russisch: „Ja ne hotschu porfin“ (ich will kein Morphin). Er war schon so verwirrt, dass er anstelle des Buchstabens M den Buchstaben P aussprach. Sein Bewusstsein hatte er nicht verloren. Unmittelbar vor seinem Tode rief Dušan-Makovický Tolstoj mit seinem Namen. Dieser öffnete die Augen, schaute Dušan an, sprach aber nicht mehr. Dann schwand der Puls. Am 20. November 1910, nach 4-tägigem Leiden, schloss Dušan Makovický die Augen von Tolstoj.

Einer der Konsiliarärzte teilte den draußen wartenden Menschen den Tod von Lew Tolstoj mit. Alle nahmen ihre Hüte ab und schluchzten. Später sprachen sie über das literarische Erbe von Tolstoj: über die Romane „Hadschi Murat“ und „Vater Sergius“. Das letztgenannte, es handelt von einem Pater, der sich in die Einsamkeit zurückgezogen hat, kann man als Autobiographie von Tolstoj auffassen. Zwei Dramen wurden gefunden „Zhivovj Trup“ (Der lebende Leichnam) sowie „Und das Licht erscheint in der Finsternis“. Neben mehreren Novellen wurden 30 Manuskripte gefunden.

Irgendwann fragte der Journalist Dušan Makovický nach dessen Plänen. Dieser antwortete darauf, bescheiden im „Makovický-Stil“: „Über mich sprechen wir bitte nicht, hier ist und bleibt die Hauptperson Lew Tolstoj, der große russische Schriftsteller.“ Nach einiger Zeit ergänzte er jedoch: „Ich werde mein Leben in Jasnaja Poljana zusammenfassen. Zunächst werde ich das Tagebuch nicht verlegen, es bleibt eine wichtige Quelle für die zukünftige Tolstoj-Forschung. Eine Weile werde ich in Rosenberg bleiben, mich von den Ereignissen erholen, dann kehre ich nach Jasnaja Poljana zurück, dort ist eigentlich mein Platz.“ Als Makovický nach Jasnaja Poljana zurückkehrte, wurde er als Spion der Donau-Monarchie angesehen. Andererseits hat ihn Österreich-Ungarn als russischen Spion verdächtigt.

Große Veränderungen traten nicht ein. Gräfin Sofja arbeitete, kümmerte sich um die wirtschaftlichen Angelegenheiten und um den Haushalt. Der Sohn, Graf Lew, war in Paris bei Rodin und draußen, unter seinen geliebten Eichenbäumen lag Lew Tolstoj: Er ist zur letzten Ruhe gekommen, die er gesucht hat! Jasnaja Poljana ist heute Gedenkstätte und Museum für Tolstoj und wird von einem Urenkel betreut. Im November 1912 erwarb die Stadt Moskau das Haus der Familie Tolstoj. Heute befindet sich dort das Staatliche Tolstoj-Museum.

Als Pazifist protestierte Dušan Makovický mit zahlreichen Schülern Tolstois gegen den Ersten Weltkrieg. Die Protestierenden wurden zerstreut und Dušan-Makovický verbrachte 10 Monate Freiheitsstrafe in der Justizanstalt von Tula. Er wurde begnadigt und kehrte zu seiner täglichen Arbeit in die Praxis zurück, d. h. jeden Tag hielt er Sprechstunden ab und versorgte zusätzlich noch 82 Dörfer.

Er schonte sich nicht bei der Arbeit und setzte sich dabei einer Infektion aus. Er erkrankte am Flecktyphus. Seine Genesung hat er Matrena Konstantinovva Orheeva, einer aufopferungsvollen Krankenschwester, zu verdanken. Er heiratete sie später und nahm sie 1920 in die neu entstandene Tschechoslowakei nach Rosenberg mit. Einen Teil seiner Tagebücher überließ er dem Tolstoi-Museum in Moskau. Während seiner Heimreise sind mehrere Koffer verloren gegangen, die erst später nach seinem tragischen Tode wieder auftauchten. Dušan Makovický, der ein toleranter Weltbürger war, musste zur Kenntnis nehmen, dass die neuen Machthaber in der Tschechoslowakei seinen Cousin, den evangelischen Pfarrer, in Untersuchungshaft nahmen, weil er weiterhin in drei Sprachen (slowakisch, ungarisch und deutsch) predigte.

Dušan Makovický fand seinen Platz nicht mehr. Er sollte ursprünglich die Stelle des Amtsarztes in der Stadt Turčiansky Svätý-Martin (Turócszentmárton, Turz-Sankt-Martin) annehmen. Seine Antwort war eindeutig: „Danke, ich kann nicht kommen. Ich bin noch nicht in einem solchen Zustand, dass ich mit meiner ärztlichen Tätigkeit anfangen kann.“

Bei ihm traten schwere Depressionen auf. Am 12. März 1921 erhängte er sich in Rosenberg. Nach seinem Tode wurde die Tochter Dorothea geboren, die später in Budapest als praktizierende Ärztin (Schulärztin) arbeitete. Das Tagebuch von Dušan Makovický ist eine der wichtigsten unzensurierten Quellen der Tolstoi-Forschung. 1924 ist ein Teil dieses Tagebuches (die Jahre 1904 und 1905 betreffend) in tschechischer Sprache erschienen. 1979 wurde das Tagebuch von Dušan Makovický nach mehrjähriger Forschungsarbeit durch die Sowjetische Akademie der Wissenschaften und das Tolstoi-Museum in vier Bänden herausgegeben. Für diese Ausgabe wurden tschechische und slowakische Tolstoi-Forscher in die Arbeit mit einbezogen.

Die Ausgabe mit dem Titel „Bei Tolstoi in Jasnaja Poljana – das Tagebuch von Dušan Makovický“ wurde von Zsigmond Gerencsér in die ungarische Sprache übersetzt und vom Europa-Verlag in Budapest 1999 herausgegeben. Gerencsér betreute diese Ausgabe und ergänzte sie mit zahlreichen Bemerkungen. Der Ungar Zsigmond (Sigmund) Gerencsér gehört ohne Zweifel zu den renommiertesten Tolstoi-Forschern. Zsigmond Gerencsér hatte das evangelische Lyzeum in Ödenburg besucht, wo er von Jenő (Eugen) Pröhle, einem angesehenen Tolstoi- und Makovický-Forscher (1909–1986) unterrichtet worden ist. Die fünf Makovický-Söhne waren von Pröhles Großvater Károly (Karl) Thierring (1843–1915) in den Fächern Latein und Griechisch unterrichtet worden. Für Pröhle war das ein Anlass, sich näher mit Dušan-Makovický zu beschäftigen. Jenő Pröhle fand im Nachlass des Großvaters eine ausführliche Dokumentation von berühmten Schülern des Lyzeums, u. a. auch über die Makovický-Brüder. Pröhle zeigte Zsigmond Gerencsér die tschechische Ausgabe des Tagebuches von Dušan Makovický aus dem Jahre 1924 und erweckte damit seine Aufmerksamkeit. Dušan Makovický hatte versucht, die Ereignisse im Hause Tolstoi in den Jahren 1904–1910 ohne Übertreibungen und möglichst objektiv darzustellen. In der Familie Tolstoi waren die drei Töchter seine Lieblinge. Die Söhne haben sich um die Ansichten des Vaters nicht gekümmert, sie haben damals „wie die anderen Grafen in Westeuropa gelebt“. Die Kartenspielschulden wurden immer von der Mutter beglichen. Das in den Tagebüchern von Dušan Makovický präsentierte Bild von Tolstoi zeigt eine Person, die trotz aller Widersprüche ihren Idealen und Überzeugungen treu geblieben ist. Im Tagebuch von Makovický findet sich u. a. auch folgende Aussage Tolstois: „Ich bin davon überzeugt, dass die Ansichten der dummen und beschränkten Menschen keine Unterschiede zeigen.“

Sowohl Tolstoj als auch Dušan Makovický haben konsequent das Großmachtstreben Russlands kritisiert. Sie verurteilten auch die Ausbeutung, gesellschaftliche Ungerechtigkeiten und den Chauvinismus, der zur Verfolgung von ethnischen Minderheiten und Andersdenkenden führte.

JOSEF MAKOVITZKY, MD
Institut für Anatomie
der Fr. Schiller Universität Jena
D-07743 Jena, Teichgraben 7
GERMANY

LITERATUR

1. Ady, E: Tolsztoj és Makovický (Tolstoj und Makovický). In: *Budapesti Napló*, 1907. nov. 27.
2. Archiv der Familie Makovický (Matica Slovenská).
3. Dohnány, L: Dušan Makovický, L.N. Tolsztoj orvososa. In: *Orvosi Hetilap*, 1971.111.sz. 2034-4.
4. Gémes-Rostás, N: persönliche Mitteilung, 2010.
5. Gerencsér, Zs: Zum Potrait von Albert Škarvan und Dušan Makovický. In: *Studia Slavica Hungarica*, 1980. XXVI. Jg. 351-367.
6. Gerencsér, Zs: Auch Tolstoj gegen die Ungarn? Die Geschichte einer Fälschung. In: *2000* (Budapest) 1992/August, 57-59. Erheblich erweiterte Fassung von Gerencsér Zsigmond.
7. Gerencsér, Zs: persönliche Mitteilung, 2000.
8. Hochberger, E: Das große Buch der Slowakei. 1999. Kraft Verlag.
9. Kertész, T: Makovický Dusán és Tolsztoj. In: *Orvosi Hetilap*, 1978.119. sz. 2817-2818 und 2823.
10. Makoviczky Gy: persönliche Mitteilung.
11. Makovický, C: *Beiträge zu einer Monographie der ungarischen Rindviehrasse*.- Halle a. S. 1890. Diss. Halle a. S.
12. Makovický, D: *Tolsztojnál Jasznaja Poljanaban. Dušan Makovický naplója*. Ungarische Ausgabe. (fordította oroszból Gerencsér Zsigmond) Európa Könyvkiadó, Budapest 1999.
13. Makovitzky J: Dušan Makovický'es Lew. Tolsztoj kapcsolata. In: *Orvoskari Hírmondó*, Pécs, 2010. április.
14. Makoviczky Gy: persönliche Mitteilung.
15. Pásztor, Á: Tolsztoj háziorsosa, Dr. Makovický Dušan elmondja az Est munkatársának a nagy író elvándorlása és halála történetét. In: *Est*, 1911. január 26.
16. Pröhle J: Kukučín Martin (Bencúr Mátyás) és Makovický Dušan soproni diáksága. *Filológiai Közöny*, 1963. 9. sz. 437-439.
17. Pröhle J: A soproni liceum két egykori jeles szlovák diákja. In: *Soproni Szemle*, 1967. 21.sz. 361-363.

18. Pröhle J: Makovický Dušan diáksága Sopronban. Unveröffentlichte Daten 1978.

19. Pröhle J: persönliche Mitteilungen, 1978, 1980.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szerző Dr. meg Dušan és Leo Tolsztoj kapcsolatára világít rá. A szlovák származású Dušan, az akkori Felső-Magyarországról Rózsahegyéről származott, 1904-1910 között Tolsztoj környezetében élt és elkísérte utolsó útjára is. Fontos beszélgetőtársa volt a világ-irodalom e klasszikusának, megkísérelte realizztikusan szemlélni és leírni a nevezett évek eseményeit. Dušan az ebből az időből ránk maradt naplóiban Tolsztojban az ellentmondásos személyiséget sem tagadta le, de hangot adott annak is, hogy az író mindvégig hűséges maradt elveihez és eszméihez. Mindketten elítélték Oroszország nagyhatalmi törekvéseit, a társadalmi igazságtalanságokat, a kizsákmányolást, a sovinizmust, amely a nemzetiségi kisebbségek és másként gondolkodók ellen irányult.

AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM HALLGATÓINAK EGÉSZSÉGVÉDELME 1924–1950¹

KOVÁCS ADRIENN

A diákok betegellátásának rendszere 1924-1928

A teljes Erzsébet Tudományegyetem Pécsre való áttelepülése az 1924/25. tanévvel fejeződött be. Az egyetem vezetősége előtt fontos kihívások álltak, de ezek mellett a hallgatók egészségvédelmének is figyelmet szenteltek.²

Dr. *Mihálffy Ernő* rektor az 1924/25. tanév első egyetemi tanácsülésén³ felhívta a tagok figyelmét, hogy a budapesti működés alatt az internátusok bentlakóinak orvosi felügyeletét egy belgyógyász tanársegéd látta el. Az erről való további gondoskodást az internátusi igazgatótanács hatáskörébe utalták. Az *Evangelikus Hittudományi Kar* hallgatóinak rendszeres gyógykezelésére a beiratkozók befizetéseiből létrehozott alapból történtek a kifizetések, mivel a soproni orvosszövetség megtiltotta az ingyenes ellátást.⁴ A betegeket a *Luther Otthon* betegszobájában helyezték el.

Ehhez kapcsolódóan a tanács elé került dr. *Ángyán János*nak az *Orvosi Kar* ülésén felvetett javaslata, a betegápolási alap javára félévente beszédett illetéknek egy egyetemi kórházegylet céljaira és a tbc terjedésének megakadályozására fordítása tárgyában. A tervezet az internátusi felvételre jelentkezők előzetes orvosi vizsgálatának bevezetését tűzte ki célul. Dr. *Ángyán* javaslatának kidolgozására négytagú⁵ bizottságot küldtek ki. A bizottság javaslata sajnos nem maradt fenn a számunkra.

¹ A tanulmány az Előadások Pécs történetéből 2008 konferencia keretében 2008. szeptember 25-én elhangzott előadás szerkesztett változata, amely nyomtatásban eddig még nem jelent meg.

² Az 1914-től fennálló egyetemet 1919 februárjában az új történelmi helyzet, új feladat elé állította, amely végül a Budapestre költözéshez vezetett. A Pozsonyból távozásra kényszerített Erzsébet Tudományegyetem 1920 februárjától Budapesten folytatta működését, kezdetben csak a Bölcsészettudományi Kar, majd ősztől az Orvostudományi Kar is áttelepült. A Jogtudományi Kar 1921 őszén követte az előzőeket, szintén Budapestre, annak ellenére, hogy korábban engedélyt kapott az 1921/22-es tanév befejezésére Pozsonyban. Az egyes karok korábban kinevezett oktatógárdái kiegészítésre szorultak, ez az Orvosi Kar esetében az Állatorvosi Főiskola tanárait, a Jogi Kar esetében a Pécsi Püspöki Jogliceum tanárait, illetve az 1921/22. tanévtől a magántanári habilitációs eljárások minősítettjeit jelentette. 1920-1921 folyamán a Kolozsvári és a Pozsonyi Tudományegyetem együttműködött és tanácsaik is közösen üléseztek. Az egyetem történetére vonatkozóan ld.: POPÉLY 2001: 379-394., BENKE 2000.; LENGVÁRI 2004: 83-92., ROZS 2003: 35-48., SZABÓ 1940.

³ PTE EL VIII. 101. az 1924/25. tanév I. rendes ülés, 1924. szept. 27., 9. pont.

⁴ PTE EL VIII.101. a. 1925/26. tanév III. rendes ülés, 1925. nov. 25., 9. pont.

⁵ PTE EL VIII.101. a. 1925/26. tanév IV. rendes ülés, 1925. dec. 19., 10. pont. Az Orvosi Kar részéről dr. *Ángyán János*.

Korábbi adatok híján nem tudjuk, hogy az egyetem pozsonyi működése során mikor alakult ki a betegápolási alap gyakorlata, vagyis a hallgatók gyógykezelésének egy közös alaptól való finanszírozása, de mint láthattuk ez a gyakorlat az átmeneti budapesti tartózkodás alatt is működött, valamint az 1922/23. tanévben megindított soproni *Evangélikus Hittudományi Kar* esetében is.

Vizsgálatok bevezetése a kötelező testneveléshez kapcsolódóan

Az egyetem vezetőségének eleget kellett tennie az 1921/53. tc. testnevelésről szóló törvénynek is, amelynek megszületése mögött katonai szempontok is meghúzódtak. Az 1921-es hadsereg létszámkorlátozás arra ösztönözte a kormányzatot, hogy mind az iskolai keretek között, mind pedig azon kívül,⁶ nagyobb hangsúlyt helyezzen a testi nevelésre és képzésre. Ezért a törvény a nemzet minden férfitagjának 21. életévéig kötelezően előírta a testnevelést.

A törvény végrehajtására az egyetem 6 tagú bizottsága kidolgozta a kötelező testnevelés szabályzat tervezetét, amit a tanács apróbb módosításokkal és kiegészítésekkel elfogadott.⁷ a munkát 6 tagú karközi bizottság irányítja, és megbízott szaktanárok vezetik a gyakorlatokat, melyet 40-50 tagú csoportokban tartanak heti 3 órában. A szabályzat kimondta, hogy a férfihallgatókat a nemi bajokra is kiterjedő kötelező orvosi vizsgálatnak kell alávetni, és a gyakorlatok alól az orvos véleménye alapján a bizottság felmentést adhat. A nők számára nem volt ilyen kötelezettség, de az önként jelentkezők számára lehetővé tették, hogy külön csoportokban, női szaktanár vezetése alatt vegyenek részt testedzésen. Számukra az orvosi vizsgálat szintén kötelező volt, de saját választott orvos által, és csak a testgyakorlásra való alkalmasságra vonatkozóan. Mindez alól az *Evangélikus Hittudományi Kar* hallgatói kivételt jelentettek, ugyanis a tanács a kar saját hatáskörébe utalta a végrehajtást és a testnevelési hozzájárulás kivetését is.⁸

A résztvevők számára egy az indexben betétlapként alkalmazható testnevelési könyvecskét állítottak ki, amiben az orvos aláírása, illetve a részvétel igazolása szerepelt.⁹ Az orvosi vizsgálatokkal kapcsolatban ismét felmerült a kórházegyetem létrehozásának lehetősége.¹⁰ Az orvos személyére a vizsgálatok módjára, terjedelmére és az eredmények regisztrálásának kidolgozására az Orvostudományi Kart kérték fel. A három-tagú bizottság¹¹ dr. *Blaskó Róbert* egyetemi belgyógyászati tanársegédet ajánlotta havi 200 pengő tiszteletdíjjal, a részletek kidolgozását pedig a dr. *Ángyán Jánossal* kiegészített karközi bizottságra hagyta. A tanács elé a tiszteletdíj felterjesztésével kapcsolatban részletes indoklás került,

⁶ Cserkészmozgalom, és a speciálisan magyar Levente mozgalom bevezetése.

⁷ PTE EL VIII. 101. a. 1926/27. tanév IX. rendes ülés, 1927. jún. 30., 15. pont.

⁸ Az Erzsébet Tudományegyetemen a kötelező testnevelés bevezetésére az 1926/27. tanév I. félévétől került sor.

⁹ A hallgatóktól 3 pengőt szedtek be beiratkozáskor a testnevelési alapba, ami alól senki nem kapott felmentést. Versenyszerű sportolást pedig egyetemi hallgatók csak a PEAC színeiben folytathattak. ld. Uo.

¹⁰ Uo. dr. Fenyvessy Béla, prorektor hozzászólása.

¹¹ PTE EL VIII. 105. a. 1927/28. tanév I. rendes ülés, 1927. szept. 16., XLI. pont. Dr. Fenyvessy Béla, dr. Róhrer László és dr. Ángyán János

sajnos a vizsgálat módjának, terjedelmének és a regisztrációjának bemutatására szolgáló mellékletek nem maradtak ránk.¹²

Az 1927/28. tanév I. félévében a megvizsgálandó hallgatók száma 380 volt, ebből a jelentés elkészítéséig 205 hallgató jelent meg, akik közül 54-nél állapítottak meg kóros eltérést és utaltak ellenőrző vizsgálatokra. A tüdőcsúcs bántalomban szenvedőket pedig utasításokkal látták el, hogy lázméréssel és testsúlyellenőrzéssel kísérjék figyelemmel saját állapotukat. Az előterjesztésben hangsúlyozták, hogy az ellenőrzést fokozatosan az egész egyetemi hallgatóságra ki lehet majd terjeszteni és elsődleges célként a prevenciót jelölték meg, valamint egy kartotékrendszer felállításával, ami a tervek szerint mintaszerű lett volna, mivel a tudományos szempontok is szerepet kaptak. A nehéz gazdasági helyzet miatt, erről a VKM miniszteri leiratban értesítette az egyetemet, hogy nincs pénz a vizsgálatokat végző orvos tiszteletdíjára,¹³ a vizsgálatok azonban elkezdődtek, hogy milyen pénzügyi háttérrel és milyen formában, erre nem találtunk semmilyen adatot.

A beteg egyetemisták orvosi ellátásának rendjét az 1927/28. tanévtől kezdve a tanrendben közölték a hallgatókkal.¹⁴ Hat szakrendelésen¹⁵ a megadott időpontban fogadták őket, általában tanársegédek végezték a vizsgálatokat, kivételt ez alól a nőgyógyászat jelentett. Szegénységi bizonyítvány és a klinika igazgatójával aláírt rendelés alapján, valamint az orvosi kar dékánjának ellenjegyzése mellett kedvezményesen válthatták ki a gyógyszereket, kötszert, szemüveget.

A hallgatóság orvosi felülvizsgálatának kérdése más aspektusból is felmerült, mint az egészségvédelem. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem felterjesztéssel fordult a vallás-és közoktatásügyi miniszterhez az orvosi pályára lépők kötelező orvosi felülvizsgálatának elrendelése tárgyában. A javaslat szerint a beiratkozási időszakban az egyetemek belgyógyászati klinikáinak feladata lett volna a vizsgálatok elvégzése, az esetleges érzékszervi hibák súlyosságának minősítése pedig szaktanárok hatáskörébe tartozott volna.

A cél a pályára való alkalmatlanság esetén a jelentkezők eltanácsolása. A tervezetet¹⁶ a minisztérium véleményezésre továbbította, és referálásra dr. Ángyán Jánoshoz került. A véleményes javaslat¹⁷ egyetértett a rendszeres orvosi vizsgálattal, de nem külön rendszerben, hanem a kötelező testneveléssel kapcsolatban már megkezdett gyakorlat keretében.¹⁸ A tanács álláspontja végül az volt, hogy a kitűzött céllal egyetértettek, bár semmiféle tiltórendelkezés bevezetését nem javasolták, mert az a tanulási szabadságba ütközött volna. A már felvett hallgatókat¹⁹ az első félév során ellenőrzésnek vethessék alá, és az első két félév során ezt megismételnék. A szellemi állapot vizsgálatát még olyan hangsúlyosnak tartották, mint az egészségügyit, de a vizsgálatokat már az érettségi előtt, a pályaválasztási tanácsadással kapcsolatban javasolták elvégezni.

¹² PTE VIII. 101. a. 1927/28. tanév III. rendes ülés, 1927. nov. 30. 22. pont.

¹³ PTE EL VIII. 105. a. 1927/28. tanév VIII. rendes ülés, 1928. márc. 23., XIII. pont.

¹⁴ ETE TANREND 1927, 72.

¹⁵ Belgyógyászat, sebészet, szemészet, bőrgyógyászat, ideg-és elmeorvosászat, nőgyógyászat

¹⁶ PTE EL VIII. 105.b. 949/1927/28.

¹⁷ PTE EL VIII. 105. a. 1927/28. tanév IX. rendes ülés, 1928. máj. 9., X. pont.

¹⁸ A jelentésből kiderült, hogy az első éves hallgatók vizsgálata lezárult és a jegyzőkönyvek elkészültek.

¹⁹ A nőket is beleértve.

A 30-as évek

Dr. Ángyán János 1933. május 21-én terjesztette be javaslatát az egyetemi ifjúság betegellátásának, egészségápolásának és védelmének intézményes rendezése ügyében. A tervezet középpontjában a Belgyógyászati Klinikán lefolytatandó egészségügyi vizsgálat állt, melyet magántanárok és tanársegédek végeztek volna és az eredményeket kartotékrendszerben tartották volna nyilván. A kartotékok számát a vizsgáló orvosok a Belklinika igazgatójával dogozták volna ki és a klinikai bizottság hagyta volna jóvá, valamint neki tették volna jelentés a vizsgálatok befejezése után. A költségeket az egyetemi kórházalap állta volna. Az eredeti javaslatban a hallgatók távolmaradása esetén szankciókat javasolt Ángyán, később visszalépett ettől az elgondolástól.²⁰ Az 1933/34. tanév I. félévétől javasolta a vizsgálat intézményessé tételét, kezdve az első éves hallgatókkal.

A javaslatot a karok egyenként tárgyalták,²¹ a *Bölcsészettudományi Kar* lényegében elfogadta a javaslatot, az *Orvostudományi Kar* ülésének hatására dr. Ángyán módosította eredeti álláspontját, mivel maga a kar sem értett egyet a vizsgálatok kötelező jellegével, a *Jogtudományi Kar* ugyancsak a kényszerítő eszközök bevezetését tartotta sérelmesnek, valamint fenntartotta magának a pénzügyi megoldáshoz való hozzászólás jogát. Végül a tanács elhalasztotta a döntést, a kérdésben az Orvostudományi Kar által a hallgatók egészségvédelme érdekében létesítendő intézmény ügyében kiküldött bizottság javaslatának elkészüléséig.²²

Ezt 1934 áprilisában terjesztették a tanács elé, ahol a klinikai bizottság által is elfogadott tervezet került tárgyalásra.²³ Ez a tervezet több pontjában is érdekes javaslatokat tartalmazott: a rendszeres egészségvédelmi vizsgálatok megindítását az 1934/35. tanév I. felétől javasolta, a helyszínében, lefolyásában és a nyilvántartási rendszer kidolgozásában teljesen megegyezett dr. Ángyán javaslatával. De a klinikai bizottság a nőhallgatók vizsgálatának irányítását a belgyógyász mellett a nőgyógyász tanárának felügyelete alá helyezte. Az is érdekes, hogy az egyes hallgatókkal nem közölték a vizsgálat eredményét, csupán kérésükre a kezelőorvosuk ismerhette azt meg. Orvosi kezelésre csak - ahogy a határozat fogalmaz - életveszély esetében utalták a beteget, egyébként a saját kezelőorvosához. A vizsgálat összegzése a klinikai bizottság elé került és utána, szükség esetén a rektorhoz. A pénzügyi fedezetet a betegápolási alap biztosította, amely a vizsgálatok költségeit illetően egy általány megállapításával fizetett volna a klinikáknak, kivéve az internátusok lakói esetében. Ebben az esetben ugyanis szokás szerint a kollégium fizette a költségeket, ahogy ezt korábban a Szent Mór és a Nagy Lajos Kollégiumok tették a bentlakók orvosi felügyelete és ellátása kapcsán.

²⁰ Erről ld. PTE EL VIII. 105. a. 1933/34. tanév II. rendes ülés, 1933. okt. 20., XIII. pont és III. rendes folytatólagos ülés, 1933. nov. 24., VI. pont; PTE VIII. 101. a. 1933/34. tanév V. rendes ülés, 1934. jan. 31., 20. pont.

²¹ PTE EL VIII. 107. a. 1933/34. tanév I. rendes ülés, 1933. szept. 13., 11. pont; PTE EL 104. a. 1933/34. tanév I. rendes ülés, 1933. szept. 26., 12. pont; PTE EL 105. a. 1933/34. tanév III. rendes folytatólagos ülés, 1933. nov. 24., VI. pont.

²² PTE EL VIII. 101. a. 1933/34. tanév V. rendes ülés, 1934. jan. 31., 20. pont. A BTK a tanácsi határozatot ismertette: PTE EL VIII. 107. a. 1933/34. tanév VII. rendes ülés, 1934. márc. 21., 10. pont.

²³ PTE EL VIII. 101. a. 1933/34. tanév VII. rendes ülés, 1934. ápr. 25., 15. pont.

Ezek a rendszeres vizsgálatok mégsem indultak meg a fent említett tanévben, mint később látni fogjuk, csak az 1936/37. tanév I. félévétől sikerül elkezdni, a késlekedés okát sajnos a fennmaradt iratokból nem ismerjük.

1934-ben még további lépést is tett a hallgatók egészségvédelmében az egyetem tanácsa.²⁴ Dr. vitéz Berde Károly egy. nyilvános rendkívüli tanárnak az *Általános tudni-valók a nemi betegségekről* címmel tartandó heti egy órás előadásának minisztériumi jóváhagyása kapcsán a karok - tekintettel a téma egészségügyi felvilágosító jellegére - egyöntetű döntést hoztak az előadás hirdetményben való propagálása mellett. Továbbá elhatározták tartalmi kivonatának nyomtatott formában a beiratkozásokor a férfi hallgatókhoz való eljuttatását, illetve átirattal fordultak a *Tanárképző Intézet* igazgatóságához, hogy az előadás látogatását a férfihallgatók részére tegye kötelezővé. A Tanárképző Intézet vezetése a hallgatók túlzott leterheltségére hivatkozva visszautasította a tárgy kötelezővé tételét.²⁵

Társintézmények és a VKM javaslatai

1934 augusztusában a VKM leirattal fordult az egyetem tanácsához az egyetemi ifjúság egészségvédelmének rendezése tárgyában: a *Ferenc József Tudományegyetem* javaslata, hogy a klinikai ápolást igénylő beteg egyetemi hallgatók a szülők társadalmi állására való tekintet nélkül a megfelelő klinikákon harmadosztályú tancélos betegként nyerhessenek elhelyezést. A Bölcsészettudományi Kar, valamint a Jogtudományi Kar a javaslat elfogadását és alkalmazását javasolta.²⁶ Ugyanez volt az álláspontja az Evangélikus Hittudományi Karnak is, az azzal a kiegészítéssel, hogy ahol nincsenek egyetemi klinikák, ott a városi kórházak köteleztesse az egyetemisták ingyenes ellátására. Ezzel szemben az Orvostudományi Kar dr. Ángyán János a Belklinika igazgatója és a klinikai bizottság elnökének javaslatára ellentétes álláspontra helyezkedett, és végül az egyetemi tanács ezt fogadta el.²⁷

Dr. Ángyán javaslatában a következő szempontok szerepeltek: a tancélra felvehető betegek létszáma korlátozott és kizárólag egyetemi oktatás céljára szolgálhat, ezért, ezeknek a helyeknek a feltöltése esetén az oktatás látná kárát. Valamint nem indokolható az sem, hogy a szülők anyagi körülményeinek figyelembe vétele nélkül minden hallgató ingyenes teljes ellátásban részesüljön, főként abban az esetben, ha a hallgató a szülők révén valamelyik biztosító társaság által biztosított. A szegény körülmények közt élő hallgatók, szegénységük hatósági igazolása mellett, az *Országos Betegápolási Alap* terhére ingyenes ellátást kaphatnak, és ezen felül a rektor által az egyetemi betegápolási díjak terhére is kiutalható segély. Tehát biztosította a hallgatóság részére, hogy a klinikákon, rászorultság esetén díjtalanul, illetőleg jogosultságuknak és a méltányosságnak megfelelően részesüljenek kezelésben.

1936-ban ismét miniszteri leirat érkezett a hallgatók egészségvédelme tárgyában. A javaslat a hallgatók egészségvédelmével kapcsolatban a tuberkulózis korai felismerésének

²⁴ PTE EL VIII. 101. a. 1934/35. tanév IV. rendes ülés, 1934. dec. 20., 1. pont.

²⁵ PTE EL VIII. 101. a. 1934/35. tanév VIII. rendes ülés, 1935. ápr. 30., 19. pont.

²⁶ PTE EL BTK VIII. 107. e. 355/1933-34. 1934. aug. 8.; PTE EL VIII. 107. a. 1934/35. tanév I. rendes ülés, 1934. szept. 19., 17. pont; PTE EL 104. a. 1934/35. tanév I. rendes ülés, 1934. szept. 25., 18. pont.

²⁷ PTE EL VIII. 101. a. 1934/35. tanév III. rendes ülés, 1934. nov. 28., 21. pont.

ügyében a *József Nádor Műegyetemen* 10 éve, valamint a debreceni *Tisza István Tudományegyetemen* és a *Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen* folyó szűrővizsgálatokra hivatkozott. Javasolta, hogy a fertőző és egyéb betegségek szűrésére az október hónap folyamán kerítsenek sort, a férfihallgatók számára kötelezően, míg a nőknek csak fakultatív részvétellel. A kiszűrt betegeket a szakklinikákra utalnák be, a félévvégi dékáni aláírást a hallgatóknak a vizsgálaton való részvétel igazolásához kötnék. A kari tanács végül nem hozott határozatot, hanem az állandó klinikai bizottságot kérte fel véleményezésre,²⁸ ez a dokumentum sem maradt fenn számunkra.

Társadalmi szervezetek javaslatai

A betegségek megelőzés nem csak az egyetem oktatói szorgalmazták, hanem például a Közegészségügyi Tanács²⁹ 1925 őszén átirattal fordult a Bölcsészettudományi Karhoz a nemi élet és nemi betegségek elleni védekezésre vonatkozó előadások tartása tárgyában.³⁰ A harmincas években a társadalmi szervezetek is zászlajukra tűzték az egészségvédelem képviselőjét az ifjúság körében, felismerve ennek fontosságát és hangsúlyozva az ország számára való jelentőségét. Ezek a törekvések különböző beadványokban öltöttek konkrét formát, amit a *Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumhoz* is eljuttattak.

A minisztérium az Erzsébet Tudományegyetemnek is kiadta véleményes jelentés céljából a *Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen*³¹ nevű szervezet által felállított *Erkölcsvédelmi Tanács* beadványát, melyben a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a Teológiai Fakultás kivételével, javasolták, hogy tegyék kötelezővé az egyetemeken a *Küzdelen a nemi betegségek ellen* című magántanári tantárgyat. A Jogi Kar tanácsulésán referáló dr. *Kérészy Zoltán* az Orvostudományi Karnak adta volna ki referálásra a beadványt, de a kar végül nem fogadta el a javaslatot és válaszában üdvözölte, és egy féléven át kötelezővé tételét javasolta a tantárgynak.³² A *Bölcsészettudományi Kar* nevében dr. *Weszely Ödön* fogalmazta meg a kar álláspontját,³³ amelyben kifejtette, hogy az egyetemen 10 év óta vannak nemi felvilágosításra vonatkozó előadások, amiket a bőr-és nemi betegségek tanára tart. A kötelező előadások tartását nem javasolta a hallgatók túlterheltsége miatt, és a megfogalmazott erkölcsi nevelési célok megvalósítására az ifjúsági szervezeteket látta alkalmasnak. Az *Orvosi Karon* dr. vitéz *Berde Károly* kifejtette véleményes jelentésében,³⁴ hogy a hallgatók számára, ahogy eddig is, hozzáférhetővé kell tenni ezeket az előadásokat, de nem tehetők kötelezővé. Az egyetem tanácsa a karok véleményét tükröző választ terjesztett fel a minisztériumhoz.³⁵

²⁸ PTE EL VIII. 101. a. 1935/36. tanév V. rendes ülés, 1936. jan. 26.; PTE EL VIII. 105. a. 1935/36. tanév V. rendes ülés 1936. jan. 17., IV. pont.

²⁹ Az 1868. jún. 14. megszervezett Új Országos Közegészségi Tanácsot hivatalosan 1936-tól nevezik Országos Közegészségügyi Tanácsnak. <http://www.ett.hu/tortenet.htm>. 2008. jún. 2.

³⁰ PTE EL VIII. 107. a. 1925/26. tanév I. rendes ülése, 1925. szept. 07., 46. pont.

³¹ Az egyesület 1906-ban jött létre. BORBÉLY 2007, 2.

³² PTE EL VIII. 104. a. 1933/34. tanév VIII. rendes ülés, 1934. ápr. 30., 11. pont.

³³ PTE EL VIII. 107. e. 256/1933/34. (1934. máj. 24.-ekkorra dátumozta a véleményét Weszely)

³⁴ PTE EL VIII. 105. a. 1933/34. tanév IX. rendes ülés, 1934. máj. 25., VI. pont.

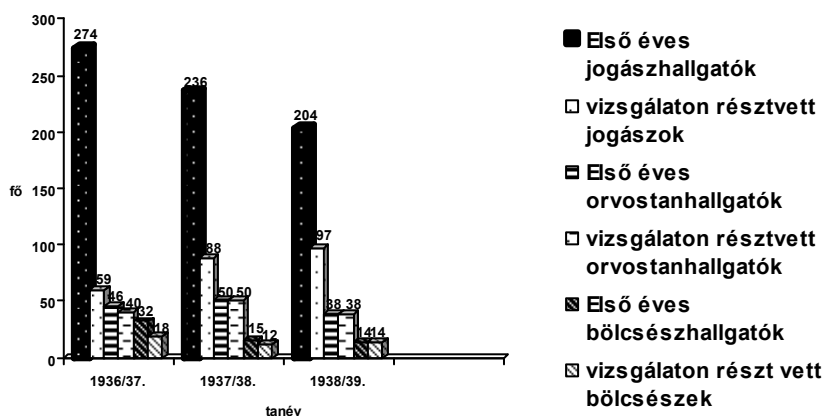
³⁵ PTE EL VIII. 101. a. 1933/34. tanév X. rendes ülés, 1934. jún. 23., 22. pont.

A Magyar Diákszövetség a tuberkulózis és az ifjúság egészségvédelme tárgyában szintén memorandummal fordult a VKM-hez, amelyben javasolta az elsős hallgatók, a nőkre is kiterjedő, klinikai és röntgen vizsgálatát, amit a tanulmányok alatt a 3. évben megismételnének. A tanév során a vizsgálatok időtartama a hallgatók érdekében hosszabb perióduson át tartson, hogy minél többen vehessenek rajta részt. A beteg hallgatókat a Pázmány Péter Tudományegyetemen egy új tüdőbeteg pavilonba helyeznék el, míg a vidéki egyetemek hallgatóit a Belgyógyászati Klinikákon.³⁶

*Az orvosi vizsgálatok eredményei 1936/37; 1937/38; 1938/39. tan évekről*³⁷

Összesen csupán három egymást követő tanév orvosi vizsgálatáról készült jelentés szövege maradt fenn. (1. ábra)

1. ábra. Első éves hallgatók részvétele a kötelező egészségvédelmi vizsgálaton

Szerk. K. A.

Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21. XLIX. pont

Dr. Ángyán János nagyon részletes jelentésben számolt be az orvosi kar tanácsülésén³⁸ az 1936/37. tanév tavaszi szemeszterében az egyetemi tanács határozatának hatására első³⁹ ízben lefolytatott első éves egyetemi hallgatók egészségvédelmi vizsgálatáról.

³⁶ PTE EL VIII. 101. a. 1935/36. tanév III. rendes ülés 1935. nov. 27., 27. pont; A Jogi Kar a javaslatot tárgyalta: PTE EL VIII. 104. a. 1934/35. tanév VII. rendes ülés, 1935. márc. 22., 9. pont.

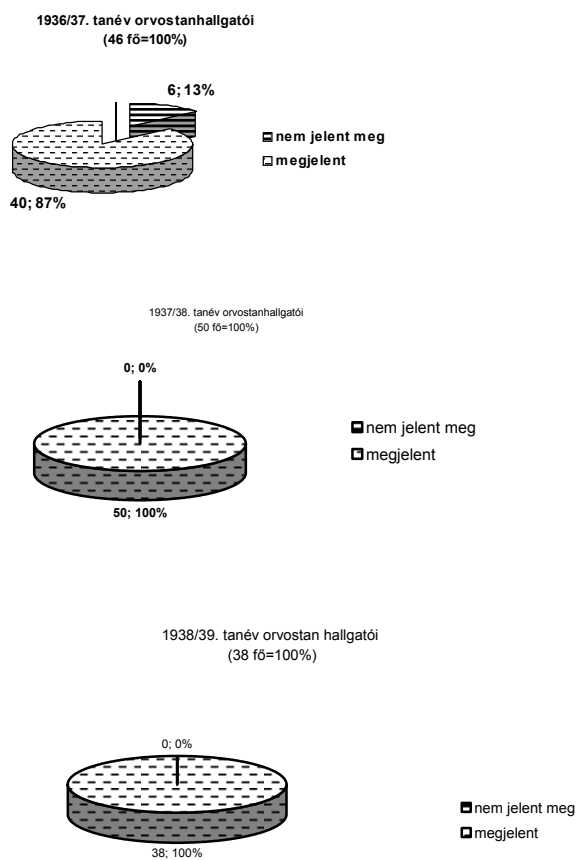
³⁷ Az 1939/40. tanévi vizsgálatok hiányoznak. Az 1940/41. tanév vizsgálati jelentését a jegyzőkönyvhöz csatolták, de sajnos ez nem maradt fenn. PTE EL VIII. 105. a. 1940/41. tanév X. rendes ülés, 1941. jún. 23., XLII. pont.

³⁸ PTE EL VIII. 105. a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21., XLIX. pont.

³⁹ A jegyzőkönyvben, így, elsőként van megemlítve, bár láttuk 1927/28. tanév folyamán már volt egy vizsgálat, valószínűleg a jelző az új rendszerben először lefolytatott vizsgálat miatt jelenik meg.

A vizsgálatokat a Belklinika járóbeteg rendelésének keretében folytatták le, a szintén ekkor létrehozott egészségvédelmi csoport által elkészített beosztás alapján, amit a karok hirdetőtábláin függesztettek ki. Általában a hallgatók pontos megjelenése volt jellemző, kivéve a joghallgatók esetében, a behívott 274 joghallgató közül 215; a 43 orvostanhallgatóból 3, és a 25 bölcsészéből 7 nem jelent meg, 8 felsőbb éves hallgató pedig önként jelentkezett. (2. ábra)

2. ábra. Első éves orvostanhallgatók részvétele a kötelező egészségvédelmi vizsgálatokon

Szerk. K. A.

Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21. XLIX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22. XXX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26. XVIII. pont

A vizsgálatok kiterjedtek a testi tulajdonságok, szellemi képességek és készségek, valamint az egyéni és családi körelőzmények feltérképezésére. Magába foglalták az antropometriai, általános belgyógyászati, ezen belül teljes laboratóriumi, mellkasröntgen, szükség esetén elektrokardiográfiai, valamint sebészeti, szemészeti, bőrgyógyászati és venerológiai vizsgálatokat.

Az eredményeket két törzslapon jegyezték fel, amik egy borítékba kerültek. Az első hét előnyomtatott, római számmal jelzett táblázatba kerültek az adatok, majd egy összesítő kimutatás készült, amelyet sorszám és csak chiffre kulccsal olvasható kezdőbetűkkel jelölve tartalmazta az egyes hallgatókra vonatkozó összes adatot.

Az előadó a megjelent hallgatók testi állapotát általánosságban kielégítőként jellemezte, de a meg nem jelent joghallgatók esetében feltételezte, hogy gyengébb egészségi állapotuk miatt maradnak gyakran távol az egyetemi előadásoktól. A vizsgálatra kerülő 124 férfighallgató közül 95-en 20 év alattiak voltak, akiknek testi fejlődése még nem fejeződött be. Ezek közül a hallgatók közül 73-an aktív sportolók voltak, míg 51 csak alkalmasszerűen, vagy egyáltalán nem sportolt.

A betegségek előfordulása szempontjából a fertőző betegségek szerepe nem volt kiugrón magas, a tüdő tuberkulózis manifest elváltozásait csak kis százalékban észlelték, ezek a hallgatók folyamatos orvosi ellenőrzés alatt maradtak, nyílt tüdőtuberkulózist senkinél nem diagnosztizáltak. Szifilisszel fertőzött egyént sem szűrtek ki. A bőrgyógyászati megbetegedések közül a gombás fertőzések is csak igen kis arányban jelentkeztek.

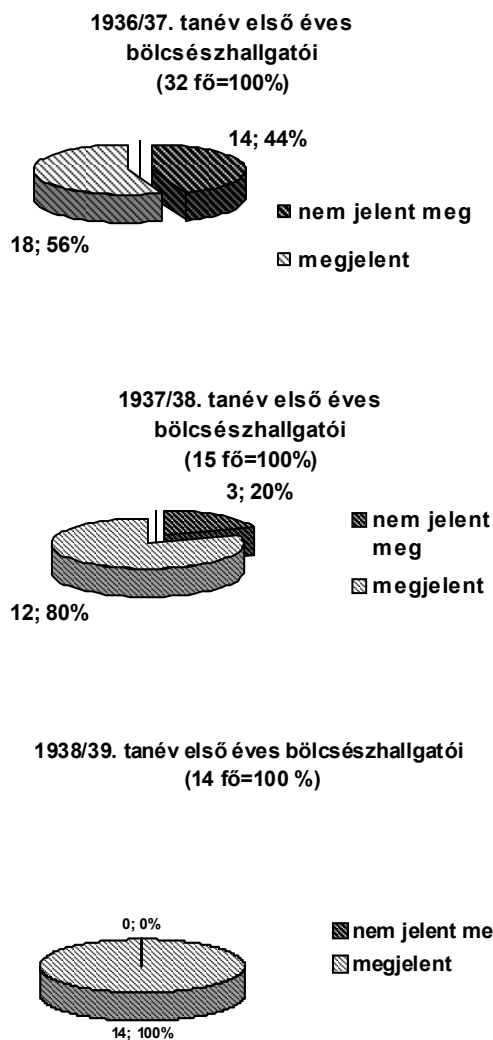
A fizikai állapot felmérése során nagyon sok hibás fejlődésű hallgatóval találkoztak, aminek a hátterében a családok egészségkultúrájának hiányosságait jelölte meg Ángyán. Ugyancsak erre utalt a fogászati vizsgálat eredménye, ami a fogápolás elhanyagolását mutatta. A szemészeti vizsgálatok eredményeként a 124 hallgató közül több mint fele szorult látás korrekcióra. De ennél is súlyosabb volt a szív és érrendszeri vizsgálatok eredménye, 20 esetben kifejezett eltéréseket találtak, illetve a sportoló hallgatók közül 50%-ban sportszívet diagnosztizáltak, aminek az okát a középiskolai sportéletben az orvosi vezetés és ellenőrzés hiányának tudta be a jelentés.⁴⁰

A vizsgálatok folytatódtak az 1937/38. tanévben is.⁴¹ Ekkor már jóval több hallgató vett részt a vizsgálatokon, az elsőéves orvostanhallgatók teljes létszámban mind az 50-en, a bölcsészhallgatók közül a 15-ből 12-en, míg a jogászhallgatók közül a 236-ból 88-an jelentek meg, ami az utóbbi kar esetében 15,7%-os növekedést jelentett a korábbi évhez képest. (3. ábra)

⁴⁰ A vizsgálattal kapcsolatos költségekre a rektor 300 Pengőt utalt ki, majd a vizsgáló csoport orvosainak, valamint a segédkező orvostanhallgatóknak és altiszteknek a tiszteletdíjára a kórházalap terhére 1000 pengő kiutalását kérte dr. Ángyán. 9 orvos 165 munkórában, 2 orvostanhallgató 52 munkórában és 1 altiszt 30 munkórát dolgozott a rendelések során. PTE EL VIII. 105. a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21., XLIX. pont.

⁴¹ PTE EL VIII. 105. a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22., XXX. pont.

3. ábra. Első éves bölcsészhallgatók részvétele a kötelező egészségvédelmi vizsgálatokon

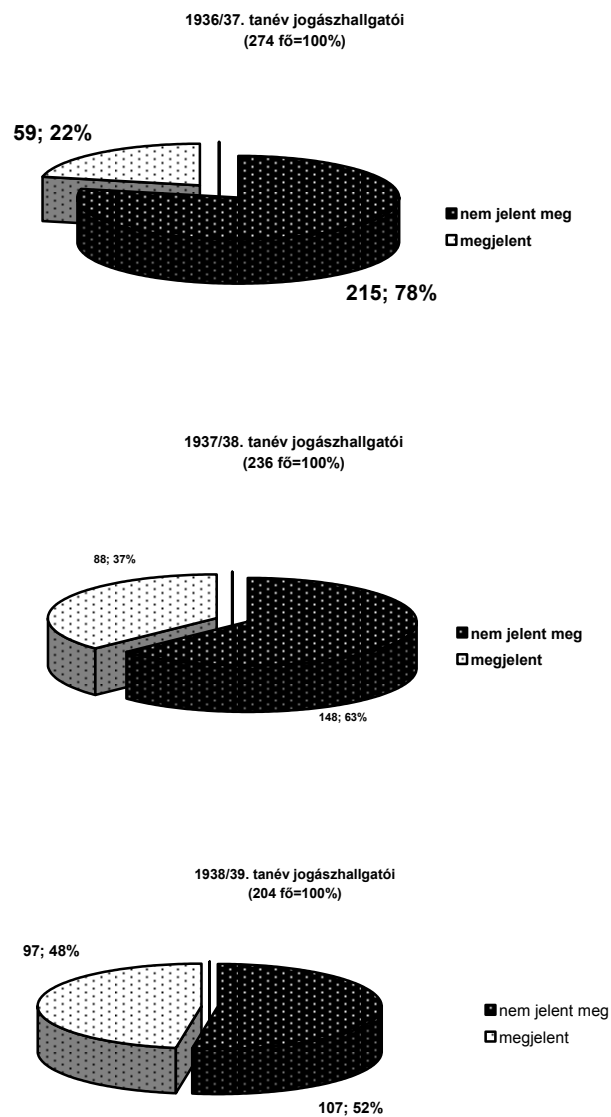

Szerk. K. A.

Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21. XLIX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22. XXX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26. XVIII. pont

Dr. Ángyán János a jogászok távolmaradásának okát ismét abban látta, hogy nem tartózkodnak Pécssett, illetve azt írta jelentésében: „...*egyébként sem fegyelmezhetők úgy, mint orvostanhallgatóink*”. (4. ábra)

4. ábra. Első éves jogáshallgatók részvétele a kötelező egészségvédelmi vizsgálatokon

Szerk. K. A.

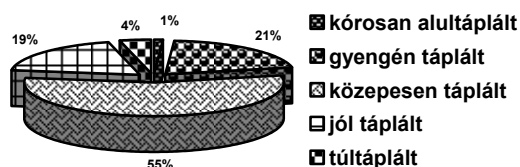
Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21. XLIX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22. XXX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26. XVIII. pont

Ebben a tanévben is a fentiekben már ismertetett rendszer szerint folytak az ellenőrzések, az ifjúság egészségi állapotát általában véve kielégítőnek találták, súlyosabb

előrehaladott betegséget nem állapítottak meg. Ezzel szemben a személyes higiénia hiánya feltűnő volt, ezzel szembesültek mind a bőrgyógyászati, mind a fogászati vizsgálat esetében. A hallgatók 26,5% rossz, 60%-a karbantartott és csak 14%-a bírt ép fogazattal. Ezért a rendszeres fogászati gondozás megkezdését javasolták a következő évtől. Ekkor is kiemelték a fejlődési rendellenességeket, illetve a támasztószövet gyengeségének gyakori előfordulását.

A vizsgálat kiterjedt az ifjúság tápláltságára is: 1% kórosan alul-, 21% gyengén-, 56% közepesen-, 19% jól- és 4% túltáplált volt. (5. ábra)

5. ábra.
1937/38. tanév kötelező egészségvédelmi vizsgálaton résztvevő elsős hallgatók tápláltsági állapota
(100%=150 fő)

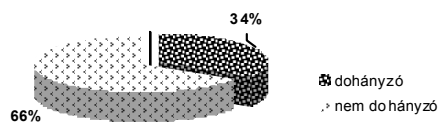
Szerk. K. A.

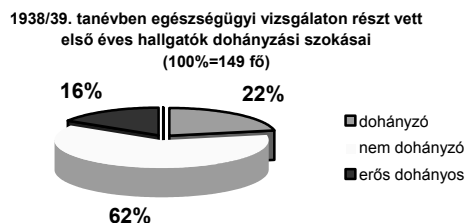
Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22. XXX. pont

Ugyancsak első alkalommal kérdeztek rá a káros szenvedélyekre: a hallgatók közül 66% nem dohányzott és csak 6 fő, 4% vallotta azt, hogy rendszeresen fogyaszt szeszes italt. (6. ábra)

6. ábra Hallgatók dohányzási szokásai 1937-39 között

1937/38. tanévben egészségügyi vizsgálaton résztvevő első éves hallgatók dohányzási szokásai
(100%=150 fő)

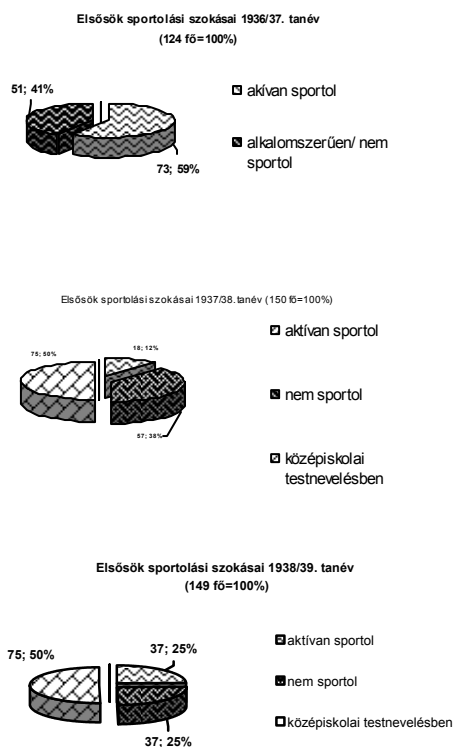

Szerk. K. A. Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26. XVIII. pont

Ismét felmérték a kötelező testnevelésben való részvételt, illetve sportolási szokásokat is. A kikérdezett 150 hallgatóból 57, 38% egyáltalán nem részesült érdemleges testnevelésben, és csak 50%-a vett részt valamilyen testedzésen a középiskolában és csupán csak a hallgatók 20% sportolt rendszeresen. (7. ábra)

7. ábra. Elsős hallgatók sportolási szokásai 1936-39

Szerk. K. A.

Forrás: PTE EL VIII.105.a. 1936/37. tanév XI. rendes ülés, 1937. jún. 21. XLIX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22. XXX. pont; PTE EL VIII.105.a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26. XVIII. pont

Ezzel kapcsolatban felhívták a figyelmet a kötelező testnevelésen való részvétel számonkérésére.

A nemi betegségek közül 4% (6 fő) esett át gonorrhoeás fertőzésen, szifiliszt senkinél nem állapítottak meg. A bőrgyógyászati vizsgálatoknál acné és seborrhoea, a hallgatóságnak 2/3-nál, gombás betegség csak 4 esetben volt megállapítható, valamint a nemi szervek betegségei közül húgycső fejlődési-rendellenesség 4 főnél és fitymaszűkület 6 esetben. Egyéb fertőző betegségek közül a torokmandula műtét 14%-nál már megtörtént, de a hallgatóknak az 1/3-nál kifejezetten kóros garatállapotokat mutattak ki. Ezek a hallgatók rendszeres orr-gégészeti ellenőrzés alá kerültek. Manifest tuberkulózist ebben az évben sem találtak, 1 hallgató légmell - kezelésben részesült, 7 hallgatónál a tüdőátvilágításon túl, röntgen felvételt is kellett végezni, de ezek közt sem találtak aktív beteget. Az előző évben kiszűrt hallgatók rendszeres ellenőrzése során csak egy hallgatónál találtak kóros folyamatokat. Pozitív röntgen tünetet a megtörtént fertőzéseknek 52%-ban találtak, elsősorban a meszes góccok utaltak a lezajlott betegségekre.

A szív és keringési rendszer vizsgálatával kapcsolatban sok esetben fordultak elő a szív alaki és nagysági eltérései. A szívhangok 25%-ban találtak eltérést, billentyűbántalomra utaló zörejt 2 esetben, hypertrophiás szívet 11 esetben (7,3%), cseppszívet 3 főnél mutattak ki. Kórosan magas vérnyomást 1 esetben, 22 főnél (14,6%) magas vérnyomást, 3 hallgatónál rendellenesen alacsony vérnyomást mértek.

A vizsgálat kiemelte a lúdtalp 17%-os előfordulási arányát, deformált mellkas pedig 5%-ban, gerincferdülés 4%, valamint a nemi szervek különböző fejlődési rendellenességeit is diagnosztizáltak.⁴² Köldök sérvvel operáltak már 7 hallgatót és 3 esetben találtak még diagnosztizálatlan sérvet. A szemészeti vizsgálatok 44 esetben (29%) mutattak ki jelentékenyebb refractiós hibát, valamint 2 főnél kancsalságot, 2 főnél szaruhártyahomályt diagnosztizáltak. Krónikus kötőhártya gyulladás is viszonylag magas számban, 19 esetben (13%) fordult elő.⁴³

Az 1938/39. tanévben a vidéken tartózkodó hallgatóknak módot adtak a beiratkozás alkalmával a vizsgálaton⁴⁴ való megjelenésre, így a joghallgatók közül a 204-ből 97-en, vagyis 47%-ban, a bölcsészhallgatók és orvostanhallgatók 100%-an, vagyis 14 és 38 fő megjelent.⁴⁵ Az általános egészségi állapotot dr. Ángyán János ny. r. tanár ismét kielégítőnek találta, súlyosabb betegséget ebben az évben sem diagnosztizáltak. A testi

⁴² Ezek főként a mellékhere, az ondózsínór betegségei voltak (Variococele, hydrococele és kryptorchismus)

⁴³ A vizsgálatok 19 napon át folytak, a vizsgálatokkal kapcsolatos költségekre a rektor 300 Pengőt utalt ki, majd a vizsgáló csoport orvosainak, valamint a segédkező orvostanhallgatóknak és altiszteknek a tiszteletdíjára a kórházalap terhére 1210 pengő kiutalását kérte dr. Ángyán. 9 orvos 233 munkaórában, 3 orvostanhallgató összesen 114 munkaórában, 1 gépirónó és 1 altiszt 38 munkaórát dolgozott a rendelések során. PTE EL VIII. 105. a. 1937/38. tanév X. rendes ülés, 1938. jún. 22., XXX. pont.

⁴⁴ A 18 napon keresztül, majd a vizsgáló csoport orvosainak, valamint a segédkező orvostanhallgatóknak és altiszteknek a tiszteletdíjára a kórházalap terhére 999 pengő kiutalását kérte dr. Ángyán. 9 orvos 149 munkaórában, 3 orvostanhallgató összesen 90 munkaórában, 1 gépirónó 18 és 1 altiszt 36 munkaórát dolgozott a rendelések során. PTE EL VIII. 105. a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26., XVIII. pont, valamint dr. Ángyán felterjesztése a kifizetések ügyében: PTE EL VIII. 105. b. 1024/1937-38.

⁴⁵ PTE EL VIII. 105. a. 1938/39. tanév IX. rendes ülés, 1939. máj. 26., XVIII. pont.

tisztaság szempontjából a városban lakó és az úgynevezett mezei hallgatóság volt kifogásolható, míg a kollégistákkal szemben nem merült fel ilyen panasz. A fogászati vizsgálatokon a jelentős betérjesztésig csak a hallgatók 1/3-a esett át, azok 20%-a egészséges fogazatúnak bizonyult. A tápláltsági adatok összesítése szintén egy későbbi beadvány tárgyát képezte volna, legalábbis az előadó terve szerint.

Az új első évfolyamosok között a középiskolai testnevelésben ismét csak kb. 50% vett részt, 25% sportolt rendszeresen és 25% egyáltalán nem. A káros szenvedélyek tekintetében erős dohányos 24 fő (16%) és egyáltalán nem dohányzik 90 fő (62%), szeszesital fogyasztásról egy hallgató számolt be.

A nemi betegségekkel kapcsolatban 2 hallgató számolt be korábbi gonorrhoeáról, 2 hallgatónál szifilisz primer affectiot találtak, 2 hallgatónál örökölt szifilisz. A hallgatók 13%-nál megtörtént a mandulaműtét, ennek ellenére a garatvizsgálatok 1/3-nál kifejezetten kóros leletet adtak. Aktív tuberkulózisos beteget nem találtak, de a hallgatók 93%-nál lehetett kimutatni gyógyult primer folyamatot, 23 hallgatónál gyógyult másodlagos tuberkulózist, amelyek az ellenőrzés során nem bizonyultak aktívnak.

A szív és érrendszeri vizsgálat során 6 compensált vitiumot, 8 hallgatónál mértek magas vérnyomást, ebből egy esetben tekinthető kórosnak és 25 hallgatónál hypertophiás szívet találtak.

A lúdtalp előfordulása ismét nagyon gyakori volt, a mellkas deformitását, illetve idült ízületi folyamatokat több esetben is megfigyeltek. A szemészeti vizsgálaton 39 esetben jelentősebb refractális hibát találtak. A bőrgyógyászati vizsgálatok nagy számban mutatták a bőr seborrhoeáját (76 fő) és a fejbőr hasonló megbetegedését (11 fő), gombás megbetegedés 10 esetben volt megállapítható. A nemi szervek különböző fejlődési rendellenességeit szűrték ki 17 esetben.⁴⁶ (1. táblázat)

A 40-es évek

Dr. Ángyán János 1940 szeptemberében a Ferenc József Tudományegyetem 1931. évi orvoskari tanácshatározatára, valamint budapesti és debreceni egyetem gyakorlatára hivatkozva javasolta⁴⁷ az Orvosi Karon a pályaalakmassági bizonyítvány bevezetését. A vizsgálatok szeptember hónap első felében javasolja lefolytatni a szegedi példára hivatkozva, és a pécsi bevezetését pedig a következő tanévre tűzi ki a javaslat. A pályaalakmassági vizsgálatot kiterjesztené a bölcsészeti és teológiai karra, felhívva a figyelmet a készülő 1940/6 tc.-re, amely a gümőkór elleni védekezés okán, a betegeket a tanári és teológiai pályáról kizárni szándékozta a betegeket, valamint arra, hogy ép ezen a két szakon nagyon magas a már tanulmányaikat kifejezett gümőkóros kórképpel folytató hallgatók száma.

Az egészségvédelmi vizsgálatokra az 1940/41. tanévben ismét a tavaszi szemeszterben került sor, sajnos ennek a jegyzőkönyvét az Orvosi Kar tanácsülési jegyzőkönyve nem őrizte meg a számunkra.⁴⁸

⁴⁶ Hermia 5 esetben, hydrocoele, vagy varicocele 10 főnél, kryptorrhismus 1 és atrophia tesis 1.

⁴⁷ PTE EL VIII. 105. a. 1940/41. tanév I. rendes ülés, 1940. szept. 16., XXXV. pont.

⁴⁸ A vizsgálatra való behívásról szóló iktatott iratok sem maradtak fenn, csupán egy bejegyzés a BTK kari ülési jegyzőkönyvében a kar hirdetőtábláján kifüggesztett hirdetményről. PTE EL VIII. 107. a. 1940/41. tanév IX. rendes ülés, 1941. máj. 21., 4. pont. A vizsgálatok jegyzőkönyvének ismertetéséről: PTE EL VIII. 105. a. 1940/41. tanév X. rendes ülés, 1941. jún. 23., XLII. pont.

A negyvenes évek második felében, az 1947/48. tanév tavaszi szemeszterében, kerül szóba a kötelező orvosi vizsgálat folytatása az egyetem tanácsi határozat alapján, ez a karoknál kihirdetésre is kerül.⁴⁹ Az Orvosi Kar tanácsa javasolta a hallgatók második félévvégi aláírását az orvosi vizsgálaton való részvételhez kötni. Majd az orvosi vizsgálatok lefolytatására abból következtethetünk, hogy a kar a VKM-hez fordul a kötelező egészségügyi vizsgálatokkal kapcsolatos tiszteletdíj kiutalása tárgyában.⁵⁰

Az utolsó adatunk az 1950 decemberéből származik a Tanulmányi Osztálynak a Diák-szállóhoz intézett átirata, melyben a közelmúltbeli tbc-s megbetegedésekkel kapcsolatos szükséges szűrővizsgálatokra hívták fel a figyelmet. Az Orvosi Kar tanácsülési jegyzőkönyvéből kiderült, hogy ezek a vizsgálatok a kérdéses időpontban már lezajlottak, de az eredményekről értesítés még nem érkezett.⁵¹

Összegzés

Tanulmányunkban közel 25 év egészségvédelmi tevékenységét próbáltuk meg bemutatni az Erzsébet Tudományegyetemen a fennmaradt források alapján. A kutatás közben az a benyomás alakult ki bennünk, hogy mind az állami vezetés, mind az egyetemen lévő tudományos elit és a társadalom részéről is igényként jelent meg az ifjúság fokozottabb egészségvédelmének ügye. Azt is láthattuk, hogy ezek a törekvések nem maradtak meg csupán az elvárás szintjén, hanem komoly gyakorlati teljesítmények is megmutatkoztak mögöttük. Mindenekelőtt dr. Ángyán János nevét kell kiemelnünk, aki mind önálló javaslatokkal, mind pedig a felettes szerv utasításának gyakorlatba ültetésével az adott korszakban a legnagyobb szerepet vállalta.

Bár a kötelező testnevelés kapcsán beindított vizsgálatok csak rövid időintervallumot fognak át és kénytelenek a háború miatt ezeket is felfüggeszteni. De láthatjuk, hogy maga a vizsgálat rendszere is fejlődik, az anamnézis illetve az életmód mindenre kiterjedő felvételével, vagy a táplálkozási szokások felmérésével. Az adatokból, illetve a részletes jegyzőkönyvekből valamelyest képet alkothatunk a 30-as évek második felének egészségügyi és egészségvédelmi helyzetéről, különösen kiemelve a korszak fertőzőbetegségei elleni küzdelmet. Az ifjúság fizikai állapotán túl pedig következtethetünk a családokban folyó egészségnevelésre, vagy éppen annak hiányára: a testi higiénia, a korrigálható gyermekkori testi deformitások elhanyagolása stb. tekintetében. Természetesen ezek összefüggésben vannak a családok társadalmi hátterével, anyagi lehetőségeivel és az általános test-és egészségkultúrával is.

ADRIENNE KOVÁCS, MA.

researcher

kovacs.adrienne@pte.hu

⁴⁹ PTE EL VIII. 104. a. 1947/48. tanév V. rendes ülés, 1948. jan. 21., 2. pont.; PTE EL VIII. 105. a. 1947/48. tanév V. rendes ülés, 1948. jan. 23., VIII. pont.

⁵⁰ PTE EL VIII. 105. a. 1947/48. tanév VI. rendes ülés, 1948. febr. 27., XX. pont.

⁵¹ PTE EL VIII. 105. a. 1950/51. tanév III. rendes ülés, 1950. dec. 13., XXV. pont.

IRODALOM

Levéltári források:

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

VIII. 101. a. Rektori Hivatal iratai, A Pécsi Egyetem Tanácsának ülésjegyzőkönyvei 1923-1944

VIII. 104. a. Jog-és Államtudományi Kar iratai, Kari ülési jegyzőkönyvek 1921-1950

VIII. 105. a. Orvosi Kar és intézeteinek iratanyaga, Kari ülési jegyzőkönyvek 1926-1951

VIII. 105. b. Orvosi Kar és intézeteinek iratanyaga, Iktatott iratok 1923-1947

VIII. 107. a. Bölcsész- , nyelv- és történettudományi Kara iratai, Kari ülési jegyzőkönyvek 1923-1940

VIII. 107. e. Bölcsész- , nyelv- és történettudományi Kara iratai, Iktatott iratok 1923-1941

Nyomtatott források:

Benke József: *Egyetemünk története*. Pécs. Alexandra, 1999. 389.

Borbély János: *Kéjnök a vásárhelyi kórházban*. Hódmezővásárhely Elektronikus Könyvtár, 2007. <http://www.nlvk.hu/jadox/images/prostitutcio.pdf>.

Az Erzsébet Tudományegyetem Tanrendje 1927/28. tanév. Pécs, 1927.

Lengvári István: A város és az "árva leány" – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes*, 2004/4. (Városfejlődés Trianon után II.). 83-92.

Popély Gyula: A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. In: Fischer Ferenc–Hegedűs Katalin et. al.(szerk.): *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Pécs, 379-394.

Rozs András: Pécs a befogadó város. In: Nagy Ferencné–Vonyó József (szerk.): *80 éve Pécssett. A város és egyeteme*. Pécs, 35-48.

Szabó Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó, 1940. 1106.

SUMMARY

In this study, we present the arrangements of the Erzsébet University, seated in Pécs since 1923, on student health protection via analyzing the archive resources. Due to the scattered resources, we cannot give an account on the preceding Pozsony (1914-20) or Budapest (1920-23) era. In this period, the resources mention only the boarding-students' medical attendance by an internist teaching assistant.

After the University moved to Pécs, dr. Ángyán János was the one, who considered the (health protection) issue significant. In his proposition, he suggested the University should set up a hospital association and the pre-examination of the boarding-students. The actual examination of the students was introduced along with the compulsory physical education. While it was compulsory for male students, female students could participate voluntarily since the fall of 1927. From 1923, the cost of medical arrangements of the students of the fourth faculty, of the Evangelical Theological Faculty, was covered by a separate fund financed by university students.

In the early 1930s, it was dr. Ángyán János again who made a proposition that the examinations should be institutionalized, which in the new settings took place in the school year of 1936-37. In three consecutive years all the students were subject to examinations. The participation rate differed among the faculties. It was high among the freshmen of the Medical Faculty and of the Humanities, however, it was 22 percent of the Faculty of Law at the beginning and even later, in the fall of 1948 it was only 48 percent.

Besides the management of the University, other universities and non-governmental organizations of the country stood up to fight against contagions of the era, such as the Tuberculosis and venereal diseases. These initiatives were carefully considered by the management of the university, which took proper action in each and every case.

In the 1940s the examinations continued, which were suspended during the war. The management planned to restart the examinations in 1947, however, no data survived from this period.

A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI FOGÁSZATTÖRTÉNETI SZAKIRODALOM HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉSE

FORRAI JUDIT

Az orvostörténeti szakirodalom egyik alapeleme az orvosi bibliográfia. Az egyik első szakmai bibliográfiai gyűjteményt *Ambroise Paré* (1510–1590) francia udvari sebész állította össze.¹ Az Egyesült Államokban az orvosi bibliográfiai gyűjtemények szisztematikus rendszere 1818-ban alakult ki az amerikai dr. *Joseph Lovell* katonai sebészorvos ötlete alapján, majd 1879-ben dr. *John S. Billings* szervezésében az egész országra kiterjedt a könyvtári gyűjtés (*Library of the Office of the Surgeon General, United States Army*). Ezekből alakult ki az *Index Medicus NLM Technical Bulletin to Cease as Print Publication* és a *Medical Subject Headings* (MeSH) orvosi nemzetközi bibliográfiai gyűjtemény.² A naprakész szakcikkek összesítése mellett e gyűjteménybe – nagyon kis mennyiségben, de – bekerültek az orvostörténeti cikkek is. A monográfiák a nagy, nyilvános közönyvtárak bibliográfiai tárában kaptak helyet ugyanúgy, ahogy a kéziratok is.³

A 19. század végén és a 20. század elején megjelenő fogászati historiográfiai művek kultúrtörténeti és szellemi-történeti megvilágításban értékelik, rekonstruálják a múltat a pre-historikus időtől a 20. századig, és keresik a klasszikus korszakokra osztott időszakok fogászati elméletét, vagyis a betegségek magyarázatát. Mindemellett kiemelkedő egyéni teljesítményeket elemeznek, az egyes auktorok munkásságát, találmányait, vagyis a *homo faber*, azaz eszközkészítő, anyagi és szellemi eszközöket előállító szakember tudományos műveit mutatják be és értékelik. A politikai-társadalmi változások és azok kapcsolatai a fogászattörténettel vajmi keveset szerepelnek ezekben a művekben. A történetírás nyugat-európai értelemben vett „modernizációjára” csak a harmincas években történtek kísérletek a fogászattörténeti kiadványokban.

A historiográfiának szüksége van a tárgyi emlékekre is, és hangsúlyosan érvényes ez a fogászati szakmára. A temetkezési helyeken fennmaradt tárgyi emlékek, a koponyákban elhelyezkedő fogak nagy értéknek számítottak alakjuk, nagyságuk, elhelyezkedésük, hiányuk miatt, akár csak a csontozaton és a fogakon lévő különböző betegségek maradványai is. Mindezek a leletek és források a fogászati historiográfia alapvető elemei.

Az orvostörténetírás nagy alakjainak módszereit használták a fogászati szakma történetírásában is. A jelentős munkák közé tartozik *Fielding H. Garrison* (1870–1935) 1914-ben kiadott *An Introduction to the History of Medicine* című műve amely az ókori egyiptomi és

¹ Paget, Stephen: *Ambroise Paré and his times, 1510–1590*. London, G. P. Putnam's sons, 1897.

² *Index Medicus to cease as print publication*. *NLM Tech Bull*, May-June (2004) 338.

³ Schullian, Dorothy M: A Decade of Medical Historiography. *Bull Med Libr Assoc.*, 45 (1957) no. 3., 285–290.

görög orvoslása 20. századig szociális és kulturális háttérrel, bár ez a része a legkevesebb a szakmatörténethez képest.

Másik meghatározó alakja *Arturo Castiglioni* (1874–1952). Megállapításai az *Il volto di Ippocrate*, (1925), a *Storia della medicina* (1927), az *Italian medicine* (1932), a *The history of tuberculosis* (1933), a *The renaissance of medicine in Italy* (1934), az *Incantesimo e magia* (1934) és a *L'orto della sanita*, (1935) monográfiákban olvashatók.

A svájci születésű, de Amerikában kutató *Henry E. Sigerist*⁴ (1891–1957) és a német *Karl Sudhoff*, majd *George Rosen* és *Max Neuburger* nagylélegzetű orvostörténeti összefoglaló műveket írtak.⁵ Bár a legtöbb orvostörténész orvosi diplomával is rendelkezett ekkoriban, megtartották a történetírás általános irányvonalát.

Az antropológiatörténet⁶ a 19. század végén virágzott, és különböző korok szisztematikus koponyagyűjteménye szolgáltatta a megfelelő tárgyi bizonyítékot az adott korban meglevő étkezési szokásokról, fogászati betegségekről és azok esetleges ellátásáról. Mindezek közül kiemelkednek a francia és az angol antropológiai iskolák és az azokhoz kapcsolódó szellemi-történeti és módszertani lehetőségek.

Később a francia *Annales*-iskola változást hozott a szakmatörténetben is: problémaközpontú, kérdéseket felvető történetírási programot fogalmazott meg, amelyben fontos helyet kapott az összehasonlítás és értelmezés (*Braudel, Le Goff, Jacques Revel*). A racionalitás és szokásszerűség, a segédtudományi módszertan „reformja” a technikatörténet⁷ mind-mind segítette a szakmatörténet alaposabb megismerését. A technikatörténeti forrásfeldolgozás a múlt tárgyi emlékeinek (például érmék, pénzek, feliratok, régészeti leletek, a levéltárakban őrzött dokumentumok stb.) bevonásával jelentős mértékben bővült, a forrásanyag tudományos kritikai követelményei és ezzel együtt az irodalmi források elvesztették kizárólagosságukat, a múlt eseményeit egyre többféle forrás képes megszólaltatni, egyre többféle mozaikból lehet összerakosgatni a történések mozzanatait, összefüggéseit. Orvostörténeti vonatkozásban *Ena Lesky* és *Mrko Grmek, Walter Pagel* munkásságát kell megemlíteni.

A 20. század harmincas éveiben antipozitivistá szemlélet jellemezte az európai orvostörténeti historiográfiát, különösen a német nyelvterületen.⁸ A szerzők többsége figyelembe vette a szociokulturális és politikai körülményeket is, és mindehhez még társult az oktatás és társadalmi intézmények, intézményrendszerek működésének vizsgálata, ezen belül az egyetemek működésének rendszere.

⁴ Fee, Elizabeth – Brown, Theodore M: *Making Medical History: The Life and Times of Henry E. Sigerist*. Baltimore, Maryland, Johns Hopkins University Press, 1997; Ackerknecht, Erwin H.: *Henry E. Sigerist, 1891–1957. Dtsch Med Wochenschr.* 82 (1957) May 24., no. 21., 856–857.

⁵ Sigerist, H.E.: *Medicine and Human Welfare*. Yale University Press, London, 1941. 1st Edition; Sigerist, H.E.: *A History of Medicine*. Volume I: Primitive and Archaic Medicine; Volume II: Early Greek, Hindu, and Persian Medicine. New York, Oxford University Press, 1955, 1961. 2 volumes.; Sudhoff, Karl: *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter*, Leipzig, 1914–1918; *Skizzen*, Leipzig 1921; Rosen, George: *The Specialization of Medicine* (1944); *Fees and Fee Bills*

⁶ King, C. Richard: The historiography of medical history: from great men to archaeology. *Bull N Y Acad Med.* 67 (1991) Sep–Oct; (5) 407–428.

⁷ Glatz Ferenc (szerk.): *Történelemelméleti és módszertani tanulmányok*. Bp., Gondolat Kiadó, 1977; Hajnal István: *Technika, művelődés*. (Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Glatz Ferenc) Bp., História Könyvtár. Monográfiák. História, MTA TTI, 1993.

⁸ Plonka-Syroka, Bożena: Anti-positivist inspiration in European medical historiography in the 20th century. *Med Nowozytna*, vol. 9., nos. 1–2., (2002) 5–41.

Az ismétlődő és mérhető adatokra épülő szeriális és kvantitatív történetírás új megközelítéssel, a hangsúlyt az eseményekről a mélyebb összefüggésekre helyezve⁹ olyan eddig nem ismert tényeket elemez, amelyek új megvilágításban, komplexebb módon tárják fel a múltat (megemlíthetnénk *Fernand Braudelt*, *Edgar Morint* stb.). A struktúrák idősíkjá változik, narratív sémák, egymásba fonódó cselekménysorok váltakoznak. A szintézisre törekvéshez pedig a régészettől, a közgazdaságtantól a gazdaságtörténetig, az oklevéltantól a technikatörténetig és a történeti statisztikától egészen a művészettörténetig a legkülönbözőbb tudományok analitikus eredményeit használják fel.

A hetvenes években *Foucault*¹⁰ másféle módon közelített a történelemhez, mint a hagyományos történetírás. Az eseményeket leíró történetírás helyett a problémákat helyezte középpontba: intézményes struktúrák, az intézmények története felől dolgozta fel anyagát, alakította ki módszerét, egyéni látásmódját. Az egészség, betegség, beteg, társadalom, hatalom, mindazon tényezők együttes hatása érdekelte térben és időben, amelyek nem rekesztették ki az egyén biológiai lényét, vagyis a biopolitikai társadalmi hatások szemszögéből kutatta a történelmet. Foucault műveivel új orvostörténeti iskolát is teremtett.

A 20. század utolsó negyedében új forrásanyagok feltárása, statisztikák, újfajta narratívák álltak hadrendbe a teljes történeti feltáráshoz. Az újfajta biográfiákat és az esettanulmányokat új értelmezéssel közelítették meg.¹¹ A lélektani tudáson túl a pszichohistoria segítségével a jelen és múlt közötti távolság áthidalását próbálták megoldani, a hiányzó láncszemeket pótolni. Az egyéni életutakat az osztálytársadalmi mozgáshoz, a fellelhető adatokat (forrásokat) a makro-rendszeralkotáshoz, a makrotörténeti vázhoz kötve, mint például a szereplenyomatokat (anyakönyv, népszámlálás, birtokkataszter, végrendelet, hagyatéki leltár, mortalitási statisztikák, boncolási jegyzőkönyvek, kutatási-kísérleti naplók, egyetemi protokoll könyvek, tankönyvelemzések, visszaemlékezések, naplók, beteglapok stb.) új kontextusba helyezték. Ezek az új metodikák a nemzetközi fogászat-történetírásban csak elvétve lelhetők fel.

A következőkben nyelvtérületenként kronológiai sorrendben mutatjuk be a fogászat-történeti historiográfia fontosabb műveit.

A fogászat-történet francia nyelvű irodalma

*Pierre Fauchard Le Chirurgon dentiste, ou Traité des dents*¹² című könyvét itt most nem tárgyaljuk részletesen, de a modern fogászat úttörő munkája, egy új szakma első és nagyon alapos tudományos könyve, mérföldköve volt. Historiográfiailag nagyon is értékelhető, hiszen nem csupán szakmai könyv, hanem a fogászati tudomány fejlődésével *Arisztotelész*-től, *Hippokratészen* keresztül, *Galénosz* szellemének megfelelően a fogak betegségének elméleteit veszi sorra, a fogak helyzetéről, tulajdonságairól ír.

Ezt követte 28 évvel később *Anselme-Louis Bernard Bréchillet Jourdain* (1734–1816) *Traité des maladies et des opérations réellement chirurgicales de la bouche et des parties*

⁹ Revel, Jacques: Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés. *Korall* 15-16 (2004) 22-36.

¹⁰ Klaniczay Gábor: Foucault és a történetírás. Lettre-beszélgetés. *Lettre*, 1998. ősz <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00014/06klani.htm>

¹¹ Kövér György: Biográfia és történetírás. *Aetas*, (2000) 3. 150–157.

¹² Fauchard, Pierre: *Le Chirurgon dentiste, ou Traité des dents*. Paris, Pierre Jean Mariette, 1728.

qui y correspondent című kétkötetes műve.¹³ Az első szájsebészeti könyv összegyűjtötte az orofaciális régió összes betegségét, amely közvetlen határterülete az odontológiának. E kétkötetes mű újabb francia kiadással, német (1784) és angol fordítással egyszerre vált Európa és Amerika (1849) egyik legsikeresebb szakkönyvévé. Jourdain a l’Hôtel Dieu-ben sebézmesterként dolgozott, majd praktizáló fogszakemberként *Léclus*-nél, a lengyel király udvari fogásza mellett tanulta az arcüregi sebészetet.¹⁴ Később a Saint-Côme-ben tevékenykedett, 1755-ben a l’Académie Royale de Chirurgie, majd a Collège Royal de Chirurgie tagja lett. Több műve jelent meg. A *Traité des maladies et des opérations réellement chirurgicales de la bouche et des parties qui y correspondent* kétkötetes műve az 1100 oldalt is meghaladja. Műveit a kor szellemének megfelelően történeti bevezetővel kezdi, hivatkozva a szakma elődjére, eljárásokra, elméletekre és módszerekre.

Jacques René Duval (1758–1854) tagja a l’Académie Royale de Médecine-nek. Anatómiai fogászati megfigyeléseinek és tapasztalati leírásán túl, fogászati bibliográfiát is összeállított kora ismert szakanyagaiból. Könyvében (*Le dentiste de la jeunesse ou moyens d’avoir les dents belles et bonnes*¹⁵) a bevezetőben a salernói iskola szellemére és Hippokratészre hivatkozik. Az első fejezetben az antropológiai tények (társadalmi berendezkedés, kor, helyszín stb.) szerinti fogeltérésekre hívja fel a figyelmet, például Peru, új-holland gyarmatok, India, Jáva stb. területein, valamint arra, hogy az étkezési szokások eltérése következtében a fogak alakja, mérete különböző formát ölt. Az ókori költők műveiben (Ovidius, Homérosz, Horatius, stb.), valamint a mitológiában szereplő fogakkal kapcsolatos észrevételeket sorolja föl. A továbbiakban a fogak fejlődéséről, az első fogzásról, a tejfogakról, foghúzásokról és azok következményeiről, szájsebészeti beavatkozásokról, vérzésekről, gennyes folyamatokról, szöveti elhalásról, nemi betegségek szájüregi tüneteiről, rákos daganatokról ír.

Jean-Baptiste Gariot (1761–1835) francia sebész volt, Spanyolországban is dolgozott. Visszatérve Franciaországba 1798-tól *IV. Károly* udvari fogsebésze, majd visszatérve a spanyol udvarba, *VII. Ferdinánd* sebésze lett. Műve a *Traité des maladies de la bouche après l’état actuel des connoissances en médecine et en chirurgie*¹⁶ (1805). Hosszasan értekezik a fogak fejlődéséről, különböző példákat hoz az állatvilágból, különösen az emlősök fogazatával hasonlítja össze az emberi fogak fejlődését. A tejfogak csírái már a magzati állapotban kifejlődnek, de kitörésük csak egészséges gyermeknél alakul ki. Példát hoz *XIV. Lajos* gyermekkori fogbetegségeire, amelyek előrevetítették az uralkodó rossz fogazatának kialakulását. A fogak megbetegedésével kapcsolatban a skorbutról is ír, hiszen az előző században ismerték fel a malnutricióval járó kialakult nagy hiánybetegséget, amely a csontot, így a fogazat fejlődését is befolyásolta.

¹³ Jourdain, Anselme-Louis-Bernard-Bréchillet (1734–1816): *Traité des maladies et des opérations réellement chirurgicales de la bouche et des parties qui y correspondent*. Paris, Chez Valleyre l’aîné, 1778

¹⁴ „Adonné dès l’âge le plus tendre à la chirurgie complete, j’ai joui pendant plusieurs années du précieux avantage de voir pratiquer & professer en grand cet Art utile par l’un de nos plus grands Maîtres ; [...] Mais je l’avoue cette foule d’objets qu’embrasse la chirurgie m’effraya. (xv–xvj)”.

¹⁵ Duval, Jacques René: *Le dentiste de la jeunesse ou moyens d’avoir les dents belles et bonnes; précédé des conseils des poètes anciens sur la conservation des dents. Suivi de: Des accidens de l’extraction des dents*. Paris, Croullebois, 1802.

¹⁶ Gariot, Jean-Baptiste: *Traité des maladies de la bouche après l’état actuel des connoissances en médecine et en chirurgie*. Paris, Duprat-Duverger 1805

Joseph Audibran (1789–1867) a műfogak kezelésének és praktizálásának történetét írja le könyvében: *Traité historique et pratique sur les dents artificielles incorruptibles, contenant les procédés de fabrication et d'application*.¹⁷ A bevezetőben véleményt nyilvánít Fauchard, Jourdain és Bourdet munkáiról, hivatkozik Duval híres fogászatörténeti művére. Természetesen elismeréssel adózik elődjei munkásságának. Polémiát folytat bizonyos jelenségek meghatározásáról, például Duval atrófiás elnevezéssel illeti az eróziós folyamatot, amivel Audibran nem ért egyet. Felhívja a figyelmet az angol szakirodalmi eltérésekre, amelyekre a franciák patriotizmusuk miatt nem fordítanak kellő figyelmet.

Émil Magitot (1833–1897) orvos és antropológus. Az Antropológiai Társaság megalapítója. Szakértője a szájüregi megbetegedéseknek, fertőzéseknek, az emberi fogazat fejlődésének, a caries-elmélet kidolgozásának egyik jelentős alakja. Könyvét (*Études cliniques sur les accidents de l'éruption des dents chez l'homme*¹⁸) az antropológia fejlődélmélete alapján írta. Másik könyve, a *Mémoire sur les kystes des mâchoires*,¹⁹ a francia sztomatológia egyik alapkönyve lett a részletes történeti bevezetővel.

Marcel Baudouin (1860–1941) prehistorikus kori foghúzásokról ír könyvében: *L'extraction dentaire préhistorique de nature culturelle*.²⁰ Megállapítása szerint a leglátványosabb leletek közé tartozik a hiányzó fog. Kísérleteit nemcsak makroszkópos, hanem röntgensugaras vizsgálatokkal végezte. A neolitikus leleteket perui, francia, egyiptomi vizsgálódások alapján állította össze kutatótársaival: *Étude radiographique de trois métatarsiens de l'âge de la pierre polie, atteints d'ostéo-arthrite chronique*.

A második világháború után megjelennek az új képes albumok, kevesebb szöveggel, de bőséges képanyaggal. Az effajta történeti képes könyvek a felszereléseket és műszereket vizuális módon kívánják bemutatni, mint például: Jules Léonard André-Bonnet:²¹ *Histoire Générale de la Chirurgie Dentaire* (1955) és Ludovic-Jean Cecconi: *Notes et mémoires pour servir à L'Histoire de l'Art Dentaire* (1959).

További szép kiállítású album jelent meg a fogászati tevékenység múltjáról. René Boisson: *Chroniques Chirurgicales ou Histoire des Barbiers, Chirurgiens, Dentistes de Belgique et du Nord de la France* (1970); Michel Dechaume – Pierre: *Huard Histoire Illustrée de l'Art Dentaire – Stomatologie et Odontologie* (1977); Yvette Israël – Yvon Israël: *La Carte à Belles Dents* (1987); Sacha Bogopolsky: *La brosse à dents ou l'histoire de la „mal aimée”* (1995); Christophe Lefébure: *Une histoire de l'art dentaire* (2001).

A legújabb kor kiváló francia fogtörténész Pierre Baron.²² 1996-ban megjelenő *L'Art dentaire à travers la peinture* könyve a középkori vándorborbélyok, foghúzók működését mutatja be a korabeli festmények és azok elemzése alapján. Másik összefoglaló történeti műve (*The development of dentistry, 1000–2000*) 1999-ben jelent meg, 2003-ban pedig a

¹⁷ Audibran, Joseph: *Traité historique et pratique sur les dents artificielles incorruptibles, contenant les procédés de fabrication et d'application*. Paris, Audibran, 1821.

¹⁸ Magitot, Émil: *Études cliniques sur les accidents de l'éruption des dents chez l'homme*. Paris, Asselin, 1881.

¹⁹ Magitot, Émil: *Mémoire sur les kystes des mâchoires*. Paris, Asselin, 1873.

²⁰ Baudouin, Marcel: *L'extraction dentaire préhistorique de nature culturelle*. Paris, 1923

²¹ André-Bonnet, J. Léonard: *Histoire Générale de la Chirurgie Dentaire*. Paris, Du Fleuve, 1955; Cecconi, Jean-Jacques: *Notes et mémoires pour servir à L'Histoire de l'Art Dentaire*. Lyon, L'Expansion, 1959.

²² Baron, Pierre: *L'Art dentaire à travers la peinture* (Relié) Vilo, 1996; *The development of dentistry, 1000–2000*. *The Lancet*, vol. 354., (1999) december.; *Dental practice in selected areas of France*. *Clio Medica*, vol. 72., (2003) 55–111.

The Leroy de la Faudignére, a family of dentists of the 18th century. Dental practice in selected areas of France.

A fogászatörténet német nyelvű irodalma

Perez Hirsch²³ 1913-ban kiadott műve a *Geschichte des Zahnärztlichen Vereins zu Frankfurt am Main 1863–1913. Zum 50 jährigen bestehen des Vereins in dessen Auftrag verfaßt.* A szerző az újkori fogászatörténeti időszakot dolgozza fel a német nyelvterületen, bemutatja azt a folyamatot, hogy a közép-európai területen a német tudósok, kutatók vizsgálódásai alapján miképpen fejlődik a fogászati tudományos szakma.

A legnagyobb német fogtörténeti mű a két világháború között íródott: Karl Sudhoff²⁴ *Geschichte der Zahnheilkunde* (1921). Ez az őskortól a 18. századig, a modern fogászat megalapítójának, Pierre Fauchard-nak a munkásságáig gyűjti össze időrendben haladva a szakmatörténet nagy korszakait. Sudhoff kora nagy tudású orvostörténész, aki leíró módszerével nagy forrásanyag feldolgozásával írja meg összefoglaló művét. A korszakolások még nem fogszakmai korszakok, a kronológiai idősíket a klasszikus történeti korszakok szerint tagolja. Kiemelten nagy forrásanyaggal mutatja be az európai fogászatörténetet. Híres olasz mesterembereket és orvostudósokat mutat be, azok munkásságát, amely révén a szakma lépésről lépésre haladt előre. Sorra kerülnek azok, akik a skolasztika képviselői, tractatusait citálja. Guy de Chauliac, Niccolo da Reggio, Niccolò de' Niccoli műveit elemzi. Abulcasis és Avicenna speciális fogászati megfigyeléseit például az epulista, annak arab kórképét: *abulicista* említi meg. Bemutatja a műszerek fejlődését, a fogászati kutatást: a szondát, a már ismert fogcsatornát és egyéb anatómiai képleteket is. Balescon de Taranta²⁵ (1382–1418) portugál professzort is megemlíti, aki Montpellier-ben oktat, és *Philonium Aureum ac perutile opus practice medicine operam dantibus: quod Philonium appellatur* címmel megírja fogászati könyvét (1521). Sudhoff külön tárgyalja a fogak anatómiai leírásáról szóló szakirodalmat. Átfogó historiográfiai műve orvostörténeti szempontból Közép-Európában évtizedekig mértékadó kiadvány volt.

Sudhoff összefoglaló műve után hosszú szünet következett, részben a viláégés miatt, részben nehéz volt utána újat írni. Az új generáció azonban más kutatási módszerrel, szemlélettel kezdett hozzá a historiográfiának. Részben az orvostörténet általános összefoglalásainak részeként jelentek meg a fogászatörténet egyes fejezetei, mint például a *Heinz Schott A medicina krónikája* című, 1993-ban megjelenő könyvében.

A dán Hedvig Lidfors Strömngren²⁶ több kötettel járult hozzá a historiográfiához, a két világháború között és a második világháború után: *Index of Dental and Adjacent Topics in*

²³ Hirsch Perez: *Geschichte des Zahnärztlichen Vereins zu Frankfurt am Main 1863–1913*. Frankfurt Selbstverlag, 1913.

²⁴ Sudhoff, Karl: *Geschichte der Zahnheilkunde*. Leipzig, Barth, 1921.

²⁵ Balescon de Taranta: *Philonium Aureum ac perutile opus practice medicine operam dantibus: quod Philonium appellatur*. Venetiis: impressum cura et sumptibus heredum nobilis viri domini Octauiani Scoti ciuis Mo-doiensis ac sociorum, 1521.

²⁶ Lidfors Strömngren, Hedvig: *Index of Dental and Adjacent Topics in the Medical and Surgical Works before 1800*. Copenhagen, Lex8vo, 1955.; *Die Zahnheilkunde im achtzehnten Jahrhundert: ein Stück Kulturgeschichte*. Kopenhagen, Levin & Munksgarrd, 1935; *Die Zahnheilkunde im neunzehnten Jahrhundert*. Kopenhagen, Munksgarrd, 1945.

the Medical and Surgical Works before 1800 (1955). Az 1935-ben megjelenő *Die Zahnheilkunde im achtzehnten Jahrhundert: ein Stück Kulturgeschichte* a többi társtudománnyal együtt, kultúrtörténeti egységként mutatja be a fogászatörténet helyét és szerepét. Utolsó, 1945-ben, *Die Zahnheilkunde im neunzehnten Jahrhundert* címen kiadott művében az utolsó, legdinamikusabb száz év fejlődésével ismerteti meg az olvasót. Technikatörténeti szempontból érdekesek azok a művészeti albumok, amelyek festmények alapján mutatják be egy kor tárgyi emlékeit.

Képes történeti könyvek német nyelvterületen is megjelentek. *Curt Proskauer – Fritz Heinrich Witt*:²⁷ *Bildgeschichte der Zahnheilkunde* (1962). *Heinz E. Lässigand – Rainer A. Müller: Dentistry in the History of Art and Civilization* (1985).

Kisebbs lélegzetű cikkek is egymás után látnak napvilágot, mint például *Robert Jütte*²⁸: *A seventeenth-century German barbersurgeon and his patients* (1989). A cikkben a 17. századi páciensekről és gyógyítóikról, a borbélysebészek munkájáról ír, különösen a német borbélysebészről, *Gerhard Einhorn*-ról, aki a legelismertebb sebészceh vezetője lett 1636-ban, majd 1642-ben Kölnben újraválasztották. Egy évben kétszáz pácienszt kezelt, közülük kilencen haltak meg. Ez a mortalitási szám a sebészesterség gyakorlása közben alakult ki (gangréna, tumor, lött seb, égési sérülés, csonttörések – nyílt stb.), nem a fogeltávolítások miatt. Bár itt sem válik még el a tevékenység élesen a fodrászattól, fogtörő- és a sebellátás mesterségétől.

A legmodernebb német fogtörténeti szakirodalom kutatója *Dominik Groß*, aki az etikai tudományokkal bővített szakmatörténeti irodalmat gyarapítja, módszertanilag a modern historiográfia eszközrendszerével dolgozta fel a legújabb kori fogászatörténetet a következő összefoglaló monográfiáiban: *Die schwierige Professionalisierung der deutschen Zahnärzteschaft (1867–1919)*²⁹ (1994), *Deutsche Gesellschaft für Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde im Spiegel der Geschichte* (1859), (1999), *Die Aufhebung des Wundarztberufs – Ursachen, Begleitumstände und Auswirkungen am Beispiel des Königreichs Württemberg (1806–1918)* (1999), *Wilhelm Mayer (1847–1931) Der letzte deutsche Handwerkschirurg*.

A fogászatörténet angol nyelvű irodalma

A 19. század végéig a helyi orvosi történetírás két fő téma, az industrializáció és a folklór vagy népi gyógyítás köré csoportosítható. Ez vonatkozik a wales-i³⁰ és az ír³¹ fogászati

²⁷ Proskauer, Curt – Witt, Fritz Heinrich: *Bildgeschichte der Zahnheilkunde*. H.n., DuMont, 1962; Lässigand, Heinz E. – Müller, Rainer A.: *Dentistry in the History of Art and Civilization*. H.n., Elsevier, 1985.

²⁸ Jütte, Robert: A seventeenth-century German barbersurgeon and his patients. *Medical History*, . 33. (1989) 184–198.

²⁹ Groß, Dominik: *Die schwierige Professionalisierung der deutschen Zahnärzteschaft (1867–1919)*. Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, 609, Frankfurt a. M., 1994; „*Deutsche Gesellschaft für Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde*” im *Spiegel der Geschichte (1859 bis 1999)*. Berlin, 1999; *Die Aufhebung des Wundarztberufs – Ursachen, Begleitumstände und Auswirkungen am Beispiel des Königreichs Württemberg (1806–1918)*. *Sudhoffs Archiv*, Beiheft 41, Stuttgart 1999; Groß, Dominik: ‘Wilhelm Mayer (1847-1931), Der letzte deutsche Handwerkschirurg’. *Münchener Medizinische Wochenschrift*, 138 (1996) 232–234.

³⁰ Withey, Alun: Unhealthy Neglect? The Medicine and Medical Historiography of Early Modern Wales. *Soc Hist Med.*, 21. (2008) 163-174.

³¹ O’Doherty, M.: Irish Medical Historiography. *Irish Journal of Medical Science*, vol. 170., no. 4., 256–260.

historiográfiára. Ortodox és általános modell szerint csoportosíthatók a hiedelmek, mindkettőt áthatja a vallásosság és a városi fejlődés hatása.

Vincenzo Guerini³² kiváló olasz fogászattörténész, aki az ókortól a 18. századig több könyvében, több aspektusból dolgozta fel a szakmatörténetet. Például *A History of Dentistry, from the Most Ancient Times until the End of the Eighteenth Century* (1909). A műfog specialistája Giuseppangelo Fonzi (1768–1840) munkásságának történetéről és a korabeli műfogkészítésről írt könyve (*The life and works of Giuseppangelo Fonzi*; 1925) sok információt nyújt a kutatóknak.³³

Charles Koch³⁴ háromkötetes könyvében (*History of Dental Surgery*; 1909) az amerikai fogászat történetét dolgozza fel, melyben jelentős szerepet tulajdonít az orthodontia kialakulása, az oktatás és a fogászattal kapcsolatos rendelkezések és rendelkezések. Külön részben foglalkozik az első fogászok biográfiájával.

Arthur Ward Lufkin³⁵ könyve (*A history of dentistry*; 1938) nagy átfogó történeti leíró mű, amelyik a prehistorikus időtől a sumér és egyiptomi, zsidó, görög, római és az ókorban szakmailag legfejlettebb etruszk fogászattörténetet írja le. A középkor után a francia fogászaton kívül kizárólag az angol nyelvű terület szaktörténetét ismerteti, vagyis az angol, az ausztrál és az amerikai szaktörténet bemutatására került sor. Az amerikai fejezet a leghosszabb, ez részletes technikátörténeti fejezettel is kiegészül.

Ronald Alban Cohen a legnagyobb és egyetlen gyűjtője a régi angol fogászati könyveknek. Előszavát írta a facsimile kiadású *Charles Allen: The Operator for the Teeth 1685* (első angol fogászati könyvnek). Kiadta a: *The Advance of the Dental Profession* c. könyvet, szerzője a *The history of the Birmingham Dental Hospital and Dental School 1858-1958*. megalapította az angol fogászattörténeti társaságot (Lindsay Society for the History of Dentistry).

Morris David Kaufman Bremner³⁶ *The story of dentistry* (1993) című könyvének nagyjából a fele az ókori történettel foglalkozik, majd a modern történeti amerikai részt egy-egy kiváló szakember, tudományterület képviselőjével Taggart, Black, Angel stb. biográfiájával egészíti ki, valamint a szakmai egyesületek, iskolák kialakulásának történetével gazdagítja a történeti információt.

Bernhard Wolf Weinberger³⁷ *An introduction to the history of dentistry, with medical & dental chronology & bibliographic data* (1948). A fogászattörténet nagy alakjait mutatja be kronologikus sorrendben. Másik híres könyve Pierre Fauchard munkásságáról szóló fogtörténeti könyve:³⁸ *Pierre Fauchard, surgeon-dentist. A brief account of the beginning of mo-*

³² Guerini, Vincenzo: *A history of dentistry, from the most ancient times until the end of the eighteenth century*. New York, Pound Ridge - Milford House, Lea & Febiger, 1909.

³³ Guerini, Vincenzo: *The life and works of Giuseppangelo Fonzi*, Philadelphia–New York, Lea & Febiger, 1925

³⁴ Koch, Charles: *History of Dental Surgery*. H.n., National Art Publishing Co., 1909.

³⁵ Lufkin, Arthur Ward: *A history of dentistry*. Philadelphia, Lea & Febiger, 1938.

³⁶ Kaufman Bremner, Morris David: *The story of dentistry. Dental items of interest..* New York, Publishing Co first ed. 1946, sec. ed. 1993

³⁷ Weinberger, Bernhard Wolf: *An introduction to the history of dentistry, with medical & dental chronology & bibliographic data*. 2 vols. St. Louis, C. V. Mosby Co., 1948

³⁸ Weinberger Bernhard Wolf: *Pierre Fauchard, surgeon-dentist. A brief account of the beginning of modern dentistry, the first dental textbook, and professional life two hundred years ago*. Minneapolis, Pierre Fauchard Academy, 1941.

dern dentistry, the first dental textbook, and professional life two hundred years ago (1941).

Elizabeth Bennion:³⁹ *Antique Dental Instruments* (1986). Sokat idézett, nagyon szép képanyaggal ellátott album. Technikatörténeti érdekességekkel, művészi fotókkal, nagy gonddal elkészített könyv.

John Kirkup:⁴⁰ *The history and evolution of surgical instruments. VII. Spring forceps (tweezers), hooks and simple retractors.* A szerző remek technikatörténész, aki az orvosi műszerek kialakulásának történetét kutatja és mutatja be. Fő műve Woodall sebészkönyvének reprint kiadása: *The Surgions Mate by John Woodall* (1978) és *Evolution of Surgical Instruments* (2006).⁴¹

Christine Hillam a Liverpool University fogtörténet-kutatója volt, aki új forrásfeldolgozással (címtár, hirdetések, levéltári anyagok) módszeresen több könyvében tárta fel a 18. századi angol fogászatörténetet. Könyvei: *The Roots of Dentistry* (1990) – a technika, anyag és módszertan fejlődését mutatja be. Másik műve a *Dentists of York in the 18th and 19th centuries* (*Dent Hist.* Nov (1988) Issue 15, 3-15.). Topográfiailag egyes jellegzetes provinciát dolgoz fel. Következő könyvében szinte minden borbélysebész életútját elemzi: *Brass Plate and Brazen Impudence. Dental practice in the Provinces 1755–1855.* (Liverpool University Press, 1991.). A nagy, átfogó fogászatörténeti könyv szerkesztése és az angol fejezet társszerzője: Christine Hillam: *Dental Practice in Europe at the End of the 18th. Century* (Amsterdam-New York, Clio Med., 2003.).

Anne S. Hargreaves: Christine Hillam kortársa, a Brit-szigetek fogászatörténeti eseményeit, személyeit, működési szabályait dolgozza fel műveiben, például: *White as Whales Bone* (Leeds, Northern University Press, 1998). *Dentistry in the British Isles.* (In: Christine Hillam: *Dental Practice in Europe at the End of the 18th. Century.* Amsterdam–New York, Clio Med. 2003, 171–285.) *Royal operators for the teeth: the Hemets.* (*British Dental Journal*, 170 (1991) 193–196.)

John M. Hyson: *History of the toothbrush.* (*J Hist Dent.*, 51. July (2003) 2., 73–80.). Az összefoglaló cikk a fogápolás egyik fontos kelléke, a fogkefe fejlődéséről és történetéről szól.

David W. Wright: *London dentists in the 18th century: a listing from the trades directories in the Guildhall Library* (*Occas Newsl Lindsay Club*, Oct (1986) 12, 8–16.). Az angol fogászatörténeti társaság tagjának egyik fontos kutatási részeredménye a 18. századi Londonban működő praktizálók bemutatása.

Malvin E. Ring: *Dentistry: An Illustrated History* (New York, Harry N. Abrams Publ., 1985). Népszerű fogászatörténeti könyv, amely gazdag képanyaggal illusztrálva mutatja be a fogászat fejlődését az ókortól a 20. századig.

James Wynbramdt: *The Excruciating History of Dentistry: Toothsome Tales & Oral Oddities from Babylon to Braces.* A fogápolás evolúcióját mutatja be évszázadok megmaradt emlékei alapján, különös figyelmet szentelve a borbélyok, sarlatánok, vándorló fogászok teljesítményének.

³⁹ Bennion, Elizabeth: *Antique Dental Instruments* New York, . Sotheby's Pub., 1986.

⁴⁰ Kirkup, John: The history and evolution of surgical instruments. VII. Spring forceps (tweezers), hooks and simple retractors. *Ann R Coll Surg Engl.*, 78. (1996) 6.

⁴¹ Kirkup, John: (ed.): *The Surgions Mate: John Woodall. 1978; John Kirkup: Evolution of Surgical Instruments. An Illustrated History from Ancient Times to the Twentieth Century.* California, Norman Publ., 2006.

Milton B. Asbell: Dentistry, a historical perspective, being a historical account of the history of dentistry from ancient times, with emphasis upon the United States from the colonial to the present period (Pennsylvania, Dorrence & Co., Bryn Mawr, 1988.). Az amerikai fogászattörténetre fókuszálva ismerteti a szakma mérföldköveit.

Carl Ellsworth Black – Bessie McLaughlin Black: From pioneer to scientist, the life story of Greene Vardiman Black, „Father of Modern Dentistry” and his son Arthur Davenport Black (St. Paul, Bruce Pub., 1940.) című könyvben *Green Vardiman Black*nek, a 19. századi modern fogtudomány egyik kiemelkedő alakjának fogászati tudományos tevékenységének történetét, biográfiáját örökíti meg.

Néhány amerikai fogászattörténettel foglalkozó egyéb könyv és cikk:

Richard A. Glenner – Audrey B. Davis – Stanley B. Burns: The American dentist, a pictorial history with a presentation of early dental photography in America (Missoula, Montana, Pictorial Histories Pub., 1990.).

Malcolm G. H. Bishop – Stanley Gelbier – David Gibbons: Dental history: Ethics – dentistry and tooth-drawing in the late eighteenth and early nineteenth centuries in England. Evidence of provision at all levels of society (*British Dental Journal*, 191 (2001) 575–580.).

Robert W. McCluggage: A history of the American Dental Association, a century of health service (Chicago, American Dental Association, 1959.). Az egyesület története szinte egybeforr az egészségügyi szolgálat fejlődésével.

Stanley Gelbier: 125 Years of developments in Dentistry (*British Dental Journal*, 199 (2005) 470–473.). A nemzeti regiszterben szereplő fogászok legutolsó 125 évét dolgozza fel.

A fogászattörténet magyar nyelvű irodalma

A fogászattörténettel foglalkozó művekhez hozzátartozik az orvosi oktatás történetének historiográfiája is, amelyet többen többféleképpen dolgoztak fel. A Nagyszombati Egyetem Orvosi Karának történetével foglalkozott: *Rupp Nepomuk János: Történeti beszéd az orvoskar századik ünnepére* (Buda, 1871.); *Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis I–III. Budae 1856–1861*. Györy Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935* (Bp., 1936.); *Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti kir. Egyetem* (Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1896.); *Demkó Károly: A magyar orvosi rend története a XVIII-ik század végéig* (Bp., 1894.); *Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a Nagyszombati Egyetemen 1769–1777* (Piliscsaba, MATI, 2005.).

Abonyi József: A fogászat Hippocrates korában. Orvostörténelmi tanulmány (Bp., A Pesti Lloyd Társulat Könyvnyomdája, 1899.). Abonyi nem véletlenül választja témáját, a bevezetőben megállapítja, hogy az orvostörténeti munkák igen „gyéren” látnak napvilágot, másrészt a röntgensugár, villamosság, gőz százada annyira el van telve saját alkotásának és találmányinak nagyszerűségével és korszakosságával, hogy nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy a „tudományok terén nincsen generatio aequivoca, hanem az eszmék láncolatos kapcsolatban vannak egymással, a mi gyógyelveink sokszor egészen a hippokratési korban gyökerezzenek”. A mű tárgya: a hippokratészi fogászat. Abonyi e témát sok elszórt részből állítja össze, ugyanis a hippokratészi műben önálló fejezetek nem találhatók a fogászattal kapcsolatban. Forrása *E. Littré* tízkötetes műve, az *Oeuvres complètes d’Hippocrate* (Tra-

duction nouvelle avec le texte grec regard. Paris, Ausonius, 1839–1861). A görög ismeretanyagot teljességében közzéteszi, bizonyítva ezzel, hogy „ezen történelmi ténnyel is dokumentálódik, hogy a fogászat édes testvére minden más orvosi tudományszakmának”.

Magyary-Kossa Gyula orvostörténetíró tevékenysége négykötetes főműve, a *Magyar orvosi emlékek* (Bp., 1929–1940.) nem összefüggő, egységes tan-, illetve kézikönyv, hanem külön-külön, egymástól független fejezeteket; „értekezéseket”, ill. adattárakat tartalmaz a magyar orvostörténelem köréből. Így számos fogásztörténeti érdekességet találunk e gyűjteményben.

Salamon Henrik: A magyar stomatológia (fogászat) története (Bp., Ladányi, 1942.). Salamon e nagy lélegzetű művében nagy alaposággal dolgozta fel a hazai fogásztörténetet. Számatalan cikke jelent meg a szakajtóban, ugyanis nemcsak a hazai, de az egyetemes fogásztörténettel is foglalkozott. *Határpontok a fogászat történetében (Magyar Fogászati Szemle* (1901) 6–14.). Klasszifikálta a történelmi korokat, pragmatikus szemléletével más határpontokat jelölt meg a korszakolásokban, mint elődjei: *Geist-Jacob, Lindere* és *Carella* kronologikus beosztásban gondolták a fogásztörténetet felosztani három klasszikus korszakra: ókor, középkor, újkor. Salamon pedig négy korszakra osztotta: 1. A fogászat mint az általános orvostudomány accessorius része legrégebb idők 1728-ig. 2. A fogászat különválása az általános orvostudománytól. 1728–1859. 3. Tudományos fogászat megalapítása. 1859–1855. 4. A fogászat, mint önálló tudomány. 1859-től.

Hübner Béla: Irodalmi emlékeink a fogászat újkorából 1830-ig (Fogászi Szemle (1935) 98–111.) érdekes vállalkozásba fogott. Az irodalom iránti szeretetét és szakmai hűségét ötvözve speciális kutatásba kezdett a két világháború időszakában. Az irodalmi példák szépen választott plasztikus nyelvezetével mutatta be a különböző fogbetegségek jelenlétét.

Szabó József: Gyakorlati fogászat (2. átdolgozott kiadás: Bp., Universitas Könyvkiadó Társaság, 1925.). Szabó nagy tehetséggel vette át az *Árkövy* alapította Stomatológiai Klinika vezetését, és mint karvezető igazgató kiváló tankönyvet írt. Mint ismeretes, a régi szerzők alapos történelmi háttérrel írták meg magas színvonalú tankönyveiket, nos Szabó is hatalmas kultúrtörténeti és főként remek szaktörténeti háttérrel vezette be mindegyik fejezetét, legyen az fogászati bonctan, élettan, kór- és gyógytan fejezetei, ezen belül bármelyik részterület, caries-elmélet, gyökértömés, fogtömés, anatómia, a megfelelő fogásztörténeti háttérrel támasztja alá kora új szemléletét.

Huszár György: A fogászi kar megalakulása után az odontológia keretén belül újra tantárgy lett a fogásztörténet, ennek előadója és lelkes művelője volt Huszár professzor. A magyar fogászat története (Bp., Orvostörténeti Könyvtár, 1963.). A Salamon utáni időszakot is pótolva ismétli meg a magyar szakmatörténet összefüggő historiáját.

Kóbor András: Az önálló fogásztképzés kialakulásának története Budapesten 1955–2005. 50 éves a Semmelweis Egyetem Fogásztudományi Kara (Budapest, 2005). A kötet a fogászi oktatás legutolsó budapesti ötven évét dolgozza fel.

Péter Mihály: Az Erdélyi fogorvoslás történetéből (Marosvásárhely, Mentor, 2006). E mű hiánypótló láncszem a magyar, egyszersmind az európai fogorvoslás történetében. Egy szakma történetének megismerése, forrásainak feltárása mindig izgalmas kutatómunka. Ez a kötet nemcsak az eddig még számunkra hiányosan ismert kronológiai sorrendet állította fel, hanem bemutatja egy tudományág kettősségét: az önállóságát, önfejlődését és egyben függését a mindenkor hatalomtól. A szerző olyan, Erdélyben megjelent ritkaságokat mutat be, mint *Lencsés György: Ars Medica; Mélius Juhász Péter: Herbárium; Apáczai Csere*

*János: Magyar Enciklopédia; Pápai Páriz Ferenc: Pax corporis; továbbá Felvinczi György, Weszprémi István, Juhász Máté, Mátyus István, Csapó József, Marikowiczki Márton, Vásárhelyi Sámuel, Benedeki Enyedi Ó János fogbetegségekkel, gyógyeljárásokkal is foglalkozó műveit. A második fejezet az erdélyi származású fogászok biográfiáját tárja elénk. Többségük a pesti Királyi Magyar Egyetemen nagy karriert futott be, mint például Nedelkó Döme, az első fogászati tárgy oktatója (1843); Barna Ignác, a Magyar Tudományos Akadémia az első fogász levelező tagja (1876); Iklandi Iszlai József, az egyetemes fogtan és foggyógyászat oktatója, az első fogászati újság, az *Odontoskop* (1892) kiadója, a propedeutika oktatója, a röntgendiagnosztika hazai úttörője, az Antropológiai Intézet koponyagyűjteményének megalapítója. Bikafalvi Máté családfogász dinasztiáját mutatja be négy generáción keresztül, valamint további neves fogászokat, mint Abonyi József, Simonyi Béla, Orbán Bálint munkásságát és a krasznaczegényi Balogh Károlyt, a budapesti fogorvostudományi kar első dékánját.*

Forrai Judit számos szakcikke mellett eddig megjelent legfontosabb munkája *Fejezetek a fogorvoslás és eszközeinek történetéből. A fogászat kultúrtörténetéből*⁴² (2005).

JUDIT FORRAI, MD, PhD, CSc
dentist, lecturer
Semmelweis University
Institute for Public Health
Department Medical History
forjud@net.sote.hu

SUMMARY

Historiographical works of dentistry present cultural, intellectual, technical, institutional aspects of dentistry as well. They evaluate and reconstruct the past of the profession from the prehistoric times till the end of the 20th century. Present article sketching the history of dental historiography summarizes the most important works, reference books and articles published on the field of history of dentistry, evaluates and annotates the single publications, grouping them by their (French, German, English and Hungarian) languages.

⁴² Forrai J.: *Fejezetek a fogorvoslás és eszközeinek történetéből. A fogászat kultúrtörténetéből*. Bp., Dental Press.2005.

„DELEJEZŐK” A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN MAGYARORSZÁGON

SZENTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR

Kölcsey Ferenc műveinek egyes bírálói megemlítik, hogy Kölcsey nem foglalkozott természettudományos kérdésekkel. Ezzel szemben lefordította és kijegyzetelte *J. P. Süßmilch* népesedéstudományi orvos-demográfiai munkáját: *Die göttliche Ordnung...-ot*¹. Érdeklődéssel figyelte *Lavater*, *Hell Miksa*, és még inkább *Anton Mesmer* működését. *Cselkövi* álnéven cikket írt a *Tudományos Gyűjteménybe: Az állati magnetismus nyomairól a régiségben*.²

Valóságos kis orvostörténeti tanulmány, ami a hipnotikus gyógymódokat elfogulatlanul tárgyalja, történeti háttérrel együtt. Mesmerrel már ezt az írást megelőzően is írt, *Levelek a mesmerismusról* címmel.³

Kölcsey szkeptikus. „Egy van, amitől rettegek, hogy úgy járunk ezzel a felfedezéssel mint a száználtemérdek tengeri kígyóval. Mire kifogjuk, annyi lesz mint egy Tíz láb hosszú hal.” Találó megjegyzést tesz Mesmer tanítványaira: „akik magukat az emberi sorsok hű vezéreinek érzik”⁴.

Kik voltak ezek a „hű vezérek”? A hipnózissal foglalkozó tankönyveink máig sorolják neveiket.

Mailáth János (1786-1855) gróf. Egerben bölcséletet, Győrben jogot végzett. Állami hivatalt csak tíz évig tudott vállalni gyenge fizikuma és látása miatt. Az irodalomnak és történelemnek szentelte életét. Hatalmas ismeretanyag birtokában volt. A forradalom elől Bajorországba vándorolt. Itt Erzsébet leendő királynőnek előadásokat tartott az osztrák – magyar történelemből. Érdekelte a mesmerizmus, a delejezés, amit főként elméleti síkon magyarázni igyekezett, de érdeklődőként gyakorlatban is kipróbálta. Regensburgban 1851-ben jelent meg *Der animalische Magnetismus als Heilkraft* című munkája. Elszegényedve, leányával együtt 1855-ben öngyilkos lett.

Szapáry Ferenc (1804-1875) gróf, Európa-hírű magnetizőr. A Párizsból hazatért mesmerista *Komáromy György* tanította meg a delejezésre Debrecen-közeli, ottományi birtokán. Szapáry Ferencnek megadatott, hogy vegyes beteganyagon kísérletezhette ki a maga speciális gyógyító technikáját. Abonyi birtokán sűrűn látogatták a gyógyulni vágyók annyira, hogy

¹ *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai 1809 – 1811*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1968. 425.

² *Tudományos Gyűjtemény* (TGy), 1828, 1. füzet és *Kölcsey összes művei* (KFÖM), I-III. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. I. 1082-1096.

³ KFÖM, I. 977-996. Cseke, 1823.

⁴ KFÖM, I. 1082-1096 és TGy, lásd a 2. lábjegyzetet!

nagyobb, tágasabb rendelőről kellett gondoskodnia. Mivel nemzetközi téren is próbára akarta tenni tudását, Drezdában, egy magnetikus kórházban nyitotta meg rendelőjét.

Nélkülözhetetlennek találta az idegek lefutásának tanulmányozását. Így rövid idő után a drezdai kórház vezetését Koch kollegájára hagyta, ő pedig Budapesten *Lenhossék* professzor anatómia előadásait látogatta. Gyógyító tevékenységét apósa Almásy gróf váci utcai palotájában folytatta, ahol időnként 8-10 orvossal állt a betegek szolgálatára. 1848-ban a kitört forradalom elől új sikereinek színterére Párizsba utazott. *Reiner Bertalan* szerint harminc szobás házat bérelt az Avenue Balzacon⁵. Csodás gyógyításainak híre nemcsak Párizst, hanem egész Európát lenyűgözte. Kuplékat énekeltek róla Párizsban, Berlinben, Pesten arcképével díszítették a kirakatokat. Barátjának tekinthette *Bérangert*, az idős *Dumas-t*, *Isaac Pereiret*, *Prosper Mériméet*, *Jules Janint*, stb. *Emil Proudhon* zongoraművész termeiben pedig felolvasóesteket tartott a somnambulizmusról. A magnetizmusról írott könyvét két kiadásban is megjelentette: *Magnetisme et magnetotherapie*. (Paris 1853, I., 1854 II.) A két kiadást megelőzte egy lipcsei változat 1845-ben, ahol a szerző – többek között, - a vásárhelyi látó asszonnyal beszélget a filozófia és a morál legmélyebb kérdéseiről.⁶ Bár az orvos végzettségű *Ágai Adolf* (Porzó) elmarasztalta a gróft zavaros magyarázataiért, mégis a világhírű hipnotizórhöz, Hansenhez hasonlította egy vasárnapi levélben⁷. – Porzó elismerte a gróf önzetlenségét, a delejezés–hipnózis gyógyító hatásába vetett töretlen hitét.

Gróf Szapary Ferenc

Oroszhegyi Szabó Józsa

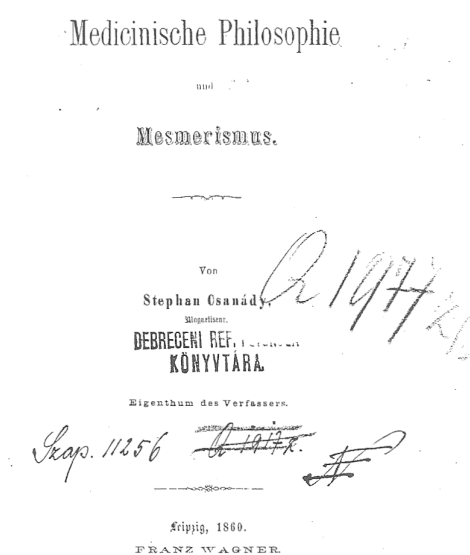
Delejező technikája három pilléren nyugodott. Először fejtől lábig szétnyitott ujjakkal, majd zárt ujjakkal húzta el a testfelszín előtt a kezét, mintegy imitálva a simogatást, azután ténylegesen ujjait a testfelszínre helyezve ismételte meg a felülről lefelé ható mágnesezést. Igazi újdonságot a technikája harmadik összetevője jelentette. Naponta alkalmazta az orvosi masszázst! A magyar kenőasszonyoktól látta és tőlük sajátította el a mozdulatokat, amit a sámánok hite és népi gyógyítók keleties hagyományai tápláltak. Nyugat-Európában az or-

⁵ Reiner Bertalan: *Magyar kultur-képek*. Bp., 1891. 78.

⁶ Szapary F.: *Katechismus des Vital-Magnetismus* ... Lipcse, 1845.

⁷ Porzó: Egy magyar Hansenről. *Vasárnapi Újság*, 1880. 11. szám, 170.

vosi masszázs gyakorlata még ismeretlen volt. Évek múlva majd *Dr. Metzger* fogja terápiás célra alkalmazni.

Csanády István könyvének címlapja

Szapáry Ferenc 12 évet töltött Párizsban. *Jules Verne* ekkortájt volt joghallgató. A magyar gróftól egy előadásáról ismerte. Egyik legnépszerűbb regényének, az 1885-ben megjelent *Sándor Mátyás*-nak a delejező gróf lett a főszereplője „*Antekirt*” doktor néven⁸. – Ő már egy modernebb szemkontaktuson alapuló módszerrel hipnotizált.

Szapáry gróf hazatért abonyi birtokára, ahol már csak elméleti kérdésekkel foglalkozott. A gyógyítás gyakorlatát tanítványára: *Dr. Gárdos János*ra hagyta.

Dr. Gárdos János (1813 – 1893) Mezőteremen született, és 1848-ban avatták orvossá a pesti egyetemen. Orvosi értekezését a hályogműtétekről írta⁹.- Szemészettel és szülészettel foglalkozott, majd Szapáry gróf asszisztense lett a váci utcai magnetikus klinikán. Pesti gyakorló orvosként nagy hírnévre emelkedett. Betegei, - a szóbeszéd szerint, - már messziről megéreztek jövetelét. Gárdos dr. tudományát „szellemtannak” nevezte. Különös elegye volt a misztikának és delejezésnek, pl. a delejezhetőség kimutatásához készülő ivóvizet 24 egymással fel nem cserélhető kézmozdulattal kell magnetizálni ahhoz, hogy azonnali, vagy késleltetett hatása legyen. Kolerában a máj felső és alsó szélén található pontokat két ujjal 21-szer megsimítjuk, megszűnik a hasmenés és hányás, - de csak a magnetikusoknak, - meggyógyul a kolera, írta Gárdos dr. *A magnetizmusról* szóló értekezésében¹⁰. Experimentális vizsgálódásai eredményeként „felfedezte” az idegek lefutása melletti és a dúcok feletti

⁸ Gábor Szentgyörgyvölgyi: Who was doctor Antekirt? *40th International Congress on the History of Medicine*, Bp., 2006. II. 577-579.

⁹ Győry Tibor: *Magyarország orvosi bibliographiája*. Bp., 1900. 116.

¹⁰ Dr. Gárdos J.: *A magnetizmusról*. Müller Gyula *Nagy Naptára*, 1854.

bőrfelszínen található delejezhető pontokat, amiket ujjával érintve, vagy felettük tartva, visszaáll a felborult egyensúlyi helyzet és a beteg meggyógyul. Ezt a technikát pontozásnak nevezte¹¹. Gyógyításai révén óriási vagyont gyűjtött. Halála után felesége jótékony célra adta az egyetemnek és hallgatók pályázatait fedezte.

Komáromy György (1817-1872) Bihar megye országgyűlési követe a pozsonyi diétán. Európai műveltségű ember, aki *III. Napóleon* egyik külföldi tanácsadója volt. Korábbi nyugat európai útja során Párizsban a mesmerizmus elkötelezett híve lett. Delejezni tanította Szapáry grófot. Az 1848/49 évi szabadságharc idején megszervezője és első századosa a Károlyi István huszárezrednek. Emiatt a világosi fegyverletétel után josephstadti várbörtönt szenvedett. Ott ismerkedett meg *Oroszhegyi Szabó Józsa*val, akihez baráti viszony kötötte az azonos temperamentum, intelligencia és érdeklődés okán. Komáromy a porosz – osztrák háborúban a Klapka – légió egyik szervezője volt¹².

Oroszhegyi Szabó Józsa (1822-1870) a szatmármegyei Nagykolcson született. A papneveldét cserélte fel a katedrával, ugyanis Rösler Ágnes asszony leánynevelő intézetét vezette. Jókai így jellemezte: „*Oroszhegyi kistermetű, ragyás kalmuk arc volt, s mikor először találkoztam vele, épen sárgaságban szenvedett, olyan volt, mint egy citrom. Ez nem volt prókátor, hanem orvos. Ez nem politizált, hanem kis leánykákat tanított s nem írt verseket, hanem tudományos értekezéseket*”¹³. 1847-ben befejezte ugyan orvosi tanulmányait, de csak 1857-ben avatták orvossá és szülésmesterré. Közbeszólt a történelem. 1848-ban kitört a forradalom, Oroszhegyi pedig egy szabadsapat parancsnokaként őrnagyi rangban harcolt¹⁴. A szabadságharc bukása után először halálra, azután 10 évre ítélték. Végül öt év büntetést töltött le a josephstadti várbörtönben. A börtönévek alatt közvetlen kapcsolatba került *Csanády István*mal, akit megtanított a delejezésre és a mesmerista életszemléletre. A fogságból szabadulva orvosként dolgozott Abrudbányán, Bukarestben és Isztambulban. Írói munkáinak egyike a Pesten 1858-ban megjelent értekezése: *Az ód és delejesség közéleti értéke*. Azt írja magáról, hogy ő egy olyan specialista, aki az idegkórokokat és a női szervezetet tanulmányozza¹⁵. „*Az ód világerő, mi a mindenségben elárad, a mesmerismus Dr. Mesmer által gyógybánásra alkalmazott ód*”. Megállapítja, hogy az emberi test két különböző végletisége (polaritása) mágneses teret hoz létre, ami átvihető egyik emberről a másikra, közvetítő nélkül a távolba is (telepáthia) előre és élettelenre, tükörrel erősíthető és visszahajtható. Fontos szerepet tulajdonított a különböző anyagoknak, színeknek és szagoknak. Elítélte a szemetelőket, bűzölőket, dohányosokat. A hipnózis előzményeiről még beszámolt *Emich Nagy Képes Naptárában*¹⁶. Kalandos élete során sokat utazott. Beszámolóit a magyar lapok közölték Kisásziából, Dobrudzsából, Ciprusról, Alexandriából, Konstantinápolyból stb. Budán halt meg, nagy nyomorban.

Csanády István (1814-1876) *Szinnyei József* könyvészetében három *Csanády István* szerepel¹⁷. – Az első a hírneves debreceni orvos és történész, akit *Weszprémi István* néven

¹¹ Dr. Gárdos J.: A szellemről, vagyis az állati magnetizmusról. *A magyar orvosok és természetvizsgálók Munkálatai*. VIII. 1863.

¹² Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1899. VI. 816.

¹³ Jókai Mór: *Írások életemből*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1960. 77.

¹⁴ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49*. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1987. 256.

¹⁵ Oroszhegyi (Szabó) Józsa: *Az ód és delejesség közéleti értéke*. Pest, 1858. 132.

¹⁶ Dr. Oroszhegyi (Szabó) Józsa: *Az úgynevezett magnetismusi jelenségekről*. Pest, 1861.

¹⁷ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1893. II. 216.

ismerünk. A második biharmegyei földbirtokos, a harmadik orvostudor. Általam bizonyítható, hogy a második és harmadik Csanády egy és ugyanazon személy!

Álmosdon született *Csanády Ferenc* főszolgabíró és *Csokaji Fényes Eszter* (Eleknék a statisztikusnak testvérhúga) fiaként, 1814. február 27-én¹⁸.

Érettségi vizsgát tett a debreceni református kollégiumban, majd jogot végzett. Hálátlan szerepet rótt rá a sors *Wesselényi* báró felségsértési perében!

A nagykarolyi megyegyűlésről apjának írott részletes beszámolója került Zichy főispán kezébe, amiben Wesselényi a kormányt kilencmillió ember zsírjának kiszívásával vádolta meg. A főispán azonnal jelentette a bécsi kamarillának és kezdetét vette a „Wesselényi per”¹⁹.

Csanády István a negyvenes években bihari birtokán gazdálkodott. Dohánytermesztett szivarkészítéshez, dinnyét nemesített és gazdasági cikkeket írt a *Magyar Gazdá*-ba. A debreceni kertészeti egylet egyik alapítója volt²⁰.

A szabadságharc kezdetén közhivatalt vállalt. Főszolgabíró lett a sárréten, 1848 őszén törvényszéki ülnök. A gazdálkodást felfüggesztette. Helyette szabadcsapatot szervezett és két századának élére állt őrnagyi rangban a „Csanády-csapat” parancsnokaként²¹. Abrudbányán a sóbányát, Halmágyon pedig az osztrák–román csapatok felkelését verték le²². A forradalom bukása után börtönévek következtek. Ott sem tétlenkedett. Angolul tanult, hasonszervi orvostanban és delejezésben képezte magát. Büntetése letöltése után felesége Majos Amália korábban elkobzott birtokát ugyan visszakapta, de sem a gazdasági körülmények, sem a földet terhelő adósságok nem kecsgettették sikerrel. Ezért egy évre Londonba ment, hogy tudását elmélyítse mind az angol nyelv, mind pedig a hipnózis terén. Az év letelte után hazatért és családjával együtt Debrecenbe költözött, ahol orvosi rendelőt bérelt. Munkálkodását komoly orvosi siker és egy német nyelven írt könyv koronázta²³. Könyvében magát magnetizőrnek nevezi. Nem végzett orvosegyetemet sem Pesten, sem Lipcsében²⁴. Ennek ellenére 450 oldalon keresztül a mesmeri tanok legbőségesebb tárgymutatóját állította az olvasó elé. Kár, hogy írását nem hazai közönségnek szánta! Úgy bárki eldönthette volna, akarja-e, szeretné-e magát ezzel a gyógymóddal kezelteni.

Csanády István szeretett utazni. Egy itáliai útja után hazatérőben, 1876-ban, a Cselepataknál föbe lőtte magát.

GÁBOR SZENTGYÖRGYVÖLGYI, MD
physician
H-4177 Földes
Karácsony Sándor tér 2.
HUNGARY

¹⁸ Álmosdi református egyház anyakönyvi kivonata. Zimányi József nagytiszteletű úr szíves közlése.

¹⁹ Jancsó Benedek: *Kölcsey Ferenc élete és művei*. Bp., 1885. 416-417.

²⁰ Surányi Béla: Csanády István (18. 1876.) *Hajdu-Bihari Napló*, 1985. jan. 12.

²¹ Bana: i. m. II. kiadás, 398.

²² Dr. Kun József alezredes, a Hadtörténeti Levéltár igazgatójának szíves közlése. Levél a szerző tulajdonában.

²³ Staphan Csanády: *Medicinische Philosophie und Mesmerismus*. Lipcse, 1860. II. 1864.

²⁴ Hőgyes évkönyv. A lipcsei Karl Marx egyetem orvosi fakultásának nemleges válasza alapján. Levél a szerző tulajdonában.

ZUSAMMENFASSUNG

Die öffentliche Meinung ist nicht informiert darüber, dass berühmte ungarische Schriftsteller des 19. Jahrhunderts sich auch mit naturwissenschaftlichen Fragen beschäftigt haben. Ferenc Kölcsei - Dichter der ungarischen Nationalhymne - schenkte seine volle Aufmerksamkeit dem Mesmerismus und seiner Verbreitung und therapeutischen Auswirkungen. Nicht nur Ärzte, sondern auch die humane Intelligenz las fleißig die Nachrichten aus den Zeitungen, Journalen, und besorgte sich auch die grundsätzliche Fachliteratur. Ihr Interesse galt den genesenen Fällen, die auch im Kreis des Volkes bekannt waren. Das Vorhandensein der ethnomedizinischen oder sogar abergläubischen Elementen können nicht ausgeschaltet werden, die eine eigenartige Färbung ergaben.

KOSSUTH ZSUZSANNA ÉLETÚTJA

HAJNAL TÜNDE ERZSÉBET

Az 1848-1849-es magyar szabadságharc kapcsán hallottam *Kossuth Zsuzsanna* nevét. A rendelkezésre álló tananyag nagyon szűkszavúan nyilatkozik tevékenységéről, személye mégis szinte mítoszként él a mai közgondolkodásban. Ezért kívántam pontosítani életútját a rendelkezésre álló irodalom, illetve levéltári kutatások alapján. Néhány szerző véleménye szerint Kossuth Zsuzsanna munkássága nem volt jelentős, ám többek szerint tevékenységének jelentősége *Florence Nightingale*-éhez hasonlítható.

A kérdőjelek az írásosan nem bizonyítható - ám több, nem egykorú forrásban is fellelhető – adatokat jelzik. Az idézett részleteket a közérthetőség kedvéért nem betűhíven közlöm.

1817. február 19. Sátoraljaújhely Barátság városrészében született Kossuth Zsuzsanna. Itt töltötte kora gyermekkorát.

1828. Kossuth Lajos Sátoraljaújhely ügyésze lesz, vele tartanak idős szülei és Zsuzsanna is.

1831. A kolerajárvány idején Sátoraljaújhelyen is megalakul a kolera-bizottság. Élére a fiatal táblabíró, *Kossuth Lajos* kerül. Segítője Zsuzsanna. (?)

1832. július 10. Kossuth Lajos első kolera-jelentését küldi a Helytartótanácsnak, és az országos főorvosnak. Ezután naponként vezeti a pontos feljegyzéseket, betegek, halottak, elzártak lajstromát.

1832. december 5. *Vécsey Pál* megbízólevelének kelte, Kossuth Lajos a távollévők követeként – több megbízója is volt – részt vesz a pozsonyi országgyűlésen.

1832. december 17. - *1836. május 15.* Az *Országgyűlési Tudósítások* első és utolsó száma.

1836. Kossuth család Pesten telepszik le, a Fürdő (ma József Attila) utca Kávéforrás elnevezésű házában béreltek lakást.

1836. július 1. – *1837. május 21.* A *Törvényhatósági Tudósítások* első és utolsó száma. Zsuzsanna Kossuth Lajos titoknok (szerkesztőségi titkára).

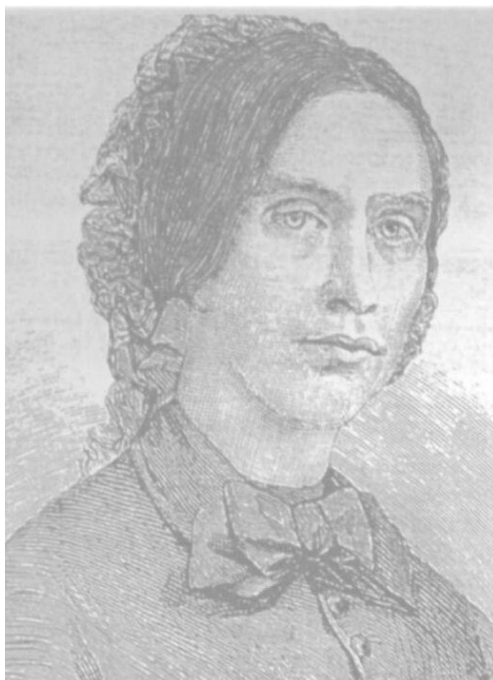
1837. május 5. Kossuth Lajost letartóztatják, a budai várban lévő katonai laktanyába szállítják. Hűgai megfogadják, amíg fogságban van bátyjuk, nem mennek semmilyen mulatságba.

1837 augusztusában költöznek a Kerepesi (ma Rákóczi) út Csepcsányi ház 2. emeletén lévő bérlakásba.

1837. szeptember Zsuzsannát elküldik *Zsulavszky Zsigmondné, Kossuth Emília* családjához, Emíliát ápolni.
1838. március 14. A nagy pesti árvíz idején Zsuzsanna feladata menteni idős szüleit.
- 1838 Lajos kérésére, októberében Alsódabasra költöznek.
1839. január Zsuzsanna Abonyban vendégeskedik nővérénél.
1839. február 23. Kossuth Lajos elítélése: a királyi tábla ítélete 3 év, amelyet
1839. március 2-án a kétszemélyes tábla 4 évre emelt, a vizsgálati fogság beszámítása nélkül.
1839. június 13. Meghal *Kossuth László*, Zsuzsanna édesapja.
1840. május 10. Kossuth Lajos kiszabadul, 13-án engedik szabadon. Egyenesen Alsódabasra siet anyjához és hűgához. Rövid pihenő után,
- 1840 júniusában Sátoraljaújhelyre, pár hónap múlva Pestre költöznek.
1840. november 12. *Landerer Lajos* felajánlja Kossuthnak a lapszerkesztői állást Pesten.
1841. május 1. Kossuth Zsuzsanna férjhez megy *Meszlényi Rudolff*hoz, Sárbogárdra költöznek.
1842. Pesten megszületik *Meszlényi Gizella* Kossuth Zsuzsanna első gyermeke.
1843. február 22. Pesten megszületik *Meszlényi Ilka* (Ilona), a második gyermek.
1844. október 6. Megalakul az *Országos Védegyelet*.
1845. november 17. A védegyelet megalakulásának első évfordulóján tartják pesten az első közgyűlést, ahova Meszlényinét beválasztják Fejér megye küldöttségébe. Azzal a megbízással, hogy tegyen írásban jelentést a közgyűlés lefolyásáról.
1848. január 11. Meszlényi Rudolf meghal.
1848. február 6. Bogárd (Sárbogárd) megszületik *ifj. Meszlényi Rudolf*.
1848. április 18. Zsuzsanna levelében írja, hogy következő vasárnap Kecskemétre megy Emíliához (valójában menekül Sárbogárdról, Pestre akar költözni).
1848. március 15. A pesti forradalom.
- 1848 augusztusában Pestre költözik kosztosokat tart, hogy eltartsa családját és édesanyját.
1848. december 31. A képviselőház és a felsőház vegyes ülésén Kossuth indítványára elhatározzák, hogy a kormány székhelyét átteszik Debrecenbe, amely 1849. május 31-ig ott is marad.
1849. január 2. Harc nélkül feladják a fővárost.
1849. január 5. A császári csapatok bevonulása Pestre,
1849. január 9. Szolnokon, menekülés közben meghalt *ifj. Meszlényi Rudolf*, Kossuth Zsuzsanna kisfia. Itt el is temetik a gyermeket.
1849. január 16. Zsuzsanna családjával megérkezik Debrecenbe (Csapó utca 317).
1849. április 16. Zsuzsanna lesz „az összes tábori kórházak főápolónője” Az Országos Kórodai Főápolónői Intézet létrehozása. (10, 11)
1849. április 22. Készen áll az első szállítmány, 125 betegre számított kórházi készlet, 3 szekéren, megfelelő katonai kísérettel, a cél Gödöllő.
1849. április (?) Zsuzsanna első szemleútja Nagykárolyban.
1849. április 23. Felhívás a kórházak igazgatóihoz, a hiányokról tudósítani a hivatalt. „...legyen szíves haladék nélkül azon hiányokról tudósítani, melyek az orvosi segedelmek kívül a betegeknek szorosabb értelemben vett ápolás, az élelmezés és tisztaság fenntartása

körében mutatkoznak, miszerint én addig is, míg a szükségelt javításokról személyes tapasztalást szerezhethetnék, a hiányok elhárítása körül haladék nélkül intézkedhessem.” (6)

1849. április 23. Felhívás a Közlönyben a hon leányainak. „Áthatva a reám bízott nemes kötelesség érzetétől, forró óhajtásom annak kellőképen megfelelni, azért testvéries bizodalommal szólítom fel a hon azon leányait, kik a betegek ágyai körül az orvosi segedelmen kívül szükségelt közvetlen ápolásra, vagy az ételmezés és tisztaság körüli felügyelésre, s a betegek e részbeni ápolására magukat képesnek érzik, legyenek szívesek szent kötelességem teljesítésére eröm parányiságát szándékom szilárdságához s buzgalmam nagyságához képest támogatni. Minélfogva a helységbeli elöljáróknak és lelkészeknek szívökre kötöm ezen felszólításomnak helységekben s illetőleg híveik közötti kihirdetését és terjesztését. A vállalkozókat pedig felhívom, hogy magukat a helység elöljáróinál, lelkészeinél bejegyeztetvén, azoktól veendő s erkölcsi viseletüket tanúsító valamint képességüket bizonyító okirattal ellátva, vállalkozási nyilatkozatukat személyesen, szóval vagy írásban nálam (Csapó-utza 317. sz.a.) távollétemben pedig Virág Gusztáv úrnál a rendőri hivatalba beadni haladék nélkül siessenek. A vállalkozáshoz megkívánt tulajdonok: az ételmezés körül: ügyes főzési képesség, józan, csendes magaviselet. A tisztaság körüli felügyelésnél: írástudás, számvitel. Mindkettőnél úgy, mint a szorosabb értelemben vett ápolásnál: **rend, pontosság, józan és szelíd erkölcsi viselet, önfeláldozási hűség és gyöngédség** azok iránt, kik ép ifjúságokat s életüket áldozzák az imádott haza közös szabadságáért.”

Kossuth Zsuzsanna arcképe

1849. április 24. Pest felszabadul.

1849. május 4. Zsuzsanna Komáromban tartózkodik.

1849. május 7. Újabb felhívás a Közlönyben:

„Honleányok, testvéreim!

A haza és védőinek szenvedései munkára szólítanak. A kiáltó szükség és honleányi buzgalmam kiragadának szerény körömből, egy országos feladat megoldására. Kiléptem a cselekvés terére, feledve parányiságomat, feledve, hogy egyes erő nyomtalanul vegyül el, mint atom a mindenség tömegében.

Hozzátok fordulok hát hazám lányai, támogatásért, nehéz pályámon: a kötelesség vezetendi az öntudat követni fogja lépteiteket: hiszen minket nőkül Isten azért teremtett, hogy letöröljük homlokaikról a verejték cseppjeit azoknak, kik elfáradának az élet útjain.

Felhívlak tehát benneteket, egyesüljete akaratban és tettben, hű akaratom és fáradhatatlan törekvésem támogatására, szabadságharcosaink szenvedésének enyhítése körül.

Ne várjátok hivatalos kiküldetéseket, ne várjátok a rendszabályok kihirdetését. Egy a veszély – a haza elvesztése; egy akarat lelkesíti nemes hadseregünket, ez a haza megmentése; egy legyen tehát bennünk is az akarat, felkeresni a szenvedést és enyhíteni azt.

Minden nő, ki erőt érez magában, keresse fel a helyben vagy vidéken levő kórházakat. Ha elhagyatott állapotban szűkölködve, minden kényelmi cikk nélkül találandja azokat, szólítsa fel a legközelebbi polgári hatóságot, legyen az kormánybiztosi, megyei vagy városi hatóság, a kórházi szükséges készletek beszerzésére, ha a körülmények úgy kívánják, requisitio útján is. Hivatkozzatok ezen felhívásomra, melyben ezennel hazafiúi kötelességül tűzöm ki az illetőknek a közremunkálást.

Ha valaki vánkoston piheni egészséges álmát megvédett hajlékában, vegye ki feje alól, és adja azoknak kik sebben és nehéz szenvedésekben sínlődnek a haza megmentésének nehéz munkája után.

És ha akár a hatóságok, akár a kórház igazgató személyzet által gátoltatást vagy erélytelenséget tapasztalnátok a közremunkálásban, tegyete nekem rögtön jelentést, hogy eszközölhessem azon egyéneknek méltóbbakkali felcserélését.

És ha megkezditek e nehéz, de szív emelőkötelesség teljesítését, ne csüggedjete és ne lépjete le, míg egyetlen ellenség lesz, ki ellen honfiainknak küzdeniök kell.

Egyesüljete városonként, kerületenként és osszátok fel magatok között a munka napját, minden percben ápoló gonddal örködjete a szabadságért szenvedőknek még álmai fölött is.

Én szerte utazom a hazában, hová szent kötelességem hí; én fel foglak titeket keresni és megcsokolandom a kezét, mely megelőz honvédeink sebeinek bekötésében.”(7)

1849. május 13. Barna Ignác kézhez kapja kinevezését, így Kossuth Zsuzsanna kísérője lesz.

1849. május 13. Újra megjelenik Kossuth Zsuzsanna felhívása *Pesti Hírlap*ban.

1849. május 18. Gyöngyösön Barna doktorral.

1849. június 5. A kormány Pesten - július 2-ig.

1849. június 17-23.(?) Zsuzsanna Pesten, (nem vesz részt az ünnepélyes bevonuláson, később érkezik gyermekeivel és édesanyával). Legfontosabb feladata a Károlyi kaszárnyában berendezkedő kórház felszerelése, rendbe hozása.

1849. június 26. Haditanácsot tart a kormány és a vezérkar, többek között határozat születik, hogy szükség esetén a kormány újból elhagyja Pestet, Szeged lesz az új székhely.

1849. június 26. és július 4. között Zsuzsanna bizonyosan járt Komáromban.

1849. június 30.(?) Pestről megkezdik a sebesültek elszállítását Szegedre, ott 1500 beteg részére kell az ellátást megszervezni.

1849. július 2. – augusztus 1. Szegeden a kormány.

1849. július 4. Zsuzsanna már bizonyosan Pesten van, de

1849. július 4. Balogh Pálnét Komáromba rendelik (Zsuzsanna az alsó Tisza vidékre sietett, Szegedre).

1849. július 5. felhívás a nőkhöz a betegeket vigyék otthonaikba!

„Mint nőegyleti tag szoltam hozzátok Debrecenből, midőn elébe mentünk a véres küzdelmek által nyerendő szabadságnak. Azóta kormányi megbízás tűzte ki kötelességemül az önként választott pályát, hőseink ápolását. Most én intézek hozzátok kérelmet. Intézem a kormány meg-bízásából, ki azon reményben bizandja rátok a hon hú fiait, testvéreiteket, hogy őket a vész sújtotta honnak megtartani és visszaadni kedves mulaszthatatlan kötelességeteknek tartandjátok... A kormány másodszor elhagyja a fővárost, hogy a honmentés nagy műveletét bevégezni törekedjék.

Minden intézkedés megtéetett a könnyebb sérültek elszállítására: de vannak, akik az új nehézségeit meg nem bírnák, és ezeket ajánlom jótékony figyelmetekbe. Vegyétek őket házaítokba, gyógyításátok saját orvosaitok által, ápoljátok őket nőkhöz, honleányokhoz méltó feláldozó hűséggel, kezeitekbe tettem életüket, épségüket. Tartsátok meg őket a honnak s az életnek, hogy örvendezhessenek a szabadságnak, amelyet kivívni segítének. Legyetek szerény munkásai a közboldogságnak, legyetek őrangyalai szenvedő hőseinknek, legyetek nők! Hogy ezen felszólítás nyomán felmerülő segedelmzésnek irányt és összpontot adjak, megkértek és megbízom három nőt, kik nemes ígéretükhöz képest eszközei leendenek minden önkéntes jótéteménynek. Neveik ismeretesek szenvedő honvédeink előtt: Székáts Júlia, Balogh Amália és Forster Karolina.

A kórház-igazgatók hivatalosan értesítvék, miszerint a fennevezett asszonyságok felszólítására sebesült beteg honvédeinket akár összesen, akár egyenként a nők ápolására bocsájtani kötelesek...”(8)

Intézkedett arról is, hogy a családokhoz el nem helyezhető honvédeket az Irgalmas-rend budai kórházába szállítsák át. A betegeket befogadó szegény sorsú családok között – ápolási díjként – Kossuth magánpénztárából kétszáz honvéd kéthavi zsoldjának megfelelő összeget osztottak szét.

1849. július 6. Zsuzsanna Kisújszállásra érkezik.

1849. július 11. Zsuzsanna Szentesen. „Minden csata után a legközelebb hátra fekvő helyen 2-3 kórházat kell rögtönözni”

1849. július 27. Hódmezővásárhely, Dembinszkyvel találkozik.

1849. augusztus 1.- 11. között A kormány Aradon, Zsuzsanna az egészségügyi osztályllyal tart, de a főápolónői hivatalról már nem hallunk hírt.

1849. augusztus Szegedről Aradra menekíti a családját. Édesanyján és három gyermekén kívül vele tartott két nővére is, gyermekeikkel együtt. A férjéről nem tudni, hol voltak ekkor.

1849. augusztus 5. A világosi Bohus kastélyban, Kossuth anyja, Zsuzsanna, nővérei, ezek férjei és a kilenc gyermek.

1849. augusztus 9. Temesvár mellett Dembinszky csapatai végső vereséget szenvednek.

1849. augusztus 11. Lemond a kormány, a hatalmat Görgeynek adja át

1849. augusztus 13. Délután 3 órakor a világsi fegyverletétel elkezdődik.

1849. augusztus 17. Kossuth Lajos Orsovánál elhagyja Magyarországot.

1849. augusztus 17. Nagyváradon elfogják és letartóztatják a menekülő családot. Zsuzsanna lánya vörhenyt kap

1849. október Haynau Budára viteti a foglyokat.

1949. november 24. „...bizonyíték hiánya miatt fogságból szabadon kell engedni, a Kossuth család nő tagjait és Jubál Károlyt...”

1850 Pest Kecskeméti utca, Szirmay ház. Zsuzsanna 18 kosztost tart, gyermeket vállal nevelésre Jubál Károssal, (aki leendő férjének tekinthető). Zsuzsanna magyar történelmet tanít.

1850. február 10. Bécsbe megy Rutkaynéval (Lujza nővérével), mert kérvényezni kívánják, hogy, Kossuth Lajos gyermekeiket gondozásra magukhoz vehessék.

1851. november 30. - december 1. éjszakáján Meszlényinét, Rutkayné és annak férjét letartóztatják a Makk-féle összeskűvés tagjaként, az Újépületben tartják fogva. Özvegy Kossuthné, kilenc unoka és Zsulavszkyné (Emília) házi őrizetben marad.

1851. december 1. éjszakáján különvonaton Bécsbe a Criminalgebäude-ba szállítják.

1851. december 9. vagy 10. vagy 12 éjszaka Bécsbe az alservorstadi Criminalgebäude-ba (a rabkórházba) szállítják, mert Zsuzsanna tüdőgyulladást kap és Rutkayné májbetegségben szenved.

1852. április 10. Rutkayné és Meszlényinét szabadon bocsájtása, de száműzik őket, Pestre nem mehetnek. Bécsben maradnak, várják a család többi tagját,

1852. április 28. Brünnebe utaznak rendőrbiztosi kísérettel. Száműzetésük előírt útvonala: Brunn Drezda, Lipcse, Kassel, Düsseldorf, Köln, Brüsszel, London, Amerika.

1852. április 30. Özvegy Kossuthné és családja elindult Pestről Brünnebe.

1852. május 1. Kossuthné és a gyermekek megérkeznek Brünnebe.

1852. május 3. Átutaznak Pozsonyon.

1852. május 3. este megérkeznek Prágába. Kossuthné asztmája miatt nem tudnak továbbutazni, csak 5.-én.

1852. május 11. Lipcse

1952. május 19. Brüsszel (3 hét utazás után). Zsuzsanna csipkeverő műhelyt működtet, ahol 30 nőnek ad munkát, ezzel tartja el családját.

1852. július 6. Zsulavszkyné (Kossuth Emília) család hajóval elindul Southamptonból New Yorkba.

1852. július 19. A Zsulavszky család megérkezik New Yorkba.

1852. december 28. Brüsszelben meghal Kossuth Lászlóné. Nincs akadálya, hogy Zsuzsanna Amerikába utazzon lányaival.

1853 júniusában (?) Zsuzsanna Amerikába települ át. Itt is csipkeverő műhelyt alapít és ruhavarrást vállal.

1854. június 29. Zsuzsanna meghal New Yorkban

1854. július 1. Az V. Avenue 11 és 12 száma között, Philips Tiszteletes templomában búcsúztatják, majd egy bizonyos Douglas úr családi kriptájában helyezik örök nyugalomra. A templom szerint valóban van ilyen néven kripta (5 számú, de erről nem adtakegyéb felvilágosítást).

IRODALOM

1. **Földes Éva - Szabó Emma:** *Kossuth Zsuzsanna. A magyar szabadságharc ismeretlen hősnőjének élete és levelei.* Bp., Magánkiadás, 1944.
2. **Ismeretlen szerző:** *Memorial of Madame Susanne Kossuth Meszlényi.* Boston, printed by John Wilson and Son, 1856.
3. **Kertész Erzsébet:** *Kossuth Zsuzsanna.* Bp., Kossuth Kiadó, 1983.
4. *Magyar Országos Levéltár (MOL) (H85) 1848-1849.* minisztériumi levéltár. Honvédelmi Minisztérium Egészségügyi Osztály
5. *Közlöny*, 1849. április 25.
6. *Közlöny*, 1849. május 8.
7. *Közlöny*, 1849. július 5.
8. **Lugosi Árpádné** (összeáll.): *Kossuth Zsuzsanna élete 1817-1854.* Sárbogárd, Fejér megyei Tanács VB. V. számú Kossuth Zsuzsa Rendelőintézete, 1973.
9. *MOL H 85. 1849/1347, 1394* – Országos Kórodai Főápolónői Intézet létrehozása.
10. *MOL Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzóelnöki általános iratok (H 2) 1849/5697.e.* – Kossuth Zsuzsanna főápolónői kinevezése.
11. **Osváth Zsuzsa:** *A betegápolás regénye a magyar szabadságharcban.* Egészségügyi szakiskolák tankönyve. Bp., Medicina Egészségügyi Könyvkiadó, 1961.
12. **Rabati Magda:** *Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna 1817-1854 Dokumentumok a Kossuth család életéből.* Bp., Novoprint, 2005.
13. **Reznák Erzsébet:** Kossuth Lajos életútja. *História.* (2002) 9-10. sz.

TÜNDE ERZSÉBET HAJNAL, MA
nurse
hatu@freemail.hu

SUMMARY

Zsuzsanna Kossuth (1817-1854) – being the sister of Lajos Kossuth, the leader of the Hungarian fight for freedom in 1848-1849 – organized the military nursing service of the revolutionary Hungarian army. Her activity is overestimated by some historians and equalled to that of Florence Nightingale, while other researchers probably underestimate her role. Author of the present article – to make a clean breast of the stuff - collected all the available biographical data, and attempted to reconstruct the real curriculum vitae of Zsuzsanna Kossuth – who finally finished her life in emigration, in New York in 1854.

**VERS FORDÍTÁSOK ADOLF KUßMAUL:
„JUGENDERINNERUNGEN EINES ALTEN ARZTES.”
(STUTT GART, 1890.) CÍMŰ KÖNYVÉBŐL**

BIRTALAN GYŐZŐ

Életrajzi adatok

Adolf Kußmaul német orvostudós 1822-ben a Karlsruhe melletti Grabenben született, meghalt Heidelbergben 1902-ben. Orvosi tanulmányait Heidelbergben végezte. 1848-49-ben katonarvos volt, 1850 és 1853 között Kandernben orvosként praktizált, ezt követően tudományos pályára lépett. Belgyógyász professzorként dolgozott az erlangeni, freiburgi, és a strassburgi egyetemeken.

1866-ban leírta a *periarteritis nodosa* kórképét, 1867-ben kifejlesztette és alkalmazta a gyomorpumpát és az első gasztroszkópot. 1874-ben ismertette a súlyos cukorbetegség állapotában gyakran jelentkező acidotikus légzést. 1877-ben értékes tanulmányt publikált a beszédzavarokról.

Tőle származik a „*biedermayer-korszak*” - elnevezés. 1855-ben Adolf Kußmaul és Ludwig Eichrodt kiadta a *Fliegende Blätter* c. újságot, amelyben közölték a „*naiv sváb tanító*” *Gottlieb Biedermayer* költeményeit. Kußmaul 1899-ben megírta *Egy öreg orvos fiatalkori emlékei* c. memoárját. Ebben találhatóak a publikációban magyarra fordított versei.

A természettudós

Aranyrepce sárgán izzik
fűszerszagú térben
hull az alma virága
az ösvények porába,
ének zeng a légben.

Ritkán látni ilyen szépet,
a kutató boldog
fel nem fedezett fajta,
csodás a koronája
csábítóan csillog.

Egy buzgó természettudós
e májusi napon
növényt, állatot kémlel
orrán szemüvegével
halad zöld utakon.

„Bárcsak zsákmányom lehetnél!”
Lassan közelíti,
a torkán megragadja,
az ártatlan kis pára
spirituszban végzi.

Felutott a szőlőhegyre,
ott kis gyíkot látott,
ki élvezte a létet,
a mohán heverészett,
a hőség sugárzott.

Arca barna, teste karcsú,
zöld bőre aranyló,
csinos a fejcskéje,
s koronás díszítménye,
pillantása vonzó.

Tudósságod bűnössé tett!
A gyermekek vádját
hogy fogod magyarázni?
Nem lehet jóvátenni
a kis gyík halálát.

Hogy lehattél ennyire vak
szerencsétlen mafla?
Milyen sok kedvességet
adhatott volna néked
a bájos gyíkokcska.

A balek

Ez egy barátom históriája,
volt szolgája, barátja, arája.

Mindháromban volt nagy bizodalma,
épített rájuk, miként a sziklára.

Ám éjfélkor eljött az ördög
letett neki egy kristálygömböt

A kristály varázsos hatalma
csupán az igazat mondatta.

Kérdi a szolgáját: hű vagy, tisztességes?
Lopok zabot, szénát, ha csak lehetséges.

Majd gyónásra készíti barátját.
Hallja, hogy öleli, csókolja aráját.

Menyasszonya szerint sincsen kétség,
már majdnem egy éve tart e vétség.

Szegény barátom dühét levezette,
szolgát, barátot, arát végigverte.

A bűvös köről pedig szintén döntött
a tengerbe dobta a kristálygömböt.

Egy évvel később a derék barát
beszerzett szolgát, barátot, arát.

A bagoly

Sötétlő erdő mélyén
halálával megbékélve,
komor képű vén bagoly
végső óráit élte.

Barna sólyom arra szállt,
ki a beteget sajnálva,
rögtön jótékonykodott,
örök léttel vigasztalta:

Turbékolva enyeleghetsz,
illatos rózsaligetben,
sőt, csókokat is kaphatsz
ártatlanság fénykörében.

Még egy szamár is kész volt,
hogya a vigasszal kínozza
mert szívészánakozásban
a szamár hogy hiányozna.

Örülj! Homályos éjből
a magasba felrepülhetsz,
sólymok és sasok között
ragyogó fényben kerenghetsz.

Így szólt: jön majd a pásztor,
jutalmazza türelmedet,
lesz széna, finom bogáncs,
sok szenvedésért megfizet.

Megszánta őt egy galamb,
véres múltját megbocsájtva:
A szebb élet annak jár,
aki elmege másvilágra.

De baglyunk ezt kiáltja:
kivánságom nem több, ennyi:
az édeni homályban,
kövér egérkéket fogni.

A holdlakó férfi

Sápadt holdon sápadt férfi,
magát istenként megéli,
minden érző lénytől távol
gondolkozik a világról.

Bár nem könnyen, de sikerült,
az Úr a földre lekerült,
a holdon nem volt ügyelet,
ám ebből semmi baj nem lett.

Trónol szürke kozmoszában,
érzékeny jóban, rosszban,
örökké van kortalanul,
dermedten és szórtalanul.

Éppen májusban érkezett,
mikor tavaszunk telített.
Minden dalolt és virágzott,
de ő nem hallott és nem látott.

Egyszer támadt egy ötlete,
kiváncsolt a földre le
szerezni tapasztalatot,
hadd lásson más sivatagot.

Bármerre ment, hegyre völgybe,
jéghideg áradt belőle.
víz és növény megfagyasztva
ő meg visszament a holdra.

Ott maradt sápadtan, némán
ott trónol fagybirodalmán.
Földünk, ahogyan megtudta,
szintén az űr sivatagja.

A fák

A hársfa

Zöld dóm vagyok, magasba nyúló,
virág és lomb-illatom mámorító,
zümmögő méheim az Urat dicsérik,
aki termésemet odaadja nekik.
Jó szagú színméz tölti meg kelyhem mélyét,
sok ezer embernek kínálja édességét.
Szívemből szüntelen szárnyalnak boldog dalok,
hálás vagyok a kegyért, hogy másnak adhatok.

A fenyő

Az én fejemet csupán a tüske óvja,
csak dísz a lombom, vad szűrős ciráda.
Ha eljön a tavasz, komor lesz az arcom,
de hó és jég alatt zöldemet megtartom.
És ha jó kedélyem arra inspirálna,
rarázom a havat vadász kalapjára.
Bevisz otthonába, karácsony ünnepére,
legtöbbet én teszem a gyerekek kedvére.

A tölgy

Amíg csak állok, alig van hasznom,
a makk fanyar, kevés él e kosztom.
De ha ledöntenek, akkor majd kiderül,
mit érlelt sok gyűrű a kérgemen belül.
Erős fám falnak, tetőnek használható,
viharral, hullámmal dacolok, mint hajó.
Távoli kikötők árúit fuvarozom,
merész a vállalkozás, fizetik gazdagon.

A jegenye

Ki vagyok, mi lehetnék, nem tudom,
mégsem kételkedem a rangomon.
Az út mentén állok, feszesen, vigyázban,
eszményem látom a katonában.
Hogy a nép a fák árnyékára vágyik?
Ez nem méltó egy nemeshez, e célra van másik.
Ki legjobban értékel, az a hivatalnok,
őt mélyen meghatják a jegenye-sorok.

A kiszáradt fa

Jó földön nőttem, a nap is sütött,
nem lett virágom, lombom is csökkent.
Eső volt elég, de gyümölcs mégsem termett,
az Úr dühében, ezért leteremtett.
Belül száraz törzsem, ilyen minden ágam
és, nincs olyan madár, mely énekelne rajtam.
Hiába várok embert, nem jönnek sehonnan,
csak egy lógott rajtam, de az is akasztottan.

Mózes

Felment Nábosz magaslatára
a megfáradt lábú, törődött Mózes
hogy még mielőtt elmegy, lássa
Kánaánt, ahol már minden jó lesz.

Rég eltűnt már az a romlott nemzedék,
amely kiszolgálta a fáraókat,
az egykor meggyávult alázatos nép,
akik rossz sorsukba belenyugodtak.

A lebukó fényes nap aransárgán
világította vén, ráncos arcát,
ahogy gyűrűzik a partra a hullám,
úgy mondta el Mózes utolsó imáját:

Neveltem harcos katonákat,
kik jól használták a lándzsát és a kardot,
akik legyőztek nagy királyokat,
seregeket, kiktől mindenki tartott.

Uram, meghallgattad a kérést,
megköszönöm Néked, nagy jót tettél velem,
Meglátom az Ígéret földjét,
még mielőtt az angyal lefogja szemem.

Te vagy az Úr, Téged dicsérünk,
de harcolni én tanítottam a népedet,
a Jordánig sikerült elérnünk,
most már új ember, Jósué vezet.

Indultunk sivatagból, vérünket ontva,
de most Josué lesz majd a férfi,
ki harminc országot pusztítva,
Kánaán földjét győztesen eléri.

Barsilláj

Midőn úgy történt, hogy útjaik elválnak,
ezt mondotta Dávid derék Barsillájnak:
Védteél, tápláltál, jót tettél velem,
amikor bolyongtam üzve, megvetetten.

Azok, kik nekem sokat köszönhettek,
elárultak és Absolonhoz mentek.
Te, ki tőlem soha semmit nem kaptál,
nehéz sorsomban hű maradtál.

Tisztességedet én el nem felejthetem,
ezután lakjál nálam, ez hozzád kérésem.
Cionba megyek most, királyi házamba,
bizton számíthatsz ott az örök hálámra.

Válasz pedig az volt: Én kegyes királyom,
a jószándékodat nagyon is méltánylom,
de jól láthatod az ezüstös hajad,
korom magas, leéltem nyolcvanat.

És ha hűségemet díjazni kívánod,
remélem, mit mondok, értőn jóváhagyod.
Lakni és meghalni ott szeretnék,
ahol családomat eltemették.

Mit keresnék Cion királyi házban,
fogatlan ínnyel, bőséges lakomákban?
Idegen koszton, új ágyban fekve,
bizonyos, hogy a halálom lenne.

Hadd húzódjak csendes óráimon
emlékeim közé, merengve múltamon,
hogy élhessek abban a világban,
ahol egykor, mint ifjú jártam.

Engedj álmodni öreg fák alatt,
idézni a régi játékokat.
E játékok elfeledettek,
a vén fák azért még teremnek.

Halld most, kimondom legfőbb kívánságom:
Itt jöjjön el az én békés halálom.
De lásd, itt áll Kimhan, fiatal rokonom,
helyettem őt örömmel kezvedbe adom.

Vidám, becsületes, vágyik seregedbe,
és bátran számíthat hűségére.
Jó ember lesz környezetemben,
egész biztos vagyok ebben.

Ő könnyen hagy itt most engem sok-sok évre,
de egyszer, mikor az öregség elérte,
kézbe veszi akkor majd vándorbotját,
indul keresni Barsilláj sírját.¹

A bujkáló

Pincém egy hűvös zugában
nem látnak, reménykedem,
boros hordók takarásában,
dekkolok rejtekemen.
Kikkel együtt ittam, a társak

¹ E hét vers a „Dr. Oribasius fiatalkori költői vétségei”. c. gyűjteményből való.

mind elmentek, odaát várnak.
Csak nem árulnak el engem,
hogy távozni késlekedetem.
Rólam megfeledkezett az Úr, én azt hiszem!

Elszakadtam a jóbaráttól,
akit holnap eltemetnek,
óvtam a víztől, orvosságtól,
elpusztult, mert absztinens lett.
A bor helyett víz került a testbe
megsápadt, semmi sem éltette.
Csak nem árul el ő engem,
hogy távozni késlekedtem.
Rólam megfeledkezett az Úr, én azt hiszem!

Nyolcvanhét évet megéltem,
csak Rajna-bort iszom,
milyen szőlő terem az égben,
azt én nem tudhatom.
De gondolkodom félelemmel,
a mennyei bort hogy túrném el?
Csak nem árulnak el engem,
ha távozni késlekedtem.
Rólam megfeledkezett az Úr, én azt hiszem!

Úgy tűnik, hogy szeszjárta lelkem
nem panaszol a magas égbe,
nem jár annak, aki fürdött a bűnben,
más mint tiszta nem mehet be.
Ott minket megpurgálnak lánggal,
Tokajerrel vagy muskotálllyal.
Csak nem árulnak el engem,
hogy távozni késlekedtem.
Rólam megfeledkezett az Úr, én azt hiszem!

De még ha az összes cimborám
jön a fenti szalonba,
mégis csak rossz hatással lenne rám
a flancos szerviz, a pompa.
Igyuk csak az üveg pohárból,
mi árad pincénk forrásából.
Csak nem árulnak el engem,
hogy távozni késlekedtem.
Rólam megfeledkezett az Úr, én azt hiszem!

A veszély

Az orvosom figyelmeztette
családomat és másokat,
látásom van veszélyeztetve,
ha nem hagyom italomat.
„Pincéjébe őt ne engedjék!”
Ez egy őrült parancsolat!
Azért, hogy az ablakot mentsék,
a ház össze nem omolhat.

Világom szomorú egéről
én nagyon könnyen lemondok,
költő vagyok a belső fénytől,
bor által tűnnek a gondok.
„Pincéjébe őt ne engedjék!”
Ez egy őrült parancsolat!
Azért, hogy az ablakot mentsék,
a ház össze nem omolhat.

Elvennétek haltól a folyót,
szalamandertől a tüzet,
szőlővért az életadót,
mi a Tudáshoz elvezet?
„Pincéjébe őt ne engedjék!”
Ez egy őrült parancsolat!
Azért, hogy az ablakot mentsék,
a ház össze nem omolhat.

Utolsó dalomnak, ha vége,
ha minden hordóm üres lett,
ha elhalt poharak csengése
a végső nyughelyem felett,
akkor zárjátok be a pincét,
ezután már mindent szabad,
az ablakot is megmentették,
és a falak sem omlanak.²

² Adolf Kußmaul 1850 és 1853 között gyakorló orvosként dolgozott Kandernben, a Fekete erő vidékén, amely régi szőlő- és borkultúrájáról híres. Ennek az időszaknak az irodalmi hagyatékát dolgozta fel verses formában. A versgyűjtemény címe: Der alte Zecher („A vén iszákos”). E két vers ebből a gyűjteményből való.

*Heidelbergi látogatás, 1850
(részlet)*

Kivételes szerencsémben,
mit sok társam irigyelhet:
én egy olyan lovat vettem,
melyre összes pénzem ráment
sarkantyúzom lusta gebém,
írok receptet, verseket,
nagyon vár engem sok szegény.

*A sétaút³
(Egy kahlenbergi kiránduláson, 1847-ben)*

Bécsi orvos és barátja
együtt mentek a réten,
a lelkes társ azt kiáltja:
„azúr ragyog az égen!”

De orvosunk szerint tény,
hogy nem létezik égbolt,
csak földünkről reflektált fény
sok összefolyó kék folt.

Kószálnak a szép vidéken,
boldog a vidám barát,
amikor egy zöld erdőben
hallják a rigó dalát.

Megjegyzi a bécsi orvos:
„a dallam élvezhető,
mégis, nekem nagyon hangos,
túlfejtett a gégefő.”

Mennek kellemes ligetbe,
sok ibolya virágzott,
barátunknak jó a kedve,
élvezi az illatot.

Tudós doktor véleménye
ezúttal is szkeptikus:
„Megkínozna, ha nőd lenne,
az asszony hisztérikus.”

Kocsma asztalánál ülnek,
társunk a bort dicséri,
szíve forró, vére lüktet
Jó hűvösben pihenni.

De mást mond a bécsi doktor?
„Buta, minket becsaptak,
hitvány, megpancsolt alkohol,
amit velünk itatnak.”

Roszul lett szegény barátunk:
„Kés hasítja fejemet,
körbe forog a világunk,
delírium fenyeget?”

Felfigyel a bécsi doktor:
agy-gyulladás esete,
nem lehetne soha jobbkor,
gyorsan kórházba vele.

³ 1847-ben Kußmaul egy hosszabb tanulmányutat tett néhány fontos egyetemi városban. A „második bécsi orvosi iskola” korabeli hírességeivel, a helyre jellemző tudomány-centrikus légkörrel megismerkedve írta ezt a parodisztikus költeményt.

De jött az orvos válasza?
E családról tudható,
viola és uragóga,
mind kitűnő hánytató.

Magashegyről letekintve,
barátja mutogatta,
merre lakik a szerelme,
a formás, bájos lányka.

Barátunk elégedett volt,
ahogy jegelték fejét,
ámde másnap mégis megholt,
így végezte életét.

És szólt a bécsi orvosa:
„Jó csontfűrész hozzatok,
kukkantsunk a koponyába,
megtudjuk, mi volt az Ok!”

BIRTALAN GYŐZŐ
*professor emeritus
of medical history*
Semmelweis University Budapest
H-1113 Budapest
Kenese u. 1
HUNGARY

ZUSAMMENFASSUNG

Der ausgezeichnete Internist-Medizinhistoriker, - Professor emeritus - übersetzte die Gedichte von A. Kußmaul, die wir hier mitteilen. Eine gewisse Verwandtschaft ist unverkennbar, die die beiden Persönlichkeiten charakterisieren und die hier zum Ausdruck gebracht wird. Es ist eine Art Lesefrucht, die in stillen Stunden inspirieren, und auch für Außenstehenden etwas zu sagen vermögen.

KRÓNKA

HALOTTAINK

MARK MIRSZKIJ
(1930 – 2010)

Nyolcvan éves korában tragikus autóbalesetben elhunyt *Mark Boriszovics Mirszkij*, a Moszkvai Orvostörténezek Tudományos Társaságának elnöke. Június 19-én feleségével együtt hétvégi dácájukba tartottak: Mirszkijt Moszkva közelében érte a halál. Életjáról a *British Medical Journal* (28. Aug., 2010, Vol. 341, p. 457.) is megemlékezett.

Az elmúlt évtizedekben több nemzetközi kongresszuson találkoztunk vele, Nyugat Európában is, a 2006.évi budapesti 40. ISHM kongresszuson hazánkban is járt. Nagy tudású, rokonszenves személyiség volt.

Ukrajnában, Dnyepropetrovszkban született. Szülei az ipari mikrobiológia és biokémia területén dolgoztak, édesapja egy gyárat vezetett, édesanyja laboratóriumban dolgozott. A II. Világháború során vakcinát és szérumot állítottak elő. Áthelyezték őket az ország keleti részére. Ezért 1942-ben a család Oroszországba, Irkutszkba került, egy évvel később Szamarába (akkor Kujbisev), ahol Mark középiskolát végzett kitűnő eredménnyel. Moszkvába került orvosegyetemre, 1954-ben szerzett diplomát.

Orvosi folyóiratoknál dolgozott, a *Medicinskaja Gazétánál* 1969-ig. Sebésznek készült és egy ideig Moszkvában egy sebészeti osztályon is gyakorlatot szerzett. Közben 3 év alatt (1960-1964) PhD fokozatot ért el a Szemasko Intézetben. Kutatása tárgya: a folyóiratok hatása a belgyógyászatra és közegészségtanra a szovjethatalom első éveiben (1917-1920). 1969-től egy szerv-transzplantációs intézetben volt vezető. Habilitált az oroszországi transzplantáció tárgyában, az értekezést 1985-ben kiadta könyv formájában, Az intézet vezetője a nevére oda akarta írni társszerzőként, ezért elhagyta az intézetet. 1985-től a Szemasko Intézetben dolgozott, 1989-től az orvostörténelmi osztály vezetője volt.

Széles körű tudományos érdeklődés jellemezte. Számos dolgozata és könyve jelent meg az orosz medicina különböző periódusairól, híres orvosokról és egészségügyi miniszterekről irt életrajzokat. 1991-től olyan témákban is kutatott, amelyeket korábban tiltottak.

Honti József

TAHIN EMMA
(1947-2011)

Szomorúan fogadtuk a hírt, hogy Tahin Emma végleg eltávozott közülünk. Emberpróbáló erővel, hatalmas kitarással, fegyelmezett életmóddal küzdött betegsége ellen. Soha nem adta fel, mindig bizakodott és fantasztikus tűrőképességgel viselte el azt, amire sokan nem lennének képesek.

Ilyen volt munkájában is, kitartó és nagyon alapos. Emlékszem kandidátusi értekezésére: az összes, témájában érintett középkori oklevelet átnézte, latinról lefordította, ízlelgette és mindig megtalálta a legmegfelelőbb arra vonatkozó magyar szót a kora-középkori latin kifejezésre. Több bőröndnyi cédulát gyűjtött kutatásához. Minden mondatát, adatát többször, több helyen ellenőrizte. Olyan igényesen dolgozott, mint amilyen választékosan beszélt.

Kitartásával azonos volt szerényesége, visszahúzódása. Sosem hangoskodott, ám mindig a végsőkig harcolt igazáért. Schultheisz Emil professzor tanszékvezetése idejétől (1985), nemcsak kutatási, hanem oktatási területe is az orvostörténelem volt. Kutatási eredményeinek első, átfogó szintézise a Zsigmond-kori orvostársadalommal

foglalkozó bölcsészdoktori disszertációja (1991), amelynek az Anjou-korra kiterjesztett, továbbmunkált folytatása a kandidátusi disszertációja volt (1995). Négy egyetemen, a páduain, a bécsin, a leidenin és a heidelbergin volt tanulmányúton. 2000-ben docensi kinevezést kapott a Közegészségtani Intézetben, nyugdíjba vonulásáig az Orvostörténelmi Kutatócsoport vezetője volt.

Kutatásai homlokterében eddig még fel nem tárt vagy fel nem dolgozott hazai források álltak. Kiemelt kutatási területe a középkori és kora-újkorai orvostörténelem, az orvosképzés története, a peregrinatio academica, az egészségügy története, valamint az orvos helye a mindenkori társadalomban témák köré csoportosul, de foglalkozott a hazai bányaegészségügy történetével is, egyetemtörténettel, tudománytörténettel és az egyetemi címerekkel is.

Mind szakmailag, mind emberileg a hazai orvostörténet kiváló művelője volt, alapos szakismeretével, szépen cizellált írásaival gazdagította a szakirodalmat. Mint csoportvezetőt a teljes kollegialitás, nyílt, őszinte emberi kapcsolat jellemezte. Különös tehetséggel választotta ki az ifjú generációból az utánpótlást, nagy türelemmel és odafigyeléssel végezte oktató-nevelő munkáját.

Nemcsak kollégám, de szoros munkatársam is volt egyben. Már tudhatta, milyen kevés az ideje, amikor még mindig orvostörténeti témával foglalkoztunk, s közösen találtuk ki az újonnan megjelent Kaleidoscope Művelődés-Tudomány és Orvostörténeti online folyóirat nevét.

Galambokon született és ott is helyezték családi körben, csendesen, örök nyugalomra.

Emlékezünk rá szeretettel és tisztelettel.

Forrai Judit

**A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG
ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
2011. ÉVI PROGRAMJA**

Február 10.

A MOT és a Weszprémi István Emlékérem Bizottság együttes, ünnepi ülése

Program:

Forrai Judit kitüntetése és munkásságának méltatása

Forrai Judit: *Scientia sexualis vagy illetlenségek?*

Február 16.

A MOT tudományos ülése

Program:

Robert Offner (Németország): *Paulus Kyr, brassói városi orvos egészségtan-könyvének első és második élete (1551/2010)*

Február 17.

A MOT Népi Orvoslási Szakosztályának tudományos ülése

Program:

A Népi Orvoslás Szakosztály működésének új lehetőségei, személyi kérdések, tervek

Molnár Zsolt – Babai Dániel – Hoffmann Károly: *A népi növényismeret szemlélete*

Papp Nóra – Birkás-Frendl Kata – Boris Gyöngyvér: *Népi gyógynövény-ismereti kutatásaink a kolostori gyógyászatban, Erdélyben*

Március 3.

A MGYTT vezetőségi ülése

Program:

In memoriam Horváth Dénes (1913-2010)

A pécsi Szerecsen Patika ügye

bezsámoló a Társaság 2010. évi működéséről

A 2011. évi rendes közgyűlés előkészítése és időpontjának meghatározása

Tagfelvételi ügyek

A 40. ISHP Kongresszus, Berlin.

Március 17.

A MOT tudományos ülése

Program:

Fári Miklós: *A biotechnológia születésének rekonstruált története Ereky Károly munkássága alapján*

Április 14.

A MOT tudományos ülése

Program:

Vértes László: *150 éve született Frederick Gowland Hopkins, a vitaminkutatás Nobel-díjasa*

Vértes László: Németh László, mint gerontológus. Születésének 110. évfordulója alkalmából

Vértes László: *Liszt Ferenc betegsége és halála. megemlékezés születésének 200. évfordulója alkalmából*

Április 16.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának ülése

Program:

Süle Tamás: *Orvosi numizmatika a Pécs-lexikonban*

Jakó János: *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. (Vergilius-idézet magyar orvosi érmeken)*

Csoma Zsigmondné *beszámolója a Medicina in nummis III. kötetének munkálatairól*

Április 21.

A MGYTT 2011. évi közgyűlése

Program:

Beszámoló a 2010. tevékenységről

Az Ellenőrző Bizottság beszámolója a 2010. évről

Közhasznúsági jelentés

2011. évi munkaterv és költségvetés

Egyéb ügyek.

Április 21.

A MGYTT tudományos ülése

Program:

A Szigetváry Ferenc Emlékérem átadása a 2011. év kitüntetettjének, Péter H. Máriának.

Péter H. Mária: *Egy erdélyi gyógyszerész útkeresése Trianon után. Ferencz Áron (1880-1954)*

Grabarits István: *Hartmann József (1813-1886) emlékezete*

Április 28.

A MOT Népi Orvoslási Szakosztálya és a Népi Természetismereti Szakcsoport közös rendezvénye

Program:

Hoppál Mihály: *A Népi Orvoslás Szakosztály múltjáról és jövőbeni feladatairól*

Babai Dániel: *Népi vegetációdinamikai ismeretek és a hagyományos gazdálkodás Gyimesben*

Csepregi Kristóf – Papp Nóra: *Kolostori gyógyászati adatok a Pannonhalmi Főapátság régi orvos-botanikai műveiben*

Május 5.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése *A hazai orvostörténeti könyvtárügy 60 éve* címmel

Program:

Kapronczay Károly: *A hazai orvostörténelem helyzete az 1950-es években*

Kapronczay Katalin: *Az Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményei és ritkaságai*

Május 27.

A MOT tudományos ülése a gödöllői kastélyban

Program:

Kapronczay Károly: *Közegészségügyi reformok Közép-Kelet Európában a 18. században*

Balázs Péter: *Egészségügy-szabályozás Magyarországon a 18. században*

Kapronczay Katalin: *Az 1793-as erdélyi egészségügyi főszabály-tervezet*

Június 9.

A MOT tudományos ülése

Program:

Bernard Le Calloc'h (Franciaország): *Szangye Gyaco (1653-1705) és a tibeti Corpus Medicinæ*

Szeptember 15.

A MOT tudományos ülése

Program:

Havasdi József: *Duna menti záróvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején Dél-Dunántúlon*

Szeptember 28.

A MOT, a SOMKL, A MTA Orvostörténeti Munkabizottsága és a SE Népegészségtani Intézete együttes ünnepi ülése Kapronczay Károly 70. születésnapja alkalmából

Az ünnepeltet köszöntötték:

Bolberitz Pál, Kapusz Nándor, Karasszon Dénes, Módis László, Szokolay Katalin, Tompa Anna, Varga Benedek.

Az ünnepség keretében Schultheisz Emil adta át az ünnepeltnek a tiszteletére összeállított tanulmánykötetet.

Szeptember 28.

A MOT Népi Orvoslási Szakosztálya és a Népi Természetismereti Szakcsoport, valamint a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya közös rendezvénye Grynaeus Tamás 80. születésnapjának köszöntésére.

A rendezvény helyszíne: Néprajzi Múzeum

Program:

Barna Gábor köszöntője

Kótyuk Erzsébet köszöntője

Halász Péter: „*Jóreggel, harmatosan szedjed, ne szólj senkinek...*”

Papp Nóra: *Népi gyógynövény-ismereti kutatások az 1970-es évektől napjainkig*

Papp Árpád: *Népi gyógyászati kutatás a Vajdaságban*

Deáky Zita: *A bányászok egészségügyi viszonyai Selmecbányán a 18-19. században*

Kótyuk Erzsébet: *Egy gyógyító asszony Kárpátaljáról*

Babai Dániel: „*Mennyi szép színű virág van, egyik szebb a másiknál*”

Babulka Péter: *Népi gyógynövény-használatunk értékelésének néhány tapasztalata*

Grynaeus András: *Édesapámról*

Október 20.

A Weszprémi István és a Zsámboky János Emlékérem Bizottság és a MOT együttes ünnepi ülése a zsámboky- és a Weszprémi emlékérmek átadása alkalmából

Program:

A Weszprémi-emlékérem átadása Vértes Lászlónak és munkássága méltatása

A Zsámboky-emlékérem átadása Balázs Péternek és munkássága méltatása

Vértes László: *Wagner János belgyógyász professzor kétszáz éve született; Százhusz éve jelent meg „Az orvosi mentés kézikönyve”; Szentgyörgyi Albert vezetéknévének írásmódjáról – a Nobel-díjas professzor halálának 25. évfordulóján*

Balázs Péter: *Hazai egészségügyünk szabályozásának eddig feltáratlan dokumentumai az 1700-as évek végéről*

Október 27.

A MGYTT vezetőségi ülése

Program:

Grabarits István: *Beszámoló a Kapronczay Károly 701. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi ülésről*Magyar László András: *Beszámoló a 40. ISHP kongresszusról*Grabarits István: *Beszámoló a MGYTT 2011. évi tevékenységéről és gazdálkodásáról*Kapronczay Károly: *Gyűjtési javaslat Than Károly szülőházának újjáépítésére*

2012. évi programtervek, tagfelvétel, tagdíjfizetések

Október 27.

A MGYTT tudományos ülése

Program:

A berlini nemzetközi Kongresszuson angolul elhangzott előadások:

Szalay Annamária: *A katonagyógyászat és a könyvek az I. Világháború idején*Magyar László András: *Johann David Ruland könyve a szkatoterápiáról***November 22-24.**

A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, együttműködésben a Magyar Tudományos Akadémia Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottságával, a MOT-tal, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeummal, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalával, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, az Óbudai Egyetemmel, a SOMKL-al, az ELTE Egyetemi Könyvtárával, a Magyar Történelmi Társulattal, az MTA Történettudományi Intézetével, a Hadtörténeti Intézzel és Múzeummal, a Bay Zoltán Tudomány- és Technikatörténeti Alapítvánnyal 28. országos ankétját rendezte a Magyar Tudomány Ünnepe keretében „Újabb eredmények a hazai tudomány-, technika- és orvostörténet köréből” címmel, „A tudomány-, technika- és orvostörténet kutatásának irányai és intézményei az elmúlt 40 évben” tárgyörében

Az orvostörténeti szekció programja:

Kapronczay Katalin: *Őt és fél évtizede egy tudományterület szolgálatában: az Orvostörténeti Közlemények c. folyóirat*Molnár László: *Az egyetemi levéltárak kialakulása és fejlődése napjainkig*Krisztián Béla: *Bányaegészségügyi kutatások Pécsen*Gazda István: *Vekerdi László, orvoslás és technika az ókortól napjainkig*Forrai Judit: *20. századi szexuális nevelési elvek*Vasas Livia: *A gyógytestnevelés oktatásának jelentősége az iskolai szűrővizsgálatok tükrében*Tigyi Zoltánné Pusztafalvi Henriette: *Gondolatok az egészségfelfogásról: Egészségnevelés vagy egészségfejlesztés*Zsonda Márk: *Interdiszciplináris kirakós; avagy a római kori sebészeti műszertan*Schiller Vera: *A 20. századi ókortörténeti kutatások néhány kérdése*Katona József: *„Inovay” gyalogsági páncél*Alliquander Anna: *Klinker nyolcastól a karbonvilláig*Marton Hilda Zsanett: *Koszorúérszterek fejlődése és mechanikai vizsgálata*Pálinc László: *A fájlcseré története a kezdetektől napjainkig*Papp Zoltán: *Magyarok szerepe a szívsebészet kialakulásában*Katona József: *A légi mentés női úttörői*Debrödi Gábor: *Újabb szempontok és gyakorlati eredmények a mentőorvoslásban a 20. század második felében*Keserű Krisztina: *A Szent István és Szent László Kórház rövid története napjainkig.*

November 26.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának ülése

Program:

Bene Attila: *Karl Radnitzky orvos érmei*

Találkozás Csiky László orvos-szobrásszal

Török Pál: *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850-1945* (könyvbemutató – a katalógust bemutatta Török Pál és Süle Tamás)

Soós Ferenc: *Magyar numizmatikusok panteonja* (Könyvbemutató – a kötetet bemutatta Raymann János)

Jakó János: *Üzenetek a mának. Latin aforizmák portrés magyar orvosi érmeiken*

December 1.

A MOT Népi Orvoslás Szakosztálya és a Népi Természetismereti Szakcsoport közös rendezvénye

Program:

Koltay Erika: *Alternatív gyógymódok a 19-20. sz. fordulóján*

Molnár Mariann: *Gyógynövények a homeopátiában*

December 8.

A MOT tudományos ülése

Program:

Debrődi Gábor: *A Markó utcai Pincekórház története*

Nádasdy 340 – Ginsiensia I. Kultúrtörténeti Konferencia.

(Léka – Sárvár – Kőszeg, 2011. április 30. - május 3.)

A rendezvény mottója: *Kultúrkörsétánk közös múltunkban.*

340 évvel ezelőtt, 1671. április 30-án vették fejét Nádasdy III. Ferencnek, aki Lékán, az általa építtetett templom kriptájában nyugszik. Az évfordulóra emlékmisével, koszorúzással és konferenciával emlékeztek. A sárvári konferencián a Nádasdy Kutatócsoport tagjai beszámoltak a Nádasdy családdal kapcsolatos kutatásaik újabb eredményeiről. Elhangzott: R. Várkonyi Ágnes: *Összeesküvés vagy szervezkedés?*; Buzási Enikő: *Nádasdy Ferenc országbíró és sárvári vára a források tükrében*; Kiss Erika: *Nádasdy ezüstkincse*; Viskolcz Noémi: *Nádasdy Ferenc könyvtára és irodalmi kapcsolatai*; Toma Katalin: *Gróf Nádasdy III. Ferenc udvartartása, különös tekintettel Sárvárra*; Várkonyi Gábor: *Személyes konfliktus vagy generációs vita?* c. előadása. Az eseményt a Nádasdy-huszárok bemutatója színesítette.

A következő három napon került sor a *Ginsiensia* (Kőszeg latin neve *Ginsium*) elnevezésű Kultúrtörténeti Konferenciára, melyet első ízben rendeztek meg – a hagyományteremtés reményében. Fő témája volt: *A térség kultúrtörténete a 16-17. században.*

A bevezető előadást izgalmas orvostörténeti vonatkozásokkal Szabó T. Attila tartotta: *Nádasdy Ferenc (1555-1593) fogantatásának és születésének feltételezett szerepe a magyar szülészeti-nőgyógyászati szaknyelv, a Sárvári Doktori Iskola és Váradai Lencsés György (1530-1593) 'Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica' című monográfiája megszületésében.* A rendezvényt megtisztelte részvételével Wolf-Dieter Müller-Jahncke történész (Heidelberg), aki *Johann Hartmann (1568-1631). A marburgi jatrokémikus európai kontextusban* című előadásában a tárgyalt korszak legnagyobb érdeklődésre számot tartó 'vívmányát', a jatrokémia előretörését elemezte. D. Szakács Anita főlevéltáros a *16. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti vonatkozásai* címmel a soproni városi levéltár anyagában fellelhető, a korhoz kapcsolódó végrendeleteket elemezte. Ezután hangzott el Balogh Lajos biológus előadása: *Carolus Clusius, Batthyány Boldizsár és Beythe István úttörő szerepe a nyugat-pannon térség gomba- és növényvilágának megismerésében.* Keppel Csilla muzeológus történész elemezte a vallási villongások történetének egy szeletét *Bajorország a katolicizmus és protestantizmus válaszfútján* címmel. Ferentzi Mónika gyógyszerésztörténész témája a megye és

Kőszeg korai alapítású polgári gyógyszerháza tulajdonosához kapcsolódott: *Herpius János Kristóf Apotheker házasságlevele 1645-ből és Vas vármegye első patikája* címmel. Elhangzott: Takács Zoltán Bálint történész, muzeológus, turkológus: *A politika mögött is van élet. Történetírás és művelődéstörténet a kora újkori Nyugat-Magyarország példáján*; Reichardt Gabriella történész: *Nádasdy Pál imádságos könyve 1631*; Sági Ferenc: *Csepreg feldúlása 1621*. Ezen utóbbi három előadás hozzájárult a korszak társadalmi viszonyai jobb megértéséhez.

A harmadik napon az érdeklődők meglátogatták a kőszegi *Fekete Szerecseny* Patikamúzeumot, ahol az értékes gyűjtemény része az 1645 előtről származó, a Herpius patikuscsaládhoz köthető táraasztal is. A konferencia oldott légkörben, a résztvevők élénk diskusziója mellett zajlott és rendkívül kellemes élményt nyújtott, a tudományos eredményeken túl.

Ismerni a múltat, érteni a jelent, formálni a jövőt – ezzel a címmel írta köszöntőjét Szabó T. Attila, a konferencia elnöke. A konferencia fővédnöke Kovács Ferenc, a Vas megyei Közgyűlés elnöke, védnökei Huber László Kőszeg polgármestere, Nagy Zoltán igazgató, Savaria Múzeum és a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, valamint Báthly Tamás országgyűlési képviselő voltak. A rendezvény a Beythe István Pannon Történeti Természettudományi Társaság, Kőszeg városa, a Nádasdy Ferenc Múzeum Sárvár és a Kőszegi Patikamúzeumok közös rendezvényeként került megrendezésre.

Ferentzi Mónika
a konferencia titkára

Gyógyszerésztörténeti nyári egyetem Szabadkán. (2011. július 8-11.)

A 2002-ben alakult Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság immár nyolcadik alkalommal rendezte meg nyári szabadegyetemét, másodjára volt a helyszín határon túli magyarlakta város. Tavaly nagy sikert aratott a nagyváradi találkozás, amely a hazai, felvidéki és erdélyi gyógyszerészeknek, és a gyógyszerészet történetével foglalkozóknak adott lehetőséget eszmecsereére. Ez ismétlődött meg 2011. július 8-11-ig Szabadkán, ahol a korábbi résztvevőkhöz a vajdasági magyar gyógyszerészek is csatlakoztak.

A vendéglátó – a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság mellett – a Vajdasági Magyarok Demokratikus Szövetsége volt, amely szállást és konferencia helyet biztosított a nyári egyetemnek, segítséget nyújtott a szakmai kirándulások megszervezéséhez is. A nyári egyetem konferencia napján, július 9-én – a hivatalos üdvözlések után – Grabarits István elnök a Magyar Gyógyszerész Egyesület Délvidéki Kerületének (vajdasági) történetéről, Kapronczay Katalin a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók szabadkai vándorgyűléséről, Kapronczay Károly a Vajdaság orvosi- és gyógyszerészeti emlékeiről, Buzinkay Géza egri főiskolai tanár Szabadka 19-20. századi sajtótörténetéről, a marosvásárhelyi Péter H. Mária Ferenc Áron jeles erdélyi gyógyszerésztől, a brünni Ambrus Tünde az irgalmassok felvidéki gyógyszerházaairól tartott előadást.

A nyári egyetem résztvevői szakszerű idegenvezetéssel megismerkedtek Szabadka városának nevezetességeivel, magyar emlékeivel, kirándulást tettek Zentára, Magyarkanizsára, majd a Ludas-tónál levő természetvédelmi területet keresték fel. Természetesen megnézték a Palicsi tavat és a hajdani Monarchia patinás fürdőhelyeinek hangulatát és épületeit még őrző Palicsi fürdőhelyet is. A harmadik napon Óbecsére tettek kirándulást, Than Károly szülővárosába, ahol koszorút helyeztek a Than Károly tiszteletére állított emléktáblán, a Városháza épületében. Sajnos Than Károly és festő fivére, Than Mór szülőházát csak kívülről szemlélhették meg, mivel a délszláv háború idején azt menekülttáboroként használták és ennek következtében jelentős károkat szenvedett, lehangelően romos állapotban van. Terv és ígéret van az eredeti állapotnak megfelelő helyreállításra. A 2012. évi vándorgyűlés – a tervek szerint - Pozsonyban, és Brünnben kerül megrendezésre.

Kapronczay Károly

40. Nemzetközi gyógyszeréztörténeti Kongresszus (Berlin, 2011. szeptember 14-17.)

A kongresszusra, amelynek helyszíne a Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften épülete volt, a Német Gyógyszeréztörténeti Társaság szervezésében került sor. Ezúttal a szervezők főtémául a könyv és a gyógyszerészet kapcsolatát választották. A mintegy 300 résztvevővel megrendezett kongresszuson három szekcióban pontosan száz előadás hangzott el német, angol és francia nyelven – az előadások megértését színvonalas szinkron-tolmacsok segítették. A hét plenáris előadás mellett 93, tíz perces, zömükben powerpointos prezentációt hallhattunk, a kérdésekre, hozzászólásokra pedig szigorúan öt percet biztosítottak a szervezők. Az 54 poszter megtekintésére az előadás-modulok közti kávészünetekben bőven volt lehetőség. A gazdag kínálatban a kongresszus informatív programfüzete, és a benne közölt összefoglalók segítettek az eligazodást. A kongresszus anyaga, az előadások teljes szövegével együtt a Nemzetközi Társaság honlapján olvasható.

A megnyitó előadást Christoph Friedrich, a Német Társaság elnöke tartotta, majd kezdetét vette a tudományos program. Az első nap estéjén a résztvevők folyami hajótúrával összekötött banketten vehettek részt. Másnap került sor a Gyógyszeréztörténeti Akadémia ünnepi ebédjére – itt értesülhettünk örömmel arról, hogy az Akadémia, Ferentzi Mónika személyében újabb magyar taggal gyarapodott (az ünnepélyes beiktatásra másnap került csak sor). Ebéd után a Charité orvostörténeti múzeumában tettünk látogatást, majd este – nyílt-akadémiai ülésen vehettünk részt a Französisches Dom-ban, amelynek fénypontja a sokoldalú és mindenki által kedvelt Müller-Jahncke professzor emlékezetes – zenében és versekben gazdag - előadása volt. Ezután a német gyógyszerész-szövetségek egyesületének fogadásán vehettünk részt az elegáns Deutsches Apothekerhaus-ban. A Társaság nagygyűlésére pénteken, az előadások után került sor. Olivier Lafont eddigi elnök leköszönt, és az osztrák Christa Kletter lett az új elnök. Eldölt az is, hogy a Nemzetközi Társaság a 41. összejövetelét 2013-ban, Párizsban tartja majd. A nagygyűlés után érdekes pódiumbeszélgetést hallhattunk a gyógyszeréztörténet oktatásának és dokumentációjának kérdéseiről hat felkért résztvevővel.

Hazánkat a kongresszuson a következők képviselték: Szalay Annamária (*Military Pharmacy and Books. Books from the Library of Hungarian Military Hospital Pharmacies in the 1th World War*), Ferentzi Mónika (*The Books of Conferences of the Society of Hungarian Scientists in the Pharmaceutical-Historical Library of the Pharmaceutical Museum in Kőszeg*), Kiss Árpád (*Boat Logbooks, Malaria Prophylaxis, GQP*), Magyar László András (*Scatotherapy of Johann David Ruland*). A résztvevők közt azonban akadtak még magyarok, például Bittera Miklós, a poszterrel szereplő, Brnóban dolgozó Ambrus Tünde, vagy a magyarul kifogástalanul beszélő, Németországban élő erdélyi gyógyszerész, Ovidius Major.

A remek hangulatú, gazdag tartalmú és kiválóan szervezett kongresszus nem csupán szakmai téren jelentett sokat, bemutatva számunkra a további kutatások lehetséges irányait és alkalmazható módszereit, hanem sokrétű kommunikációra, kapcsolatépítésre is alkalmat adott. Berlin pedig ismét bizonyította látogatóinak, hogy méltán tekinthető Európában kultúra és a tudomány egyik fővárosának.

Magyar László András

EGYÉB HÍREK

- 2011. február 2-án** Gazda István az Agora-program keretében az MTA könyvtárában tartott előadást *Kuriózumok a tudomány magyarországi történetéből* címmel.
- 2011. február 23-án** a Magyar Gerontológiai és Geriátriai Társaság ünnepi ülést tartott Haranghy László (1897-1975) akadémikus emlékművének avatásán. A program során Karádi István, Beregi Edit, Regius Ottó, a MOT részéről pedig Vértes László szólalt föl, illetve tartott előadást.
- 2011. március 10-én** a MGYT Gyógyszeréztörténeti Szakosztálya ülést tartott, amelyen Bayer István professzor *Emlékbeszéd Bayer Antal (1860-1948) születésének 150. évfordulója alkalmából* címmel tartott előadást.
- 2011. március 11-13. között** került sor Erfurtban a Theophrastus-Stiftung által szervezett *Wahres Leben und Tod vom 16. Jahrhundert bis zur Neuzeit* elnevezésű, multidiszciplináris konferenciára, amelyen társaságainkat Magyar László András képviselte *Christliches Lebensideal und Lebensideal der Diätetik im 16. Jahrhundert* című előadásával.

- 2011. március 21-én** a Múzeumok Majálisa rendezvénysorozat keretében került sor az *Év Múzeuma* cím és kitüntetés átadására. A címet ez évben a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár nyerte el. A címmel járó oklevelet és jutalmat Hammerstein Judit helyettes államtitkár adta át Varga Benedek főigazgatónak. Az *Év Múzeuma* tábla ünnepélyes avatására pedig a múzeum épületében, június 22-én került sor.
- 2011 tavaszán** került sor a Székesfehérvári Szent István Múzeum *A gyógyítás titkos története* című szabadegyetemi előadássorozatára, amelynek során a következő előadások hangzottak el: Grabarits István: *Patinás patikaedények*; Berzsényi Brigitta: *Évezredes gyógyfüvek*; Varró Ágnes: *Mágikus gyógymódok a népi orvoslásban*; Bartók Adrienn: *„Elixírek, pilulák, flastromok”- régi gyógyszerformák*; Grabarits István: *Híres magyar gyógyszerészek*; Grabarits István: *„Nomen est omen – gyógyszertárak névadásának érdekességei*; Magyar László András: *Patika és poézis – ahogy az irodalom látja*, Grabarits István: *Füveskönyvek, receptirodalom, gyógyszerkönyvek*.
- 2011 május 24-én** került sor Kapronczay Károly Magyar-lengyel orvosi kapcsolatok 1945-ig című, az MTA doktori címért benyújtott értekezésének nyilvános vitájára. Az egyhangúan elfogadott értekezés opponensei Sótónyi Péter, Karasszon Dénes és Szokolay Katalin voltak. Ezúton gratulálunk Kapronczay Károlynak az akadémiai doktori cím sikeres elnyeréséhez.
- 2011. május 26-27-én** került sor Kolozsvárt a *First Regional Congress of Neurosurgery in the Danube-Carpathian Region* című konferenciára, amelynek orvostörténeti szekciójában a következő előadásokra került sor: Barsu, Cristian: *Neurosurgical medico-historical landmarks on Romanian territory*; Bereczki, Zsolt: *Trephinations in South-East Hungary*; Öffner, Robert: *Historical review of the university education in Transylvania and the first academic institute for training of surgeons in Kolozsvár/Cluj*; Simon, Katalin: *The way of medicine and surgery in Hungary in the eighteenth and nineteenth centuries*; Nastasa-Kovács, Lucioan: *University education and medical culture in Kolozsvár/Cluj 1872-1919*; Gaal, György: *Prof. József Brandt (1838-1912), an excellent representative of the academic surgery in Kolozsvár/Cluj*.
- 2011. szeptember 13-án** Kiss László, szlovákiai magyar orvostörténész tagtársunk a debreceni Egyetemen tartotta habilitációs előadását, történelemtudomány tudományágban. Előadásainak címe: *A variációtól a vakcinációig – a himlő elleni védőoltás hőskorának magyar vonatkozásai*, illetve *Új, eddig ismeretlen adatok a nagyszombati orvosi kar végzettjei szakmai, tudományos és közéleti tevékenységéhez*. Az utóbbi előadást szlovák nyelvű összefoglaló is kiegészítette. Ezúton gratulálunk Kiss Lászlónak sikeres habilitációjához.
- 2011. október 25-én** Szegeden A Szegedi Akadémiai Bizottság székházában Jakó Zsigmond-emlékülésre került sor, amelyen társaságainkat Magyar László András képviselte, *Az orvos Köleséri Sámuel* című előadásával.
- 2011. október 28-án** az Immunkavé előadás-sorozat keretében Müller Miklós professzor (USA) *Emlékezés azokra az időkre, amikor nem voltak gének, és a sejtek maguktól keletkeztek az élő anyagból. – A magyarországi liszenkóizmus története* címmel tartott előadást.
- 2011. november 7-én** került sor a *Fenntartható múzeum – a múzeum, mint társadalmi erő* című konferenciára a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület szervezésében, amelyen Varga Benedek, a SOMKL főigazgatója *Szaktúzeumok megújulási lehetőségei* címmel tartott előadást.
- 2011. november 30-án** a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Karának könyvtárában tartották Keleméri Gábor és Karasszon Dénes: *A daganatvírus-kutatás magyar mestere - Dr. Jármay Károly élete és munkássága* című könyvének bemutatóját. A kötetet Minárovits János a Magyar Mikrobiológiai Társaság elnöke mutatta be az érdeklődőknek.
- 2011. december 15-én**, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban tartották Kapronczay Károly: *A gyógyító Budapest* című könyvének bemutatóját. A könyvről Buza Péter és Magyar László András beszélt az érdeklődőknek.

**A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL
2010-BEN MEGJELENT, ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNETI
TÉMÁJÚ KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA***

1. ANDRÁSOFSZKY Barna: Társadalom-egészségtan. H.n., Balaton Akadémia, 2010. 52 p.
2. BAYER István: A gyógyszerészet kialakulása és fejlődése. Budapest, Galenus, 2010. 192 p., ill.
3. BÁRTH Dániel: Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon. Budapest-Pécs, L'Harmattan-PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék, 2010. 452 p.
4. BENKE József: Medicina a képzőművészetekben. Budapest, Medicina, 2010. 560 p., ill.
5. BÉRES Klára: Cseppben az élet. Béres József életútja. A „Sziirtfoknak lenni” című könyv bővített kiadása. H.n., Akovita, 2010. 224 p., ill.
6. BUZÁS György Miklós: A gasztroenterológia története. Budapest, Medicina, 2010. 468 p., ill.
7. DEUTSCH Ferenc József: Magyarország ásványvizeinek térképe. Az eddig ismert vegybontások áttekintésével együtt. (H.n., Beichel és Fick, 1849.) H.n., Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság-Szarvasi Gyógy Termál Kft., 2010. 1 lap
8. DÖRNYEI Sándor (összeáll.): Gyógyszeres értekezések. Gyógyszerészek nyomtatott vizsgadolgozatai, 1827-1844. H.n., Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, 2010. 6, 232 p., ill.
9. DÖRNYEI Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729-1848. Zebegény, Borda Antikvárium, 2010. 324 p., ill.
10. EMÓDI András: Adatok Nagyvárad 18-19. századi patika- és kórháztörténetéhez. Nagyvárad, Varadinum Script, 2010. 40 p.
11. ENTZ László - DUTKA Judit: A kegyelemre készülni kell. Entz László érsebész professzorral beszélget Dutka Judit. Budapest, Kairosz, 2010. 128 p.
12. FAZEKAS Valéria: Aranybánya ez az ország. Vizi E. Szilveszterrel és Ádám Veronikával beszélget Fazekas Valéria. Budapest, Kairosz, 2010. 94 p.
13. FAZEKAS Éva - KIMMEL József - SALY Noémi - VÁMOS Éva: A fekete leves. A kávéfőzés története. Időszaki kiállítás. (The black soup. A history of coffee making. Temporary exhibition.) H.n., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2010. 116 p., ill.
14. FESZT György (szerk.): Fejezetek az erdélyi magyar orvostudomány történetéből: kutatások 1945-1990 között. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010. 220 p.
15. FORRAI Judit - MAGYAR László András: Az orvosi meteorológia (klimatológia) rövid története. In: Törő Klára (szerk.): Az éghajlatváltozás hatásai az emberi szervezetre. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2010. 113-140. p., ill.
16. FÜLÖP Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848). Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 268 p.
17. Fürdők, fürdőélet, régi vízgyógymódok Magyarországon. 1860-1990. Kozármisleny, Imedias, 2010. CD-ROM
18. FÜRST Dezső Aladár: A balmazújvárosi gyógyszertárak, a "Szentháromság" és az "Órangyal" története 1980-ig. Diósd, Magánkiadás, 2010. 80 p., ill.
19. GURKA Dezső (szerk.): Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában. Budapest, Gondolat, 2010. 194 p.
20. HAGENTHURN Endre (szerk.): Segesvári boszorkánypercek. Schäßburger Hexenprozesse. Budapest, Balassi, 2010. 280 p.
21. HALASY-NAGY József: Te meg én. A szerelem lélektana. Szeged, Quintus, 2010. 256 p.
22. HEGYI Ádám (összeáll.): A Bázeli Egyetem magyar vonatkozású kéziratái (1575) 1660-1798 (1815) katalógus. / Die Hungarica-Manuskripte der Universität Basel (1575) 1660-1798 (1815)
23. Katalógus. Budapest, OSZK-Gondolat, 2010. 274 p.
24. HETÉS Tibor: Orvos Lentiben. Budapest, Magánkiadás, 2010. 468 p., 60 t. ill.

* A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listáinkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

25. HONTI József (szerk.): Magyar Imre. Centenárium emlékkönyv. Budapest, Medicina, 2010. 288 p., ill.
26. JAKABOS Sára: Fehér köpenyben. Budapest, Hungarovox, 2010. 192 p., ill.
27. JÓZSA László: Középkori uralkodóink betegségei. Budapest, Históriaantik, 2010. 220 p., ill.
28. KAPRONCZAY Károly - GRABARITS István - MAGYAR László András: Az orvostörténelem századai. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2010. 278 p.
29. KAPRONCZAY Károly (összeáll.): A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876-1944. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2010. 264 p.
30. KAPRONCZAY Károly - MAGYAR László András - SCHULTHEISZ Emil - SÓTONYI Péter - VARGA Benedek (szerk.): Három orvostörténész köszöntése. Jubileumi emlékkönyv. Tanulmánykötet Birtalan Gyöző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Budapest, Johan Béla Alapítvány - Magyar Orvostörténelmi Társaság - Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár - Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010. 244 p., ill.
31. KAVENNA Joanna: The Birth of Love. (A novel.) (Részben Semmelweisről szóló mű). New York, Henry Holt and Company, 2010. 12, 306 p.
32. KISS László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Pilisecsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010. 392 p.
33. KOSZTOLÁNYI Dezső: "Most elmondom, mint veszem el". Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai. Pozsony, Kalligram, 2010. 608 p.
34. KÖTELES Viktória: 88 magyar találmány. Budapest, Sanoma, 2010. 128 p., ill.
35. KŐSZEGHY Péter (főszerkesztő): Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. X. Reneszánsz-Szeben nyomdászata. Budapest, Balassi, 2010. 496 p., ill.
36. KÜHRNER Éva: Iskola és egészség. Az iskola-egészségügy helyzete 1945 előtt, különös tekintettel Szabolcs vármegyére. Nyíregyháza, k. n., 2010. 286 p.
37. LAKATOS Éva (összeáll.): A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705-1944. 1. kötet A-J. Budapest, OSZK, 2010. 372 p.
38. LOZSÁDI Károly: Értekezések a szívről és a keringésről. Budapest, Medicina, 2010. 168 p.
39. LOZSÁDI Károly: HeArt. Kardiológia. Valóság és szimbólum, tudomány és művészet a szívről. Budapest, Medicina, 2010. 148 p., ill.
40. MÁRTON Tünde Márta (szerk.): Kolozsvári ispotály-számadások II. A Szent Erzsébet ispotály számadások könyvei 1601-1650. Budapest, Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület-L'Harmattan, 2010. 532 p.
41. NAGY László János: A "Hévízek Atyja". Dr. Pávai-Vajna Ferenc regényes életútja. H.n., Fábrián, 2010. 376 p.
42. NÉMETH Pál (vál., bev., szerk.): Gyógyító szentek. H.n., Éghajlat, 2010. 252 p.
43. PEKAŘOVÁ Katarína: Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850-1918) so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy v ich publikačných aktivitách. Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010. 324 p.
44. PÜNKÖSTI Árpád: A kereszt gombja. Az ORFI esete az Istenes Szent János Betegápoló Renddel. Budapest, Osiris, 2010. 368 p.
45. ROMICS Imre (szerk.): 90 éves a Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikája. 1920-2010. /The 90-year-old Urological Department of Semmelweis University. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2010. 188 p., ill.
46. SASVÁRI László - DIÓSZEGI György: A pest-budai görögök. Budapest, Új Mandátum, 2010. 74, 30 p.
47. SCHMAL Dániel (szerk.): Lélek és elme a kartezianizmus korában. Elmefilozófiai szöveggyűjtemény. Budapest, L'Harmattan-SZTE Filozófia Tanszék, 2010. 296 p.
48. SCHULTHEISZ Emil: Az európai orvosi oktatás történetéből. Stúdiumok a középkorban és korajukban. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2010. 232 p.
49. VANYÓ László: Nüsszai Szent Gergely teológiai antropológiája. Budapest, Jel, 2010. 296 p.
50. ZSONDA Márk: Római kori sebészeti műszerek funkcionális rendszerezése. (Szakdolgozat.) Pécs-Budapest, PTE BTK, 2010. CD-ROM, 13 cm.

KÖNYVSZEMLE

Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum 1729-1848.* Zebegény, 2010. Borda Antikvárium, 322 p., ill.

1769-ig hazánkban – a pécsi, óbudai, pozsonyi és egri kísérletek ellenére – nem létezett hivatalos orvoscépzés, így a magyarországi és erdélyi orvosjelölteknek külföldön kellett diplomát szerezniük. A medikusok peregrinációjának fő iránya, különösen a 18. század közepétől, Van Swieten oktatási reformjaitól kezdve egyre inkább Bécs lett (a magyarok által 1848-ig írt orvosdoktori disszertációk közel fele bécsi születésű). E, már Fraknói Vilmos, Schraud Károly óta kutatott, legutóbb pedig Szögi László által kiválóan feltárt bécsi peregrináció legkézzelfoghatóbb hozadékát kétség kívül a disszertációk jelentik. Minthogy Dörnyei Sándor orvosi disszertáció-bibliográfiájának két korábbi – jelen folyóirat hasábjain (2002/3 345-346.l.) már ismertetett – kötetében az 1772 és 1848 között született nagyszombati, budai és pesti orvosi értekezések adatait közölte, kézenfekvőnek látszott, hogy sorozatát a leggazdagabb bécsi anyag feldolgozásával folytassa.

A bécsi disszertációk feldolgozását az anyag terjedelme mellett az is indokolta, hogy Bécs kiemelkedő szerepe a magyar orvoscépzésben a nagyszombati (1769), illetve a jogutód budai (1777) majd pesti (1784) orvosi kar megalapítása után sem szűnt meg - az 1876-os oktatási reformig a hazánkban működő orvosok többsége, sőt később is még jelentős része Bécsben vagy Bécsben is tanult. Emellett az 1785-ben létesült katonatorvosi (pontosabban katonasebész) akadémián, a Josephinumon szintén számos kiváló magyarországi származású vagy később hazánkban tevékenykedő szakember nyert képzést.

Az orvosdoktori avató értekezés (dissertatio inauguralis medica), noha műfajánál fogva többnyire túlságosan nagy tudományos értéket nem képviselt, fontos forrása nem csupán az orvostörténelemnek, hanem az egyetemes művelődéstörténetnek is. E disszertációk általában a vezető tanár (praeses) által meghatározott, többnyire a korra igen jellemző téma, a szakirodalom ismeretét bizonyítani hivatott feldolgozásából és a vizsgán megvédendő tézisek felsorolásából álltak. A bécsi disszertációk nyelve eleinte a latin, II. József idején a német, az 1810-es évektől pedig a német és/vagy a latin volt. Az értekezéseket gyakran értékes bibliográfiai fogódzók nyújtó – olykor nemzeti nyelvű – ajánlások egészítették ki.

A sorozat eddigi köteteinek tárgykörét könnyű volt meghatározni, hiszen e bibliográfiák a hazai orvoskar alapításától 1848-ig valamennyi, ezen az orvoskaron született doktori disszertációt felölelték. A jelen – valójában előzmények nélküli - kötet összeállításához azonban nem csak a „magyar” jelzöt kellett pontosan definiálni (a nem etnikai, hanem területi hovatartozást jelző Hungarus, Pannonus vagy Transylvanus kifejezésekről van szó), hanem a bécsi egyetemi anyagot a Josephinumon született doktori disszertációkkal, illetve a valamilyen szempontból magyar vonatkozású disszertációkkal is szükséges volt kiegészíteni. Ez utóbbi csoportba kerültek például a nem magyarországi medikus által írt, de magyar vonatkozású írások, vagy a nem magyarországi származású, de utóbb hazánkban tevékenykedő szerzők által írt disszertációk. Ebből is látható egyébként, hogy Dörnyei célja nem pusztán könyvészeti, hanem egyben orvos- és művelődéstörténeti értékű bibliográfia megalkotása volt.

Összesen 616 leírást tartalmazó, annotált bibliográfiánk tehát hármas osztatú, vagyis a szerzők abc-sorrendje háromszor indul újra. Előbb a magyarországi és erdélyi (+ partiumi, szlavonországi, fiumei, illetve a határőr-ezredek területéről származó) szerzők Bécsben megjelent munkái, majd a Josephinumon született értekezések, végül pedig a magyar vonatkozású munkák leírásai következnek. A számozás nem az előző kötet folytatásaképpen logikus 960-as, hanem a jobb elkülöníthetőség végett az 1001-es számmal indul, hogy a második csoport az 1501-el, a harmadik pedig az 1601-el kezdődjék. (Noha a szerző indokai érthetők, számomra ez a megoldás kissé túl csavarosnak tűnik.)

A bibliográfiailag minden esetben pontos, a láthatóan *kézbe vett* eredeti művön alapuló leírások a szerző nevéből, a címváltozatokból, a kiadási, könyvészeti adatokból – illetve ezek pótlásaiból – az értekező rövid, a vallásra is utaló életrajzából, az értekezés tartalmi ismertetéséből, az ajánlásra vonatkozó megjegyzésekből, illetve a mű fellelési helyének megjelöléséből, végül pedig esetleg a szerző arcképéből vagy a mű címlapjának ábrájából állnak. A számos eddig ismeretlen vagy a korábbi feldolgozásokhoz képest javított adatot tartalmazó bibliográfiát teljes és alapos időrendi, tárgy, földrajzi és névmutató egészíti ki, s teszi minden irányból használhatóvá.

Míndezzel azonban nem zárhatjuk le e kötet ismertetését, hiszen feltétlenül meg kell említenünk a bevezető tanulmányt is, amely – akárcsak a sorozat korábbi darabjaiban – ezúttal is tökéletes áttekintést ad a feldolgozott témáról, hiszen mind az orvosdoktori értekezések műfajáról, felépítéséről, történetéről, mind pedig a tanulmányokat kibocsátó intézményekről, illetve ezen intézmények hazai művelődéstörténetben betöltött szerepéről híven tájékoztatja olvasóit. Különösen hasznos az a néhány oldal, amelyen a szerző kiemeli számunkra a bibliográfiájában tárgyalt tartalmilag értékes vagy érdekes értekezéseket. Aki pedig ezek után sem lenne tisztában avval, hogy milyen hatalmas munka fekszik ebben a könyvben, annak ajánlom azt a szerény fejezetecskét, amely a kiadvány forrásait ismerteti. E látszólag szűkszavú, valójában elképesztően gazdag tartalmú bevezető tanulmány szerintem az utána következő bibliográfiával egyenrangú teljesítmény, amelynek értékét tovább emeli a szerző - személyiségére olyannyira jellemző - fontoskodás- és mellébeszélés-mentes tiszta, magyar stílusa.

Öszintén remélem, hogy ebben a könyvben nem csupán orvostörténészek lelik majd örömeiket, hiszen e munkát olvasva, forgatva és használva mindenki előtt nyilvánvalóvá válhat, hogy az orvostörténet és az egyetemes művelődéstörténet határvonalát milyen nehéz, ha éppen nem lehetetlen meghúzni.

Végül hadd szóljak pár szót a könyv testéről is, amely Haiman Ágnes tipográfus, Gyergyák Bence borítótervező és nem utolsósorban a Borda-házaspár, a mecénás-kiadók jóvoltából egyértelműen méltónak bizonyult tartalmához. A borítón egyébként egy születési fogó ábrája látható, amely talán e harmadik kötet bizony lassú, kínosan nehéz, ám végül is sikeres megszületésére utal. Puer tandem natus est nobis.

Magyar László András

Emed, Alexander: *Zsidó származású magyar orvosok.* (150 életrajz) H.n., Fapadoskönyvek, 2011. 537.

A származási, vallási alapon való megkülönböztetés, diszkriminálás az orvoslás történetében is több száz évre visszanyúló jelenség. A katolikus államokban hátrányos helyzetben voltak a protestánsok csakúgy, mint a zsidó származásúak. Bár már a 12. századtól kimutatható a zsidó orvosok jelenléte a magyar gyógyító gyakorlatban, a hazai orvosi fakultásra való felvételt és a diploma elnyerésének lehetőségét az önálló orvosi kar létrejötte után is néhány évig még hátráltatták a hatályos rendelkezések. A jogegyenlőség elnyerése után érezhetően megnőtt a zsidó származású orvostanhallgatók száma a pesti egyetemen, majd az egyetem oktatói karán és az egészségügyi közigazgatás fontosabb posztjain is. 1920-tól újabb változások következtek, ugyanis ekkor szavazták meg – Európában elsőként – az ún. „*numerus clausus*” rendeletet, amely az orvosképzésben való részvételt és következményként az állami alkalmazottként, és az oktatói karban tevékenykedő zsidó származásúak arányát is korlátozta. A rendelkezés életbelépése után megindult az érintettek tömeges külföldre telepedése, úti célként Nyugat Európa és a tengeren túli államok megjelöléssel. Az 1938-ban kiadott első zsidó - törvény után már egymást követték a korlátozó, tiltó rendelkezések, egészen az 1944-es deportálások megkezdéséig. A második világháború befejezése a zsidó orvosok negyedszázadnyi „*törvényes*” diszkriminálását is megszüntette.

A ma Haifában élő, 89 éves Alexander Emed maga is megélte a megkülönböztetések és megpróbáltatások sorát. Gyakorló orvosi tevékenysége befejezése után kezdte el aktívan művelni a történeti kutatásokat. Misszióknak tekintti, hogy felkutassa mindazon magyar származású zsidó orvost, ismertesse életútjukat, tudományos tevékenységüket, akik munkájukkal, kutatásaikkal az egyetemes orvostudományt gazdagították. Az elmúlt évek során számos magyar és külföldi folyóiratban tette közzé egy-egy orvosról írott megemlékezését, általában évfordulók kapcsán. Jelen kötetben 150 életrajzot gyűjtött össze ezek közül. Az életrajzi összeállításoknál megszokott viszonylagos formai, terjedelmi egységesítés szempontjai nem érvényesülnek, éppen a fentiekből következően.

A szerzői bevezető szavai szerint: „*Az ... életrajzok, amellet, hogy – mint általában embertársaink életrajzai – önmagukban is érdekes, megdöbbentő, olykor megindító olvasmányok, ... kellően bizonyítják a zsidóság kiemelkedő szerepét a magyar orvostudomány történetében.*”

Kapronczay Katalin

Emőd András: *Adatok Nagyvárad 18-19. századi patika- és kórháztörténetéhez.* Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2010. 39 p., ill.

Dicséretes szorgalommal fordul a szerző a már publikált, de helyenként hiányosnak és tévesnek talált adatok korigálásához. Időt és elmélyülést igénylő munka ez, amely a szakirodalom kiváló ismeretére, az egyházi anyakönyvek és levéltári források területén alapos jártasságra épül, fontos részleteket pontosítva és kiegészítve.

Nagyvárad a 17. századvég harcaiban és csatározásaiban elpusztult, de felszabadult a török elnyomás alól, bár vára blokádnak alá került. 1716-ban új városrész épült, tanácsosainak sorában már megemlíti az első patikust, igaz, név nélkül. 1725-26-ban egy adóív emlékezik meg egy másik patikusról, majd 1832-ben már pontosan tudható, hogy a Forgách Pál által vásárolt patika hol állt, aminek következő tulajdonosa Kotzin János lett. Ez a név az Arany Kereszt patikához köthető, melynek következő tulajdonosa veje Stachó János volt. Az egyházi, főleg keresztes anyakönyvek rendkívül hasznos információkat tartalmaznak az első gyógyszerészekről, mert megörökítették a keresztszüloket, azok foglalkozását, és egy kisváros kapcsolatrendszerébe engednek bepillantani. A patikus orientáltsága egyformán szól az egyházi előljáráshoz, de a világi érdekltség is felismerhető benne. Egy 1766-os összeírásból megtudható, hogy egy patikus a szűkebb családtagokon kívül alkalmazott 2 patikus segédet, 1 kocsiszt, 2 szolgálólányt és 1 szakácsnót. Feljegyezték a személyzet vallását is (katolikus és református), a nemzetiségi hovatartozás is megemlítsre kerül (szlovák, német, magyar). Stachó János már nemességet kapott Mária Teréziától, - nemesi címere e könyv hátsó borítóján látható. Mostohafia Kóczian Ignác Bálint már orvosdoktor lett Bihar megye szolgálatában. Az 1773-ban, 1797-ben megtartott vizitációkon Sievert vármegyei orvos mindent rendben talált. Az 1805-ben végzett vizitáció már 4 patikáról tesz említést.

A Mitter (Mütter) patika neve az 1760-as években bukkan fel az adólajstromokban. Tulajdonosa Mitter Ferenc 1760-ban Pesten szerzett oklevelet, és az Arany Kereszt patikával szemben nyitotta ki az officináját. Tulajdonos volt még a későbbiekben Schmidt és Schwachhoffer, A források a városi polgárság összetartásáról, kölcsönös támogatásokról beszélnek, a patikus a városban köztisztvisletnek örvendett, akit több ízben is beválasztottak a várost irányító testületbe.

A Nagyvárad-Olaszi városrészben az 1730-as évektől kezdődően a premonstreieknek volt egy kezdetleges patikájuk, ezt 1747-ben a jezsuiták vették meg. Az irgalmaskok 1761-ben telepedtek le ebben a városrészben, 1767-ben már működő patikáról szólnak a dokumentumok. 1769-től felépítették az új épületüket, amit felszereltek a szükséges bútorzattal, edényekkel, tároló helyiségekkel és gyógynövénykertet is létesítettek. E ház fenntartása kizárólag adományok és alapítványok kamati lehetnek. Az egyházi vizitációknak köszönhetjük, hogy fennmaradt a konvent személyzetének névsora az 1762-1855 közötti évekből, az adakozók neve, az adományok nagysága, és pénzügyi mérlegek 1838-ig. A püspökségi levéltár, káptalani jegyzőkönyvek, a körültekintő adminisztrációnak köszönhetően tájékozódhatunk a személyek származásáról, nyelvismeretéről, végzettségükről és beosztásukról.

Tanulságos feldolgozás született. A szerző sok érdekes adattal gazdagította ismereteinket a város polgári életviteléről, amelyben a patikus fontos helyet töltött be.

Rákóczi Katalin

Fesz György (szerk.): *Fejezetek az erdélyi magyar orvostudomány történetéből: kutatások 1945-1990 között.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011. 220 p. ill.

Erdély neves magyar tudósai, gyakorló orvosai és kutatói kezéből kerülnek ki e feldolgozások, összegyűjtve mindazt a tudás- és ismeretanyagot, ami 1945 és 1990 között nyomtatásban is megjelent. Hangsúlyos számot-tevés ez a kötet, vállalva a múltat, ami nagyon fontos a továbblépés szempontjából, hozzákapcsolva a jelent, amely a permanenciát van hivatva szolgálni, amit sem világegés, sem pedig belső elhallgattatás nem szakíthat meg.

45 küzdelmes esztendő mérlegét húzza meg a szerkesztő és a gyűjteményes kötet minden szerzője, ki-ki a maga szakterületének hiteles ábrázolásával. Az erdélyi magyar orvosok és kutatók alkotókészsége és szorgalma megtalálta a módját a továbblépéshez: a háború befejezésével szinte azonnal megindult a gyógyító tevékenység, az alkalmazott kutatás, és ha nem is oly hangsúlyosan, de az alapkutatás is. Nem voltak ismeretlenek az új módszerek, a vizsgálati eljárások, a technikák sem, a gyakorlati problémák mellett az elméleti kérdésekre is megszülettek a válaszok. A kevés számú orvos, a szűkös lehetőségek serkentőleg hatottak az interdiszciplináris együttműködésre, amely igen termékenynek mutatkozott, és a külföldi figyelmre is megnyitotta a kapukat a magyar orvosok előtt a neves európai folyóiratokban való publikálásra.

Az erdélyi felsőfokú oktatás bár a 16. századig nyúlik vissza, ám az anyanyelvű tudományosság igénye csak a 1760-tól regisztrálható. 1795-ben létrejön az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, ami az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia elődjének tekinthető. Az első magyar nyelvű tudományos folyóirat az 1814-ben indult Erdélyi Múzeum-Egyesület címén, 1872-ben pedig megalakult Kolozsváron Magyarország 3. tudományegyeteme, amely már orvosi fakultással is rendelkezett. Trianon után megszűnik a magyar nyelvű egyetemi oktatás, 1940 és 1945 között bár még 5 évre visszaáll a régi rend, de 1959-től kezdődően a magyar nyelvű oktatás tudatosan a háttérbe szorul. Az eddigi fejlődés útjának összefoglalása emléket állít mindazoknak, akik e küzdelmek hordozói voltak, egyben biztat és serkent, ám új perspektíva és remények életetője is kíván lenni. A jó tollú, kiváló tudósok elkötelezettsége méltán szolgált rá a legnagyobb nyilvánosságra.

A morfológiai kutatást Jung János foglalja össze (13-37. o.), amely a klinikákon és kórházakban bonyolódott, művelői pedig egyetemi oktatók és kutatók voltak. Ez részben alapkutatást jelentett, részben pedig alkalmazott kutatást az anatómia, embriológia, citológia, hisztológia, genetika, patológia, igazságügyi orvostan körében. Népes orvosgárda összehangolt munkájáról van szó, különös eseteleírásokkal gazdagítva a szakirodalmat.

Az élettan, kórélettan, biokémia és gyógyszerstan a témája Feszt György (39-83. o.) alapos összefoglalásának. E szakterületek egymással szoros összefüggésben alakultak ki és fejlődtek az orvosegyetemek tanszékein és az akadémiai kutatóintézetekben. A kutatás érinti a tápcsatorna működését, anyagcsere-problémákat, a szív- és érrendszer valamint immunológiai kutatásokat. Vizsgálja a különböző biológiai hatóanyagokat, újabb gyógyszerkészítmények hatását az életműködésre, kórfolyamatokra. Érinti a farmakológus orvos és gyógyszerész tevékenységét.

A harmadik nagy egység az orvosi mikrobiológia, járványügy, fertőző betegségek Péter Mihály tollából (85-137. o.) A szerző hatalmas szakterületet fed le, amely Erdély és az ország sajátos földrajzi helyzetéből következően mindig igen aktuális feladatok elé állította a kutatókat. A háború végén az alutápláltság, higiénia hiánya meghatározta a kutatás célját is, de a lehetőségek igen szűkek voltak: a felszereltség több mint hiányos volt, a klinikák sem voltak kivételezett helyzetben. A mikrobiológia kutatási szakterületei voltak: a bakteriológia, virológia, mikológia, parazitológia valamint a járványügyi vizsgálatok, fertőző betegségek kutatása. A marosvásárhelyi Közegészségügyi Intézet munkáját számos cikk dokumentálja, ez a szakirodalom betekintést enged a lakosság közegészségügyi helyzetébe, életminőségének javításához pedig jelesen hozzájárult.

A szemészet tárgyköréből Csizsár A. A. és Elekes E. A. ad összefoglalást (139-157. o.), amely megvilágítja a marosvásárhelyi Szemészeti Klinika hármastételű feladatát: egyforma hangsúllyal folyt ott a gyógyítás, kutatás és oktatás. Az orvosi személyzet részben a klinikán működött egyetemi státusban, részben kórházakban, ahol a műtéti tevékenység kapott hangsúlyosabb szerepet. Adódott lehetőség a felismerések és eredmények publikálására, a hazai és külföldi konferenciákon való szereplésre.

Az erdélyi fogorvoslás történetét Bocskay Istvánnak és Matekovits Györgynek köszönhetjük, (159-180. o.). Területei: szájszészet, konzerváló fogászat, endodontia, parodontológia, fogpótlás és hangsúlyosan gyermekfogászat és a megelőzés. A szép számú publikáció a román és külföldi szaklapokban, valamint a külföldi konferenciákon és más tudományos rendezvényeken való szereplés nem hagy kétséget: nagyszerűen helytálltak a lehetőségek határain belül az erdélyi fogorvostudomány eredményeinek népszerűsítésében.

Különös érdeklődésre tarthat számot Péter H. Mária és Péter Mihály feldolgozása (181-207. o.) amely az erdélyi orvos- és gyógyszerésztörténet összefoglalását nyújtja. Hangsúlyozva a történetiség jelentőségét nagyobb egységekként kerülnek bemutatásra a magyar orvosló könyvek, a járványok és betegségek elleni küzdelem, a kórházak, egészségügyi intézmények, az orvosképzés, a neves orvosok és személyiségek a medicina szolgálatában. Óriási anyaghalmoz, számos kiváló felkészültségű magyar gyakorló orvos és kutató nyúl e témákhoz, elmélyült feldolgozás jellemzi e munkákat, amelyekre a külföldi tudományos világ is felfigyel. A gyógyszerészeti kutatás fő területe a marosvásárhelyi Orvostörténeti Intézet, az egyetem Gyógyszerészeti Kara. A feldolgozás nagyobb egységei: a gyógyszerárak alapítása és történetük, gyógyszerészek, a bécsi taxa bevezetése Erdélyben, a vizitációk szigorítása, a gyógyszerészképzés, és különleges érdekességként a népi gyógyászat használható elemei a tudományos medicinában.

Meggyőző és egyben meghatározó összegzés ez a könyv, amilyen eddig nem született e témakörben. Mintegy fél évszázad két generációja vállalva a sajátos erdélyi sorsot, rászolgált arra, hogy nevük ne menjen feledésbe, igyekeztük, küzdelmük pedig példaként szolgáljon a következő nemzedékek számára. Meg kell őrizni a neveket, a válogatott bibliográfiákat és életrajzokat teljessé kell tenni, hogy emlékezhessünk a szerzők: erdélyi magyar tudósok, gyakorló orvosok és gyógyszerészek érdemeire. Ennek az összefoglaló munkának színvonalas megoldására kaphat az olvasó kiváló példát.

Rákóczi Katalin

Kapronczay Károly: *Gyógyító Budapest.* Bp., Holnap, 2011. 145 p., ill.

Budapest orvostörténetét – bár a rá vonatkozó, többnyire csak tanulmányokat, cikkeket, könyvfejezeteket, dokumentumközléseket felölelő irodalom immár hatalmasra, szinte áttekinthetlenné duzzadt - eddig még senki sem írta meg. Engländerné Brüll Klára 1930-ban kiadott érdekes és színvonalas, ám nem különösebben alapos könyvecskéjén kívül inkább csak a budapesti fürdők, vízgyógyintézetek történetéről születtek nagyobb lélegzetű munkák (Liber Endre, Kósa László, Búza Péter munkái), illetve egyes kórházak próbálták olykor, jubileumi kiadványaikban megörökíteni, több-kevesebb sikerrel múltjukat. Budapest egészségügyének, a gyógyítás budapesti (budai, pesti és óbudai) történetének azonban mindmáig nem készült önálló monográfiája. Pedig ez a történet igenis a főváros történetjének nélkülözhetetlen, ha nem egyik legfontosabb eleme.

Ezt a hiányt igyekezett pótolni Kapronczay Károly, mikor könyvének megírására vállalkozott. A jelen kötet célja viszont nyilvánvalóan nem – már csak terjedelmi okokból sem - a tudományos összegzés, hanem „csak” a színvonalas ismeretterjesztés lehetett. Ennek érdekében a szerzőnek szívesen, érdekesen kellett írnia, ám a teljesség igényéről mindenképpen le kellett mondania. A nagyközönség számára azonban ez a történeti áttekintés így is rendkívül tanulságos és élvezetes olvasmány, és aki kézbe veszi ezt a könyvet, semmiképpen nem fog csalódnai benne.

Az első fejezet nagyjából 1700 év gyógyítás-történetének Budapest területén található vagy azonosítható emlékeit mutatja be nekünk a rómaiaktól a török hódítás koráig. Sok mindenről esik szó röviden ebben a fejezetben: a pannóniai római emlékektől a szerzetesrendek gyógyító tevékenységének és a sebész- és fürdőscéhek rendszerének leírásán át, a legkorábbi budai orvosokig. A 18. században az újra várossá fejlődő Buda, Pest és Óbuda egyre több gyógyszerháznak, kórháznak és orvosnak adott otthont, és a 18. század harmincas éveiben kezdődött meg az országos és a helyi közegészségügyi rendszer kiépülése is. A kor embere számára súlyos és állandó veszélyt jelentettek a járványok: a pestis elleni korabeli óvintézkedésekről részletesen olvashatunk a kötet második fejezetében. Az első pesti és budai kórházak alapításáról, különösképpen pedig az Irgalmas-rend és az Erzsébet-apácák budai tevékenységéről tudhatunk meg számos érdekességet a következőkben. Buda és Pest a reformkor folyamán vált nagyvárossá, s ez az orvosok és egyéb gyógyítók (sebészek, bábák, szülészek) társadalmának, társadalmi szerepének és számának változásán is meglátszott. A megnövekedett népesség új és korszerűbb kórházak építését tette szükségessé: ekkoriban épültek tehát Pesten az első korszerű és nagy befogadóképességű kórházak, amelyekben a betegellátás mellett a szegénygondozás is szerepet kapott. Igen érdekes alfejezet szól a pest-budai tébolydák történetéről, Pfisterer, Schwartzer tevékenységéről majd a Lipót mezei intézet építéstörténetéről. A hazai egészségügy nagy korszakában, az 1867 és 1914 közt eltelt közel fél évszázadban nemcsak a pesti egyetem fejlődött óriásit, hanem az egészségügy infrastruktúrája is, miközben az orvosok száma ötszörösére duzzadt. Ám ez a fejlődés sem tudta fedezni a rohamosan növekvő igényeket: sorra jöttek tehát létre a – gyakran alternatív gyógymódokat is előszeretettel alkalmazó - magángyógyintézetek, amelyekről a könyv szintén színes képet fest. E tartalmi egység végén a budapesti katonai kórházakról kaphatunk áttekintést.

A könyv utolsó fejezete a 20. század budapesti gyógyítás-történetét vázolja számunkra, különös hangsúllyal a biztosító-intézményekre és az újonnan létesült kórházakra. A fejezetet ápolástörténet, gyógyszerár-és gyógyszergyártás-történeti valamint mentéstörténeti összefoglalások egészítik ki, majd a Semmelweis szobor tragikomikus és sajnós túlságosan ismerősen „magyar” története zárja.

Kapronczay Károly nem volt irigylésre méltó helyzetben, hiszen hihetetlenül gazdag és vonatkozásaiban elképesztően szerteágazó anyagot kellett röviden és érdekesen összefoglalnia. Ám feladatát kiválóan oldotta meg. Gondosan ügyelt rá, hogy adataiból ne száraz adatsorok kerekedjenek: Ezt elkerülendő mindig a történelmi, gazdasági, politikai és társadalmi körülmények háttérének megfestése után kezd csak mondanivalójába, amelyet számtalan érdekes, szórakoztató részlettel, és emlékezetes portréval tesz befogadhatóvá és élvezhetővé.

A Schultheisz Emil által étvágykeltően bevezetett, igen szépen és célszerűen illusztrált kötetet a továbbolvasást és a kutatást egyaránt segítő bibliográfia zárja. Csak remélhetjük, hogy ennek a remek könyvnek Kapronczay legalább 800 oldalas változatát is megírja majd.

Magyar László András

Kapronczay Károly (összeáll.): *A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876-1944.* Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2010. 261 p., ill.

E témakör tudományos feldolgozására már 2008-ban vállalkozott a szerző: *A magyarországi közegészségügy története 1770-1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom.* Budapest, 2008, c. könyvével [ismeretese: Comm. de Hist. Artis med., 206-209 (2009). 290-291. p.]. E kellő történelmi visszpillantás és megalapozottság után ebben a kötetben már néhány alapvető szakterületre koncentrált, azok kiépítésébe és fejlődésébe enged betekinteni.

Mivel a közegészségügy legfontosabb szaktekintélye maga az orvos, róla szól az első fejezet. A magyarországi orvosképzés a századfordulóra jelentős fejlődést mutatott, a hallgatók száma permanensen emelkedett, a századforduló utáni években már 395 kórház 35 ezer betegágygal állt a lakosság rendelkezésére. Az I. világháború tragikus megtorpanást hozott, a trianoni békediktátum pedig oly mértékben vetette vissza a magyar egészségügyet az 1920-as évektől kezdődően, hogy az európai viszonyokkal már semmiféle összehasonlítást nem bírt el az ország: 100.000 betegre 540 orvos jutott.

A település-egészségügy főleg a városok ipari övezeteiben hozott pozitív változást, ám vesztese a falvak lettek. Az egész lakosságot érintő népszaporulat, csecsemő- és kisgyermek-halandóság körültekintő szociális programot igényelt: megoldatlan csatornázási gondok, a vezetékes víz hiánya, elégtelen higiénés állapotok jelentették a megoldásra váró feladatokat. Az alapellátásban területenként változatos kép alakult ki. Magyarországon - hosszú évszázadokon keresztül - különös gondot jelentett a járványok elleni küzdelem: a kolera, himlő, hastífusz, diftéria szedték az áldozatokat. Oka a családok nyomorúságos életkörülményeiben keresendő. Az országos tisztiorvosi rendszer kiépítése, a tbc-elleni küzdelem, védőoltások, fertőtlenítő állomások, amelyek szigorú védelmet voltak hivatva biztosítani, csak részben lehettek hatásosak. A századfordulótól kezdve az ország gazdag gyógy- és ásványvizet is felhasználták a gyógyításban, fürdőügyi törvény védte ezeket. A bujasenyvet, - amely egész Európában felütötte a fejét, - a hagyományos erkölcsrendészet nem tudta megállítani, az e célra felállított speciális kórházak, katonai szükségkórházak, kötelező gyógyterápia sem tudták megakadályozni e betegség terjedését. Az első közegészségügyi törvény 1876-ban fogalmazta meg az ellenőrzéseket, az első rendőrorvosi törvények 1912- és 1940-ből csak a tendenciákat tükrözik, de megvalósulásuk gondot jelentett.

Külön fejezetet alkot a kórházügy, a rá vonatkozó első törvényes rendelkezések 1876-ban születtek. Az állam nem térhetett ki a munkásjeléti intézmények megszervezése elől, a betegápolás, mentésügy, betegszállítás figyelmet igényelt. Napirendre került a polgári és egyházi ápolószemélyzet képzése is. A foglalkozási betegségek közül az ipar- és munkaegészségügy, vasútegészségügy, valamint az alkoholizmus és dohányzás elleni fellépés, a sportegészségügy is szabályozásra került. Képet kaphatunk arról is, milyen gonddal térképezték fel a lehetőségeket az anya- és csecsemővédelem és az iskolaegészségügy terén, és nem maradhatott ki a sportegészségügy sem. Az utolsó fejezet a biztosításügyről ad képet és felsorolja a rá vonatkozó főbb törvényeket.

A szerzők, akik szakterületük kiváló ismerői, valamint a szerkesztő gondos összeállítása révén a kötet kitűnő összefoglalást nyújt az említett témakörökben, amelyek híven tükrözik a küzdelmeket, igyekezeteket, bár ezek - főleg eleinte - nem mindig jártak sikerrel. Hosszú időnek kellett eltelnie, amíg a megfogalmazott törvények érvényre léptek és pozitív hatásuk lemérhetővé vált. Aki a legalapvetőbb törvények és rendelkezések körében kíván tájékozódni, bátran kézbe veheti a kötetet, a szerkesztő az összegyűjtött, kommentált törvények pontos szövegét is közreadja tematikus csoportosításban, kronológiai sorrendben, megkímélve a kutatókat e nehéz és időigényes munkától. Felettebb hasznos összeállítás, amely az utat is kijelöli a további kutatáshoz. A közegészségügy kiemertetlen témagazdagsága, a szerzők alapos munkája, valamint az igényes nyomdatechnikai megoldások okos könyvvel gazdagították a közegészségügyi szakirodalmat.

Rákóczi Katalin

Nuttall, Alison – Mander, Rosemary (eds.): *James Young Simpson: Lad o Pairts.* Erskine, Scottish History Press – Kea Publishing, 2011. 190 p., ill.

Sir James Young Simpson (1811-1870) skót orvos és természettudós főként arról nevezetes, hogy 1847-ben ő alkalmazott altatóként először kloroformot, majd egyes kollégáival és a bizonyos vallásos körökkel kemény, ám

végül is sikeres küzdelmet folytatott a szer elismerése érdekében. A kloroform bevezetése azonban csupán egyik, talán nem is legfontosabb állomása volt a skót polihistor, Simpson eseményekben, tudományos, hitújítói, régészeti-könyvészeti és társadalomkritikai teljesítményekben, továbbá vitákban és harcokban egyaránt gazdag életének.

A jelen kötet tíz tanulmánya Simpson személyiségének különféle oldalait világítja meg e személyiséghez méltó módon, igen sokoldalúan. A tanulmányok szerzői közt akad régész, szülészprofesszor, szociológus, történész és orvostörténész egyaránt. Simpson rövid életrajzát Victoria Hand feldolgozásában olvashatjuk, majd Alison Nuttall feldolgozásában az edinburgh-i homeopata-allopatha vitáról kaphatunk érdekes képet. Malcolm Nicolson azt vizsgálja, miként járult hozzá Simpson a fizikális diagnosztika korabeli forradalmához. A számunkra kétség kívül legérdekesebb fejezetben, a lapunkban is többször publikáló, amerikai kutató, Constance E. Putnam, számos új vagy kevésbé ismert adatra alapozva azt elemzi, milyen álláspontot foglalt el – a Semmelweishez egyébként sok tekintetben hasonló személyiségű, vagyis hasonlóan debatter - Simpson a gyermekágyi láz kóroktani vitájában, illetve milyen képet alkothatott Semmelweis a skót – és a brit - orvosok ez irányú nézeteiről. (Mindeközben remek, és számunkra is sok mindent megvilágító összefoglalását adja a korabeli kóroktani vitának s a nézetkülönbségek alapvető okainak is). Rosemary Mander Simpsonnak a dajka-ügyben kifejtett tevékenységéről ír, Lawrence Weaver a csecsemőtáplálás, Jo Murphy-Lawless pedig a női emancipáció kérdésében kialakított álláspontját analizálja. Victoria Hand Simpson vallási nézeteivel és vívódásaival ismerteti meg bennünket, míg David V. Clarke régészeti, történelmi tevékenységéről ad számunkra képet. A gazdag jegyzetapparátussal ellátott, és informatívan, színvonalasan illusztrált tanulmányokat név- és tárgymutató zárja.

A magyar orvostörténész számára ez a kötet több okból is igen tanulságos lehet. Egyrészt azért, mert Simpson személye – a gyermekágyi láz-vitában való részvétele révén - konkrét módon is kapcsolódik a magyar orvostörténelemhez, másrészt azért, mert a skót orvostudomány és egészségügy az adott korban nagyjából hasonló problémákkal küzdött, mint a magyar, harmadrészt pedig azért, mert ez a kötet igen összetett és árnyalt módon járul hozzá ahhoz a bonyolult képhez, amelyet arról a 19. századról próbálunk alkotni, melyben a modern társadalom és a modern tudomány – minden azóta is égető gondjával-bajával és súlyos dilemmájával együtt – megszületett.

Magyar László András

Pataricza Dóra: *Kísértethistóriák és egyéb csodák. Phlegón csodálatos történetei.* (Electa) Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 159 p.

A fiatal kutató 2010-ben megvédett doktori disszertációjának átdolgozott szövegét közli ez az az orvostörténész számára különösképpen érdekes kötet, amely egy elfeledett ókori műfaj, a paradoxográfia egyik különös alkotásából merítette anyagát. A paradoxografikus írások olyan furcsa, érdekes, elképesztő események és tények leírásait tartalmazzák, amelyek közül számos valamiképpen az orvostudománnyal volt kapcsolatos, hiszen e történetek nagyrészt monsturmokról, szörnyszülöttekről, kísértetekről, anatómiai rendellenességekről, homoszexualitásról, hermafroditákról, nemváltoztatókról, abnormis szülésekről, illetve a különleges termékenység esetéről szóltak. E meghökkentő „hírek” és szenzációk olvastán elsősorban két kérdést kell feltennünk: Mennyi a valóságtartalmuk ezeknek a híradásoknak? Illetve: milyen tanulságok vonhatók ebből a sajátos irodalmi anyagból.

Pataricza Dóra az eredeti szöveg fordításának közlése mellett, e két kérdésre igyekszik választ adni könyvében. Vizsgálata során a gazdag antik paradoxográfiai irodalomból - amelynek hajtásai Pliniusnál éppúgy fellelhetők, mint Athénaiosznál, Plurtarkhosznál vagy Aulus Gelliusnál - egyetlen ókori szerző, a 2. században élt felszabadított rabszolga, Phlegón „Csodálatos történetei”-t emelte ki számunkra, ami az orvostörténész számára annál is örvendetesebb, mivel Phlegón e művében szinte kizárólag anthropológiai furcsaságokról írt.

A kötet Phlegón életrajzának, illetve utóéletének rövid, de alapos ismertetésével indul, majd a paradoxográfia különös – leginkább a 16-17. századi magia naturalisára emlékeztető – műfajának, és e műfaj ókori történetének bemutatásával folytatódik. Phlegón munkásságának és nyelvezetének értékelése után Proklosznak Phlegón művéről írott összefoglalását olvashatjuk, majd magát Phlegón művét vehetjük kezünkbe Pataricza pontos és színvonalas fordításában. A szöveghez fűzött alapos és rendkívül érdekes, néhol egyenesen mulatságos, ugyanakkor tudományosan is értékes kommentárok teszik ki a kötet második részét – gyakorlatilag kétharmadát. A könyvet összefoglalás és igen hasznos bibliográfia zárja.

Pataricza Dóra e munkája nem csupán azért lehet fontos számunkra, mert egy méltatlanul elfeledett műfaj hasonlóképpen méltatlanul elfeledett alkotójával és művével ismerteti meg a magyar olvasót, hanem azért is, mert képes felhívni figyelmünket azokra a társadalomtörténeti, művelődéstörténeti - és szűkebben - orvostörténeti tényekre is, amelyek sok-sok, többnyire képtelennek és valószínűtlennek tűnő, ám gyakorlatilag minden esetben a valóságban gyökeredző történet és kuriozitás háttéréből kellő logikával kiemelhetők, és amelyek segítségével az ókori világ hétköznapi életéről, tudományos gondolkodásáról és mindennapi orvosi gyakorlatáról egyaránt tisztább, teljesebb képet nyerhetünk.

Büszkék lehetünk rá, hogy lapunk előző számában mi közölhettük e a remek kis könyv egyik fejezetét, így talán mi is hozzájárulhattunk annak a munkának a megszületéséhez, amelyet ezúttal minden orvostörténet iránt érdeklődő olvasónknak szívből ajánlhatok.

Magyar László András

Romics, Imre (szerk.): *90 éves a Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikája. 1920-2010.* Bp., Semmelweis Kiadó, 2010. 188 p. ill.

Valamely intézmény, létesítmény, nagyjelentőségű esemény ünneplése, megemlékezések írása tradicionálisan a negyedszázados, ötvenéves, centenárius stb. évfordulókhoz kapcsolódik. Az ismertetésre kerülő kötet mégis a Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikája alapításának 90. évfordulója alkalmából jelent meg, ezáltal állítva emléket a klinika elmúlt évtizedeinek és kimagasló professzorainak, orvosainak. A kötet szerkesztője, összeállítója, a klinika jelenlegi vezetője, Romics Imre úgy véli, hogy már az a tény, hogy a Bécsi Egyetem Urológiai Klinikája még 50 éves sincs, más hangsúlyt ad a kilencven évnek.

A klinikát 1920. június 20-án alapították, a Szent Rókus Kórház urológiai osztálya lett az egyetem klinikája. Illyés Géza professzorral való kinevezésével az intézmény első vezetőjévé vált, amely tisztséget 1941-ig töltötte be. 1936-ban költöztek a mai épületbe. A vezető professzorok névsora: Minder Gyula (1942-1944), Babics Antal (1946-1974), Balogh Ferenc (1974-1986), Frang Dezső (1986-1997), Romics Imre (1997 -). Valamennyien a szakmai kiválóságai voltak, a vezetésközé kapcsolódó évek, évtizedek azonban más-más korszakot jelentettek a klinika fejlődéstörténetében.

A kiadvány nem sok szöveggel, hanem tematikusan válogatott képek, illusztrációs mellékletek segítségével mutatja be a klinika történetét, napjainkig kísérve az eseményeket, elismerésre méltóan. Romics professzor megemlíti azt a sajnálatos tényt, amely csaknem minden budapesti, magyarországi kórház esetében általános jelenség volt, vagyis a régi műszerek, berendezési tárgyak, írásos dokumentumok szinte teljes megsemmisülését, eltűnését. Szerencsére a munkatársak magángyűjteményeiből sikerült annyi fényképet, levelet, egyéb okmányt és dokumentumot megszerezni, hogy nyomon követhető legyen a kilencven év krónikája. A kötet összeállítója a szakmai fejlődés bemutatása mellett nagy büszkeséggel szól az általa 1998-ban létrehozott klinikai múzeumról, és a nagy elődök tiszteletére felavatott emléktáblákról, érmekről, plakettekről is.

A kötet szövegei magyar és angol nyelven olvashatóak.

Kapronczay Katalin

Sebestyén Ádám: *Gyógyító praktikák. Néprajzi gyűjtés a bukovinai székelyeknél.* Jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: Sebestyén Imre Dezső. Szekszárd: Sebestyén Imre Dezső, 2008. 168 p., ill.

A magyar népi gyógyítás kutatástörténetének eddigi áttekintői (Vajkai Aurél, Oláh Andor, Hoppál Mihály) is külön büszkeséggel emlegethették az átfogó tájmonográfiákat. Ennek az 1980-as évektől különös lendületet vett műfajnak első, könyvnyi terjedelmű képviselője Liszt Nándor Hajdú megyei monográfiája volt (1902), ezt követte Vajkai Aurél borsavölgyi összegezése (1943), majd sorra jelentek meg Oláh Andor békési (1985), Vasas Samu kalotaszegi (1985), Makay Béla és Kiss József szatmári (1985), Danter Izabela kislalföldi (1994) és Kótyuk Erzsébet kárpátaljai (2000) gyűjtései. Ezt a sort folytatja Sebestyén Ádámnak (1921–1996), a bukovinai székelyek néprajza avatott összegezőjének monográfiája, amelyet a szerző szinte kizárólag Tolna megyében végzett gyűjtéseire alapozott. A kötet előzményeiül szolgálnak még az ezt megelőző, Sebestyén Ádám munkásságát képviselő kötetek (monográfiák, meseközlések). Annak idején az állatorvoslás kutatásában jelentett áttörést Csermák Géza bukovinai gyűjtése (Istensegítsiek állatorvoslása. Ethnographia 60, 1949: 236–266), majd a néprajz igényes válfaját

képviselve jelentek meg Bosnyák Sándor kötetei a néphitről (1977, 1984), s az etnográfia népszerűsítésében jeleskedve Csupor Tibor és Kóka Rozália könyvei.

Sebestyén jelen kötetében nyelvészeti szempontból is igényesen, az adatközlők dialektusát jól visszaadva közli az adatokat. Különösen érdekes például a sebek lespecifikált, ám egymással lefedést mutató taxonómiája: az átfogó *seb* szó mellett *dagadás*, *epsemereg*, *kelés*, *marin*, *pattanás*, *szökés*, *tályog* (10, 77). Közülük különösen érdekes a székely nyelvjárásokból már korábról is regisztrált (például Magyar tájszótár 1, 1893: 1404, Új magyar tájszótár 3, 1992: 996) román jövevényszó *marin* (főleg mint *nagymarin*): ugyanannak az entitásnak a belül levő változatát a *marin* szó, kívül (székelyesen *küjel*) levő változatát a *kelés* szó hivatott jelölni (90). Ez a nyilvánvalóan a nem nyílt sebre utaló *nagymarin* ~ *nagymarind* nem hiányzik Bosnyák Sándor szintén elsősorban Tolna megyei gyűjtéséből (A bukovinai magyarok hitvilága II. Bp., 1984: 46) sem, s a szó a bukovinai székelyek al-dunai csoportjánál ‘golyva’ jelentésű (Penavin Olga–Matijevics Lajos: Székely szójegyzék. Újvidék, 1980: 60).

Míg a kötetben a hagyományos bukovinai embergyógyászat szinte kimerítő összegezést nyert, gazdasági szempontból is érdekesek a tejhaszon biztosítását, a tejrontás elhárítását célzó műveletek. Az állatgyógyászatból így különösen érdekes, hogy a menyét által megharapott tehéntőgy (bukovinaiasan: *megharapta*, *megmarta a tehén csicsit*, *tőgyit*) legfőbb ellenszere a teknősbéka (bukovinaiasan *békateknő*) megszentelt teknője volt. A tőgyet máskülönben hájjal is kegették és a tejet lyukas (explicit: *likas*) tün is átféjték (146). Ennek a hiedelemcsoportnak a tanulmányozása érdekes a *megharapta a menyét* kifejezés többértelműségének magyarázata (a menyét, az após vagy az anyós harapott?) szempontjából. Az említett mondat ugyanis a szintaktikai homonímia (azonos alakúság) egyik legkézenfekvőbb példája a magyar nyelvben (további például a *török követ*), s a nyelvbeli homonímia hiedelmet, sőt ritust gerjeszt.

Sebestyén Ádámnak a bukovinai székelyeket bemutató munkássága – magyar analógiát keresve – a Szeged egykori világát felelevenítő Bálint Sándoréhoz hasonlítható, s ezzel a magyar néprajz, s immár az etnomedicína legjelentősebb alakjai között tarthatjuk számon.

Kicsi Sándor András

Szende Béla – Csoma Mária: Pathologia Hungarica in numnis. Budapest : Magyar Pathologusok Társasága, 2010. 48 p., XX T., ill.

Igényes kiállítású katalógussal jelentkezett a Magyar Pathologusok Társasága, a magyar patológia történetének kiemelkedő személyeit és eseményeit megörökítő 89 érme részletes bemutatását tűzve ki célul. A kötet összeállításának apropóját a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum 2009-es, patológiatörténeti kiállítása, az „Eleven tanulság” szolgáltatta. A koncepció alapján az érmék képenek és numizmatikai adatainak közreadásán túl az érme-ken ábrázolt patológusok rövid életrajzának közreadásával teljesebbé ki kötet. Az érdeklődő olvasó így az alkotások vizuális élményén túl bepillantást nyerhet Arányi Lajos, Aujeszky Aladár, Bajtai Attila, Balázs Márta, Baló József, Balóné Banga Ilona, Bodó Miklós, Czákó Kálmán, Dauda György, Dezső Katalin, Dienes Piroska, Endes Pongrác, Entz Béla, Farkas Károly, Galambos Márton, Genersich Antal, Gerlei Ferenc, Hollós József, Honti József, Hógyes Endre, Jarmai Károly, Jellinek Harry, Johan Béla, Kelényi Gábor, Kellner Béla, Krompecher Ödön, Mészáros M. János, Ormos Jenő, Pertik Ottó, Rátz István, Romhányi György, Sántha Kálmán, Sassy-Dobray Gábor, Schaffer Károly, Scheuthauer Gusztáv és Szende Béla életútjába és munkásságába is.

A könyvet Szende Béla történeti összefoglalója és Csoma Mária útmutatója az éremleírások értelmezéséhez egészíti ki.

A kötet tartalmazza továbbá az éremkészítő művészek mutatóját is, illetve a témába vágó emlékérmek (Baló József, Romhányi György, Jellinek Harry, Pro Pathologia, Krompecher, Genersich Antal emlékérmek) kiténtetettjeinek névsora is.

A külföldi numizmatikusok örömeire az ismertető szövegek angol fordításban is szerepelnek a katalógusban.

Tomkiss Tamás

Turda, Marius: *Modernism and eugenics*. H.n., Macmillan Publisher Ltd., 2010., 190 p.

A *Modernizmus és...* sorozat egyik köteteként, Marius Turda tollából megjelent könyv igen érdekes témával, az eugenikával foglalkozik. A sorozatszerkesztő, Roger Griffin szerint a szándék az, hogy a sorozat egyes darabjai bemutassák azokat a mozgalmakat, melyek a 20. századi modernizmust jellemezték, illetve melyekből a 20. századi modernizmus táplálkozott.

Az eugenikával foglalkozó kötet nemcsak azzal az intencióval született, hogy bemutassa az eugenika 1870 és 1940 közötti történetét, sőt nem is elsősorban ez a cél. A szerző bevallott szándéka, hogy multidiszciplinárisan vizsgálja a jelenséget, komparatív vizsgálatokat végezzen, mégpedig úgy, hogy szakít azzal a gyakorlattal, mely az eugenikát csupán a náciizmus szemüvegén keresztül tekintette. Ehhez a könyv bő válogatott bibliográfiát közöl mind az elsődleges forrásokat, mind a másodlagos irodalmat illetően.

A multidiszciplináris vizsgálat tulajdonképpen feltárja azt, hogy a tudomány és a politika hogyan gondolkodott az eugenikáról, illetve, hogy az eugenika hogyan ágyazódott az egyes társadalmi csoportok tevékenységébe. Tehát úgy tekint az eugenikára, mint az európai modernitás egy részére.

Turda szerint azért jött el az ideje az összehasonlító és multidiszciplináris összehasonlításnak, mert az elmúlt évtizedekben az eugenikára, csupán mint biológiai elméletre tekintettek és nem vették figyelembe, hogy az eugenika egyben szociális és kulturális filozófia is, amely az emberi test és szélesebb értelemben a nemzet megtisztulásának és megújulásának modern elméletein alapult. Vizsgálatának időszerezését jelezheti talán az is, hogy míg régebben az amerikai, angol és német diskurzustól eltekintve más nemigen foglalkozott az eugenika kutatásával, manapság már brazil, orosz, román, török és kínai tudósok is érdeklődnek a téma iránt. Kutatják például a kapcsolatot az eugenika és a népesedési politika között, feltárva azt is, hogy ezek kapcsolatának milyen hatása lehetett a különböző politikai ideológiákra, mint a nacionalizmus, liberalizmus, szociáldemokrácia, anarchizmus, kommunizmus és fasizmus.

Turda úgy véli, hogy az eugenika kutatásának kiaknázatlan területe a humán fejlődés eugenetikai elméletével szembeni modernista elkötelezettség és a nemzeti tökéletesedés eugenikai víziójának feltárása.

A könyv az 1870 és 1940 évek közötti időszak Európájának, brit, norvég, francia, német, csehszlovák, magyar, román, olasz, spanyol és görög társadalmával foglalkozik, két féle módszertani megközelítést alkalmazva. Részben az eugenikát nem mint merev rendszert tekint, melynek középpontjában a faj, nem, vagy osztály áll, hanem a gondolatok poliszémikus rendszereként tanulmányozza. Másrészt pedig az eugenika elméletének és gyakorlatának történetét veszi számba.

Mint a szerző bevallja, nem volt szándéka az európai eugenikatörténet megírása, hanem inkább annak megvizsgálását tartotta szem előtt, hogy hogyan befolyásolták az eugenetikai mozgalmak a nemzeti újjászületések vízióit, valamint biopolitikai ideológiáit és modelljeit. Számba veszi azokat a módszereket, amelyek segítségével a legkülönbözőbb tudósi, intellektuális és politikai körök az emberi, individuális testet újradefiniálták, valamint megvilágítja, hogyan mutatja be az eugenetikai és biopolitikai diskurzus a nemzetet, mint kollektív testet, melynek kulturális hanyatlást és biológiai degenerációt megpróbálja megakadályozni.

A könyv négy fejezetből áll, melyek kronologikus sorrendben követik nyomon az eugenika alakulását. Az első fejezetben a szerző az 1870 és 1914 között eltelt időszakot vizsgálja és tulajdonképpen a modern eugenika megszületését írja le. Megvilágítja Francis Galton természetes kiválogatódáson és öröklődési elveken alapuló elméletének hatását az eugenika felemelkedésének vonatkozásában. A második fejezet az első világháború időszakát tekinti át. Kitér az 1912-ben Londonban megrendezett Első Nemzetközi Eugenetikai Kongresszusra, ahol a különböző nemzeti eugenikák közös nevezőre jutottak egymással. Megvilágítja a közegészségügy felértékelődését a háborúban és utána, valamint a nemzeti politikák számára jelentőssé váló, higiéniaiában, eugenikában, demográfiai- és népesedési kontrollban rejlő lehetőségeket. A kötet harmadik fejezete a modernizmust és az eugenika gyakorlati alkalmazását vizsgálja a társadalomban. Visszatekint a 19. század közepe óta megjelenő, orvosok, szociológusok, biológusok, vallási- és politikai vezetők tollából született írásokra, melyek különböző eugenikai nézeteket, programokat tartalmaztak arra vonatkozóan, hogyan tudják megakadályozni a faj állítólagos degenerációját, hogyan javítsák a népesség egészségi állapotát. Az eugenikai polémia ebben az időben kiszélesedett, már nemcsak orvosok, hanem politikusok, vallási vezetők, szociológusok, statisztikusok is foglalkoztak a témával. A könyv negyedik fejezete az eugenika és a nemzet biopolitikai értelmezését, értelmezésének lehetőségeit és kapcsolatát járja körül. Összeveti például a brit faji bátorságról, a németek korábbi történelmi tekintélyéről, a Nagy-Románia politikai projektjéről, a magyar nemzet fennmaradásáról szóló eugenikai jelentéseket és arra a következtetésre jut, hogy ezek gyakran egymással összeegyeztethetetlenek.

A szerző végül megfogalmazza, hogy szerinte a 20. századi totalitárius rendszerek tanulmányozása nemcsak az eugenika összetett történetének feltérképezéséhez segít hozzá, hanem rávilágít arra is, hogy a politika hogyan használja fel a tudományt a maga céljaira, de az is bizonyítható belőle, hogy az eugenika azt az illúziót kelti, hogy az emberi közösségek ellenőrizhetők és megtervezhetők.

A mű különlegessége és erőssége, hogy az eugenika multidiszciplináris tekintetű vizsgálatával új lehetőségeket nyit a kutatók számára és lehetővé teszi a kutatási látókörök bővítését. Ilyen értelemben mindenképpen irányadó lehet Marius Turda törekvése és könyve. Különösen fontos lehet ez a mi korunkban, amikor a genetikai kutatások az erkölcs és a tabuk által állított falakat döntögetnek.

Szabó Katalin

Vekerdí László: *Magyar világ – tudós világ. Tudománytörténetek és művelődéstörténetek gyűrnűjében.* Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011. 418 p.

Tartalmas könyvvel tisztelgett a Magyar Tudománytörténeti Intézet a két éve elhunyt, Széchenyi-díjas tudomány- és művelődéstörténész, Vekerdí László előtt. Gazda István válogatta össze egy kötetnyi olyan írását, amelyek csak a korabeli sajtóban szerepeltek, így ma már nehezen találhatók meg. Valamennyi esszé magyar vonatkozású művelődéstörténeti vagy tudománytörténeti témáról szól.

Az egyes fejezetek Vekerdí László tudományos életművének főbb témáit tükrözik: A magyar matematika történetéből – A magyar fizika történetéből – A magyar orvostudomány és biológia történetéből. A művelődéstörténeti nagy fejezet kimagasló egyéniségeket hoz emberi közelségbe: a régiek közül többek között Apáczai Csere Jánost, Tótfalusi Kis Miklóst, Körösi Csoma Sándort; a 20. századból Karácsony Sándort, Németh Lászlót, Hamvas Bélát, Várkonyi Nándort, Zolnay Lászlót.

Már a névsor is mutatja, hogy Vekerdí nem csupán a természettudományok jeles képviselőivel, hanem a humán tudományok, illetve a szellemi élet valamennyi területének kimagasló egyéniségeivel kontaktust tudott teremteni, akár közvetlenül, akár életművük tanulmányozása által. A nagy egyéniségek bemutatásához többféle műfajt is felhasznált: ismertetést, értekezést, könyvrecenziót, interjút. Ez utóbbi különösen izgalmas abban az esetben, ha a szellemi élet egyik jeles képviselőjével egy másik, múltbeli személyről beszélget. Ennek lehetünk tanúi a Szentágothai Jánossal készített interjúnál, amikor egykori tanáráról, Lenhossék Mihályról beszélgetett vele. Ebben az esetben nem csupán a megidézett néhai orvosprofesszor, hanem az élő legenda, Szentágothai életútjáról is képet kaphat az olvasó.

Az orvoslás és a biológia története iránt érdeklődők Pápai Páriz Ferencről, Bugát Pálról, Hermann Ottóról, Szent-Györgyi Albertől, Selye Jánosról, Sántha Kálmánról, Spielmann Józsefről és Szállási Árpádról szerezhetnek még hasznos információkat.

Vekerdí nagy erénye, hogy a művelődéstörténet alakjait próbálta megérteni, saját gondolatköriük szabályai szerint szemlélni, nem a divatos trendek és klisék kategóriáit igyekezett rájuk erőltetni. Értekezéseiben felvillantja nagy műveltségét, amely átsugárzik a mondatain. Könyvismertetései egyben életmű-ismertetések is, amelyekben Vekerdí nagy kultúrtörténeti ismeretanyaga is benne van, nem csupán a górcső alá tett mű tanulságai.

Vekerdí László tudománytörténeti-művelődéstörténeti tanulmányait könnyű besorolni témák, tárgyszók szerint, de gondban van a szakember, ha írásainak műfaji besorolására kényszerül. Ismeretterjesztő irodalom? Tudományos értekezés? Recenzió, elemzés, esszé? Valamennyi műfaji elemet ötvözik írásai. Ez azonban talán nem is fontos, hiszen egész életműve a legjobb értelemben vett ismeretterjesztést szolgálta. A Magyar világ – tudós világ c. válogatás-kötet felvillantja életművének vissza-visszatérő kutatási témáit, amelyek még magyar vonatkozásaikban is sokszínűek, izgalmasak.

Kölnei Livia

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőljebb 60 000 n terjedelmű lehet, a jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat CD-n, floppyn vagy e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában is átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnévének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat CD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva visszaküldeni.

Különlenyomat: Valamennyi szerzőnek honoráriumként 10 darab különlenyomatot és két kötetet biztosítunk.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenet@t-online.hu Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail or in CD, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or be numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent on CD provided with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints: 10 reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, Orvostortenet@t-online.hu.